

Mauricijus Pranciškus Karpis

ŽEMAITIJOS KUNIGAIKŠTYSTĖS
PASIUNTINIO
RINKTINIAI RAŠTAI

LIETUVOS FILOSOFIJOS ISTORIJA.
PAMINKLAI IR TYRINĖJIMAI

XIII knyga

Serija (įkurta 1990 m.):

- Lietuvos filosofijos istorija. Paminklai ir tyrinėjimai. – Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1990, 217 p.
- Kęstutis Masiulis. Moderniojo mokslinio pasaulėvaizdžio formavimasis Lietuvoje. Fizikos ir matematikos filosofinės problemos. 1920–1940 m. – Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1992, 171 p.
- Gražina Prancietytė. Jono Šliūpo filosofinė kūryba. – Vilnius: Filosofijos sociologijos ir teisės institutas, 1993, 157 p.
- Andrius Konickis....vienintelėj iš begalybės vietų nuskirtoj. Oskaro Milašiaus filosofinės idėjos. – Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1996, 195 p.
- Steponas Tunaitis. Apšvietos epochos socialinės ir politinės filosofijos metmenys. – Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004, 223 p.
- Apšvietos ir romantizmo kryžkelėse: filosofijos kryptys ir kontroversijos Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – pirmoje XIX a. pusėje. – Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2008, 360 p.
- Izidorius Tamošaitis. Rinktiniai filosofiniai raštai. – Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2010, 400 p.
- Vosylius Sezemanas. Loginiai ir gnoseologiniai tyrinėjimai. – Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2010, 216 p.
- Jeronimas Stroinovskis. Prigimtinės teisės mokslas. – Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011, 272 p.
- Dalius Viliūnas. Filosofija Vilniuje XIX amžiaus pirmoje pusėje. – Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014, 328 p.
- Filosofija išeivijoje. – Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2015, 256 p.
- Dalius Viliūnas, Vygandas Aleksandravičius. Jeanas-Jacques’as Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. – Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016, 296 p.

LIETUVOS KULTŪROS TYRIMŲ INSTITUTAS

Mauricijus Pranciškus Karpis

ŽEMAITIJOS KUNIGAIKŠTYSTĖS
PASIUNTINIO
RINKTINIAI RAŠTAI

Sudarytojas ir vertėjas Dalius Viliūnas

VILNIUS, 2017

Mauricijus Pranciškus Karpis
ŽEMAITIJOS KUNIGAİKŠTYSTĖS
PASIUNTINIO RINKTINIAI RAŠTAI

LIETUVOS FILOSOFIJOS ISTORIJA. PAMINKLAI IR TYRINĖJIMAI.
XIII knyga

Sudarytojas ir vertėjas Dalius Viliūnas

LMT remtas mokslo sklaidos projektas, sutarties nr. LIP-036/2016

Recenzentai

prof. dr. Antanas Andrijauskas

prof. dr. Eligijus Raila

prof. dr. Ramunė Stukienė

Leidinyje apsvartytas ir rekomenduotas spaudai

Lietuvos kultūros tyrimų instituto Mokslo tarybos

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės

Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

Viršelyje panaudotas M. P. Karpio portretas, esantis Lietuvos nacionalinio muziejaus
nuolatinėje ekspozicijoje. Autorius nežinomas

ISSN 1822–928X

ISBN 978-9955-868-94-1

© Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017

© Dalius Viliūnas, 2017

© Viktorija Vaitkevičiūtė, 2017

TURINYS

PRATARMĖ	7

TYRINĖJIMAI

IVADAS: Apšvietos epochos dichotomijos ir Žemaičių <i>Civis electus</i>	12
I. Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio <i>Opera omnia</i> . Anotacijos	27
II. <i>Curriculum vitae</i>	64
III. Biografijos	69
IV. Tradicijos įveika	75
V. Karpio sentimentalizmas ir preromantizmas	83
1. Jausmingoji refleksija ir „kitoks“ mąstymo būdas	83
2. Širdies tiesa	92
Vertėjo komentarai	98

PAMINKLAI

MAURICIJAUS PRANCIŠKAUS KARPIO RINKTINIAI RAŠTAI <i>Iš lenkų kalbos vertė Dalius Viliūnas</i>	101

PAŠLOVINIMO KALBA

Stanislavui Augustui Poniatovskiui į sostą Jam įžengus, mokykloje sakytą, mano parašytą, kai man septynioliktieji metai bėgo	102

TRANSKRIPCIJA

Mowa na Pochwałę Stanisława Augusta Poniatowskiego po wstąpieniu Jego na tron w szkole miana i przeze mnie napisana gdym siedemnasty życia rok pędził	111

EPIGRAFIJOS J.-J. Rousseau	122
Do Roussego. Na czele Dzieła	123

POLITINĖS ESĖ

SVARSTYMAS, KODĖL IŠKALBA MAŽIAU KLESTI DABARTINĖSE VALSTYBĖSE NEI SENOVINĖSE	124

KODĖL VEIKTI NETURĖTUME? NEBENT NEŽINOTUME LAISVĖS VERTĖS Laiškas iš Rėkyvos 1789 m. lapkričio 29 d.	134
Z Rykiiowa na Zmudzi 29 listopada 1789	141

SEIMELIŲ VAIZDAS. Arba kas yra dabartiniai mūsų seimeliai?	145
Kas yra ir kuo turi būti seimeliai pagal savo prigimtį?	151
Laiškas arba nuomonė draugui Varšuvoje dėl „Seimelių projekto“, parengto valstybinės pasiuntinybės, išdėstytas Žemaitijoje, Rėkyvoje, 1790 m. balandžio 24 d. . .	154
Apie Žemaitijos bajorų raštingumą	157

KLAUSIMAS IR ATSAKYMAS. Ar mūsų valstybės politinės konstitucijos tobulumui būtinai reikalinga, kad liaudis dalyvautų įstatymų leidyboje?	162

SEIMO KALBOS

<i>KAS YRA SEIMELIAI PAGAL JŲ DIDIJĄ TIKSLĄ?</i> Šviesaus maloningojo M.P. Karpio, Žemaitijos pasiuntinio balsas seimo sesijoje 1791 metų sausio 24 dieną	177
Głos Jasnie Wielmoznego J. P. M. F. Karpia posła Zmudzkiego na sessyi seymowey dnia 24 stycznia roku 1791 miany	185
<i>NEAPSIGAUDINĖK BERGŽDŽIOMIS VILTIMIS, KAD VALDŽIA GERA IR LAISVA.</i> Žodis Jo Malonybės pono Mauricijaus Pranciškaus Karpio, Žemaitijos pasiuntinio, sakytas seimo sesijoje 1791 m. vasario 15 dieną	189
<i>RESPUBLIKONAS APIE SENATORIŲ GALIAS.</i> Mauricijaus Pranciškaus Karpio, Žemaitijos Kunigaikštystės pasiuntinio, Balsas Seimo sesijoje 1791 m. gegužės 12 dieną	194
Głos Maurycego Franciszka Karpia posła Xięstwa Zmudzkiego na sessyi seymowey dnia 12 maia roku 1791	208
<i>APIE VEIKIANČIO SEIMO DARBUS.</i> Žodis Mauricijaus Pranciškaus Karpio, Žemaitijos pasiuntinio į Seimą, naujojo Šiaulių skyriaus Elekciniame deputatų seimelyje, sakytas susirinkus tūkstančiui šio skyriaus piliečių 1792 metų vasario 14 dieną	239
<i>KAIP PRISIEKĖ ŠIAULIŲ PAVIETO PILIEČIAI.</i> Kalba Luomams, 1792 metais kovo 19 dieną sakytą	251
Głos Maurycego Franciszka Karpia posła na Seym z Xięstwa Zmudzkiego w Stanach roku 1792 dnia 19 marca miany	254

FILOSOFINĖS ESĖ

TIKĖJIMO SUNKUMAI	270
<i>APIE PRIGIMTINĘ RELIGIJĄ</i>	287
<i>KAIMO FILOSOFIJA.</i> Skiriama bičiuliui, Šviesiam jo prakilnybei ponui Ignacui Krzuckiui, Voluinės vaivadijos pasiuntiniui į Federacinį ir Konstitucinį seimą	292

SUKILIMO KURSTOMOJI-ORGANIZACINĖ KALBA

Žemaitijos kunigaikštystės piliečių Šiaulių žemės sukilimo aktas	308
Akt Powstania Obywatelow Xstwa Zmud: Ziemi Szawelskiej, 5 maja 1794	314
Asmenvardžių rodyklė	319
<i>Raštų</i> geografinė rodyklė	325
<i>Raštų</i> dalykinė rodyklė	327
Summary	333

PRATARMĖ

Malonūs skaitytojas tenebus suklaidintas skambios knygos antraštės. Žemaičių bajoro Mauricijaus Pranciškaus Karpio (1749–1817) *Raštai* nėra rinktinių nuotykių knyga pramogai. Tai gal kiek egzotiški, bet ir sunkoki tekstai mokslininkams istorikams, pirmiausia – XVIII amžiaus, Apšvietos epochos žinovams. Jie dar skiriami ir Lietuvos iškalbos, estetikos bei filosofijos istorikams (štai reta giminė); gausiesiems kultūrologams bei literatūrologams, kuriems senoji daugiakalbė Lietuvos raštija – svarbi. Ypač ta jos dalis, kuri tebėra kitapus XX amžiuje nustatyto ir dabartiniame šimtmetyje kiek praplėsto Lietuvos literatūros istorijos kanono¹. Knyga skirta ir dar „siauresnio profilio“ darbininkams: politinės minties, o griežčiau – demokratijos, parlamentarizmo, konstitucionalizmo, respublikonizmo, liberalizmo istorikams, nevengiantiems ir lituanistų įdirbio. Kai kas *Raštuose* gal bus įdomu Lietuvos karo istorikams ir sodų meno žinovams². Daug kas – religingumo senojoje Lietuvoje tyrinėtojams – keletas jo žinovų tikrai egzistuoja ir juos ši knyga galėtų sudominti³. Žinoma, ji dedikuojama darbštiesiems Žemaitijos kultūros paveldo puoselėtojams bei Šiaulių krašto muziejininkams. Šis tikslinės auditorijos sąrašas nėra skirtas kuriai nors nepaminėtai akademinei „giminei“ ir jokiame Maloniajam skaitytojui atgrasinti: jis nusako pačią bendriausiąją *Karpio rinktinių raštų* teminę prieskyrą.

Tekstai yra šių žanrų: a) panegirikų, epigrafų (2 tekstai); b) publicistikos, kurioje esama politinės reformos projektų bei vientisų satyrinių intarpų; c) seimo kalbų: tarp jų – vienas retas Lietuvos provincijos⁴ seimelio kalbos pavyzdys;

¹ Tiesa, M. P. Karpis į jį jau pretenduoja, 2003 m. chrestomatijoje *Pilietiniai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pamokslai ir kalbos. XVIII a. antroji pusė* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla) paskelbus vieną jo kalbą (p. 246–253; iš lenkų k. vertė Viktorija Vaitkevičiūtė). Karpio bibliografijoje (skiriuje „Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio *Opera omnia*“) nurodome negausius jo literatūrinio palikimo mokslinio tyrinėjimo ir pakartotinio publikavimo Lietuvoje bei Lenkijoje atvejus.

² Karo istorikams – *Žemaitijos kunigaikštystės piliečių Šiaulių žemės sukilimo aktas*, p. 308–318; sodų istorikams – filosofinėje esė *Kaimo filosofija* esantis angliškojo kraštovaizdinio parko aprašymas bei jo kritika, p. 304.

³ „Ypač intriguojanti sritis – XVIII amžiaus pabaigos – XIX amžiaus pirmosios pusės religinio sąmoningumo pervartų Lietuvoje tyrinėjimas“. Subačius P. Lituanistika ir religijos studijos. *Tarpdisciplininiai ryšiai lituanistikoje. Pasaulio lituanistų bendrijos darbai*, t. 4. Red. Giedrius Viliūnas. Vilnius: Homo liber, 1999, p. 85.

⁴ Terminas „provincija“ XVIII a. antroje pusėje vartotas ne valstybingumo, o teritorijos prasme.

d) filosofinės eseistikos: vienas šių tekstų išnirio iš giliausiojo filosofinio pagrindžio – per švelnu būtų pasakyti, kad „eita prieš plauką“ oficialiajai katalikiškajai konjunktūrai; e) kurstomųjų karo kalbų; f) organizacinių vyresnybės potvarkių (*e* ir *f* punktai sutampa tame pačiame, paskutiniame *Rinktinių raštų* tekste).

Chronologiniu požiūriu tekstai atstovauja *visai* Apšvietos epochai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje – nuo jos pradžios iki pabaigos: 1766–1794 m. Tačiau pagrindiniai priklauso Ketverių metų seimo (1788–1792) tarpsniui: istorikams tai žinoma – neregėtam socialinės ir politinės raštijos pakilimo, jos kiekybinio bei intelektualinio suklestėjimo momentui¹, kuris yra gretinamas nebent tik su lavina bei sprogimu. Vidutinio bajoro Karpio pilietiniai raštai yra ryški šio sprogo – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumo gaivinimo ir pilietinės visuomenės kūrybos Abiejų Tautų Respublikoje paskutiniojo proveržio² – iliustracija.

Šis leidinys yra profesoriaus Romano Plečkaičio (1933–2009) įsteigtos knygų serijos *Lietuvos filosofijos istorija. Paminklai ir tyrinėjimai* 13-oji knyga. Dalis ankstesniosios, 12-osios knygos *Jeanas-Jaques'as Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*³ jau buvo skirta Mauricijui Pranciškui Karpiui. Šį ir čia pristatomą publikaciją sieja rusozmo recepcijos bei preromantinės kultūros epochos Lietuvoje tyrinėjimų tema, taigi abu leidiniai sudaro tarpusavyje susijusį diptiką: dabar siūloma antroji jo dalis⁴. Jei pirmoji skirta Rousseau traktatui *Pastabos Lenkijos valdymui ir numatomai jo reformai* bei žymiojo *Ženevos piliečio* filosofijos analizei, rusozmo Lietuvoje ir Karpio filosofinės pasaulėžiūros rekonstruk-

¹ „Kaip grybai po lietaus pasipylė <...> kalbos, atsakymai, projektai, mintys, pastabos, atkirčiai, pasakos, apysakos, laiškai, responsai, kalkuliacijos, kontraregestrai, priedai, pataisos ir kiti, nesuskaičiuojamomis antraštelėmis, geri ir blogi, nuodugnūs ir silpni, žaismingos ir madingos knygelės, voliantai ir foliantai“. Cit. iš Klimowicz M. *Okwiecienie*. Warszawa: PWN, 2002, p. 443.

² „Atrodo, kad lyg dabar būtume gimę visuomenei“ – 1789 m. rašė žymus publicistas Józefas Pawlikowski, kurio kūrinius (nepasirašytus) istorikai Tadeusz Korzonas, Aleksanderis Meysztowiczius bei Henrykas Mościckis buvo priskyrę M. P. Karpiui. Plg.: Rostworowski E. *Naprawa Rzeczypospolitej w XVIII wieku*. Kraków: PAN, 1967, p. 19.

³ LKTI, 2016; parengė Dalius Viliūnas ir Vygandas Aleksandravičius. Veikale publikuojamas J.-J. Rousseau traktato *Considérations sur le gouvernement de Pologne* vertimas (iš prancūzų k. vertė Vygandas Aleksandravičius), trys M. P. Karpio tekstai bei rusozmo filosofijos tyrinėjimai.

⁴ Knyga šliejasi ir prie trečiosios: serijoje *Iš senosios lietuvių literatūros* paskelbtos chrestomatijos *Pilietiniai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pamokslai ir kalbos. XVIII a. antroji pusė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003. Pratarinė – Kristinos Mačiulytės; kalbas ir pamokslus vertė Loreta Jakonytė, Audrė Kubiliūtė, Daiva Sinkevičiūtė, Viktorija Vaitkevičiūtė, Kristina Mačiulytė. *Chrestomatijoje* paskelbta M. P. Karpio seimo kalba (publikuojama ir šiuose *Raštuose*) visai dera Apšvietos epochos kunigų pilietinių-patriotinių tekstų rinkinyje, o šis teikia minimalų kontekstą, jau įgalinantį komparatyvistines procedūras.

cijai, tai šioji – kultūros poetikai, kuriai atstovavo Žemaičių literatas. Šią poetiką reprezentuoja 15-os tekstų vertimai iš lenkų kalbos: skelbiama ir faksimilių.

Knygą sudaro dvi dalys: I. *Tyrinėjimai* ir II. *Paminklai* – šaltiniai. Po *Tyrinėjimų* dalies *Ivado*, kuriame pristatoma probleminė tyrinėjimų situacija bei kiek platesniu mostu nurodoma kontekstualaus termino „pasiuntinys“ prasmė, skiriai išrikiuoti pagal mokslinę svarbą. Taigi pirmiausia – faktai: Karpio *Opera omnia*, bibliografija, kurią jau vien peržvelgus aiškėja, kokio lizdo paukštis buvo Mauricijus Pranciškus Karpis: kokie jo literatūriniai pomėgiai, interesų spektras ir nuoveikų diapazonas. Žinoma, jei faktai įskelia hipotezes – jos nedelsiant viešinamos. Paskui – negausių lig šiol nustatytų autoriaus gyvenimo datų sąrašas bei kritinė trijų jo biografijų apžvalga.

Trečioje vietoje – diskusijoms atviri svarstymai apie romantizmo eros priešistorę Lietuvoje, laikantis nuomonės, jog ši tema lietuvių raštijos, platesne prasme – kultūros istorikų tebėra žinoma per menką – neproporcingai šios temos svarbai. Menką žinojimą lėmė ne viena priežastis: ne tik XXI a. moksle jau netaikoma etnocentrinė Prokrusto lova, bet ir tarpdalykinių įrankių stygius. Lietuvių literatūrologai jau senokai nuolankiai pripažino, kad literatūros sąvokomis bei kategorijomis negalima „išspręsti“ nė vienos nacionalinės literatūros romantizmo genezės, mat jis sporadiškai iškyla iš susidariusios tam tikroje kultūros zonoje ypatingos pasaulėjautos tipo: „būtina prieš akis turėti naują santykį su gyvenimu“¹. Šiuo atveju siekiama žvilgtelėti į tam tikros naujos XVIII a. rūšies – jausingojo – santykio su realybe ypatybes, tyčia nesistengiant uždaryti jas į kokių nors klasifikacinių kategorijų gardus, bet ir nevengiant reabilituoti funkcionalios *sentimentalizo* sąvokos.

Žinoma, visos įžvalgos yra tik marginalijos pagrindiniams tekstams, knygos II daliai *PAMINKLAI*. Tekstų atranka, vertėjo sprendimai, leksikos ir sintaksės ypatumai, jų hipotezės – Vertėjo komentare, kuris rasimas prieš Rinktinius Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio Mauricijaus Pranciškaus Karpio raštus.

Karpio raštų knyga *in statu nascendi* rado daug talkininkų, kuriems tariama ačiū. Šios knygos sudarytojas ir tekstų vertėjas yra dėkingas dr. Viktorijai Vaitkevičiūtei, perleidusiai vieną jos verstą Karpio seimo kalbą – tai energingiau-

¹ Atsižvelgdami į Bertrando Russello ir Juliuszo Kleinerio autoritetus, taip tvirtino Vytautas Kubilius bei Kęstutis Nastopka studijoje „Lenkų romantizmas ir baltų literatūros“. In *Literatūra ir kalba*, t. XIII. Lietuvių poetikos tyrinėjimai. Vilnius: Vaga, 1974, p. 277–310.

sia, o ir geriausiai išversta kalba. Lietuvos kultūros tyrimų instituto redaktorei Margaritai Dautartienei, kuri daug nuveikė perteikiant sunkų, greičiausiai tyčia kitiems Didžiojo seimo deputatams gluminti sukurtą Žemaitiškąjį stilių. Instituto Leidybos skyriaus kolegėms Daivai Mikalainytei ir Skaistei Ašmenavičiūtei, leidybos patronui Adomui Matuliauskui. Kolegoms filosofams dr. Gintarui Kabelkai, Vygandui Aleksandravičiui ir dr. Rūtai Marijai Vabalaitei – už talką bei kritiką. Doc. dr. Dariui Kuoliui, kuris padaršino skelbti „Karpio raštus“ – būtinai su faksimilių korpusu¹. Šiaulių *Aušros* muziejui ir Gabrielei Jasiūnienei už faksimiles bei konsultacijas. Prof. habil. dr. Tomaszui Kupšiui, Torunės Mikalojaus Koperniko universiteto filosofijos istorikui, dešifravusiam ir transkribavusiam Karpio rankraštį (tai buvo ekstremali našta, kurią Kolega maloniai priėmė). Varšuvos universiteto filosofui analitikui prof. habil. dr. Mariuszui Grigoniui, kurio protas padėjo perkąsti tikras pinkles primenančias Karpio frazes. Lenkijos Mokslų akademijos Literatūros tyrimų institutui bei jo bibliotekos vadovui Łukaszui Ossowskiui už „Laiško iš Rėkyvos“ faksimilę. Veikalo recenzentams prof. dr. Ramunei Šmigelskytei-Stukienei, prof. habil. dr. Antanui Andrijauskui ir prof. dr. Eligijui Railai.

Lenkiuosi iškilniųjų bibliotekų direktoriams Sigitui Narbutui ir Marijai Prokopčik – dėkoju už malones, padaršinimus ir viliuosi, kad šieji nesiliaus.

Dalius Viliūnas

¹ Deja, dėl vietos stokos skelbiama tik jo dalis. Pagrindinės Karpio publikacijos yra Vilniaus universiteto bei Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekų Senųjų spaudinių skyriuose. Kita dalis – lengvai pasiekama dosnių Lenkijos mokslinių b-kų elektroninėse svetainėse internetu.

TYRINĖJIMAI

Mauricijaus Pranciškaus Karpio tėvas Juozapas,
LDK tribunolo maršalka (1764 m.).
Joniškėlio dvare buvęs paveikslas.
Aleksanderio Meyztowicziaus nuotrauka
1907 m. knygoje „Karpowie herbu własnego“

ĮVADAS: APŠVIETOS EPOCHOS DICHOTOMIJOS IR ŽEMAIČIŲ *CIVIS ELECTUS*

Daug talentingų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės literatų tebelaukia užimti deramą vietą šiuolaikinės Lietuvos istorinės atminties aktyve. Vis dėlto būtent Mauricijaus Pranciškaus Karpio kūryba, kokios teorinės ar grožinės-literatūrinės „prabos“ ji bebūtų, suteikia itin gerą progą naujai permąstyti santykį su epocha, kurią pripažinta lenkų mokslininkė taikliai pavadino „mūsų dabarties slenksčiu“ (šį pavadinimą pritaikė monografijos antraštėje „Oświecenie: próg naszej współczesności“).¹ Lietuvoje modernybės slenksčio epocha – Apšvieta – sparčiai tyrinėjama² ir knygos užduotis – šiems darbams talkinti.

Kaip apibūdinti probleminės situacijos būklę, kurią norėtume pakreipti į geresnę, mūsų nuomone, pusę? Problemos esmę ir mastą galima taupiai nusakyti nurodant dar vieną lenkų XVIII amžiaus žinovą, literatūrologą, jau kadaise mokslinė klasika tapusios knygos antraštę: *Oświeceni i sentymenalni* (Kaleta R., 1971)³. Taigi „apšviesti ir sentimentalūs“ – tokie, jau pereito šimtmečio lenkų mokslininkų supratimu, buvo Abiejų Tautų Respublikos veikėjai bei kūrėjai XVIII a. antrojoje pusėje. Tačiau ne polonistikos, bet mūsų lituanistikos požiūriu, šio periodo veikėjai – kūrėjai, politikai, architektai, literatai/-ės, mokyklų mokytojai ir studentai, pagaliau universitetiniai proto olimpiečiai Lietuvoje buvo (kiek šaržuojant) – tik „apšviesti“. Lituanistikoje sentimentalizmo sąvoka galioja, tačiau, kalbant apie XVIII amžių, neturėdama jokio apčiuopiamesnio turinio ir orientyrų,⁴ nebent tiek, kad Kristijono Donelaičio *Metai*, jų „realizmas“ nesąs tapatus šiai įtakingai transeuropinei poetikos, pasaulėjautos bei kūry-

¹ Kostkiewiczowa T. *Oświecenie: próg naszej współczesności*. Warszawa: Semper, 1994.

² Atlikta proveržio statusą turinčių darbų: organizuotas XVIII amžiui skirtų tarptautinio lygio konferencijų tęstinumas bei knygų serija „XVIII amžiaus studijos“, kurią globoja Lietuvos istorijos institutas ir bei jos *Spiritus movens* Ramunė Šmigelskytė-Stukienė.

³ Kaleta R. *Oświeceni i sentymenalni: studia nad literaturą i życiem w Polsce w okresie trzech rozbiorów*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971.

⁴ O štai Lenkijoje, nekalbant apie fundamentinius tyrimus, funkcionuoja pedagogų sukurtos *HIP HOP* subkultūros stiliaus edukacinės dainelės, kad moksleiviams bent šis tas liktų galvoje apie XVIII amžiaus sentimentalizmo – sudarančio svarbų lenkų istorinės savasties komponentą – prasmes, veikėjus, jo datas. Pavyzdžiui: <https://www.youtube.com/watch?v=UAMEHQBN3U8> [*repo* stiliaus, klausyta 2017 05 21]; <https://www.youtube.com/watch?v=7OXV24LYIAU> [eklektinio stiliaus, klausyta 2017 05 21].

bos kryptčiai. Konkretizuojant, „apšviestojoje“ XVIII amžius Lietuvoje estetiškai skonį esą valdė baroko miglas ir makaronizmus nupūtęs klasicizmas, filosofinę mintį – racionalizmas ir fiziokratizmas, politikos šerdis esą buvusi apšviestasis monarchizmas, o klaustrofobiško bei megalomaniško sarmatizmo tradicijas šalinę nauji kosmopolitinės frankofilijos skoniai ir mados. Karaliui Lietuvoje nereziduojant, jo dvaro kultūrinės funkcijas bei misijas vykdė Vilniaus universitetas. Neatsitiktinai didžiausioje Universiteto didžiojo kiemo freskoje – ne kokia nors mokslo personifikacija, bet karalius Stanislavas Augustas Poniatovskis visu ūgiu: „Literarum ac Literatorum Pater“¹. Visa tai buvo pažangu, neabejotinai – verta žinojimo, tyrimų, moksleiviams – bent vadovėlinio išmanymo.

Skelbiami *Karpio rinktiniai raštai* bei minėta knyga apie Rousseau ir LDK (2016) neginčija šio iš esmės teisingo vaizdinio, tik siekia jį papildyti, numatant, kad, anksčiau ar vėliau, visas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išliekamos vertės dvasinis paveldas taps nemuziejine lietuvių kultūrinės, literatūrinės, filosofinės atminties ir savimonės dalimi: pavyzdžiui, vertimams, „antologijos“ tipo leidiniams pagrindžiant būtinąsias šio istorinio virsmo sąlygas. Pastebėtina, jog pastaruoju metu šiuose darbuose jau įvyko nenuginčijamas proveržis, Brigitai Speičytei ir daugeliui jos talkininkų parengus visiškai naujos kokybės dviejų tomų leidinį „Lietuvių literatūros antologija 1795–1831. Šviečiamasis klasicizmas. Preromantizmas“ (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016).

Taigi papildant esamą sampratą žinotina, jog XVIII šimtmetyje Apšvietos proto kultui ir mechanizmui atsvarą sudarė intuityvizmas ir organicizmas; fiziokratizmui – rusoizmas; apšviestajam monarchizmui ir frankofilijai – apšviestasis respublikonizmas bei „apšviestasis sarmatizmas“; klasicizmui – sentimentalizmas; valdovo dvaro valdomam monarchistiniam reformizmui – spontaniška vidurinėsios bajorijos respublikonų emancipacija. Šių persidengiančių, veina kitą papildančių opozicijų sąrašą galima tęsti. Apšvieta, kaip ir kiekviena epocha, buvo dinamiška skirtingų tendencijų, virsmų sistema, neatskleidžiama poros epitetų jungtimi (yra mažai šmaikštauti: „apšviesti ir sentimentalūs“): visi jos –izmai, taip pat ir „universitetocentrizmas“², turėjo veiklias, gyvybingas, vie-

¹ Drėma V. *Vilniaus universiteto Akademijos kiemo polichromija*. E–ištekliai: <http://naujienos.vu.lt/apie-didziojo-kiemo-freskas-neskelbtas-vlado-dremos-straipsnis/> [skaityta 2017 06 17].

² Prancūzų mokslininkas Danielius Beauvois šią sąvoką pritaikė Vilniaus XIX a. pirmosios pusės kultūrinei situacijai apibūdinti (Beauvois D. *Wilno – polska stolica kulturalna zaboru rosyjskiego 1803–1832*. Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 2012).

na kitą gaivinančias alternatyvas. Būdinga tai, jog skirtingos tendencijos dažnai visai nekonfliktiškai sugyveno: toje pačioje institucijoje¹, viename veikale (kūrinyje²), net asmenybėje³.

Mauricijus Pranciškus Karpis – kitoks. Jis – alternatyvos grynulis. Jo veikla ir kūryba liudytų, jog veikė ne tik elitinių, valdančiųjų sluoksnių (tarsi „nuleidusių“ valstybei Vakarų importą – Apšvietą iš rūmų aukštybės), bet ir visai kitos, joms gretimos bei autonomiškos kultūrinės sklaidos sistemos. Štai jo raštai (originalūs ir vertimai) neturėjo jokių tiesioginių ryšių su Universitetu. Apie tai nėra užuominų. Nebent tik detalė, kad šis žemaičių politikas bei literatas Vilniuje 1794 m. gegužės 17 d. pirmininkavo posėdžiui už vieno stalo su rektoriumi astronomu Martynu Počobutu, profesoriumi Mykolu Karpavičiumi (bei dar keliais Lietuvos sostinės veikėjais). Drauge su jais pasirašė, o gal ir pats suformulavo eilinį kreipimąsi į LDK sukilėlius⁴.

Ką tik paminėtas Mykolas Karpavičius (1744–1803, panašu, labai tolimas Karpio giminaitis⁵) buvo tikras XVIII a. antrosios pusės Lietuvos „oratorių kunigaikštis“, vadintas „lenkų Massillonu“⁶. Šio elitinės LDK kultūros atstovo *Rinktinių pamokslų* akademinis leidinys 2003 metais buvo paskelbtas lietuvių kalba⁷: tai svarbus žingsnis lituanistikos istorijoje, tebeatveriantis kelią tolimesniems. Taigi čia žengiama jau nurodyta kryptimi. Karpavičius šlovės apogėjuje iškiliai atstovavo racionalistiniam, klasicistiniam, fiziokratiniam Apšvietos

¹ Tokios institucijos pavyzdys – Tautinė edukacinė komisija: centralizuotos monarchistinės ministerijos projektas, realiai skiepijęs „tautinę“, demokratinę ir visai nebūtinai monarchistinę dvasią.

² Pakaks nurodyti klasicistinę Vilniaus katedrą su barokinių bruožų dinamišku frontonu.

³ Pavyzdžiui, grafas Joachimasis Liutauras Chreptavičius buvo žymus fiziokratas, racionalistas, tuo pat metu – sentimentalizmo krypties poezijos adeptas; kunigaikštis Mykolas Kazimieras Oginskis – karaliaus draugas bei šalininkas, tuo pat metu – paradigminto respublikono J.-J. Rousseau gerbėjas; minėtinasis profesorius Jeronimas Stroinovskis, taip aptakiai performulavęs monarchistinę François Quesnay *Prigimtinės teisės* doktriną, jog šio mokslo vadovylyje išvengta „pagal prigimtį deramiausios“ aukščiausiosios valdžios formos siūlymo.

⁴ *Uniwersał od Rady Tymczasowej Narodu Litewskiego pod nawiązaniem sily zbrojney Tadeusza Kosciuszki naczelnictwem do Wojska litewskiego*. Džialo się D. 17 maja 1794 roku. Maurycy Karp Prezydujący. Jerzy Białopiotrowicz ex piasarz, Dominik Narbutt, X. Michał Karpowicz, X. X. Maciej Poczebub Rector Ac. W., Jozeff Narbutt Sekretarz Rady Nar Litt (Spaudinys MAB; ten pat nuorašas: F. 267–1448, l. 52–52(v.)).

⁵ Karpus A. Carpio Lietuvoje: Karpavičiai, Triznos, Karpiai. Giminės tyrinėjimai. Fragmentus rinko Algimantas Karpus. Vilnius: Vaga, 2010.

⁶ Jean-Baptiste'as Massillonas (1663–1742) – prancūzų pamokslininkas, pagarsėjęs itin drąsia, bet ir mandagia dvaro bei visuomenės ydų kritika.

⁷ Mykolas Pranciškus Karpavičius. *Rinktinių pamokslai*. Vertė Kristina Mačiulytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

mainstreamui. Šis oratorius didžiavosi, kad jo gyvenamasis XVIII šimtmetis – tai epocha, kai „žmonės pradeda atgauti savo teises, kai pradedamas vertinti protas, kai naudingumas kraštui pradedamas vadinti svarbiausia dorybe, kai kraštų valdžios pradeda tėviškai rūpintis baudžiaviniais valstiečiais ir visais piliečiais“.¹ Karpavičius priklausė tiems, kurie formulavo ir formavo epochos savimonę; kaip niekas kitas įspūdingai bylojo apie Proto apšvietimą įpilietinant liaudį, apie Švietimą ir Mokslą – vieninteliuos vaistus, gydančius bet kokią šalį.²

Verta perteikti epochos apibūdinimą, koks jis buvo alternatyvioje Žemaičių retorikaus Mauricijaus Pranciškaus Karpio galvoje bei atveriamas jo tekstuose – panaudojant jo paties leksiką. Čia pat pridėsime etno-lingvo-centrinei literatūros sampratai svarbų lietuviškąjį papildymą, mat net pats Karpavičius į lituanistikos akiplėtį pateko vien tik dėl 1794 m. į lietuvių kalbą išversto jo pamokslas – *Kozonius*.³ Taigi pagal Karpį XVIII šimtmetis – tai epocha, kai žmonės atsigręžia į jų ir visuomenės esmę – laisvę; kai pamynus tironiško proto machinacijas pradedama klausytis „širdies balso tiesos“; kai pasiaukojimas tėvynei vadinamas svarbiausia dorybe (prekeivių naudingumo Karpis dorybe nelaiškė, jį niekino); kai bajorai ir jų valdžia nustoja vaidinę tėvus bei globėjus ir valstiečius pripažįsta esant nebe vaikais, o piliečiais, magnetine jėga, gaivinančia tautą, netgi pačia tauta (čia jau paties Karpio frazė⁴). Kai visuomenės valdžios šaltiniu tampa tautos valia – *Wijsokie macie Zmoniu Draugisto prasidieie ysz walos Gimini*⁵ – kalbant tuomet dar apgraibomis sulietuvintais Jeano-Jacques'o Rousseau terminais. *Pameskiem uwazoty unt roznastys stonu, žmonis esma wysy*

¹ Karpowicz M. Kazanie jubileuszowe <...>. Cit. iš Mačiulytė K. Mykolas Praciškus Karpavičius ir piliečių tautos idėja. In Mykolas Pranciškus Karpavičius. *Rinkiniai pamokslai*. Vertė Kristina Mačiulytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 32.

² „Kas kūnui yra liga, tas bet kuriai šaliai – neišmanymas ir tamsumas. Kaip vaistai nugali ligą, taip neišmanymą – mokslas ir švietimas“. Karpavičius M. P. Piliečio pamokslinė kalba, sakytą birželio 25 d. lygumose prie Vilniaus, vadinamose Juozapato slėniu, 1794 m. šventinant ginklus ir vėliavą, kai Vilniaus vaivadijos šauktinė liaudies kariuomenė jau ėjo į karą. In Mykolas Pranciškus Karpavičius. *Rinkiniai pamokslai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 251.

³ *Expressis verbis* netvirtinama, bet akivaizdžiai implikuojama; plg.: Karpavičius Mykolas Pranciškus. *Lietuvių literatūros enciklopedija*. Red.: Vytautas Kubilius, Vytautas Rakauskas, Vytautas Vanagas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 220–221.

⁴ M.F.K.P.Ž. Pytanie, czy do doskonałości konstytucji politycznej państwa naszego potrzeba, aby gmin miał uczestek w prawodawstwie? Warszawa [1791].

⁵ Prowa postanawita treczio Dieno Moios 1791 Miatu. Pastanawims Rondaus. V. *Rundus ar abzoczimas macies Publicznos*. E – išteklis: <http://lietuvas.istorija.net/lituanistica/1791-05-03.htm> [žiūrėta 2017 05 20].

*ligi, bo wysy untos patios zemies giwenem*¹ <...> *Didelos Kunegayksztites Letuwos*². Galima grįsti įžvalgą, jog besikurianti pilietinė lietuviška raštija gręžėsi labiau Žemaitijos pasiuntinio Karpio, nei Vilniaus akademijos profesoriaus Karpavičiaus rodyta kryptimi. Atrodo, kad dar labiau pagrindžiama tai, jog daugybė tendencijų, jau buvusių LDK atstovo Karpio kūryboje, XIX amžiuje tapo įvykiu, kuris vadinamas romantizmo epocha.

Dabar nesunku įsitikinti, kad Apšvietos – „Pažangos, Proto ir filosofijos“ amžiaus – legendą, istorijos moksle neretai funkcionuojančią kaip tvirta valiuta, jos griežtesnes ar poetiškesnes definicijas, iš tiesų kūrė patys XVIII šimtmečio retorikai, filosofai (tarp jų žymiausias – I. Kantas). Labai greitai iš šios legendos ir šaipėsi. Henrykas Rzewuskis, reikia manyti, tiksliai perteikė Lietuvos didžiojo raštininko repliką Karaliui (vizituojančiam Naugarduko mokyklas): „Prie Saksų [dinastijos] buvome girtuokliai, bailiai ir tamsūs, o dabar esame blaivūs, vyriški ir šviesūs“³. Ironizuota ir kitomis epochos specifikos temomis, įžvelgta „išvirkščia“ Apšvietos pusė. Antai valstiečių – ūkininkų, plačiau – „tautos“ švietimas sietas su „laime“ arba net ateityje numatomu liaudies išlaisvinimu. Švietimas laikytas būtina šio kilnaus žingsnio sąlyga. Tai vyraujanti XVIII šimtmečio nuomonė, tačiau dygių jos išlygų būta. Pavyzdžiui, M. P. Karpis taip nemanė ir kalbėdamas apie liaudies švietimo tikslą ironizavo: „Vis dėlto negaliu patikėti, jog reikia didelio mokslo, kad būtum savininku“⁴. Kandžiai pašiepdamas savo gentainių neraštingumą, pastarojo vis dėlto yda nelaikė: priešingai, didesnė už šią blogybę, pagal Karpį, būtų balsavimo rašytiniais biuleteniais pritaikymas seimeliuose. Mat šiuo racionalizacijos atveju jo neraštingieji „broliai žemaičiai“ negalėtų tinkamai vykdyti rinkimų demokratinį procedūrų. Yra koreguotina filosofijos istoriko Stepo Tunaičio apibendrinanti įžvalga, jog „Apšvietos epochos brandžiuoju tarpsniu, kai tiek daug vilčių buvo dedama į švietimo, mokslo, kultūros sklaidą, kaip tik Rousseau pažiūra, jog mokslai tau-

¹ Aciszaukimas Rodos Naydidžiausios Narodaus Litt. Ant wisos Gaspadorios katre giwena ulicios y miestelios ant wisos zemes Litt. MAB, F. 267–1448 l. 41 (Augustino Janulaičio nuorašas).

² Nro 12 nug Wiresnibes Didelos Kunegayksztites Letuwos. <...> Maurycius Fran. Karpis. <...> Zgodno z oryginalem Juzapas Narbuttas Sekretorius Rodos Ziames Letuwu <...>. MAB, F. 267–1448 l. 43 (Augustino Janulaičio nuorašas). Išsamiausias šios rūšies raštijos tyrimas: Tado Kosciuskos sukilimo (1794) *lietuviškieji raštai*. Parengė Juozas Tumelis. Vilnius: Žara, 1997.

³ [Rzewuski H.]. *Pamiętki starego szlachcica Liteuskiego*. Wilno: Glücksberg, 1845, p. 146.

⁴ Pytanie, czy do doskonałości konstytucji politycznej państwa naszego potrzeba, aby gmin miał udział w prawodawstwie? <...>. Warszawa, 1791. Šioje knygoje – p. 162–175.

tų papročiams sukėlę žalos, Respublikoje susilaukė didžiausio pasipriešinimo“ (šiai pažiūrai esą priešinęsis net ir rusoistas Karpis)¹. Iš tiesų Karpis 1792 m. filosofinėje esė samprotavo: „Kas labiau girtina už mokslus? Kas naudingesnio žmogui už protą? Tačiau ir jo perteklius – argi ir jam pačiam, kaip ir visuomenei, nesukelia kenksmingų pasekmių?“². Analogiškų svarstymų estafetę perėmė XIX amžiaus Vilniaus romantikai: antai tvirtino, kad perdėtos proto kalkuliacijos žydintį pasaulį paverčia pjuvenomis³. Karpio epochoje būta ir visiškai tiesmukų rusoistinių viešų pareiškimų, pavyzdžiui: „Tėvynė turės daugiau naudos iš dorų piliečių, nei galėtų tikėtis iš matematikų, astronomų ir kitų“ – grasindama Vilniaus universitetui taip bylojo Gegužės 3-iosios Konstitucijai priešiška Vilniaus konfederacijos vadovybė.⁴

Tiksliau apibūdinant, kas toks buvo (kuo pats save laikė) Mauricijus Pranciškus Karpis, pakomentuotinas šių *Rinktinių raštų* antraštėje esantis terminas „pasiuntinys“, sykiu pratęsiant tyrinėtojams, o ypač istorijos mokslo vartotojams, nepaliaujamai rūpimą „lietuviybės“ XVIII amžiuje temą. Regis pakaktų pasakyti, kad šį Šiaulių krašto bajorą Raseinių seimelis 1790 metais išrinko ir pasiuntė į lemtingąjį Ketverių metų seimą, dar vadinamą Didžiuoju, kartais – Konstituciniu seimu (jame 1791 m. priimta Gegužės 3-iosios Konstitucija). Būtent eidamas pasiuntinio į Didįjį seimą pareigas, antroje jo kadencijoje, t. y. 1790–1792 metais, Karpis paskelbė pagrindinius savo kūrinius – publicistiką ir seimo kalbas, prie vardo bei pavardės būtinai, visais atvejais nurodydamas savo žemaitiškąją ir „pasiuntiniškąją“ tapatybę. Ji pabrėžta netgi kriptonimuose pasirašytuose darbuose: santrumpa *P. K. Ž.* reiškė *Posel Księstwa Żmudzkiego* – Žemaitijos Kunigaikštystės Pasiuntinys. Pažymėtina, kad taip tituluodavo ne vien politinio

¹ Žr. Tunaitis St. *Apšvietos socialinės ir politinės filosofijos metmenys*. Vilnius: KFMI, 2004, p. 63.

² *Do Jasnie Wielmoznego JMCI Pana Ignacego Krzuckiego, posła wojewodztwa Wołyńskiego na Sejm Związkowy i Konstytucyjny*. W Warszawie 8 Czerwca, 1792, M. F. K. P. Ż. – šioje knygoje p. 292–307.

³ Juzefas Goluchovskis Vilniaus universitete per filosofijos paskaitas 1823 m. improvizavo: „Jeigu su tokia filosofija [turima galvoje *Apšvietos filosofija* – D. V.] žiūrėsite į pasaulį, ji pavers jį pjuvenomis ir jomis gražiausią dieviškosios išminties paminklą užpils. Žiūrėsite į gyvenimą – jį užtemdys smulkmeniškais vaizdiniais, kad nei jo gelmės, nei viršukalnių, nei vienybės, nei viso to, kas žydi šioje vienovėje, neregėsite“. Cit. iš: Viliūnas D. *Filosofija Vilniuje XIX amžiaus pirmoje pusėje*. Vilnius: LKTI, 2014, p. 232.

⁴ Cit. iš: Pawlikowska-Butterwick W., Butterwick-Pawlikowski R. Najjaśniejsza gwiazda Wileńska. Ks. rektor Marcin Poczubot w ostatnich latach Rzeczypospolitej. In *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Valsitybė. Kultūra. Edukacija. XVIII amžiaus studijos*. Sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė. Vilnius: LII leidykla, 2015, p. 97.

turinio ar tiesiogiai Seimo reikalams skirtus raštus: minėtu kriptonomu pasirašytas nė viena fraze su politika nesusijęs 1792 m. filosofinis spaudinys ir prie jo pridėtas J.-J. Rousseau šalininko grožinės apysakos vertimas. XIX amžiaus viduryje, gyvajai atminčiai apie Mauricijų Pranciškų blėstant, o jo raštams pavergtame krašte esant neaktualiems, jis vis dar būdavo įvardijamas būtent kaip „pasiuntinys“¹ (nors žymių Žemaitijos pasiuntinių į Didįjį seimą būta ne vieno²). Būtent kaip toks jis nuo XIX a. įsitvirtino lenkų istoriografijoje: pasiuntinys į Ketverių metų seimą, Rousseau vertėjas, publicistas, vadinamosios „patriotų“ partijos, t. y. gyvybiškai svarbių valstybės reformų, šalininkas.

Vis dėlto sąvoka „pasiuntinys“ – pačiam Žemaičių politikui ir literatui reiškė šį tą daugiau, nei tik „deputatą“, dabartine leksika – seimūną. Karpio atveju – tai futuristinė, būsimos naujosios santvarkos sąvoka. Kaip žinoma, jis buvo ne tik Rousseau vertėjas, bet ir jo filosofijos sekėjas. 1789 metais jis į lenkų kalbą išvertė bei paskelbė šio mąstytojo „Pastabas Lenkijos valdymui“. Mūsų svarstymams svarbus 13-as skyrius, skirtas laipsniškos karjeros pakopų sumanymui. Jame teigiama, kad priklausomybė bajorų luomui, „anksčiau reiškusi kilnumo patvirtinimą, dabar tėra karališkos malonės išraiška“. Respublikonas Karpis ryžtingai atmetė tokią „malonę“: paveldėtą kilmingumą viešai vadino „chimerą“. Tai buvo nemenka naujovė sustingusiame bajoriškos civilizacijos kolose. Kaip žinoma, radikali Apšvieta įžvelgė tik dvi mokslo apie realybę rūšis: žinojimą arba apie faktus, arba apie chimeras; pastarąjį žinojimą niekino.

Nehumaniškai luominei santvarkai netenkinant, o kitokiai – dar neegzistuojant,³ imtasi kūrybos, konkrečiu atveju – projektų. Rousseau minėtame

¹ Pvz., „Mokytų žemaičių“ biogramų sudarytojas Liudvikas Jucevičius, plačiau pristatęs kitus Karpį giminės atstovus, nurodė, kad Mauricijus Pranciškus Karpis „Taip pat kilęs iš Upytės apskrities, kelis kartus buvo Žemaitijos pasiuntiniu į Varšuvos seimus Stanislovo Augusto viešpatavimo metais. Išleido Seimelių vaizdas (*Obraz Sejmików*), Varšuva, pas Diufurą, 1791, m., in 8, 58 p. In: Liudvikas Stanevičius, *Mokyti žemaičiai*. [sud.] Vytautas Raudeliūnas, Meilė Lukšienė. Vilnius: Vaga, 1975, p. 80.

² Žemaitijos kunigaikštystės (t. y. seniūnijos) pasiuntiniai Ketverių metų seime buvo: Steponas Ignotas Gelgaudas, Stanislas Augustas Gurskis, Jonas Nagurskis, Stanislas Olendzakis, Chrizostomas Pilsudskis, Juozapas Pliateris, Ignatas Pšečiševskis, Adomas Rupeika, Ignatas Silvestrovičius, Jurgis Tiškevičius, Juozapas Zabiela. Dar minėtinas Upytės pavieto pasiuntinys, Mauricijaus Pranciškaus Karpio pusbrolis, Joniškėlio dvarininkas Benediktas Karpis. Žr. Minakowski M. J. Elita žmudzka i nadniemeńska. In *Elita Rzeczypospolitej*. T. XI, Księstwo Żmudzkie i województwo Trockie (z Kownem, Grodnem i Suwalszczyzną). Kraków: Minakowski, 2013, p. 9–10.

³ Kaip tvirtina istorikė Gabriela Majewska, M. P. Karpis drauge su Piotru Śwйтkowskiu, Baudouinu de Courtenay ir Józefu Wybickiu, reikalaudami likviduoti baudžiavą ir suteikti ūkininkams žemės, dairėsi į Švedijos pavyzdį (Majewska G. Szwecja wzorem i przestroga dla polskich reform w XVIII wieku. *Slavica Lundensia* 23, 2007, p. 141–164). Vis dėlto Karpio tekstuose nuorodos į Švediją nėra;

jo veikalo skyriuje pasiūlė visus Abiejų Tautų Respublikos narius suskirstyti į tris klases, kurioms numatė dėmesio vertas insignijas. Pradedantieji tarnautojai, kruopštūs jaunikaičiai, svarbiausia – sąžiningi, galėsį pretenduoti į klasę „Tėvynės viltis“ (*Spes Patriae*) bei nešioti auksinę lentelę („ant dešinės rankos arba virš širdies“). Gavęs piliečių pasitikėjimą bei išrinktas deputatu (lenkų kalba Apšvietos epochoje svetimybių jau vengė, šio žodžio nevartojo), valstybės tarnautojas bus pagerbtas nauja lentele ir titulu. Tai jau menkesnio metalo, tik sidabrinė lentelė, kurioje išraižyti šiedu gerai pasverti žodžiai: „Išrinktasis pilietis“ (*Civis electus*). Aukščiausioji rusoistinė valstybinės tarnybos pakopa – „Įstatymų sargas“ (*Custos legum*), jos ženklelis – plieninis, simbolizuojantis panieką prabangai.

Bendrasis Karpio raštų patosas rodytų, kad štai būtent tokia „klasinė“ visuomenė jam tiko prie širdies. Tik jam mažai berūpėjo tauri trečioji pakopa. Mat ji buvo numatyta nusipelnusiems senatoriams. Pastarųjų, Respublikoje pernelyg nutolusių nuo tautos¹, egzistenciją jis vertino kritiškai, viešai apgailėstavo, kad, esą stinga laiko priartinti šiuos didžiūnus prie šaknų, iš kurių jie kilę – prie liaudies. Pastebėtina, kad rusoistinės reformos projektas (su raiškio mis trijų laipsnių „lentelėmis“) buvo ne tik poetiškesnis už fiziokratinį, numatęs dvi klases: „steriliąją“ (prekybininkus) ir „produktyviąją“ (žemvaldžius bei jų globotinius ūkininkus – činšininkus), kurios turį funkcionuoti pagal neklaidingus bei – tai nėra stiprioji šios doktrinos vieta – aklinai deterministinius gamtos dėsnius. Karpio palaikytoji socialinės ir politinės būties reforma buvo kitokia: esmingai humanistinė, nesulyginamai artimesnė šiuolaikinės demokratijos vizijai.

Tai, kad Žemaičių pasiuntinys iš pradžių pretendavo į „Tėvynės vilties“ (*Spes Patriae*) klasę, rodytų jo vertimai. Vertėjo rangas niekur nebuvo toks aukštas kaip Apšvietos kultūrinėje savimonėje. „Noras versti šviesių ir garsių pasaulyje rašytojų veikalus teikia garbę ne tik vertėjui, bet ir tautai, kurioje ji gyvena“², –

labiau taiklus Władysławas Smoleński: „toliausiai siekęs Karpis <...> sekė 1787 m. Jungtinių Valstijų konstitucija“ (Smoleński W. *Ostatni rok Sejmu Wielkiego*. Kraków, 1896, p. 29). Publicistikoje ir seimo kalbose Karpis „besikuriančią respubliką“ Šiaurės Amerikoje paminėjo kelis kartus.

¹ Seimo kalboje „Głos Maurycego Franciszka Karpia posła Xięstwa Zmudzkiego na sessyi seymowej dnia 12 maia roku 1791“ kėlė mintį senatą sugrąžinti prie jo ištakų, iš kurių jis atsirado, tai yra prie liaudies. Kalba, pasakyta Respublikos senatorių akivaizdoje, buvo akibrokštas, turėjęs atgarsį.

² Taip tvirtino nežinomas Montesquieu lenkiško 1784 m. vertimo pratarinės autorius. Plg.: Ziętarska J. *Sztuka przekładu w poglądach literackich polskiego Oświecenia*. Wrocław–Warszawa–Kraków: PAN, 1966, p. 221.

teigė amžininkai. Vertimo darbas vadintas „išganingu“, „paslauga visuotiniam gėriui“, „pasišventimu tarnaujant tautai“, „darbu palikuonims“ ir panašiai. Karpis atstovavo būtent tokiai vertėjo sampratai: beje, Rousseau „Pastabų Lenkijos valdymui“ vertimas ir leidyba sutapo su jo viešos politinės veiklos pradžia 1788 metais.

Karpis besąlygiškai pritarė Rousseau *bendrosios valios* (*volonté générale*), t. y. visuomenės sutarties, koncepcijai, kurios pagrindas – individualių valių bendrumas, širdžių ryšys, kuris, besikuriant valstybei, įvardijamas tautos dvasios terminu. Bendrąją tautos valią (Žemaičių literato terminijoje – „tautos norus“) naujoje Respublikoje turėjo reikšti *Išrinktieji piliečiai* – tautos pasiuntiniai, šviesūs ir būtinai dori žmonės (tiesa, apie sidabrinčius ženklelius *Civis electus* Žemaitijos išrinktasis neužsiminė). Šieji pagarbą pelnę asmenys demokratinėmis procedūromis išrenkami senovinėje, tradicinėje įstaigoje – seimelyje („laisvės vygėje“, kurioje „kiekvienas juto prigimtinę laisvę; ten kiekvienas, nepaisydamas aklos fortūnos pykčio ir netgi pačios prigimties dovanų, dar tikėjosi esąs žmogumi“¹). Pavienius „tautos norus“ pasiuntiniai turį gabenti į Seimą: Pasiuntinių rūmuose jie paverčiami įstatymais. *Civis electus* – pasiuntinys – reprezentavo, Karpio samprata, tautos valios emanaciją, „norą“ kurio, tiesa, pats jau nebegalėjo individualiai interpretuoti. Negalėjo dėl pasiuntiniui suteikiamo imperatyviojo mandato (liepiančio nenukrypti nuo pavieto, vaivadijos ar – Žemaitijos atveju – kunigaikštystės instrukcijų bei įpareigojančio atsiskaityti rinkėjams už nuoveikas seime); taip pat ir dėl kitos paprastos priežasties. Tautos dvasios, pasireiškiančios veiklia valia, turinį, Karpio požiūriu, sudarė nekintamos bei visuotinės vertybės (teisingumas, laisvė, lygybė, solidarumas) ir tokios pat amžinos dorybės, perimtos iš stoicizmo filosofijos bei kitų Antikos provaizdžių, pirmiausia – Spartos. Įdomu pastebėti, kad lietuvių charakterį nusakančių dorybių sąrašas, kuris pasitaiko ne tik beletristikoje, bet ir filosofiniuose darbuose (pavyzdžiui, S. Šalkauskio, A. Maceinos), šiandien yra identiškas, jas žino kiekvienas garbus šių dienų bendrapilietis. Liaudis ir Apšvietos sentimentalizmo atstovų, M. P. Karpio, ir romantizmo epochos kūrėjų traktuota analogiškai: tai ne socialinė, bet moralinė kategorija. Romantikų „liaudis“ yra artima gamtai ir Dievui, ji yra jautrumo, paprastumo, tiesos ir tikėjimo, švento kentėjimo, „naivaus“ būties vienovės ir tapatybės išgyvenimo įsikūnijimas: „Valstietį

¹ Głos Jasnie Wielmoznego J. P. M. F. Karpia posła Żmudzkiego na sessyi seymowej dnia 24 stycznia roku 1791 mianu.

(*chlopa*) atrado lenkų romantinė poezija jos pačios tikslams¹. Žemaičių sentimentalistas liaudį aukštino gana moderniai: „Jos gyslose teka gimtiškiausias, mažiausiai maišytas kraujas. Jos paprastuose, tačiau mažiausiai iškreiptuose papročiuose ilgiausiai ir aiškiausiai regimi pėdsakai senovinių dorybių, sąžiningumo, kuklumo, taupumo, pelno nesivaikymo, niekingos ištaigos ir prabangos nežinojimo“².

XVIII a. Abiejų Tautų Respublikoje suformuluotos „abi tautos atgimimo koncepcijos, monarchistinė – reformatoriška ir respublikoniška, turėjo svarbų bendrą bruožą, – samprotavo lenkų filosofas Andrzejus Walickis, – tautą apibrėžė teisinėmis-politinėmis definicijomis, rekuruodamos į pilietiškumą, bet ne etniškumą. Būtent dėl šios priežasties, kai žlugo Kosciuškos sukilimas ir įvyko paskutinis Lenkijos padalijimas, daugybė patriotų pripažino, kad drauge su valstybės žlugimu, pražuvo taip pat ir lenkų tauta“³. Iš tiesų būtų anachronizmas Karpio *tautos valios* sampratoje ieškoti tų komponentų, kurių tuo metu būti tiesiog negalėjo. Jie buvo įvedinėjami tik XIX a. antrajame – trečiajame dešimtmetyje, romantikų kartos svarstymuose. Papildant lenkų filosofą, tauta XVIII a. pabaigoje apibrėžta – Karpio atvejis tai ryškiai iliustruoja – pirmiausia moralinėmis, etinėmis kategorijomis, kurios suponavo politines, o šios – teisines.

Atmesdamas ir feodales hierarchijas, ir nuosavybės apsaugojimu grįstas visuomenės sutarties teorijas (jomis rėmėsi basikuriantis kapitalistinis pasaulis), o jų vietoje iškeldamas savitą valstybės kūrimosi teoriją bei bendrąją tautos valią ir jos demokratinę raišką; toliau – tautos pagrindu laikydamas liaudį (t. y. valstiečius-ūkininkus) ir numatydamas jai politines teises, Žemaitijos pasiuntinys pasuko šiuolaikinio, modernaus nacionalizmo keliu. Tačiau modernios lietuviybės (lygiai kaip ir lenkybės) tėvu steigėju tiesiog per plauką netapo. Juo netapo neižvelgdamas vieno nuo XIX amžiaus pradžios, nuo romantizmo epochos (ypač nuo vokiškojo jos varianto) sureikšminamo, kalbant naciologų konstruktyvistų⁴ terminais, „įsivaizduojamos bendrijos“ komponento – kultūrinės specifikos, A. Walickio žodžiais – „etniškumo“: pirmiausia kalbos ir ja grįsto folkloro. Bajoriško „tautinio kostiumo“ (drauge su „tautiniais ūsais“ ir

¹ Żmigrodzka M. Chłopi i rzemieślnicy. Romantyczna utopia niepodległościowa polskiego „Przedwiośnia“. In *Romantycy i rewolucja*. Warszawa: Ossolineum, p. 113.

² Pytanie, czy do doskonałości konstytucji politycznej państwa naszego potrzeba, aby gmin miał uczyćsek w prawodawstwie? <...> Warszawa, 1791. Šioje knygoje – p. 162–175.

³ Walicki A. Naród, nacjonalizm, patriotyzm. *Prace Wybrane*, tom I. Kraków: Technet, 2009, p. 446.

⁴ Ernesto Gellnerio, Benedicto Andersono, Miroslavo Hrocho ir kt.

specifiškai skustais plaukais) bei „tautinių papročių“, kaip nacionalinės bran- genybės, samprata jau labai seniai egzistavo¹; lenkų kalbos gryninimo vėjus buvo įsibėgėjęs nuo XVIII a. vidurio, o Palemono ainiai, lygiai kaip ir sar- matiškieji jų Unijos broliai, jėgų sėmėsi iš skirtingos, tačiau vienodai girtinos „garbingos“ praeities pasakojimų ir pradžios mitų. Karpiui neabejotinai šis senasis pilietinis folkloras buvo žinomas ir brangintinas. Bet hipertrofuota teisingumo pajauta (*pereat mundus, fiat justitia*²) jam neleido išvardytų da- lykų laikyti savitiksliais; o juo labiau jis priešinosi galimybei tautiniams skir- tumams tapti machinacijų objektu (vienos jo kalbos pastraipa yra skirta bū- tent tautinio atskirumo reikšmės ir justicijos gynimo konfliktui³). Tautinė kultūrinė specifika Karpiui tebuvo atsitiktinė bei kintama „forma“, kuri, visai kaip vėliau filosofui Stasiui Šalkauskiui, turėjo būti jei ir ne visiškai subordi- nuota visuotinei, bendražmogiškai „esmei“ (kurią siejo su laisve), tai bent jau hierarchiškai už ją menkesnė. Žemaičių pasiuntinys, pats įvardijęs skirtingus lenkų ir lietuvių tautų „genijus“, ginčijo galimybę, kad šiedu „genijai“, žino- ma, svarbūs, jo žodžiais, „civiliniame gyvenime“, turėtų ką nors esmingo lemti valstybės – Abiejų Tautų Respublikos – politikoje⁴. Be abejo, tokią radikalią vertybinę poziciją užimti skatino ne tik rusozmo filosofija, bet ir tuo metu visiškai ribinė, ekstremali krašto situacija, netrukus pasibaigusi Respublikos žūtimi. Atskirų lietuviškų teisių ir privilegijų kurstomi Lietuvos separatizmai (Karpio terminija – „dizunija“) ne vieno akyse tik komplikavo neatidėliotinas reformas. Kita vertus, pro-unijinės Karpio pažiūros nesuponavo valstybinės centralizacijos ir puikiai sugyveno su regionalistinėmis. Kiekvienas paviatas, žemė, vaivadija ar kunigaikštystė, jo nuomone, turėjo pati spręsti visus „civi-

¹ Tačiau pati liaudis, valstiečiai ūkininkai, ją perėmė bei įsisavino žymiai vėliau; Karpio laikais (XVIII a.) „liaudis“ dar neformulavo savo socialinių, politinių ir kultūrinių alternatyvų; už ją kalbėjo bajorai.

² „Žuva pasaulis, lieka teisingumas“: patarlė, vartota ir LDK oratorių, pvz., Antonino Malinausko „Pa- moksle pradėjus LDK tribunolą <...> Vilniuje, 1774 metų gegužės 15 d“. In *Pilietiniai Lietuvos Didžio- sios Kunigaikštystės pamokslai ir kalbos. XVIII a. antroji pusė*. Sudarytoja Kristina Mačiulytė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003, p. 319.

³ Numatydamas, kad atskira Lietuvos išdo komisija (finansų ministerijos analogas) atvers plačias erdves korupcijai, jis pasiūlė Lietuvos ir Lenkijos išdo komisijas sujungti, kad abiejų tautų atstovai šioje įstaigo- je galėtų veiksmingai kontroliuoti vieni kitus. Kalbos įžangoje pažymima, kad rizikuojama būti saviškių (t. y. lietuvių) pasmerktam iki gyvos galvos. In *Zdanie M. F. Karpia posła Księstwa Zmudzkiego in turno dane, gdy Projekt o seymkach od deczyzi stanow na dniu 14 marca 1791 od Deputacy do ułożenia onego wznaczoney, był przyniesiony*.

⁴ Minėtame spauidinyje „Zdanie M. F. Karpia <...> in turno dane“. Plačiau – žr. šios kn. skyrių „Žemai- tijos kunigaikštystės pasiuntinio *Opera omnia*“. Anotacijos, spauidinių 13 pozicija.

linius“ klausimus – tai ir aiškus rusioizmo, provaizdžiais kėlusio mažas, tautos susirinkimų valdomas Spartos ir Atėnų valstybes, atgarsis, ir praktinio sveikąjo proto įžvalga, kad žmonės vietose geriau išmano ir sprendžia savo reikalus, nei juos tvarkytų centro biurokratai.

Ar galėjo kardinalios reformos būti atliktos ne bendromis jėgomis, neturint aiškos veiksmus grindžiančios bei vienijančios vizijos, tvirtų, neginčijamų orientyrų? Šiandien Respublikos saulėlydžio Žemaitijos pasiuntinys neabejotinai pritartų filosofui Alvydui Jokubaičiui, teigiančiam, kad „Tauta tvirtai save gali pagrįsti tik kažkuo, kas yra daugiau, negu kultūra. Ir būtent šiuo pagrindu yra politika“¹. Jis pritartų Arvydui Šliogerui, pabrėžusiam, kad modernioji Lietuva atsirado „<...> kaip *sąmoningo* ryžto, *sąmoningos* valios ir *sąmoningo* veiksmo padarinys“ [kursyvas – A. Š.]², tačiau nesutiktų su šiuoju filosofu, kad ji atsirado iš „Mažvydo kalbos“. „Forma“, lietuvių *tautos genijus*, kildinamas kalbos, „geografinės padėties, klimato, žemės ir jos naudmenų sąvybių, verslo ir darbštumo sugebėjimų, netgi paties gyventojų temperamento, lemtas skirtingų fizinių, lygiai kaip ir moralinių priežasčių“³ yra skirtingas (čia stinga vietos vardyti atvejus, kai Žemaitijos pasiuntinys tvirtina savo lietuviškąją-žemaitiškąją tapatybę): vis dėlto „esmė“ – *laisvės vaizdinys* bei *teisingumo jausmas* esąs bendras tautoms, gyvenančioms Respublikoje.

Politiniuose XVIII a. pabaigos lietuvių ir lenkų debatuose jautriai reaguota į suverenumą reiškiančių terminų *oddzielny* (atskiras) ir *udzielny* (atskiras, tačiau dalyvaujantis: *bierzący udział* – „dalininkas“) reikšmes: dalyvauti Abiejų Tautų Respublikos „laisvėje“, Žemaičių pasiuntinio supratimu, reiškė ir suverenaus atskirumo (*udzielności*) realizavimą. Antai bendroje finansų ministerijoje, genami „kilnios rungtyniavimo dvasios“, lietuviai esą budriai kontroliuotų lenkus, šieji – lietuvius, pažabodami šimtmečiais kerojusią korupciją. Šiuo būdu, taip projektuota, laimėtų abi pusės, abi tautos.

¹ Jokubaitis A. Nyksta ištikimybė Lietuvai (atsakymai į Vytauto Sinicos klausimus). Svetainė *Pro Patria*, E – išteklis: <http://www.propatria.lt/2017/05/alvydas-jokubaitis-nyksta-istikimyb.html> [žiūrėta 2017 05 21].

² Šliogeris A. Mažvydas ir Lietuva. In *Lietuviškosios paraštės*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 92.

³ „Boć sam ich istota, to iest: Sprawiedliwość, iako na naturze Człowieka i społecznych umowach zasadzona, zawsze i wszędzie iedna byđż powinna. – Forma zaś, mówię, tych Praw osobistych, iako zmiennych i do okoliczności zawisłych, różna byđż może; ile mieysca położenie, powietrza, ziemi i iey użytków własność, przemysłu, i pracowitości sposobność, a nawet sam temperament Mieszkańców, rozlicznym tak Fizycznym iako i moranym przyczynom poddany, wymagać będe”. In *Zdanie M. F. Karpia posła Księstwa Zmudzkiego in turno dane gdy Projekt o seymikach do decyzji stanow na dniu 14 marca 1791 od Deputacyi do ułożenia onego wznaczoney, był przyniesiony*.

Jeigu Aristotelio tradicijoje politika laikyta etikos dalimi, tai Karpis, panašiai kaip ir Rousseau, ją traktavo kaip laisvės teorijos dalį, tiksliau tariant, laisvės praktikos išraišką: tautos valia, atsiverianti ir įsikūnijanti įstatymų leidyboje, įgyvendina savo laisvę. Tai *ultima ratio*, tiesa, kuri nereikalinga jokių lokalinių ar temporalinių „genijų“ (nei lietuviškųjų, nei lenkiškųjų) talkos. „Kai kalba įstatymų leidimo valdžia, viskas grįžta į lygybės būklę: visos kitos valdžios prieš ją nutyla. Jos balsas – tai Dievo balsas žemėje“¹. Neabejotina, kad ši traktuotė, besąlygiškai pripažinta Žemaitijos pasiuntinio, koreliavo ir su savitos laisvamanybės fenomenu. Visi minėto „Dievo balso“ usurpatoriai politiniu požiūriu traktuoti arba kaip tironai (karaliaus) ir jų pakalikai (senatoriai), arba savanaudžiai niekšai (paprastai – magnatai, oligarchai) – tokiems Karpis negailėjo sodriausių kritikos žodžių. Šiuo būdu bent teoriškai visas dvasiškių luomas ir Bažnyčia pateko į „patriotizmo misterijos“² nuošalę (*de facto* Karpis, jaunystėje žengęs kunigystės keliu ir jį metęs, rūpinosi kunigais, Rėkyvoje pastatė altariją ir skyrė jos gyventojams fondą). Pats Žemaičių pasiuntinys šia tema daug neteoretizavo, bet išvertė bene radikaliausią antikatalikišką veiklą, koks tik anuomet galėjo pasiekti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, ir po juo padėjo savo parašą.

Vis dėlto, dar pratęsiant ir užbaigiant lietuviybės temą, užklaustina, ar būta „landos“ laisvės ideologijai tapti lietuviškojo nacionalizmo ideologija? Tai, žinoma, jau kontrafaktinių teiginių sritis; deja, išsamesnio filosofinio diskurso Karpis šia tema neparašė. Apžvelgus *laisvės* termino vartojimo atvejus, o taip pat – Žemaitijos pasiuntinio raiškių poelgių kontekstą (keistą jo kunigystės istoriją, jau minėtų libertiniškų kūrinių vertimą bei ryžtą juos tiražuoti), tampa akivaizdu, kad *laisvė* jam nebuvo vien tik abstrakcija, antikinė koturna: ji turėjo ir pozityvius, „laisvės veikti“, dalyvavimo įstatymo leidyboje aspektus, ir negatyvius, individualistinius, tokius kaip „laisvė nuo“ (prietarų, biurokratinės priespaudos, oligarchų savivalės, pagaliau nuo pačios valdžios). Pozityvioji laisvė – laisvė reikšti savo pavieto valią ir jos pagrindu leisti įstatymus, turėjo apčiuopiamą voliuntaristinį, iracionalų elementą. Karpis šiuo atveju netgi nevertė rusoistinės sąvokos „tautos valia“, nuosekliai laikėsi savo termino „noras/ai“ – (*chęc/i*). Tautos „norai“ galėjo nesutapti (tai jis pareiškė jau *explicite*) su „patriotinės išminties

¹ Rousseau J.-J. Pastabos Lenkijos valdymui ir numatomai jo reformai. Iš prancūzų k. vertė Vygandas Aleksandravičius. In Viliūnas D., Aleksandravičius V. *Jeanas-Jacques'as Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*. Vilnius: LKTI, 2016, p. 59.

² Šis terminas pavartotas kūrinyje „Dla czego Krasnomówstwo mniej iest kwitnące w teaźniejszych Rzeczach Pospolitech niż było w Starożytności“. VUB, f. 6, b. 2519, šioje knygoje – p. 127.

ministerijos“¹ – Senato sprendimais. Atstovaudamas sentimentalizmo pasaulėjautai, Karpis galėjo (žinoma, tik spėjamai) suteikti galimybę „tautos norams“ formuluoti ir leisti tuos įstatymus bei kurti tokią teisę, kokią padiktuos širdis, užuojauta, meilė, intuicija, didvyriškumas, pasiaukojimas, pagaliau koks nors „tautinis genijus“. *Nota bene*, čia vėl įžvelgtinas skirtumas tarp rusoisto – sentimentalisto Karpio ir jau cituoto fiziokrato, klasicizmo poetikos atstovo Karpavičiaus: jis į klausimą „Kas gi yra toji laisvė?“ atsakė: „Tai yra galia daryti visa tai, ką protas ir įstatymai leidžia vardan tikrosios savo ir kitų laimės“². Karpiui „laisvė“ reiškė žymiai daugiau nei „paklusti protui“ – dar prieš lemtingus 1794 m. įvykius, savaip įprasminusius aptariamą sąvoką, jis laisvę siejo su širdies polėkiu ir aistringų spontaniškumu³. Kitaip tariant, konstituciškai užtikrinus laisvės funkcionavimo mechanizmą (Karpis nevengė mechanizmo metaforų, antai žodžio „spyruoklės“⁴), bent teoriškai nebūtų likę jokių kliūčių spontaniškiems bei aistringiems „tautos norams“ ginti, saugoti bei pakylėti į teisių rangą taip pat ir etnines kultūrines savastis. Juk unifikacija ir centralizacija, kalbinių kultūrinių skirtumų niveliacija (eventuali polonizacija, kuri XVIII a. pabaigoje sąmoningai nevykdyta) priklausė protingumo, *ratio*, nuo žemės atitrūkusių „ekspertų“, Karpio žodžiais – „pasipūtusių senatorių“ – sričiai, kuriai sentimentalistinė, regionalistinė, juolab rustikaliųjų bruožų turinti Žemaitijos pasiuntinio ir jo kolegų pasaulėvoka neteikė pirmenybės.

Tokia „keistuolio“⁵ Karpio tautinė filosofija, kuri numatė suteikti politines teises doriems žmonėms, o liaudį, valstiečius-ūkininkus laikė esant iš prigimtųjų būtent dorais. Tiesa, lenkų istorikai, bent kiek atkreipę dėmesį į Žemaitijos pasiuntinį, tvirtai konstatavo, kad jis buvo visiškai tipiškas XVIII a. antrosios pusės veikėjas, vertas paminėjimo gal tik todėl, kad nepriklausė jokiai frakcijai,

¹ Tokį senato apibūdinimą pateikė inauguracinėje Didžiojo seimo kalboje: tikėtina, jis buvo tik kurtuazijos bei gražbylostės išraiška, mat po metų dalykinėje Seimo kalboje apie senato instituciją atsiliepė jau niekinamai.

² Karpowicz M. *Kazanie o miłości ojczyzny <...> 1781 miane w Wilnie <...>*. Plg.: Mačiulytė K. Mykolas Praciškus Karpavičius ir piliečių tautos idėja. In *Mykolas Pranciškus Karpavičius. Rinktiniai pamokslai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 34.

³ Karpis teigė „Širdies tiesą“: „Tuo tarpu iškalba, kuri reikalinga liaudžiai, nesiskiria nuo širdies tiesos ir žmogiškumo iškalbos. Visa tauta susirinkime yra uoliausias ir aistringiausias teisėjas – jis nori būti stipriai sujaudintas ir labiau trokšta įspūdingos vaizduotės aiškumo nei švelnios ir ramios proto šviesos. Trokšta kalbėtojo laisvės, skelbiančios tautos laisvę“ <...>. Šioje knygoje, p. 97.

⁴ Netgi teigė, kad „įstatymų meilė“ priklauso nuo „aistrų mechanikos“: šioje knygoje p. 195.

⁵ „Keistuolis Karpis“ minimas Lino Jokubaičio recenzijoje D. Viliūno ir V. Aleksandravičiaus knygai (2016): *Knygų aidai*. 2016, nr. 4, p. 38.

partijai, klubui, jokiai „Koŭłatajaus kalvei“¹. Tokių keistuolių XVIII a. pabaigoje gausėjo, jų deglą perėmė XIX amžius: „Nors mane keistuoliu ir išsišokėliu pavadintų, išpažįstu, kad tam, jog teisė būtų teise, reikia kažko daugiau, nei tik įsakymų, potvarkių – nors ir išmintingų bei išganingų“ – rašė *Stary szlachcic Litewski* Henrykas Rzewuskis². „Reikia tikėjimo ir meilės, reikia, kad teisės laikytis verstų ne lazdos ir kareiviai, bet vidinis įsitikinimas ir sąžinė“. „Įstatymus leidžiančioji valdžia [Rzewuskis kalba apie Abiejų Tautų Respubliką – *D. V.*] nebuvo, kaip dabar, pareigybė, bet pašaukimas“³. Šios ištarmės anticipuoja ir kai kurių XXI amžiaus Lietuvos filosofų, politologų (nebe sentimentalistų ir preromantikų) mintis: „Demokratiška gali būti tik ta politinė organizacija, kurios piliečiai patys nutaria, kurias teises paversti pareigomis. Vien žmogaus teisėmis grindžiama visuomenė negali tapti padorių žmonių visuomene. Žmogaus teisės savaimė nereikalauja meilės, drąsos, didvyriškumo ir daugybės kitų dorybių.<...> Tiek Bažnyčia, tiek valstybė prašo to paties – įveikti savo asmeninius interesus, rasti bendrąjį gerį ir pasiaukoti. Nė viena pasaulio valstybė neatsirado vien tik iš žmogaus teisių, bet būtinai reikalauja piliečių pasiaukojimo“⁴. Įvardytas terminas Žemaitijos pasiuntinio politiniuose tekstuose nėra retas: jis vartotas visiškai ta pačia prasme, kaip ir šiandien.

¹ Szczygielski W. *Cele lewicy Polskiej u schyłku XVIII wieku*. Łódź: wyd. Łódzkie, 1975, p. 89–90.

² Henrykas Rzewuskis, apysakų autorius, publicistas (1791–1866). Gera išmanydamas bajorišką LDK realijas, kurias perteikdavo prisodrintas humoro bei respublikoniško patoso, jis suteikė svarbų postūmį Adomo Mickevičiaus poemai „Ponas Tadas“.

³ [Rzewuski H.] *Pamiętki starego szlachcica Litewskiego*. Wilno: Glücksberg, 1845, p. 25.

⁴ Prof. dr. Alvydas Jokubaitis. Cituotas interviu.

ŽEMAITIJOS KUNIGAİKŠTYSTĖS PASIUNTINIO OPERA OMNIA. ANOTACIJOS

Nedidelė Mauricijaus Pranciškaus Karpio bibliografijos dalis, keliolika jo darbų, kurie ligšiol nurodomi enciklopedijose bei žinynuose, buvo žinoma iš Karolio Estreicherio, Aleksanderio Meysztowicziaus¹, Emanuelio Rostworowskio², Stepo Tunaičio³ apžvalgų. Jas svariai papildė pastarųjų metų radiniai Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, dvejuose skirtinguose jo fonduose (VUB, F. 8, VUB, F. 1) bei kitų bibliotekų rankraštynuose. Šiuo metu jau įmanomas mokslinis šaltinių katalogas, kuris čia ir pateikiamas. Žinomi 62 tekstai, Karpio literatūrinės veiklos spausdinti bei rankraštiniai liudijimai.

Penkias šiandien prarastas ar nesurastas pozicijas, kurios bibliografiniame apraše taip pat pateikiamos, nurodė patikimas liudininkas (A. Meysztowiczius). Tai prieš 1907- uosius metus jo regėti keturi rankraščiai ir vienas spaudinys Joniškėlio dvaro (t. y. pagrindinės Karpių giminės rezidencijos) archyve: šių turinys tebėra nežinomas. Taigi disponuojame 57-iais antrosios XVIII amžiaus pusės aktyvaus Žemaičių bajoro tekstais (neįskaitant kelių hipotetinių, pateiksimų bibliografinio sąrašo pabaigoje, bei negausaus nustatyto epistoliarinio palikimo). Tiksliau – tokia jo žinomų, surastų darbų antraščių gausa, o pačių tekstų daug daugiau: dalis manuskriptų yra žodis žodin perrašyta antrą kartą; vienas – įpusėtas net tris kartus ir tik ketvirtą – užbaigtas visas. Visi parašyti lenkų kalba, išskyrus vieną lotynišką svarstymą⁴.

Karpis išspausdino kūrinių 21 pavadinimu, daugiausia Varšuvoje (dažnai – nenurodytose spaustuose). Pačių jo spaudinių išleista kiek mažiau, nes kai kurie jų talpina pora tekstų: būtent, Jeano-Jacques'o Rousseau „Pastabų Lenkijos valdymui“ vertimas (1789) ir jame esantis Karpio „Epigrafas Rousseau“ bei sentimentalios apysakos vertimas (1792), prieš kurį paskelbta didžiulė, originali filosofinio turinio neva „dedikacija“ draugui (tai išskirtinai geras būdas perteikti adresatui, išsaugoti ir tuo pačiu ypu paslėpti laisvamaniškus filosofinius

¹ Meysztowicz A. *Karpiowie herbu własnego*. Wilno, 1907.

² Rostworowski E. Karp Maurycy Franciszek. *Polski Słownik Biograficzny*, t. XII. Wrocław–Warszawa–Kraków: PAN, 1966–1967, p. 95.

³ Tunaitis S. Rusoizmas. M. P. Karpio politinė orientacija. In Tunaitis S. *Apšvietos epochos socialinės ir politinės filosofijos metmenys*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004, p. 61–67.

⁴ Spėtina, nurašytą, ne originalų – žr. esė rinkinio „Mintys apie užuojautą žmogui nelaimėje“ 12 poziciją.

svarstymus). Kai kurie tekstai turi priedus, papildymus (pavyzdžiui – projekto pataisos juridinę formuluotę), bet jei atspausti tame pačiame leidinyje, traktuotini kaip vienas.

Daugiau kaip du trečdaliai išlikusių Karpio tekstų puslapių yra vertimai į lenkų kalbą, tai lengva tvirtai konstatuoti, iš prancūzų kalbos; originalūs darbai trumpesni. Tikėtina, kad vertė ir iš lotynų kalbos. Šioje „Rinktinių raštų“ knygoje proporcija atvirkštinė: vos penktadalis tekstų yra vertimai, kiti – originalūs. Tikslią vertimų statistiką keblu pateikti, mat daugumos kūrinių autorius tyčia ar netyčia nenurodytas. Savo noru pats Karpis nurodė tik tris jo verstus autorius (iš tiesų vertė mažiausiai septynis), o vieną tų trijų – sąmoningai falsifikuotą, netikrą. Gali būti, kad tarp neidentifikuoto vertimų ciklo sąlyginiu pavadinimu (pagal pirmąjį rankraščio kūrinių) „Mintys apie užuojautą žmogui nelaimėje“ esama ir originalių, t. y. paties Karpio tekstų. Bet kuriuo atveju, neabejotina, jog vertėjas darbavosi ties jo paties atidžiai pasirinktais kūriniais, po kuriais drąsiai galėjo dėti savąjį parašą; vienu svarbiu atveju – tą ir padarė. Jo originali kūryba ir vertimai sudaro idėjinį ir stilistinių požiūriais vientisą visumą: tai XVIII amžiaus antrosios pusės aktyvus ir raštingo Lietuvos bajoro *Opera omnia*.

Karpis išvertė ir išleido dvi XVIII a. prancūzų literatūrą moralizuojančias nuotykių apysakas bei minėtą J.-J. Rousseau politinės filosofijos kūrinių, epochinės svarbos tekstą Abiejų Tautų Respublikai. Rankraščiuose liko išverstas svarbiausias prancūzų filosofo Jacques-André Naigeono laisvamaniškas (tuoju Karpio parašu patvirtintas, pasirašytas) filosofinis veikalas beigi vėlyvosios Antikos autoriaus Lukiano iš Samosatės satyrinių dialogų, beje, taip pat laisvamaniškų, savo dvasia artimų Apšvietos epochai, rinkinys, apimtimi nenusileidžiantis čia paminėtiems darbams. Kai kurių rankraštinių darbų pavadinimai 1907 m. fiksuoti A. Meysztowicziaus, tačiau jų turinys iki šiol nebuvo žinomas.

Neabejotinai originalių skirtingos apimties ir problematikos kūrinių skaičius – 25 tekstai. Dauguma jų – politinės arenos kūriniai. Tai Respublikos sąlydžio rūpesčių analizė, gelbėjimosi nuo gresiančios valstybinės katastrofos projektai, o tokie, kaip literatūros kritikos srities „Atsakymas Varšuvos *Monitoriiui*“ – ar humoristinis „Atsakymas į dviejų seserėlių laišką“ reprezentuoja ne-
gausias išimtis. Išlikęs politikos teatro raštijos korpusas daug byloja apie Karpio kūrybą, jo epochą ir asmenį, tačiau – ne viską. Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne surastieji manuskriptai Karpį kvalifikuoja kaip kryptingai dirbusį filosofą – Apšvietos laisvamanį, libertiną, deistą: religines tradicijas, ritualus, lygiai

kaip ir feodalinį paveldą, vadinusį chimeromis. Lauryno Ivinskio¹ sudarytame Joniškėlio dvaro bibliotekos kataloge, poskyryje *Manuscripta* yra įrašas: „Raštai eilėmis ir proza š. p. Juodeikių seniūno Mauricijaus Pranciškaus Karpio – 6 ryšuliai [6 plik]“². Greičiausiai būtent šiuos „ryšulius“ mačiusio Meysztowicziaus liudijimu, nemenką raštingojo žemaičio kūrybos dalį sudarė poezija (tai būdinga pereitos epochos veiklioms asmenybėms): minėto Karpių dvaro archyve tyrinėtojas regėjęs net tris rinkinius „trumpų ir proginių eilių“ (*zbiory wierszy ulotnych i okolicznościowych*)³. Apie pastarosios poetinės kūrybos turinį ir pobūdį galima tik spėlioti: disponuojame 18 jo eilučių bei mėgtų, kituose raštuose įvardytų ir cituotų poetų sąrašu. Karpio paminėti ar cituoti asmenys šios knygos *Asmenvardžių rodyklėje* specialiai atspausiti *stambesniu* pasviru šriftu.

Kokia tikimybė jo bibliografiją dar papildyti? Tikimybės laipsnis nemenkas: autorius pasirašinėjo kriptonimais, tad anoniminėje publicistikoje, kuri buvo užtvindžiusi XVIII amžiaus paskutiniųjų dešimtmečių viešąją komunikaciją, galima jų paieškoti, būtent tekstų su kriptonimu „M. F. K.“ arba „M. F. K. P. Ž“. Rašė daug proginių tekstų, kurie lengvai nusimeta, o ištikus nenuspėjamai progai, atsiranda įvairių potvarkių, universalų, visokių valdiškų protokolų, kitų raštų rinkiniuose, politinių brošiūrų konvoliutuose: viltingai nuteikianti galimų paieškų kryptis – Vilniaus Edukacinės komisijos, kurios nariu nuo 1797 m. buvo Žemaičių literatas, dokumentai. Minėtame Karpių bibliotekos inventoriuje nurodytos net trys spausdintos Karpio kalbos, kurių datos neatitinka su žinomų kalbų datomis (jos čia nurodomos poskyrio *Kiti dokumentai 2* pozicijoje).

Tačiau kokie bebūtų radiniai, jie, mūsų galva, jau tik detalėmis papildytų duomenis apie Žemaitijos pasiuntinio stebėtinai vientisą pasaulėvaizdį, visuomenės, politikos, etikos sampratą bei estetinės sistemos sąrangą; pristatomi „Rinktiniai raštai“, manome, šiuos aspektus reprezentuoja. Karpio pasaulėžiūros sistemoje gali padėti orientuotis šios knygos pabaigoje skelbiama „*Raštų dalykinė rodyklė*“. Žemaičių politiko ir literato, vidutinio bajoro akiplotį (kuriame ne tik Vilnius, Gardinas, Varšuva, bet ir Amerika, ir Indija, ir Tolinieji Rytai) papildomai iliustruoja „*Raštų geografinė rodyklė*“.

¹ Laurynas Ivinskis Felicijono Karpio kvietimu atvyko į Joniškėlį, čia gyveno nuo 1862 iki 1864 m., mokytojavo Karpių valdomoje mokykloje ir ligoninėje. Sudarė Karpių dvaro bibliotekos katalogą.

² Katalogo poskyrio „Rankraščiai“ lapas yra atsidūręs Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne, Karpių giminės fonde (VUB F. 8–2679, l. 1), tuo tarpu visas Lauryno Ivinskio 1862–1864 m. sudarytasis katalogas – Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraštyne (MAB, f. 12–1650).

³ Meysztowicz A. *Op. cit.*, p. 69.

Mauricijaus Pranciškaus Karpio kūryba apima 1766–1813 m. periodą, iš esmės sutampantį su Apšvietos epocha Lietuvoje. Tekstai nurodomi chronologine tvarka, nedatuoti – pagal hipotetinę chronologiją. Pateikiamos glaustos anotacijos (išskyrus Antikos klasiko Lukiano); kartais – ryškesnės citatos bei kūrinio kilmės ir funkcionavimo aplinkybių hipotezės. Lenkiška rašysena netaisyta (pvz., jei diakritinio ženklo nebuvo – jis čia ir neįrašomas). Tekstų formatą nurodyti būtų informacijos balastas – beveik kiekvienu atveju puslapių, šrifto ar rankraščių raidžių dydžiai yra labai skirtingi: čia pristatomi tik išskirtiniai atvejai. Dauguma rankraščių numeruoti lapais: tada nurodoma jo santrumpa „l.“ (raidė „v.“ [*versum*] reiškia antrąją lapo pusę); Lukiano satyros numeruotos kaip rankraštyje – puslapiais.

SPAUDINIAI

1773

1) *Obrona mitologii, albo odpis na Monitora Warszawskiego na Rok P. 1772 d. 19 sierpnia wydanego przez M. F. K w Lipsku w drukarni Büschela roku 1773* [46 p.]. **Mitologijos gynyba, arba Atsakymas Varšuvos „Monitoriui“, išleista M. P. K. Leipgige, 1773 metais.**

Karpio poleminis atkirtis Ignaco Krasickio straipsniui *Monitoriuje* (tiksliau – sekimui iš anglų *Spectator*). Krasickis anoniminiame paskvilyje kritikavo Antikos mitologijos įvaizdžius krikščioniškoje poezijoje; peikė panegirinę poeziją bei satyras ir pasiūlė taikyti jų kūrėjams griežtas juridines sankcijas. Iš pradžių pateikiamas paties Krasickio tekstas. Toliau Karpis plačia argumentacija išskleidė, kad Antikos įvaizdžiai – tai visuotinės alegorijos, tikybos niekuo neužgaunančios; poezijoje jos būtinos. Satyros esą puolamos todėl, kad pačiam „Monitoriui“ liktų daugiau erdvės satyrinei kritikai. Ginamos ir panegirikos, gvildenami kiti retorikos ir poetikos klausimai (vienintelis šiai temai skirtas Karpio spaudinys). Naudojamos ironijos priemonės, demonstruojama literatūrinė erudicija, Antikos mitologijos išmanymas, įvardijami, dažnai cituojami Karpio jaunystės (tuo metu – 23 metų amžiaus) autoritetai: Homeras, Epikūras, Harduinas, Kornelijus Agripa, Herodotas, Livijus, Tacitas, Salustijus, Tukididas, Ksenofontas, Persijus (*Satyra IV*), Horacijus (*De arte poetica*); cituojami Juvenalis, Vergilijus, Piotras Kochanowskis, Muretas, minimas „jo priešininkas de la

Chenay“, Voltaire’as (tragedija *Oidipas*), Prūsijos karaliaus Frydricho II poezijos rinkinys *Oeuvres du Philosophe de Sans Souci*, cituojamas, kaip nurodoma, iš autoriaus atminties („virš aštuoniasdešimt mylių nuo knygos nutolus“) Piotro Kochanowskio 1618 m. išverstos Torquato Tasso „Goffredo, arba Išvaduotosios Jeruzalės“ fragmentas.

Ši literatūros polemikos atvejį tyrinėjo Bronisławas Gubrynowiczius (1927 m.), konstatavo tam tikrą jo rezonansą XVIII a. 8-ojo dešimtmečio pradžioje Vilniuje bei Varšuvoje.

Lit.: Gubrynowicz B. Walka o mitologię. Epizod z dziejów krytyki literackiej w Polsce w XVIII. *Prace Filologiczne*, 1927, p. 489–500. Strzałkowa M. Nieznany tłumacz dwu powieści francuzkich. *Pamiętnik literacki, Rocznik XLVI*, zeszyt 1–2. Warszawa–Wrocław, 1955, p. 222–237. Bieńkowski T. Z badań nad recepcją antyku w Polsce do końca XVIII wieku: *I. Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*, 59/3, 1968, p. 51.

IKI 1776

2) [Séguier de Saint-Brisson]: *Aryst, albo powaby poćciwości. Aristas, arba Garbingumo žavesiai*. Pirmasis, nenustatytas leidimas minimas 1776 m. kūrinio antraštėje (žr. kitą poziciją); antrasis – Warszawa, w drukarni P. Zawadskiego, 1792. Pasirašyta kriptonimu *M. F. K. P. Ż.* („M. P. Karpis, Žemaitijos pasiuntinys“). 120 p. + XLVII p., pratarinė – dedikacija draugui. Vertimas iš prancūzų kalbos *Ariste, ou les Charmes de l'honnêteté, par M. Séguier de Saint-Brisson*. Paris: Panckoucke, 1764 [vertime originalo autorius nenurodytas].

Sentimentalizmo krypties moralizuojanti apysaka – rusoistinė utopija, vaizduojanti mažos darnios bendruomenės būtį ir sprendimus gamtos prieglobstyje; fabulos pagrindas – abstrakčių dorų personažų Aristo ir Elmiros idealios meilės ir tauraus gyvenimo istorija.

Lit.: Strzałkowa M. Nieznany tłumacz dwu powieści francuzkich. *Pamiętnik literacki, Rocznik XLVI*, zeszyt 1–2. Warszawa – Wrocław, 1955, p. 222–237; Viliūnas D. Rousseau mokinyš Mauricijus Pranciškus Karpis. In Viliūnas D., Aleksandravičius V. *Jeanas-Jacques’as Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*. Vilnius: LKTI, 2016, p. 153.

1776

3) [Chansierges, M.]: *Przypadki Pirrusa, syna Achillesowego. Dzieło pośmiertne nieboszczyka J. X. Fénelona, za dodatek do Przypadków Telemaka ujęć mogące, z francuskiego na ojczysty język przełożone usiłowaniem W. J. P. M. F. K**** tłumacza Arysta, czyli powabów podczciwości cz. 1–2*. Kraków, 1776. **Pyro, Achilo sū-**

naus nuotyčiai. Velionio J[okilnybės] k[unigo] Fénelono veikalas, galintis būti „Telemacho nuotykių“ tęsiniu, iš prancūzų į gimtąją kalbą išguldymas M. F. K., Aristo, arba Garbingumo žavesių vertėjo. Antrasis leidimas: Warszawa, 1782. Pirmoji originalo laida *Les Aventures de Néoptolème, fils d'Achille Paris : Claude Robustel, 1718*. [Vertime tikrasis autorius nenurodytas, veikalas priskirtas Fénelonui, pagrindinis Chansiergeso herojus Neoptolemas Karpio pavadintas Pyru].

Kišeninio formato knyga: moralizuojanti egzotiškų nuotykių apysaka. Vienas iš Europoje populiarių François de Salignaco de La Mothe–Fénelono romanų – „Telemacho nuotykių“ sekimų, tęsiantis bei kontaminuojantis idealios politinės-moralinės santvarkos paieškų tematiką. Esą jei „Telemacho nuotykių“ paskirtis – patarti patiems karaliams, tai „Pyro nuotyčiai“ skirti tautoms: kaip joms, besivadovaujant Dangaus dėsniais, pačioms siekti laimės. Šia knyga esą naudosis „net paprastas skaitytojas“ (*Pospolity nawet Czytelnik*). Trumpoje pratarinėje, tikėtina, pats vertėjas teikia jam artimą stilistikos apibūrinimą („nemirtingas Telemacho stilius“). Vertimo istoriją bei jos kontekstą tyrinėjo Maria Strzałkowska (1955).

Lit.: Strzałkowska M. Op cit., *Pamiętnik Literacki*, rocznik 46 (1955), zeszyt 1, p. 222–237.

1789

4) *Uwagi nad rządem Polskim oraz nad odmianą, czyli reformą onego projektowaną przez J. Jakuba Russo obywatela Genewskiego. Z francuskiego na ojczysty język przełożone miesiąca grudnia dnia 20 r. 1788*, cz. 1–2. Warszawa: Nakładem i drukiem Michała Grölla, Księgarza Nadwornego J. K. Mci., 1789. **Jean-Jacques Rousseau: Pastabos Lenkijos valdymui ir numatomai jo reformai**. P. 187 (su apostrofa: *Do Russego*, p. 188–190); antroji laida [vieta nenurodyta] – 1799 m.

LDK titulinio pareigūno, Baro konfederacijos pasiuntinio Paryžiuje Michalo Vielhorskio užsakytas J.-J. Rousseau traktatas *Considérations sur le gouvernement de Pologne*, parašytas 1770–1771, išleistas Londone 1782 metais. Sutarima, kad šis respublikoniškas veikalas – valstybės reformos projektas – turėjo didelį poveikį Abiejų Tautų Respublikos paskutiniojo periodo politinės minties raidai; reikšmingas paties Rousseau politinės filosofijos koncepcijoje. Tai svarbiausias M. P. Karpio vertimas; didžiausios apimties Rousseau filosofinių raštų spaudinys lenkų kalba XVIII amžiuje. A. Meysztowiczius nurodo, kad Joniškėlių dvare buvo šio vertimo rankraštis (op. cit., p. 69); galima spėti, kad į Varšuvą buvo pasiųstas jo nuorašas.

Lit.: Turski W. Przestroga wydawcy. In *Uwagi nad rządem polskim oraz nad odmianą, czyli reformą onego projektowaną przez J. Jakuba Russo obywatela Genewskiego. Z francuskiego na ojczysty język przełożone miesiąca grudnia dnia 20 r. 1788, cz. 1–2*. Warszawa: Nakładem i drukem Michała Grölla, Księgarza Nadwornego J. K. Mci., 1789, p. 1–2. Meysztowicz A. *Op. cit.*, p. 62–63; Szykowski M. *Mysł Jana Jakuba Rousseau w Polsce XVIII w.* Kraków 1913, p. 102–104; Olszewicz W. O polskich przekładach J. J. Russa. Notatka bibliograficzna. In „*Pamiętnik Literacki*“, rocznik 33, 1936. Strzałkowa M. Nieznany tłumacz dwu powieści francuskich M.F.K. (1749–1817). In *Pamiętnik Literacki* rocznik 46 (1955), zeszyt 1, p. 233; Kuolys D. Kovos dėl Respublikos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės saulėlydžio patirtis. In *Senoji Lietuvos literatūra*, 24 knyga. Vilnius: LLTI, 2007, p. 215–219; Vygando Aleksandravičiaus atliktas veikalo vertimas iš prancūzų kalbos: Viliūnas D., Aleksandravičius V. *Jeanas-Jacques’as Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*. Vilnius: LKTI, 2016, p. 43–113; apie veikalą: p. 7–42; 114–141; apie Karpio vertimą: p. 153–155.

5) *Do Roussego. Na czele Dzieła. Epigrafas Rousseau.*

Emocingas epigrafas Jeanui-Jacquesui Rousseau, leidėjo Wojciecho Turskio patalpintas „Pastabų Lenkijos valdymui...“ vertimo pabaigoje, p. 188–190.

Užsimenama apie Rėkyvos ežerą (šalia Karpio dvaro), Žemaitijos herbą („sniego/apsnigtas meškiukas“, beje, galimas verstis į „poliarinis lokys“) ir atšiaurų jos klimatą. Karpio intelektinė išpažintis, Ženevos pilietį nurodant dvasiniu mokytoju: esą jo „iškalbingi žodžiai ir mane išmokė, kaip būti dorovingu ir geru piliečiu, oriu ir laimingu žmogumi“. Galantiškai suabejojama, ar mokslai tautų papročiams sukėlė žalos. Maryanas Szykowski kūrinyje įžvelgė romantizmo poetikos bruožų (1913).

Lit.: Szykowski M. *Mysł Jana Jakuba Rousseau w Polsce XVIII w.* Kraków, 1913, p. 102–103 (apostrofa perspausdinta). Tunaitis S. Rusoizmas. M. P. Karpio politinė orientacija. In Tunaitis S. *Apšvietos epochos socialinės ir politinės filosofijos metmenys*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004, p. 63. Viliūnas D., Aleksandravičius V. *Jeanas-Jacques’as Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*. Vilnius: LKTI, 2016, p. 165–166 (pateikiamas vertimas į lietuvių k.).

Tekstas ir faksimilė publikuojama šiame rinkinyje.

6) *Z Rykijewa na Żmudzi d. 29 listopada 1789. [Laiškas] Iš Rėkyvos Žemaitijoje 1789 m. lapkričio 29 dieną.* Be leidimo vietos. Unikatas saugomas Varšuvoje, Literatūros tyrimų instituto bibliotekoje (Biblioteka Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk) [4 p.].

Turinys leidžia spręsti, jog tai ne pirmas „Laiškas iš Rėkyvos“, esama užuominų į ankstesnį ir žadama tęsti. Galima hipotezė, jog spaudinyš reprezentuoja

periodinio politinio leidinio užuomazgą. Stilius eseistinis, glaustai įvardijami ir patetiškai vertinami opūs įvykiai bei reiškiniai: Didžiojo seimo veikla, patriotizmo pakilimo ir jos stokos fenomenai, tarptautinės politikos aplinkybės, ypač Europos „tironijų“ krizė (tai rusoizmo tezė), ateities prognozės. Vidaus bei užsienio situacija vertinama optimistiškai, teigiama, kad tironijos grėsmė Respublikoje yra pašalinta bent kelioms kartoms. Autorius deklaruoja, kad jo mąstymo ir kalbėjimo būdas nėra „varšuvietiškas“.

Tekstas ir faksimilė publikuojama šiame rinkinyje.

1790

7) *Głos J. W. JMCI Pana Mawrycego Franciszka Karpia, posła Księstwa Żmudzkiego na Sejmie roku 1790 dnia 21 grudnia po przystąpieniu posłów nowego wyboru do Aktu Konfederacyi mianu.* Balsas Jo Prakilnybės Mauricijaus Pranciškaus Karpio, Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio Seimo 1790 m. 21 gruodžio naujai išrinktiems pasiuntiniams prisijungus prie Konfederacijos akto [4 p.].

Rankraštinis variantas: LNB, F.92, b. 2807 [4 p.], esantis vienoje byloje su Karpio lapkričio 19 d. *Padėkos kalba Žemaitijos piliečiams*, patikėjusiems mandata (žr. „Pavieniai rankraštiniai tekstai“, 3 pozicija).

Pirmoji (inauguracinė) Karpio kalba Ketverių metų seime. Vyrauja ištęsta, ceremoninga retorika ir liaupsės pačiam Seimui bei luomams (bajorijai, karaliui ir senatoriams); Karalius esą priartinęs naują pilietinio ir politinio gyvenimo epochą; Senatas vadinamas „patriotinės išminties ministerija“; pabrėžiamas reikšmingumas tautos balso, kuris skubina svarbius darbus. Netrumpame tekste reiškiamas mintis, kad daugžodžiavimas per Seimo posėdžius žudąs tėvynę (tikėtina, kad spaudinys – papildytas, gerokai išplėstas realios Seimo kalbos variantas). Todėl dera kalbėti apdairiai, iš eilės, dalykiškai; vengtini ceremonialo formalumai – jie esanti skraistė, už kurios slepiasi intrigos ir sąmokslai.

1791

8) *Obraz sejmików. Czyli, co są sejmiki terazniejsze nasze? Czym są i być mają z natury ustawy swojej? Czy w ten ustawy ich zamiar trafia projekt podany od deputacji rządowej? Jaki sposób albo jaka może być im dana forma, aby były tym, czym być powinny?*, W Warszawie u P. Dufour Konsyl: Nadwor. J. K. Mci Dyrektora druk. Kop. Kad. MDCCXCI (1791). *Seimelių vaizdas. Arba kas yra dabartiniai mūsų seimeliai? Kas yra ir kuo turi būti seimeliai savo prigimtimi?* [58 p.]. Antroji, autonomiška teksto dalis: *List albo Zdanie do Przyjaciela w*

Warszawie na Projekt o Seymikach przez Deptucyą Rządową ułożony z Rykiiewa na Zmudzi 24 Kwietnia 1790. Laiškas arba Nuomonė draugui Varšuvoje dėl „Seimelių projekto“, parengto valstybinės pasiuntinybės, išdėstyta Žemaitijoje, Rėkyvoje, 1790 m. balandžio 24 d. [p. 26–58].

Didžiausias, pagrindinis Karpio socialinės – politinės tematikos veikalas, sudarytas iš skirtingo žanro, stiliaus bei plačios problematikos, vienijamos seimelių temos, tekstų, parašytų kiek skirtingu metu. Pradedamas kaip politinė satyra (pašiepiama išsigimusi seimelių „forma“), tęsiamas kaip 1790 m. rengtos seimelių reformos kritika; baigiamas pozityviais politinio atstovavimo institucijos reformos siūlymais. Kūrinys tebefunkcionuoja kaip vienas ryškiausių autentiškų seimelio institucijos išsigimimo XVIII amžiuje liudijimų. Pats autorius seimelius, sekdamas J.-J. Rousseau, laikė esmine Abiejų Tautų Respublikos politine instancija, reprezentuojančia bajoriškosios demokratijos šerdį. Ypač pabrėžiama būtinybė mažinti seimelių dalyvių skaičių išankstinėmis rinkimų procedūromis.

Šis Karpio kūrinys 1814 m. jau fiksuotas kaip Lenkijos literatūros istorijos faktas (Bentkowski F. *Historia literatury Polskiej wystawiona w spysie dzieł drukiem ogłoszonych*, t. II. Warszawa – Wilno: Zawadski, 1814, p. 105).

Lit.: Meysztowicz. *Op. cit.*, p. 61–62. Šis tyrinėtojas, kupiūravęs drastiškas vietas, paskelbė satyrinės dalies ištrauką. Šioji dalis laisvai atpasakota (papildant detalėmis iš kitų autorių) Adolfo Šapokos redaguotoje *Lietuvos istorijoje*. Kaunas, 1936, p. 399–400. Teksto fragmentai cituojami polonistikos studijose bei chrestomatijose (pvz., ištrauka apie Žemaitijos bajorų neraštingumą: *Abyśmy o Ojczyźnie naszej radzili. Antologia publicystyki doby Stanisławowskiej*. Red. Zbigniew Goliński. Warszawa: PIW, 1984, p. 12). Rankraštis buvo Karpių Joniškėlio dvaro archyve (Meysztowicz A. *Op. cit.*, p. 69).

Teksto pagrindinės dalys publikuojamos šiame „Rinktinių raštų“ rinkinyje; neversti fragmentai – glaustai atpasakoti cituojant autoriaus leksiką.

9) *M.F.K.P.Ž. Pytanie, czy do doskonałości konstytucji politycznej państwa naszego potrzeba, aby gmin miał uczyćstek w prawodawstwie? albo raczej, czyli przeto ta konstytucja jest najgorszą i potworną, iż chłopci rolnicy nie są do prawodawstwa przypuszczeni? a w przypadku nieuchronnej potrzeby przyjęcia ich do niego, komu by raczej tego zaszczytu udzielić, chłopom wieśniakom czy kupcom mieszczanom, pod ogólnym imieniem gminu u nas zajętych? W drukarni wolney. M.P.K.Ž.P.*
Klausimas: ar mūsų valstybės politinės konstitucijos tobulumui būtinai reikalinga, kad liaudis dalyvautų įstatymų leidyboje arba veikiau – ar dėl to ši Konstitucija yra blogiausia ir niekinga, kad valstiečiai žemdirbiai neprilei-

džiami prie įstatymų leidybos, ir, iškylant neišvengiamam būtinumui prie jos prileisti, kam geriau suteikti šią garbę – valstiečiams kaimiečiams ar pirkliams miestiečiams, pas mus bendrai vadinamiems liaudimi [32 p.]. Vienas žymiausių Karpio tekstų, parašytas tarp 1790 m. lapkričio ir 1791 m. balandžio, išleistas Varšuvos „Laisvojoje spaustuvėje“¹.

Politinės publicistikos kūrinys, interpretuotinas valstiečių teisinį ir politinį statusą svarbsčiusios publicistikos kontekste, pirmiausia Józefo Pawlikowskio „Apie lenkų pavaldinius“ (*O poddanych polskich*. Kraków, 1788) ir šio kūrinio inspiruotoje Dovydo Pilkauskio (Dawid Pilchowski) brošiūroje „Atsakymas į klausimą...“ (*Odpowiedzi na pytanie izali nieczulość w wyższych wiekach ku poddanym tak opanowała serca Polaków? czyli dodatku do księgi O poddanych polskich*. Wilno, 1789). Karpio veikale esama replikų į pastarąją kūrinį. Labiausiai tyrinėtojų pastebimas Karpio darbo aspektas – luominės santvarkos atmetimo implikacijos, raiškiai atskleistos pareiškimė „manęs nekamuoja kilmės chimera“. Tačiau esama ir senosios Abiejų Tautų Respublikos santvarkos apologijos, remtos J.-J. Rousseau politine filosofija (yra tiesioginė, beje, kritinė nuoroda į šio mąstytojo „Pastabas Lenkijos valdymui“): valstybės konstitucija esanti iš esmės gera, tik blogai įgyvendinama. Neapibrėžtoje ateityje numatomas politinių teisių suteikimas valstiečiams; civilines teises, t. y. asmens ir turto apsaugą, reikalaujama suteikti nedelsiant; keliamas reikalavimas valstiečiams leisti tapti žemės, kurią jie dirba, savininkais. Valstybę šis žingsnis atgaivintų, joje paskleistų gaivinančią „magnetinę“ jėgą. Miestiečių luomas tapatinamas su pirkliais, kurie, esą, iškreipia laisvės ir doros dvasią, būdingą Respublikai. Raginama miestų plėtos neremti. Implikuojama, kad politinių teisių miestiečiams suteikti nereikia.

Akademinės teksto publikacijos: Materiały do dziejów Sejmu czteroletniego, t.1. Polska akademia nauk. Instytut historii; opracowali, przygotowali do druku Janusz Woliński, Jerzy Michalski, Emanuel Rostworowski. Wrocław: Ossolineum, 1955, p. 546–557; *Kolltąj i inni. Z publicystyki doby Sejmu Czteroletniego*. Warszawa: Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, 1991, p. 236–247; Viliūnas D., Aleksandravičius V. *Jeanas-Jakuesas Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*. Vilnius: LKTI, 2016, p. 255–266.

Tyrinėjimai: Pilat R.: *O literaturze politycznej Sejmu Czteroletniego (1788–1792)*, Kraków, 1872, p. 167–169. Szczygielski W. *Cele lewicy Polskiej u schyłku XVIII wieku*. Łódź: wyd. Łódzkie, 1975, p. 89–90; Tunaitis S. Rusoizmas. M. P. Karpio politinė orientacija. In Tunaitis S. *Apšviatos epochos socialinės ir politinės filosofijos metmenys*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004, p. 61–77; Viliūnas D. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės nacionalizmo filo-

¹ Spaustuvė neturėjo karaliaus privilegijos, buvo subordinuota tik bažnytinei cenzūrai: aktyviausiai veikė Didžiojo seimo metu, spausdindama jame sakytas kalbas, skelbdama manifestus, politines apybraižas.

sofijos pradmenys XVIII a. pabaigoje. In *XVIII amžiaus studijos, t. 3. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Iššūkiai. Laimėjimai. Netektys*. Sud. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, p. 44–85.

Teksto vertimas publikuojamas šiame rinkinyje.

10) *Głos Jasnie Wielmoznego J. P. M. F. Karpia posła Zmudzkiego na sessyi seymowej dnia 24 stycznia roku 1791 miany. Šviesaus maloningojo M. P. Karpio, Žemaitijos pasiuntinio, balsas Seimo sesijoje 1791 metų sausio 24 dieną* [3 p.].

Seimo kalba, svarstanti, „kas yra seimeliai pagal didįjį jų tikslą“. Aptariamos respublikoniškos valdžios esminės savybės. Seimeliai – kertinis respublikos institutas: „Nerasime kitur laisvės, nerasime mūsų respublikos. Juk juose, nepaisant susikurtų, dėl turtų įgytų ar pareigybėmis priskirtų skirtumų, kiekvienas juto prigimtinę laisvę; ten kiekvienas, nepaisydamas aklos fortūnos pykčio ir netgi pačios prigimtios dovanų, dar tikėjosi esąs žmogumi. Ten kiekvienas žinojo esąs politinės tautos nariu ir regėjo turįs lygią su kitais galimybių erdvę. Ten save ir kitus ribojo įstatymais, ten įstatymų leidėjus vietoj savęs ir sau kūrė, ten steigė urėdus ir magistratūras, iš ten duodavo įsakymus ginti laisves, nuosavybę ir patys savo Tėvynę savo asmeniu ir turtu gelbėti skubėdavo; tik ten buvo žmogumi, piliečiu, įstatymų leidėju“. Kritikuojamas sumanymas bežemiams ir kariškiams neleisti dalyvauti seimeliuose. Detalizuojamas pozityvus siūlymas, kaip sumažinti seimelių netvarką ir korupciją: atrinkti delegatus iš anksto, slapto balsavimo būdu.

Lit.: Vaitkevičiūtė V. Tėvynės likimas Mauricijaus Pranciškaus Karpio kalbose. In XVIII amžiaus studijos, t. 3. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Iššūkiai. Laimėjimai. Netektys. Sud. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, p. 93.

Vertimas – šioje knygoje.

11) *Dodatek do Seymikow. O ziazdach przedseymikowych. J. W. Karp P. Żmudzki. Priedas prie Seimelių įstatymo projekto. Apie susirinkimus prieš seimelius. J. D. Žemaičių pasiuntinys Karpis* [4 p.]. Egzempliorius Czartoryskių muziejaus bibliotekoje Krokuvoje.

18 punktų, kuriais siekiama sureguliuoti seimelio dalyvių skaičių: „generaliniame“ seimelyje turi dalyvauti ne daugiau 200 bajorų. Prieš dvi savaites iki jo pradžios bajorija turi vykti į savo parapijos susirinkimą. Jame burtų keliu renkami maršalka ir asesoriai: pateikiamas jų priesaikos tekstas. Numatomos baudmės dėl pareigų nevykdymo. Prisiekę maršalka su asesoriais vadovauja būsimų rinkimų rinkimams. Kandidatais gali būti visi, išskyrus kaltinamus kriminalinėse

bylose ir einančius apmokamas pareigas. Kiekvienas teikia įsipareigojimus [*podpis*]. Būsimojo seimelio dalyviai išrenkami vienmintiškai arba slaptų biuletenių balsų dauguma. Šiuo būdu pasiekiami esminiai tikslai: seimelio dalyvių skaičius sumažinamas, jo nariais tampa atsakingi, pasitikėjimą pelnę asmenys.

12) *Głos Jegomosci Pana Maurycego Franciszka Karpia Posła Zmudzkiego na Sessyi Seymowey mianey dnia 15 lutego 1791. Žodis Jo Malonybės pono Mauricijaus Pranciškaus Karpio, Žemaitijos pasiuntinio, sakytas Seimo sesijoje 1791 m. vasario 15 dieną* [4 p.].

Energinga ir retorikos priemonėmis išmoningai dekoruota seimo kalba, peikianti Didžiojo seimo darbo vilkinimą, intrigavimą, netvarką, dykinėjimą. Ji nukreipta prieš konkrečią, tačiau tiesiogiai neįvardijamą, Seimo posėdžius ardančią grupuotę. Ginama kariškių teisė dalyvauti įstatymų leidyboje, dirbti jiems seime. Vertimas į lietuvių kalbą reprezentuoja vienintelį pasauliečio pilietinį tekstą, patekusį į antologiją *Pilietiniai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pamokslai ir kalbos. XVIII a. antroji pusė*. Vilnius, 2003.

Lit.: Vaitkevičiūtė V. Tėvynės likimas Mauricijaus Pranciškaus Karpio kalbose. In *XVIII amžiaus studijos, t. 3. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Iššūkiai. Laimėjimai. Netektys*. Sud. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, p. 86–107. Lietuviškas vertimas: Pilietiniai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pamokslai ir kalbos. XVIII a. antroji pusė. Parengė Loreta Jakonytė. In *Iš senosios Lietuvos literatūros*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2003, p. 246–253. Iš lenkų k. vertė Viktorija Vaitkevičiūtė.

Šioje knygoje skelbiamas Viktorijos Vaitkevičiūtės vertimas iš lenkų kalbos.

13) *Zdanie M. F. Karpia posła Księstwa Zmudzkiego in turno dane gdy Projekt o seymikach do decyzyi stanow na dniu 14 marca 1791 od Deputacyi do ułożenia onego wznaczoney, był przyniesiony. Nuomonė in turno M. P. Karpio, Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio, kai projektas apie seimelius jį sudaryti paskirtos deputacijos luomų sprendimui 1791 metų kovo 14 dieną buvo pateiktas* [4 p.].

Įstatymo pataisų formulėmis struktūruota Seimo kalba, reziumuojanti Karpio teiktus seimelių reformos siūlymus. Implikuota lietuvių ir lenkų „genijaus“ bei jų Unijos, vertinamos pozityviai, koncepcija. Pradedama nuo pagyros seimelių reformatoriams: jie esą atsižvelgia netgi į tautos „genijų“ bei tautinius prietarus. Pagrindinis klausimas – LDK seimelių vadovų (maršalkų) ir jų padėjėjų (asesorių) skyrimo tvarka: nepriimtina, kad šios pareigos Lietuvoje yra

užimamos iki gyvos galvos. Teikiami du argumentai. 1) Esą vienoje į Uniją susijungusioje tautoje privalo būti vienodos politinės teisės. Papročių, kalbos, laisvių, „genijaus“ požiūriais abi tautos esančios jei ne vienodos, tai labai panašios: jos turi bendrus tikslus – laisvę ir bendrą gynybą. Teisingumas, grįstas žmogaus prigimtimi ir visuomenės sutartimi, esąs vienas ir visiems bendras. Ne politinių, bet civilinių bei policinių teisių „formos“ požiūriu, lietuvių ir lenkų tautos gali skirtis, tai priklauso nuo kiek skirtingo klimato, įpročių, temperamento ir kt. Maršalkų ir asesorių kadencijos problema yra politinės teisės klausimas, taigi implikuojama, kad jo sprendimas negali būti grįstas tautų skirtumų argumentais. 2) Plačiau plėtojamas praktinis argumentas: iki gyvos galvos skiriami pareigūnai, kaip rodo patirtis, korumpuoja politinius procesus. Teikiami kiti siūlymai: visame krašte suvienodinti seimelių reglamentą, reglamentuoti jų vietą (įrengti specialias posėdžių sales); instrukcijos pasiuntiniams sudarytinios prieš juos išrenkant (taip ginamas J.-J. Rousseau politinėje filosofijoje preferuotas imperatyvusis mandatas); siūlomos bausmės seimelių ardytojams ir instrukcijų nevykdantiems; siūloma, įsiveržus svetimoms ginkluotosioms pajėgoms, seimelius kelti į saugią, iš anksto nenumatomą, vietą. Kiekvienas teikimas apibendrinamas formuluote, pvz.: „instrukcijos turi būti sudaromos prieš pasiuntinių rinkimą, o jas sudarant, visi projektai priimami slaptu balsavimu“. Apeliuojama į 1791 m. sausio 24 d. pateiktus Karpio kalbos siūlymus (žr. 10 poziciją).

14) *Głos Maurycego Franciszka Karpja posła Xięstwa Zmudzkiego na sessyi seymowej dnia 12 maia roku 1791. Mauricijaus Pranciškaus Karpio, Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio, balsas Seimo sesijoje 1791 m. gegužės 12 dieną.* Tame pačiame spaudinyje (p. 32) paskelbtas Karpio „Priedas prie projekto nr. 3 pav. „Apie Seimą“ ketvirtojo straipsnio“ [32 p.].

Kritinė seimo kalba, sukurta nepaisant draudimo kritikuoti priimtąją Gegužės 3-iosios Konstituciją. Kritikuojami du konstituciniai įstatai: neribota senatorių pareigų trukmė (iki gyvos galvos) ir teisė senatoriams stabdyti Pasiuntinių rūmų nutarimus; reiškiamos abejonės dėl karaliui paliktos senatorių nominavimo teisės. Kalboje nuosekliai grindžiama respublikoniška ideologija, pateikiama istorinė politinių santvarkų apžvalga, formuluojami filosofiniai įvairių politinių sąvokų apibūdinimai, kritikuojamas kilmės konceptas, skleidžiamos demokratinės pažiūros. „Pagaliau, kai jau Senatui negali sukliudyti ir atimti jam aukščiausios, kokią tik laisvoje tautoje galima pamąstyti, privilegijos

sustabdyti tavo įstatymus; kai sugrąžinti prie jo ištakų, iš kurių jis atsirado, tai yra prie liaudies, jau neturi laiko, bent jau atmink, kad įstatymų sustabdymo galia yra lygiai nesaugi kaip ir jų aiškinimo galia; apribok ją, kiek dar tau įmanoma, arba visiems laikams atsisveikink su savo laisve“. Kalbos *Priede* siūloma steigti senatorių renkamumą ir atskaitomybę seimeliams. Ši Karpio kalba sukėlė politinį rezonansą ir turėjo antimonarchistinei respublikonų stovyklai palankių pasekmių.

Lit.: Smoleński W. Ostatni rok Sejmu Wielkiego. Kraków, p. 27–30. Viliūnas D. Filosofas – bajorų tautos pasiuntinys. In Viliūnas D., Aleksandravičius V. Jeanas-Jacques'as Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Vilnius: LKTI, 2016, p. 174–184.

Teksto vertimas ir faksimilė skelbiama šiame rinkinyje.

15) *Głos Maurycego Franciszka Karpia posła Xięstwa Zmudzkiego na sessyi sejmowej Dnia 13 Mca Październka R. 1791 miany.* Warszawa. **Balsas Mauricijaus Pranciškaus Karpio, Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio, Seimo sesijoje 1791 m. spalio 13 dieną** [16 p.].

Seimo kalba, kurioje autorius siūlo sujungti Lenkijos ir Lietuvos išdo komisijas. Prisipažįsta, kad nesutikdamas su savo, t. y. Lietuvos provincijos, nuomone, rizikuoja užsitraukti savųjų pasmerkimą iki gyvos galvos, tačiau „pareiga ir tiesa“ jį verčia aukotis. Argumentuoja prieš išdo komisijų atskyrimą: administracija viena, tauta viena, tačiau kuriamos dvi institucijos. Ar Lietuvos išdas buvo gerai valdomas? Teikiamas išplėstas, argumentuotas, daugybe detalių iliustruotas atsakymas, jog labai blogai (rekomenduoja skaityti Pinsko deputato Butrymowicziaus reliaciją¹). Būtų didelė nauda sukūrus vieną Mažosios ir Didžiosios Lenkijos bei Lietuvos atstovų valdomą finansų ministeriją: tarp provincijų atstovų įsigalėtų tarpusavio kontrolė ir sveikas rungtyniavimas, atsirastų reali atskaitomybė Respublikos seimui: laimėtų visa šalis ir kiekviena atskira jos dalis. Sujungti būtina dar ir todėl, kad Karinės, Policijos ir Edukacinės komisijos jau yra bendros. Teismai gali ir turi būti atskiri, artimi žemėms ir pavietams. Kalba baigiama priedu, kuriame Karpis nurodo savo asmenines atskiro Lietuvos išdo blogybių patirtis.

¹ Butrymowicz, Mateusz (1745–1814). Smerkė per didelį ir per brangų Lietuvos išdo biurokratinį aparatą. Didžiojo seimo metu pristatė projektą sujungti Abiejų Tautų Respublikos (Lietuvos ir Lenkijos) išdus.

16) *Zdanie Mawrycego Franciszka Karpia Posła z Xięstwa Zmudzkiego na sessyi Prowincyalney Litewskiej Do projektu Sądu Skarbowego Litewskiego. Dnia 3 Grudnia 1791 otworzone. W 9tey na Krakowskim Przedmieściu przeciw Kościoła Panien Bernardynek w Kamienicy Nr. 454. Nuomonė Mauricijus Pranciškaus Karpio, pasiuntinio iš Žemaitijos kunigaikštystės, Lietuvos provincijos sesijoje dėl Lietuvos išdo projekto, pristatyta 1791 m. gruodžio 3 d. [11 p.].*

Lietuvos delegacijai nutarus sujungti Abiejų Tautų išdus, tačiau steigti atskirą nuo bendros Išdo komisijos Lietuvos išdo teismą su septyniais teisėjais kuriame nors „centriniame Lietuvos mieste“ – Vilniuje arba Gardine, teikiama argumentuota šio nutarimo kritika, paremta ir Rousseau autoritetu. Bus nuskriaustas „Skurdus bajoras, vargšas mužikėlis, varganas žydėlis, smulkus pirklelis, pilietis be išteklų, kredito, o pirmiausia be protekcijų tų, kurie valdys širdis ir protus čia išrinktų septynių teisėjų <...>. Vilnius, Gardinas jiems [vargšams] bus lygiai tolimi kaip Varšuva“. Siūloma nesekti Lenkijos Karūnos pavyzdžiu ir visas turto, nuosavybės, prekybos bylas patikėti žiemionų teismams arba vadvadijų komisijomis, kurios slapto balsavimu būtų renkamos seimeliuose. Šie regionams artimi teismai nebūtų bendrojo išdo priešai, o gausių smulkių finansinių bylų sprendimo operatyvumas bei teisingumas būtų užtikrintas, tuo būdu pasiekiant esminį tikslą – sužadinti prekių apykaitą. Karpio nuomone, tokia tvarka taptų Lietuvos pasididžiavimu, Lenkijos „Karūnos provincijų pavydo objektu“ ir sektinu joms pavyzdžiu.

17) *M. F. Karp, poseł żmudzki: Myśli ogólne do projektu Sądu Skarbowego Litewskiego. M. P. Karpis, Žemaitijos pasiuntinys: bendrosios mintys dėl Lietuvos išdo teismo projekto.*

Šią bibliografinę keliolikos puslapių poziciją nurodo A. Meysztowiczius, ją matęs tarp Joniškėlio dvare regėtų spausdintų Karpio darbų, taip pat ir ankstesniojo¹ (žr. 16 poziciją). XIX a. viduryje sudarytas Joniškėlio dvaro bibliotekos rankraštinis katalogas informaciją patvirtina: nurodyta, kad leidinys išleistas Varšuvoje be leidimo metų („bez roku“), apimtis: „I arkusz druku“, ten pat nurodyta, jog biblioteka turėjo net 39 šio spaudinio egzempliorius (MAB, f. 12–1650, l. 27 (v.)). Toks neišplatinto tiražo kiekis leidžia kelti prielaidą, kad Lietuvoje Karpio projektas, siūlantis atsakyti atskiros Lietuvos išdo teismo (kaip ir atskiros Išdo

¹ Meysztowicz A. *Op. cit.*, p. 70.

komisijos), išdo teismus decentralizuoti, patikėti juos pavietams, nebuvo populiarius. Kiti šaltiniai ir bibliografiniai veikalai leidinio šiuo pavadinimu nenurodo.

1792

18) *Głos Mauryczego Franciszka Karpia posła na Seym z xięstwa Zmudzkiego na seymiku Deputackim i Elekcyinim Zmudzkim, Wydziału nowego Szawelskiego, w zbiorze Tysiąca obywateli tegoż Wydziału o czynach Seymu trwającego miany roku 1792 dnia 14 miesiąca lutego. Apie veikiančio Seimo darbus. Žodis Mauricijaus Pranciškaus Karpio, Žemaitijos pasiuntinio į Seimą, naujojo Šiaulių skyriaus Elekciniame deputatų seimelyje, sakytas susirinkus tūkstančiui šio skyriaus piliečių 1792 metų vasario 14 dieną* [30 p.].

Viena iš dviejų žinomų seimelio kalbų, Karpio parašytų ir skaitytų Lietuvos provincijos bajorijai (pirmoji – *Padėkos kalba Žemaitijos piliečiams, patikėjusiems mandatą*; žr. „Pavieniai rankraštiniai tekstai“, 3 pozicija). Kompozicijos pagrindas – Ketverių metų seimo atliktų darbų priešpriešinimas dar nesenai krašte kerojusioms negerovėms. Pastarųjų analizei – užsienio diktatui, intrigoms, magnatų ambicijoms, kitam blogiui, „kuriam tikėtų tūkstantis vardų, bet vienas pavadinimas – bevaldystė [*bez rząd*]“ skiriama didžioji kalbos dalis. Kaip ir kitose kalbose, aukštinama respublikoniškos vertybės bei idealai, tačiau ir monarcho asmuo, jo ryžtas įgyvendinti reformas vertinamas palankiai. Nors kalboje, matyt, atsižvelgiant į auditoriją, esama religinių aliuzijų, formuluojamas įsimintinas teiginys: „laisvė ir lygybė <...> yra mano širdies dievybė“. Kalba skaityta Šiaulių miesto šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčioje, baigiama raginiu mu paremti „naujosios epochos“ pagrindinį dokumentą; paskui krašto bajorija prisiekė 1791 m. Gegužės 3-iosios „nekruvinosios revoliucijos“ Konstitucijai. Ištraukos spausdintos A. Meysztowicziaus 1907 m. tyrime.

Lit.: Meysztowicz A. Op. cit., p. 71–72.

Vertimas skelbiamas šioje knygoje.

19) *Głos Mauryczego Franciszka Karpia posła na Seym z Xięstwa Zmudzkiego w Stanach roku 1792 dnia 19 marca miany. Balsas Mauricijaus Pranciškaus Karpio, pasiuntinio iš Žemaitijos kunigaikštystės, Karaliui ir Luomams 1792 metais kovo 19 dieną* [16 p.].

Didžiojo seimo kalboje Karpis referuoja apie Šiaulių seimelyje vasario 14 dieną sakytą savo oraciją, nuodugnai atpasakoja jos turinį ir pristato rezultatus: „Tačiau kokia buvo mano nuostaba, kai paskutinio žodžio raidę drebančiomis

lūpomis užbaigiau, koks netikėtumas, kai jungtinis tūkstantinės pilietijos šauksmas nekantriai priesaikos pareikalavo. „Prisiekiye!“ – šaukė visi. Nebuvo ginčo, niekam nekilo abejonių, niekas iš bažnyčios neišėjo. Prisiekta, tiesą sakant, anksčiau už pačią priesaiką. Tik tai, kai pirmininkaujantis tekstą turėjo skaityti, visi atsistoję, nusiėmę kepures, veidu atsisukę į šventą altorių, apimti pagarbos ir meilės tai išganingai Konstitucijai, žodis po žodžio, balsu ir širdimi iškilingai beigi nuoširdžiai sukalbėjo priesaiką“. Nurodoma, kad lygiai taip pat buvo prisiekta Telšių ir Raseinių Žemaitijos kunigaikštystės seimeliuose.

Teksto fragmentai bei leidinio faksimilė skelbiama šiame „Rinktinių raštų“ rinkinyje.

20) *Do Jasnie Wielmoznego JMCI Pana Ignacego Krzuckiego, posta woiewodztwa Wołyńskiego na Seym Związkowy i Konstytucyjny. W Warszawie 8 Czerwca, 1792, M. F. K. P. Ż. Świesiajam dauggaliui Jo kilnybei ponui Ignacui Krzuckiui, Voluinės vaivadijos pasiuntiniui į Konfederacinę ir Konstitucinę seimą* (p. I–XLVII [47 p.]). Formatas: 19×16 cm, plačios paraštės.

Paskelbta kaip verstinio romano dedikacija draugui, *de facto* – filosofinė esė. Séguiero de Saint-Brissono romaną (*Aryst, albo powaby poćciwości*) ir dedikaciją sieja deizmas, antiurbanizmas, rustikalizmas, rusoistinė filosofinė orientacija, sentimentalizmo stilistika. Dedikaciją sudaro keli teminiai komponentai, būdingi ir kitiems moralinės filosofijos Karpio raštams (numanoma – vertimams): materijos ir judesio, kūno ir sielos santykio ontinės ir episteminės problemos, sekimo prigimtimi imperatyvas, deistinė pasaulio Kūrėjo samprata. Rusoistiškai įžvelgiama, kad prigimtis (fizinė ir dvasinė) savaime yra nei gera, nei bloga – ji indiferentiška. Žmogų sugadinimui ir blogiui pasmerkia blogas auklėjimas, blogi pavyzdžiai. Moralinis blogis suvokiamas kaip saiko praradimas, gyvenimas ydingame pertekliuje. Dėl jo kylančios priklausomybės, degradacija, savo ruožtu, yra nusikaltimų priežastis; perteklius paverčia žmones nelaimingais. Konstatavus, kad daugiausia blogų žmonių, užkrečiančių blogais pavyzdžiais, gyvena miestuose, daroma išvada, kad reikia juos palikti, gyventi kaime dorą, palaimos kupiną ir prigimčiai artimą, natūralų gyvenimą. Gvildenant persisotinimo temą, pateikiama, be kita ko, kraštovaizdinio parko („dirbtinio natūralumo“) aprašymas bei šio fenomeno kritika. Tai vienintelis nepolitinis filosofinio pobūdžio neabejotinai paties Karpio kūrinys (ne vertimas), kuriame, kaip ir kituose jo tekstuose (spėjamuose vertimuose), įžvelgtina esminga J.-J. Rousseau koncepcijų įtaka.

Lit.: Strzałkowa M. Nieznany tłumacz dwu powieści francuzkich. *Pamiętnik literacki*, Rocznik XLVI, zeszyt 1–2. Warszawa–Wrocław, 1955, p. 234–237; Viliūnas D. Filosofas palieka miestą. In Viliūnas D., Aleksandravičius V. *Jeanas-Jacques’as Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*. Vilnius: LKTI, 2016, p. 200–214.

Visas tekstas publikuojamas šiame „Rinktinių raštų“ rinkinyje.

1794

21) *Akt Powstania Obywatelow Xstwa Zmud: Ziemi Szawelskiej, 5 maja 1794. Žemaitijos kunigaikštystės piliečių Šiaulių žemės sukilimo aktas 1794 m. gegužės 5 dieną*. Be leidimo vietos, be paginacijos, unikatinis spaudinys Šiaulių miesto *Aušros muziejuje* (ŠAM, I–R 1397, 5 p.).

Kompozicija ir patetiškos retorinės figūros, rėminančios dalykinius nutarimus, rodo, kad tai viešos kurstančios kalbos tekstas, žiemionių knygoje funkcionavęs ir kaip Šiaulių žemės sukilimo aktas bei *Žemaitijos kunigaikštystės piliečių Šiaulių pavieta jungimosi aktas prie Krokuvos vaivadijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės provincijos vaivadijų sukilimo*, pasirašytas, kaip nurodyta, gausiais bajorų parašais. Teisinamasi, kodėl vėluojama: „Norėjome ir privalėjome pirma matyti Vilnių, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinę, išsilaisvinusią iš svetimų pančių“, primygtinai raginama daugiau nebedelsti, imtis ryžtingų veiksmų. „Tačiau ginti save – reiškia ginti Tėvynę. Ginti Tėvynę – reiškia ginti save. Nes Tėvynė mumyse, mes Tėvynėje įgauname savo esybę“. Išvardijama keturiolika taktinio pobūdžio potvarkių rengiant kraštą „visuotinei gynybai ir mūsų Tėvynės sukilimui“. Kalba baigiama frazėmis: „Prie ginklų, piliečiai! Skubėkite į tą dieną ir laiką, kuri jums jūsų vadovų bus nurodyta. Išmušė paskutinioji valanda, ilgiau dvejoti jau ne metas; kas bus abejingas, bus nusižengėlis, abejingumas tautos akyse bus bjaurus nusikaltimas. Dabar mums tenka sukilti arba žūti visiems laikams“.

Lit.: Brusokas E. Kauno pavieto įsijungimo į 1794 m. sukilimo aktą ypatybės. In *Kauno istorijos metraštis*, 2013/13, p. 64–65.

Vertimas ir faksimilė skelbiama šiame „Rinktinių raštų“ rinkinyje.

RANKRAŠČIAI

NAIGEONO VEIKALO VERTIMAS

[Jacques-André Naigeon]: *Trudności około wiary przełożone ojcu Malebranchiuszowi. Tikėjimo sunkumai, išdėstyti tėvui Malebranche'ui*. VUB, F. 8–2680. Autorius nenurodytas.

Rankraštinę bylą sudaro keturi Jacques'o-André Naigeono (1738–1810) veikalo *Le militaire philosophe, ou Difficultés sur la religion, proposées au Père Malebranche* (London and Amsterdam, 1768) vertimo nuorašai, iš viso – 234 rankraštiniai puslapiai (l. 1–117 (v.)). Formatas: 24×19,5. Pilniausias variantas (su Karpio parašu) reprezentuojantis visą Naigeono veikalą (20 jo skyrių): l. 57–108 (iš viso – 102 puslapiai). Trečiasis nuorašas, fragmentas l. 118–122 rašytas smulkiu kaligrafiniu raštu, antraštė – puošnėmis raidėmis. Papildomos informacijos apie šio darbo chronologiją galėtų suteikti skirtingi nuorašų popieriaus vandens ženklai („Paštvežių ragas“ ir kt.). Būta kelių Naigeono veikalo leidimų (nenurodant autoriaus) sutrumpintu pavadinimu „Kareivis filosofas“ – tokia knyga įrašyta Joniškėlio Karpių dvaro bibliotekos kataloge: *Le militaire philosophe, nouvelle edition Londres, 1770* (skyriaus „Religija“ 46 pozicija)¹.

Kaip teigiama pratarinėje, čia „surinkti visi priekaištai krikščionių religijai“ (vis dėlto kritika labiau nukreipta į Romos Katalikų Bažnyčią). Jie išdėstomi atvirame laiške prancūzų vienuoliui filosofui Nicolas Malebranche'ui, pateikiant 18 plačiai argumentuotų ir gausiai iliustruotų laisvamaniškų tiesų. Šios tiesos: 1) kiekvienas žmogus yra laisvas spręsti religijos klausimus; religija yra kiekvieno asmeninis reikalas; 2) būtina kritiškai tyrinėti savo religiją ir savarankiškai ją įvertinti; 3) reikia saugoti nešališkumą kritiškai tiriant bet kokius religijos klausimus; 4) žmogaus protas gali atskleisti tiesą ir kiekvienas žmogus privalo juo pasinaudoti narpliodamas religijos problemas; 5) menkinti proto reikšmę ir jį laikyti nepatikimu vadovu religijos reikaluose – vadinasi įžeisti Dievą ir pažeminti Begalinę tobulą būtybę; 6) Dievas nėra nė vienos knygos autorius; 7) mes privalome atsisakyti savo religijos, jeigu nustatome, kad ji bloga; 8) nė viena religija negali nei visai patikimai, nei tikėtina nustatyti savo principų; 9) bet kuri religija reikalauja nepalaužamos neginčijamų stebuklų virtinės; 10) suklydimo pavojus neatsietinas nuo bet kurios religijos; 11) pačios religijos

¹ MAB, f. 12–1650.

pripažįsta savo nepatikimumą; 12) nė viena klaidingų religijų negali reikalauti nuoširdaus tikėjimo; 13) knygos ir kalbos negali būti Dievo priemonė perteikti jo valią; 14) religijos, besiremiančios knygomis ir pamokslais, negali būti kilusios iš Dievo; 15) visos religijos yra klaidingos; 16) faktas, paremtas daugybe ginčytinų įrodymų, negali būti laikomas neatmetamu; 17) niekas neprivalo išpažinti kurios nors religijos; 18) kiekviena religija, priešinga moralės mokslui arba moralei, yra nenaudinga.

Veikalas nėra ateistinis: išdėstoma deistinė Dievo kūrėjo, gamtos bei visuomenės dėsnių steigėjo ir vykdytojo samprata, pabaigoje formuluojami priimtinos – humaniškos, tolerantiškos, optimistinės „prigimtinės religijos“ apmatai. Aukščiausiojo Kūrėjo valia – gyvenimo laimė ir žmogaus laisvė. Siekdamas laimės sau, žmogus turi paisyti Kūrėjo nustatytų dėsnių – būti doras, altruistiškas, socialus, pareigingas, sąžiningas ir nuolat besirūpinantis bendrapiliečių laime. Natūralioji, prigimtinė religija yra visuotinė: „Nepaisydama visų prietarų ir nuomonių, kiekviena protinga būtybė turi patvirtinti ir pasirašyti mano tikėjimo išpažinimą“. Karpis iš tiesų pasirašė manu propria po pilniausiuoju, vieninteliu užbaigtu vertimo nuorašu, sudarydamas įspūdį, jog traktato autorystė priklauso jam pačiam.

Lit.: Viliūnas D. Filosofas laisvamanis. In Viliūnas D., Aleksandravičius V. Jeanas-Jacques'as Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Vilnius: LKTI, 2016, p. 186–199.

Teksto pradžia ir baigiamieji svarstymai publikuojami šiame „Rinktinių raštų“ rinkinyje.

LUKIANO SATYRINIŲ DIALOGŲ VERTIMAI

Aleksanderio Meysztowicziaus fiksuotas rankraštis Joniškėlio dvaro archyve „Parduodamos filosofų sektos, arba Jupiterio pokalbis su Merkurijumi <...>“ *Odszczepy filozofów na podkupie, czyli rozmowa Jowisza z Merkuryem, w której wielu innych mówi*, šio tyrinėtojo spėjimu, parašytas ankstyvuojų Karpio kūrybos periodu (*op. cit.*, p. 69). Minėto tyrinėtojo informacija apie taip pavadintą rankraštį pateko į vėlesnius Karpio darbų sąrašus. Aplinkybė, kad Karpis pirmąjį kūrinių papuošė didesnėmis, kaligrafiškomis raidėmis, besiskiriančiomis nuo kitų ciklo kūrinių pavadinimų užrašymų, leidžia konstatuoti, kad jis pats vertimų ciklą įvardijo būtent „Parduodamos filosofų sektos <...>“. Autorystė nenurodyta, jokių užuominų į vertimo šaltinį nėra. Detalesni tyrimai rodo, kad rankraštinis rinkinys pavadintas pagal pirmąjį Karpio manuskripte įrištą

sirų kilmės autoriaus Lukiano iš Samosatės (*Λουκιανὸς ὁ Σαμοσατεύς*, *Lucianus Samosatensis*, apie 120–180 m. po Kr.) satyrinio dialogo (vertimo į lenkų kalbą) pavadinimą. Taip jis įvardytas ir antrojo nuorašo titulinėje antraštėje (abejais atvejais antraštė užrašyta ne Karpio ranka, spėtina – Lauryno Ivinskio, 1862–1864 m. aprašiusio Karpių biblioteką). Manuskriptai buvo patekę į Kauno Vytauto Didžiojo universiteto biblioteką; abu jie saugomi Vilniaus universiteto Bibliotekos Rankraščių skyriuje: VUB, F.1–D1424, (formatas: 20×11,5, 228 p.); nuorašas: VUB, F.1–D1438, (formatas: 23,5×19, 142 p.). Rankraštis yra ne Karpių giminės fonde (VUB, F. 8), bet fonde VUB, F. 1. Rašytas identiška rašysena, kaip ir kitų Mauricijui Pranciškui Karpiui priskiriamų darbų.

Abiejų rankraščių turinys identiškas; pirmasis variantas turi dalį nenustatyto šaltinio, iš kurio versta, paginacijos, būtent, pradedant naują kūrinį, nurodytas šaltinio puslapis (pavyzdžiui „pag. 8“), rašysena nelengvai skaitoma, yra taisymų paraštėse; antrasis nuorašas (numanytina, vėlesnis), hipotetinio šaltinio paginacijos nebeturi, taisymai įtraukti, rašysena kaligrafiškesnė, tad galima hipotezė, kad šis, vėlesnis, variantas buvo rengtas spaudai. Lukiano dialogų išversta iš viso 14 (dalis – iš ciklo „Pokalbiai mirusiųjų pasaulyje“; dalis – iš kitų ciklų); įterptas vienas moralizuojančio pobūdžio nedialoginis Lukiano kūrinys (pateikiamo sąrašo 14 pozicija).

1) *Odszczepy filozofów na podkupie, czyli rozmowa Jowisza z Merkurym, w której wielu innych mówi. Parduodamos filosofų sektos, arba Jupiterio pokalbis su Merkurijumi; prie pokalbio prisijungia ir kiti* (p. 1–16). Lucian. Vit. vend.14.

Po pavadinimu abejuose nuorašuose prierašas didesnėmis raidėmis: „Tai visų sektų ir jų sekėjų patyčia“ (*Jest to Szyderstwo ze wszystkich odczczepow i ich wyszelców*).

Detalė, kad tekste išverčiamas ne originalus Lukiano terminas – *minos*¹, bet nurodomi ATR pinigai (grašiai ir auksinai), kurie išnašoje prilyginami prancūziškiems „karoliams“² (p. 7), leidtų spėti, kad versta iš prancūzų kalbos nefilologinio (neakademinio) rinkinio. Kaip rodytų nuorodos į jo paginaciją, Karpio rankraštyje šio rinkinio dialogų eiliškumo nesilaikyta, dalis praleista: laisvai rinktasi tarp 8 ir 201 nenustatyto šaltinio puslapio.

¹ Antikos piniginis ekvivalentas.

² Merkurijus nori parduoti Diogeną už du karolius „arba už penkis grošus“. Šioje vietoje išnaša teksto apačioje: *Bo Karolus czynił 5 Dublow Francuzkiej miedzianey monety, a 9. Dublow, Groszy Pol 5. Sze 1.*

Šį žymų humoristinį Lukiano kūrinį XVIII amžiuje, suteikdami kiek skirtingus pavadinimus, į lenkų kalbą vertė Józefas Minasowiczius (1718–1796): „Aukcyja sekt filozoficznych“, Adomas Naruševičius (1733–1796): „Filozofy na sprzedaż“¹. M. P. Karpis nė vieno vertėjo darbais (jie galėjo būti dar nepaskelbti) nepasinaudojo.

2) *Rybak, czyli Zemsta. Rozmowa Luciana y Filozofów. Żvejjas, arba Kerštas. Lukiano ir filosofų pokalbis* (p. 17–32).

3) *Rozmowa Alexandra i Anibala w której Scipion i Minos mówią. Aleksandro ir Hanibalo pokalbis, prie kurio prisijungia Scipionas ir Minosas* (p. 30–36). Dialogas iš rinkinio „Pokalbiai mirusiųjų pasaulyje“ – *Dialogue in regione mortuum* (toliau – *D. M.*), 12 pokalbis.

4) *Rozmowa Dyogena i Alexandra. Diogeno ir Aleksandro pokalbis* (p. 36–37; *D. M.*, 13 pokalbis).

5) *Rozmowa Alexandra i Fillipa. Aleksandro ir Filipo pokalbis* (p. 37–38; *D. M.*, 14 pokalbis).

6) *Rozmowa Diogenesa, Antistena i Kratesa. Diogeno, Antisteno ir Krateso pokalbis* (p. 38–40; *D. M.*, 27 pokalbis).

7) *Czarnoksiężstwo. Rozmowa Menippa i Filonida. Burtininkavimas. Menipo ir Filonido pokalbis* (p. 41–51).

8) *Nigrinus Albo obyczaje Filozofa. Nigrinas, arba Filosofo papročiai* (p. 51–61).

9) *Timon albo Ludohyd czyli odludek. Rozmowa u której Timon, Jowisz, Merkury i wielu Inszych mówią. Timonas, arba Mizantropas. Pokalbis, kuriame šnekasi Timonas, Jupiteris, Merkurijus ir kiti* (p. 61–75).

Lietuviškas vertimas: Timonas, arba Mizantropas. In *Lukianas. Dievai, heteros, pranašai*. Iš graikų kalbos vertė Leonas Valkūnas. Vilnius: Vaga, 1975, p. 35–65.

10) *Rozmowa Minosa i Sostratesa. Minoso ir Sostrato pokalbis* (p. 75–76). *D. M.*, 30.

11) *Charon albo Przypatruiący się. Rozmowa Charona i Merkurego w której wielu Inszych mówi. Charonas, arba Stebintieji. Charono pokalbis su Merkurijumi ir kitais* (p. 77–88). Po antrašte: „Čia aprašomas Pasaulio dalykų menkumas ypač maloniui būdu“.

¹ Lucian. Elektroniczna baza bibliografii Estreichera (EBBE). E – ištekliai: <http://www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/index/wpis/?id=27019&offset=0&index=2> [žiūrėta 2017 06 06]

Lietuviškas vertimas: Charonas, arba Pasaulio stebėtojai. In *Lukianas. Dievai, heteros, pranašai*. Iš graikų kalbos vertė Leonas Valkūnas. Vilnius: Vaga, 1975, p. 14–34.

12) *Tyran albo przeprawa Łodzi. Rozmowa Charona, Merkurego, w których wielu Innych mowi. Tironas, arba Valties perkėla. Charono, Merkurijaus ir kitų pokalbis* (p. 89–100). Po antrašte prierašas: „Tai pasityčiojimas iš tironų ir jų nusikaltimų“ (*Jest to szyderstwo z Tyranow i ich występłkow*).

13) *Hermotimas albo o Sektach czyli odszczepach Filozofow. Nasmiewa się z Szumnych obietnic Filozofow i pokazuje że cale ich uszczęśliwienie samem iest urojeniem iże nikt iej niedostałił. Rozmowa Lycinusa z Hermotymem. Hermotimas, arba Apie filosofų sektas, kitaip atskalas. Juokiamasi iš triukšmingų filosofų pažadų ir parodoma, kad jų siūloma laimė yra vien tariamybė, kurios niekas nepasiekė. Licinijaus pokalbis su Hermotimu* (p. 100–123).

14) *O tych którzy służnę Panow wielkich wchodzą. Opisanie niewczasu iakie się tam ponoszą, a szczególnie one ieakie ludzi uczeni cierpią. Apie tuos, kurie eina tarnauti dideliems ponams. Aprašymas nepatogumų, kuriuos ten pakelia, o ypač tų, kuriuos mokslingi žmonės kenčia* (p. 123–138).

Pabaigoje moralas: „Kad ir ko imtumeis, prisimink išminčių, kuris sako: „ne-teisinga kaltinti dėl mūsų nelaimių lemties nuosprendį, kuomet patys esame jų priežastis““.

15) *Jowisz Zawstydzony. Rozmowa Jowisza i Jednego Filozofa Cynicznego. Sugėdintas Jupiteris. Jupiterio ir vieno filosofo ciniko pokalbis* (p. 138–142).

Po antrašte prierašas: „Autorius šiame pokalbyje laikosi nuomonės, kad neverta garbinti dievų, kadangi jie negali pakeisti Parkų potvarkių, tai yra to, kas nuosprendžiu arba lemtimi vadinama. Nors toks mokslas yra bedieviškas, jis neturi jokios galios prieš krikščionybę, kuri nesieja Dievo su nuosprendžiu, bet nuosprendį su Dievu, o tai yra ne kas kita, kaip jo Apvaizdos potvarkis“ (p. 138).

ESĖ RINKINYS

MINTYS APIE UŽUOJAUTĄ ŽMOGUI NELAIMĖJE

Rinkinys byloje VUB, F. 8–2681, kurią sudaro du skirtingo dydžio ir popieriaus rankraščiai: l. 1–44 (v.) (formatas 24×20) ir l. 45–75 (formatas 17,5×11,5). Likusi senoji numeracija (nubraukta): ji rodytų, kad rankraštis prasideda nuo nenustatyto teksto (greičiausiai vertimo šaltinio) 39 puslapio. Skirtingai nuo Lukiano vertimų rinkinio „Parduodamos filosofų sektos <...>“, ciklo pavadinimas sąlyginis, suteiktas A. Meysztowicziaus – pagal pirmąjį išlikusį tekstą (pastarojo pavadinimas rankraštyje neparyškintas, t. y. neišskirtas iš kitų; tikėtina, kad prieš jį būta daugiau tekstų).

1) *Myśl o Współbolewaniu nad nieszczęściem Człowieka. Mintys apie užuojautą žmogui nelaimėje.* VUB, F.8–2681. 1–7 (*versum*).

Moralizuojančio turinio filosofinė esė, siekianti „reformuoti“ žmonių širdis: „...*sprawiena w sercach naszych odmiany*“ – žodis „odmiana“ Karpio politiniuose raštuose turėjo „reformos“ reikšmę (pvz., „*Odmiana Rządu*“). Trylikos puslapių kūrinėlyje teigiama, jog dera pažinti nelaiminguosius, kenčiančius. Kas jie tokie, neįvardijama, tačiau esė kontekstas leidžia numanyti, kad galvoje turimi žemieji, nekilmingieji visuomenės sluoksniai. Ironiškame kontekste pavartojama paplitusi Apšvietos epochos sąvoka „Žmonijos draugai“.

2) *Myśl o Religii objawionej. Mintys apie apreikštąją religiją.* VUB, F. 8–268, l. 15–16 (v.).

Kalbama ne apie krikščionybės Apreiškimą, bet apie „pirmojo“, natūralaus žmogaus religines dispozicijas: jis tiesiogiai žinojęs apie Dievo tikslus ir Jo darbus. Pastarieji yra regimi „žmogaus prigimties kilnume“. Tikrasis apreikšimas – tai Dievo vienovės ir tobulumo, žmogaus prigimties kilnumo, taip pat – visuomeninių jų pareigų pažinimas, kuris esąs „toks aiškus, toks paprastas, kiekvienam pasiekiamas, jokių ginčų nesukeliantis“. Filosofinės intencijos atitinka kitų šio rinkinio (VUB, F. 8–268) kūrinėlių deistinę poziciją, tikslinančią išmintingo ir gero Dievo – Visatos ir žmogaus kūrėjo – sampratą.

3) *Myśl o Cnocie. Mintys apie dorybę.* VUB, F. 8–268, l. 16 (v.)–17 (v.).

Rusoistiškai teigiama, kad atjauta yra ankstesnė už socialinius ryšius. Daryti sau gera, jeigu tai nekenkia ir neskriaudžia kitų, yra tikrasis instinktas [*instynkt*],

„su visais jaučiančiais kūriniais mums bendras“ (l. 17). Tai dar nėra moralinis veiksmas. Pastarasis atsiranda tik užmezgant visuomenės ryšį. Svarstoma visuomenės bei individo tarpusavio santykių ir moralės problematika.

4) *Mysli ucinkowe o Bostwie y przyszłości. Minčių nuotrupos apie dievybę ir ateitį*. VUB, F. 8–268, l. 17 (v.)–18 (v.).

Net jei po mirties nebūtų jokios bausmės ir atlygio, vis dėlto pastarojo viltis pavieniam žmogui yra naudinga, o bausmės baimė naudinga kiekvienai visuomenei (l. 18). Pomirtinio atpildo viltis žmones įkvepia dorybėms, nelaimėje guodžia, varge ir persekiojimuose pastiprina; visuomenės nuo amžių pomirtinės bausmės nuojauta atgraso nuo slaptų ir viešų nusikaltimų. Be Dievo šie dalykai netenka prasmės: „Kam viltys ir baimės, jeigu nėra Dievo?“ (*Lecz co potey nadziei y boiazni, jezeli nie masz Boga?*) (l. 18 v.).

5) *Mysł o przeświadczeniu. Mintys apie įsitikinimą*. VUB, F. 8–268, l. 18 (v.).

Samprotaujama apie žmogaus mąstymo taisykles, klaidas ir prietarus. „Viena yra kalbėti, kita – mąstyti, o dar kita – jausti. Kas jausdamas mąsto, savyje ras įsitikinimą ir kas mąstydamas jaučia, ne mažiau jį savyje matys“.

6) *Mysł o dowcipie y Pamięci. Mintys apie talentą ir atmintį*. VUB, F. 8–268, l. 19–20 (v.).

„Didelis skirtumas tarp mokytos atminties ir gyvybingo talento“: įvardyti skirtumai nagrinėjami. Jeigu atmintis yra naudinga stiprinant, įkvepiant bei sužadinant talentą, jos perteklius protui gali būti kliuvinys: šiuo atveju nutinka, kad idėjos [*wrazy*] galvoje rikiuojamos ir kitiems perduodamos netvarkingai. Aptariamai atminties lavinimo ir talento skatinimo būdai; nurodoma, kad palaidumas ir girtuoklystė abi šias prigimties dovanas pražudo.

7) *Mysł o uszczęśliwieniu Człowieka w tem Życiu, y na czym ono należy. Mintys apie žmogaus laimę šiame gyvenime: nuo ko ji priklauso?* VUB, F. 8–268, l. 21–21(v.); antrasis nuorašas 49 (v.)–50, kuriam numanomą įvadą sudaro tekstas „Mintys apie laimės, kylančios dėl prisirišimo prie pasaulio daiktų, nepastovumą“ (žr. šio ciklo 16 poziciją).

Svarstymai apie pirmąjį proto, kurio krikščionybės „apreiškimas dar geriau mąstyti neišmokė“ (autorius ironija), pastangas pažinti tiesą; šioji yra neatskiriama nuo gėrio. Iškeliamas Platonas, nurodęs gyvenimo tikslą – siekti tiesos ir mylėti gėrį. Tuštybė ieškoti laimės kitur, o ne pažįstant pačią tiesą, jos siekiant, kas yra ne kas kita, kaip tiesos meilė (*do niey przychyleniu, co wlasnie iest, oney Zakochaniem*). Galima būti talentingam, protingam, bet neišmintin-

gam. Išminties esmė – tiesoje, o šioji – dorybėje, kurios objektas yra gėris. „Todėl jos nemylėti, būti nejautriu jos vilionėms bei nevykdyti pareigų, būdingų protinagai būtybei, reiškia nebūti laimingu“. Niekas nėra laimingas nebūdamas išmintingu. Niekas neišmintingas, kas nedorybingas.

8) *O Myśli czyli o duszy ludzkiej. Apie mintį, arba Apie žmogaus sielą*. VUB, F. 8–268, l. 22–24 (v.).

Žmogaus „minties“ arba dvasios „pažinimas, kaip ir jos apmąstymas, įžvalgos ir darbai yra žmogui deramiausi bei naudingiausi“. Mintis yra antlaikiška, dvasinė, protinga, laisvamaniška [*wolnomysłna*], savanoriška [*wolno chcąca*], laisvai ir nepaliaujamai veikianti [*wolno y bezprzestannie czynna*], nemirtinga, kilusi iš Dievo rankos. Ji esanti visų tauriausias, antgamtinis tikslas, kuris yra patsai Kūrėjas [*ktorem sam iest Tworca*]. VUB, F. 8–268, l. 24 (v.); antrasis nuorašas: l. 51(v.)–53 (v.).

9) *Myśl o Potrzebie y użytkach obcowania z Ludzmi, tudziesz o przestrogach do obcowania stosowanych. Mintys apie būtinybę ir naudą bendraujant su žmonėmis, taip pat derami įspėjimai dėl bendravimo*. VUB, F. 8–268, l. 24 (v.)–29. Antrasis nuorašas: l. 53 (v.)–64.

Retorinėmis figūromis turtinga esė, kurioje neigiama, kad tobulas žmogus galįs savo išmintį pasilaikyti sau. Tiesa esą ir tai, jog perlų barstyti kiaulėms nederą. Bet kokio bendravimo, pokalbio užduotis yra abipusė nauda, o pastarosios tikslas – tiesos atvėrimas. Aptariamose išminties bei gudrumo savybės, žinojimo ribos; svarstoma išmoktos retorikos tema, knyginių apsisikaitymo praktinės implikacijos bendraujant. Iškeliama kuklumo, dorovės pirmenybė išsilavinimo atžvilgiu, teigiama, kad protingu daro ne amžiaus (jaunas ar senyvas) ir ne luominiai skirtumai: išmintingu tampama dėl nuolatinių pastangų ir patirties.

10) *Myśl o szlachetność ludzkiego przyrodzenia a stąd o jego Panowaniu czyli Pierwszenstwie nad innemi Tworami. Mintys apie žmogaus prigimties kilnumą bei jo viešpatavimą kitiems kūriniams* VUB, F. 8–268, l. 29–32 (v.); antrasis nuorašas: l. 66–72.

Protas ir religija perša sampratą, kad žmogus yra pagrindinis Praamžinojo amatininko kūrinys. Protas ir Apreiškimas rodo, kad mes iš Visagalio kūrėjo gavome teisę viešpatauti [*prawa szafowstwa otrzymali*], esame viso ko besąlygiški šeimininkai. Šį požiūrį esė kritikuoja. Daugybė puikių žmogaus savybių yra bendros ir gyvūnams, kurie tam tikrose srityse dargi lenkia žmones. Mąstymu juos visgi pranokstame; tačiau ar gerai vykdome mums prigimties uždėtą parei-

gas? Netiesa, kad visa kūrinija skirta tenkinti žmogaus poreikius ir turi paklusti jo valdžiai; ydingas požiūris, kad kitos būtybės tik tiek turi teisę gyventi, kiek žmogui gali būti naudingos. „Lakštingalėlė giliame miške ne žmogui gieda. Balandėlis aukštame ąžuole burkuoja ne dėl žmogaus, bet dėl savo širdelės“. Visų stichijų gyviai, lygiai kaip ir žmogus, pagal tą patį dėsni nori pratęsti gyvybę. Maža dalis žmonių turi valdžią daugumai kitų lygiai taip pat nepagrįstai, kaip gyvūnams. Žmogus nėra vienvaldis šeimininkas, tik „pirmos vietos“ gyvūnų grandinėje savininkas. Žmogus šeimininkas vieninteliu atveju: kai ieško tiesos ir ją sieja su gėriu. Gėris yra dorybė, kuri įgyjama nelengvai.

11) *Mysł o grzechie Pieworodniem. Mintys apie prigimtinę nuodėmę*. VUB, F. 8–268. Byloje du nuorašai, sprendžiant pagal gerokai pakitusią rašyseną, nevienalaikiai: l. 33–34 ir l. 72–74 (v.).

Prigimtinės nuodėmės konceptas kritikuojamas (numanytina rusozmo įtaka). Argumentuojama, jog dalis esminių Biblijos konceptų (Dangiškosios malonės ir kt.) yra nesuderinami su prigimtinės nuodėmės samprata; pats Jėzus Kristus, būdamas nenuodėmingas, kentėjo, verkė, troško – o tai esą prigimtinės nuodėmės požymiai. Polemizuojama su Paskaliu; esė baigiama retoriniu apibendrinimu, kad šis veikiausiai norėjęs iš mūsų arba iš savęs paties pasišaipyti (*Paschalis więc z nas lub z siebie chciel zazartowac*).

12) *Dixit insipiens in corde suo: non est Deus! Prompta ex illisque dissertatio supra versum*. 1813, 3 octobris. Kvailys sau širdyje sako: „Dievo nėra“! [Tyrinėjimas paremtas tuo, kas pasakyta pirmiau]. VUB, F. 8–268, 34–36 (v.).

Vienintelis surastas lotyniškas Karpio ranka rašytas, sunkiai iššifruojamas tekstas; pavadinimas – Šv. Rašto citata (Ps. 53, 2). Su ankstesniu juo, lenkišku rankraščio skyreliu („Mintys apie prigimtinę nuodėmę“) jį sieja deizmo problematika. Nuorodų į vertimo ar sekimo šaltinį nėra.

Nagrinėjama Dievo buvimo problema. Įvardijama sąžinė kaip vienas iš Dievo buvimo ženklų: ji, „neatskiriama mūsų palydovė, tyliu, bet nepertraukiamu murmėjimu vertina mus ir mūsų poelgius“. Skundžiamasi, jog Dievo buvimui ir nebuvimui grįsti esama prieštarų įrodymų; žmogui sunku susigaudyti tokioje jų daugybėje. Racionaliais argumentais ir išvedžiojimais nepasitikima: svarstant šį klausimą, reikia suvokti savo gebėjimų ribas (*facultates debet suspendere*): juk pats Dievas yra ir svarbiausias, ir didžiausias absoliutaus teisingumo matas. Aplinkybė, kad straipsnio problematika artima gretutinių, lenkiškų to paties rankraščio tekstų problematikai, leidžia kelti hipotezę, jog šie visi tekstai (visas

esė rinkinys) – tai vertimai iš lotynų kalbos; neišverstasis nurašytas paskubomis, sunkiai įskaitomu braižu, galbūt vertimo darbą atidedant.

13) *Myśl o Tworcy, Tworach yich celniejszych własnościach. Mintys apie Kūrėją, kūrinis ir jų pagrindines ypatybes*. VUB, F. 8–268, l. 37–42.

Eksplikuojama deistinė Dievo samprata: „O! Pirmasis judesio ir jausmo kūrėjau!“; „Krypties suteikėjau ir jos išmintingas nukreipėjau“; „Visos gamtos atgaivintojau – Valdove ir apdairus Globėjau! Viską saugoji daroje; Saulė ir planetos Tavo valia neiškrypsta iš kelio. Tavo nuosprendžiu viskas auga ir gyvena bei paklūsta Tavo dėsniams. Visų rūšių gyvūnų gimdytojai tavo valia dauginasi. Viskas turi tavo visuotinės išminties žymę. Viskas sujugta nepertraukiama grandine. Nuo kandies lig dramblio ir banginio, nuo atomo lig pasaulių visumos – visa sieja nepertraukiama grandinė <...>. Viskas yra tarpusavyje susiję, abipusiškai reikalinga. Esysių tariamas išnykimas yra naujų pradžia“. Dievas nepagaunamas joslėmis, nes neturi nieko materialaus; nepasiekiamas sąmonei, nes neturi dalių: tai „Begalinė esybė, kuri mūsų baigtinės minties negali būti apimta“. „Nežinome Tavo turinio. Nežinome, kas esi. Nežinome, kas esi, kaip veiki ir nežinome Tavo veiksmų tikslų“ (l. 37). Tačiau daiktų visuma liudija, kad Dievas yra: „Šio pasaulio analizė ir jo visuma įrodo, kad esi Visagalis, Išmintingiausias jo Kūrėjas, Valdytojas, Ponas ir Globėjas“. Gvildinama materijos ir dvasios sąjungos, jausmo ir mąstymo vienovės, materijos ir judėjimo problemos; pasitelkiama Leibnizo monadų koncepcija, rekuruojama į Locke'ą (*Lokkiusz*), vartojama „organinio judesio“ sąvoka, kuri sinonimiška gyvybei: pastaroji sužadinti mąstymą.

Aptariant angelų ir arkangelų teorinės galimybės temą, numanomos aukštesnio rango būtybės, gyvenančios kosmose: „Galima numanyti, nes šis numanymas atitinka žmogaus protą ir Pirmojo veikėjo (*Naypierwszego działacza*) visagalybę ir išmintį, kad gali būti nesulyginamai tobulesni kūriniai, nei šios po Mėnulių gyvenančios esybės; kad jais, turinčiais tūkstančius pavidalų ir įvairiausių savybių, yra apgyvendintos neregimų saulių veido neturinčios planetos“ (l. 40 (v.)–41).

14) *Myśl przebiegaiąca o Trech Prawodawcach Zakonnych. Glaustos mintys apie tris pagrindinių įstatymų leidėjus*. VUB, F. 8 – 268, l. 42 (v.)–43.

Didis žmogus buvo Mozė, grubiai ir netašytai tautai davęs įstatymus. Keistesnis įstatymų leidėjas – Kristus. Jis paskatino tiek daug skirtingų tautų užsiimti protu nesuprantamomis, o kartais ir protui priešingomis mistinėmis

apeigomis. Keista tai, kad šias apeigas „nei pats Kristus užrašė, nei jų mokė, nei norėjo, kad jos būtų praktikuojamos“. Įvairios „krikščionių sektos yra istorijos padarinys, metafizinių disputų vaisius, erezijos dvasios, kintančios pagal valdovų užgaidas, rezultatas“. „Kristus niekada net nesapnavo dabartinės jo vardu skelbiamos įstatymų leidybos“. „Pats keisčiausias įstatymų leidėjas – Mahometas. Jo mokymą, pilną kvailysčių – tai stebuklas – imta laikyti šventu tikėjimu“. Kas girdejo arba skaitė apie brahminų, Laodži, Dalai lamos ir kitų įstatymus, tas įsitikins, kad nebuvo tokių grubių, juokingų, iškrypusių ir idiotiškų minčių, teiginių ir nuomonių, beatėjusių žmonėms į galvas, kurių žmogaus protas nepriėmė, nepalaikė, negynė bei kurios nebuvo tikėjimo turiniu; maža to, dėl jų dažnai rizikuota netgi gyvenimu.

15) *Coż to iest tedy dusza? Co iey Za początek? Jakie własności? Jaka moc? Kas yra siela? Iš kur kilusi? Kokios savybės? Kokia galia ir valdžia?* VUB, F. 8–268, l. 45–48 (v). Visų aukščiau anotuoto rinkinio VUB, F. 8–268 esė formatas: 24×20 cm. Nuo šio kūrinėlio lapų formatas gerokai mažesnis: 17,5×11,5 cm; didžioji dalis kūrinių – jau nurodyti nuorašai.

Tęsimi *O Myśli czyli o duszy ludzkiej* (VUB, F. 8 – 268, l. 22– 24 (v.)) problematikos svarstymai. Tikslinama: mintis arba siela – tai pažinimas, norėjimas (valia), atmintis. Toliau: ji esanti matymas, klausa, jausmas; tai „daiktas“ (*rzecz*), kuris pažįsta, supranta, nori ir myli, atmena ir prisimena, jaučia. Svarbiausia tai, kad jos ištaka esanti antlaikiška tobula esybė. Siela esanti mažas, nuostabą keliantis pasaulis (remiamasi Platonu). Būtent į šį pasaulį verta atsigręžti: „kam skraidyti po žvaigždes arba smalsauti, kas yra žemės gelmėse?“.

16) *Myśl o niestałości Szczęścia z przyklejenia się do rzeczy światowych wynikającego. Mintys apie laimės, kylančios dėl prisirišimo prie pasaulio daiktų, nepastovumą.* VUB, F.8–268, l. 49–49 (v.).

Trumpas poros teiginių tekstas: „Žmogus, širdimi „priklijuotas“ [*przyklejony*] prie šio gyvenimo daiktų, „yra tolimas nuo tobulos proto ramybės“; tokį prie laikinų dalykų „prilipusį“ žmogų kamuoja širdies graužatys, vargina kartėlis, drasko jo širdį į dalis. Greičiausiai tai įvadas konceptualesnei moralizuojančiai esė „Mintys apie žmogaus laimę šiame gyvenime“ (žr. 7 poziciją).

PAVIENIAI RANKRAŠTINIAI TEKSTAI

1766

1) *Mowa na Pochwałę Stanisława Augusta Poniatowskiego po wstąpieniu Jego na tron w szkole miana i przeze mnie napisana gdym siedemnasty życia rok pędził. Pašlovinimo kalba Stanislavui Augustui Poniatovskiui į sostą Jam įžengus mokykloje sakyta, mano parašyta, kai man septynioliktieji metai bėgo.* VUB, F. 8–268, 1. 7(v.)–14(v.).

Barokiškai pompastiškoje bei ištęstoje prakalboje apčiuopiamos autoriaus idėjinės orientacijos, nepakitusios visą gyvenimą: vidurinėsios bajorijos respublikonizmo apoteozė, tarpuvaldžio kaip krašto nelaimės, karaliaus kaip valstybės tarnautojo sampratos; didikų tarpusavio kovų smerkimas, oligarchų valdžios kritika, stiprios teisinės valstybės kūrimo, valdymo reformų imperatyvai, egalitarizmas, tautai priskiriantis ir valstiečių luomą, neostoicizmo moralės filosofijos pradmenys etc. Šiame ankstyviausiame kūrinyje jau akivaizdžios autoriaus ambicijos kurti savitą sintaksę, naujadarus, vengti lenkų kalbos svetimybų. Įžanginė, refleksyvi kalbos dalis traktuotina kaip sentimentalizmo Lietuvoje pradžia. Šlovinama prieš dvejus metus karūnuoto karaliaus inicijuojama „visuotinė apšvieta“.

Tekstas komentuojamas šioje knygoje; publikuojami pagrindinių atkarpų vertimai; pateikiama visa (kiek pavyko iššifruoti) lenkiško rankraščio transkripcija.

2) *Założenie i zburzenie miasta Kowna. Kauno miesto steigimas ir sugriovimas.*

Eiliuotas kūrinys, A. Meysztowicziaus informacija, „rašytas 17 metų amžiaus“. Pagal analogiją su „Pašlovinimo kalba“ spėtina, kad autoriui „septynioliktieji metai bėgo“, taigi jo data – 1766; Karpis tuomet studijavo nenustatytoje mokykloje (apie ją užsimena „Pašlovinimo kalboje“). Kaip ir „Pašlovinimo kalba“, šios eilės galėjo būti mokyklinių užduočių ar konkursų rezultatas: istorinės temos per retorikos pratybas skatintos. Autoriaus amžius (16–17 metų) atitinka baigiamąją viduriniojo lavinimo klasę, vadinamąją „Rhetorica“. Tekstas nesurastas.

1790

3) *Podziękowanie obywatelom księstwa Zmudzkiego na Seymiku Poselskim R. 1790 dnia 18 Listopada po obraniu J. W. Franciszeka Karpia na Poselstwo uczynione. Padėka Žemaitijos kunigaikštystės piliečiams, J. A. Pranciškų Karpį išrinkus pasiuntiniu elekciniame seimelyje 1790 m. lapkričio 18 dieną.* [2 p.]. LNB, F. 92, b. 2807 (Nagurskių giminės fondas).

Viena trumpiausių Karpio kalbų (pusantro puslapio tekstas; formatas 32×20). Pasiuntinystė – didelė našta žinantiems jos reikšmę ir pareigų mastą: „Būti bendrapiliečių valios, o tuo pačiu – jų tikrųjų interesų aiškintoju, derinti šiuos interesus (*godzić te pożytki*) su visuotiniu tėvynės interesu (*interesem Ojczyzny*). Gero pasiuntinio orientyrai: valstybės vientisumas, laisvė, gerovė, tikroji visos tautos laimė (*całość, wolność, dobrobyt, a więc rzetelne uszczęśliwienie całego narodu*). Dabartiniam tebesitęsiančiam seimui nerūpi koks nors vienas įstatymas ar juridinė pataisa – čia vyksta kova už Kardinalines teises (*idzie gra o Prawa Kardynalne*), sudarančias politinės laisvės turinį, čia nustatoma nauja valdymo forma, kuri turėtų atitikti tautos laisvę, kovojama už tautos reikšmę, „trumpai tariant, už civilinę ir politinę laisvę, už valstybės vientisumą ir nepriklausomybę“. „Arba tapsime laisvi, arba liksime senos netvarkos žaisleliu“. Esą neturįs pasiuntinio misijos praktinio patyrimo ir niekada nebūtų ryžęsis tokiam drąšiam dalykui, jei ne noras pasišvęsti bendrapiliečių tarnybai¹. Karpio intencijos esą neapsunkintos jokių privačiu interesu: tarnausiąs su „širdies paprastumu“, pasiremsiąs neįvardyto seniūno ir kašteliono (greičiausiai iškilmėse, kuriose sakytą kalbą, dalyvaujančių A. Gelgaudo ir S. A. Tiškevičiaus)² ir kitų „mūsų aukštų senatorių“ patirtimi. Baigiama užtikrinimu, kad tarnausiąs „mylimai tėvynei“, „mūsų nepriklausomybei“, „mūsų laimei“.

1803

4) *Odpowiedz na List dwóch Sióstrzeniczek*, 1803. Atsakymas į dviejų seserėlių laišką. VUB, F.8 – 268, l. 43 (v).

Humoristinis 10 eilučių eilėraštis „Joanėlei ir Onutei“³ (*Johalko! y Anulko! Ulubione obie*). Teigiama, kad autoriaus širdis plyšta iš meilės adresatėms į dvi dalis, tačiau tuojau užikrinama, kad kiekviena jų gausianti visą autoriaus širdį (*Po całem mojem sercu otrzymaycie obie*). Šiuo eilėraščiu užbaigiama aukščiau pateikta (didesnio formato) nenustatytos autorystės filosofinių esė vertimų dalis, o tai reikštų, kad rankraštis (pradžia ir pabaiga dingusi) buvo skirtas ne leidybai,

¹ Dauguma antrajai kadencijai išrinktų pasiuntinių buvo reformų šalininkai. Seime, kuris pradėjo darbą 1788 metais, iš 174 deputatų tik 62 buvo išrinkti pirmą kartą. Po dviejų metų iš seimeliuose išrinktų 172 deputatų buvo jau 112 naujokų. Plg.: Bardach J. *1791 metų Gegužės 3-iosios Konstitucija ir Abiejų Tautų Tarpusavio įžadas*. Prieiga internetu: <http://www3.lrs.lt/pdf/K2indd.pdf> [žiūrėta 2017 01 01].

² Plg.: Šapoka A. Lietuva Reformų seimo metu. Iki 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos. *Raštai*, t. 2, parengė Robertas Jurgaitis, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008. Veikalas, teikiantis duomenų ir apie Karpių politinę veiklą.

³ Karpis turėjo dvi seseris – Joaną ir Kristiną.

bet funkcionavo kaip asmeniniai Karpio užrašai, greičiausiai – įvairių jaunystės darbų nuorašai.

5) *Przemów 12 sierpnia 1812 r. na seymiku w Szawlach. Prakalba Šiaulių seimelyje 1812 m. rugpjūčio 12 d.*

Aleksanderis Meysztowiczius Karpį giminei skirtoje monografijoje nurodo, jog Joniškėlio dvaro archyve matęs „keletą [M. P. Karpio] prakalbų [*kilka przemów*]“, šioji esanti paskutinioji. Prancūzų kariuomenės daliniai Šiaulius pasiekė liepos 5 dieną. 1812 m. rugpjūtį jau veikė Napoleono suformuota Lietuvos laikinoji Vyriausybės komisija, kraštas galėjo vėl puoselėti nepriklausomybės viltis. Sprendžiant pagal vėlesnius (t. y. datuotus 1813 m.) Karpio rankraščius, jo respublikoniškos politinės ir socialinės pažiūros nebuvo pasikeitę. Gali būti, kalba sukurta Šiaulių bajorų, Napoleono šalininkų, iškilių proga; joms vadovavo Žemaičių vyskupas koadjutorius kunigaikštis Ignas Giedraitis¹. Žemaitijoje, taip pat Šiaulių distrikte pronapoleoniškas bajorų sąjūdis buvo ryškesnis nei kitose šalies dalyse, jį rėmė valstietija. „Prakalba Šiaulių seimelyje“ – paskutinioji Karpio visuomeninės bei politinės veiklos užuomina.

Lit.: Meysztowicz A. Op. cit., p.71.

1813

6) *Dla czego Krasnomówstwo mniej iest kwitnące w terażniejszych Rzeczach Pospolitych niż było w Starożytności. Svarstymas, kodėl iškalba mažiau klesti dabartinėse valstybėse nei senovinėse.* VUB, f. 8, b. 2519. Du nuorašai, pirmasis, esama pagrindo manyti, gerokai ankstyvesnis variantas l. 2–9 (v.), antrasis – l. 10–17, rašytas kita, pataisyta rašysena, datuotas 1813 m. kovo 7 d. [34 p.].

Retorikos teorijos kūrinys, turintis ir respublikoniškos politinės publicistikos bruožų. Esančios dvi retorikos „spyruoklės“: „uždegantis širdį jausmas“ ir vaizduotė, pakylėjanti protą. Senovės Roma ir Atėnai, išjudindami pirmąją spyruoklę, „kreipdavo į du vienodai galingus, prigimtinius dalykus: tėvynės meilę bei aistrą šlovei“. Pastarųjų pagrindas – antikinių valstybių santvarkos „genijus“, siejamas su laisve ir demokratija, lygybe ir teise. Antrąją „spyruoklę“ išjudindavo „didelės temos, didūs klausimai ir didelės auditorijos (tribūnos, teatrai)“ – jie uždegdavo bet kurio retorikos vaizduotę. Liaudžiai reikalinga iškalba „nėra skirtinga nuo širdies tiesos ir žmogiškumo iškalbos“. Žymiai blankesnė iškalba, skirta senatui, „yra sudaryta iš dirbtinumo, proto ir politikavimo“. Sintaksės ir

¹ Dundulis B. *Lietuva Napoleono agresijos metais /1807–1812/*. Vilnius: Mokslas, 1981, p. 74.

leksikos ypatybės rodo, jog ši esė yra vertimas iš prancūzų kalbos, atliktas, esama pagrindo tvirtinti, Karpio ankstyvuju veiklos periodu (nestabili ortografija ir terminų vartoseną; vienoje vietoje nurodytas prancūziškas termino atitikmuo), perrašytas – vėlyvuju.

Pagrindinių teksto atkarpų vertimai publikuojami šiame „Rinktinių raštų“ rinkinyje, skelbiama rankraščinio teksto transkripcija.

7) *Tablettes d'un curieux, ou Verites Historiques, Litteraires et morales. Tom par a Bruxelles et a Paris 1789. Smalsuolio lapeliai, arba Istorinės, menų ir moralinės tiesos. Tomas išspausdintas Briuselyje ir Paryžiuje 1789.* VUB, f. 6, b. 2519, l. 17–17 (v.).

Tekstas prasideda puslapyje, kuriame baigiama esė: „*Dla czego Krasnomówstwo mniej iest kwitnące w terażniejszych Rzeczach Pospolitych niż było w Starożytności*“. Karpio nurodytas vertimo šaltinis (tai išimtinis atvejis rankraščių korpusu) – anoniminis leidinys, išspausdintas 1789 metų rugpjūtį, apima iš įvairių vietų ir laikotarpių surankiotus „lapelius“: Liudviko XIV memuarus, pikantišką kunigo pokalbį su aristokratu apie moteris, Montesquieu veikalo *Apie Įstatymų dvasią* kritiką, anekdotus, pašėpiančius Prancūzų revoliucijos metu žlungančią valdžią, etc. Karpis pasirinko filosofinius svarstymus apie materiją ir dvasią, judesį ir rimtį, apie didelių bei mažų dalykų, taip pat ir moralės srityje, sąlyginumą. Išlikusios išverstos atkarpos turinys kontekstualus, tad intencijos ir išvados neaiškios, rašysena vargiai įskaitoma, yra braukymų; fragmentas nutrūksta nebaigtu sakiniu.

8) *Dowody zbliżonej starości. Priartėjusios senatvės įrodymai.*

Meysztowicziaus pateikta pradžia (8 eilutės) leidžia spėti, jog tai yra humoringos eilės, pradedamos senatvės negalių vardijimu: bloga klausa ir rega, gergždžiantis balsas, drebančios rankos, silpstantis protas ir t. t. Pasak minėto informatoriaus, tai esąs paskutinis jo kūrinys, parašytas prieš autoriaus mirtį 1817 metais. Priešingas spėjimas: tai ankstyvas XVIII amžiaus 7-ojo dešimtmečio retorikos pratybų eiliakalystės darbas: yra žinoma, kad užduotys eilėmis aprašyti įvairius žmogaus amžiaus tarpsnius būdavo teikiamos XVIII amžiaus Lietuvos mokyklose (pvz., Marijampolės marijonų: LCVA, ap.1, f. 1676, b. 10). Šią hipotezę remtų primitivi, naivi pateiktų eilių sandara ir ritmika.

Lit.: Meysztowicz A. Op. cit., p. 69.

SPÉJAMI KARPIO RAŠTAI

1) *Uwagi na prawa konstytucyjne, a w nich kardynalne 2 sierpnia 1790 od deputacyi rządowej na seym projective przyniesione. Pastabos dėl konstitucinių bei kardinalinių teisių, valstybinės deputacijos pateiktų Seimui 1790 metų rugpjūčio 2 dieną.*

Aleksanderio Meysztowicziaus regėtas, šio tyrinėtojo M. P. Karpiui priskiriamas rankraštis, XX a. pirmoje pusėje buvęs Joniškėlio dvaro archyve (Meysztowicz A. *Op. cit.*, p. 70–71). Informacija kelia abejonių: pavadinimas (*Uwagi...*) Karpio kalboms ir projektams nebūdingas; plati neapibrėžta tema taip pat jiems necharakteringa; pastebėtina, jog Meysztowiczius yra klaidingai priskyres Karpiui jo neparašytus tekstus. 1790 metų rugpjūtį Karpis dar nedirbo Seime – pasiuntiniu jis buvo išrinktas tik lapkričio mėnesį.

2) UNIVERSALAS 1794 M. SUKILĖLIAMS

Uniwersal od Rady Tymczasowey Narodu Litewskiego pod naywyszym sily sily zbroyney Tadeusza Kosciuski naczelnistwem do Woyska litewskiego. Działo się d. 17 maja 1794 R_u. [Wilno: drukarnia Akademicka(?), 1794]. 1 lap. **Lietuvos Tautos Laikinosios Tarybos gegužės 17-osios dienos Universalas Lietuvos kariuomenei, vadovaujant Tado Kosciuškos ginkluotosioms pajėgoms.**

1794 m. sukilimo spaudinių konvoliutas MAB: Dokumenty powstania 1794 r. w Polsce i [na] Litwie: 92 dokumenty; taip pat MAB, F. 267–1448, l. 52–52 (v.): 1794 m. sukilimo Žemaitijoje rankraštinių dokumentų 1927 m. nuorašai, Augustino Janulaičio fondas.

Aktas, pranešantis, jog įsteigiamas fondas rūpintis sukilėlių našlėmis ir dukromis, veteranais, sužeistaisiais, karo invalidais etc. Hipotezę, jog tekstas sukurtas Karpio, remtų jam būdinga, dalykinę turinio dalį rėminanti sodri, barokinių bruožų retorika, pvz.: „Vyriški ir garbingi riteriai, paniekinę gyvenimą <...> norintys būti mūsų ir būsimųjų kartų išganytojais arba pasitikti mirtį, daugel kartų už pergale šlovingesnę <...>“. „Paniekos mirčiai“, „aukos už tėvynę“ ir kitos bendrosios vietos yra ir Karpio kurstomojoje kalboje – Šiaulių žemės sukilimo akte (žr. 21 spaudinių poziciją). Antra, nurodyta, kad šis universalas sudarytas vadovaujant būtent Karpiui (*Maurycy Karp prezydujący*).

Antrasis jam vadovaujant sudarytas sukilimo aktas – biurokratinis potvarkis – neturi individualių stilistinių ypatybių (Deputacya Woyskowa. [o funk-

cyach i obowiazkach Deputacji Wojskowej i Rota przysięgi dla Deputacji]. – [Wilno]: [druk. Akademicka?], [1794] – 1 lap.; Maurycy Franciszek Karpp del z. X. Zmudz. Przechydujący <...>. Działo się w Wilnie na sessyi radney dnia siedemnastego mca maja, roku tysiąc siedmset dziewięćdziesiąt czwartego. MAB, minėtas konvoliutas).

3) RANKRAŠTINIS INVENTORIUS

Opisanie Ogólne Maiętności Rykijew zwanej. Bendrasis žemės ir dvaro, vadinamo Rėkyva, aprašymas (VUB, F. 8–1571. 4 l).

XIX a. pradžia; XX a. pabaigoje sudarytame bylos apraše nurodytas klaidingas spėjimas – 1770 m.

Autorystės hipotezę remtų dokumente aiškiai fiksuotas asmeninis Rėkyvoje reziduojančio savininko, kuriuo buvo ne kas kitas, kaip M. P. Karpis, santykis su apraše vardijamais dalykais: turtinga gamta („ežeras <...> apylinkėse garsus žuvų dydžiu ir skoniu, būtent, ešeriais bei lydekomis“); vietovės istorija, kuria didžiuojamasi („dvaras įkurtas neabejotinai prieš Uniją“ (*przeduniow*[y]) bei turįs „vieną savininką“ (turima galvoje ta pati giminė) du šimtus metų. Minimi ateities projektai (pavyzdžiui, nutiesus vamzdžius, prie tvenkinio galima būtų steigti lentpjūvę); kitos detalės, kaip antai, nurodyti Rėkyvos bažnytelės, bravoro ir užiegos steigimo motyvai („žmonių patogumui, kad liaudis po svetimas vietas nesibastytų“). Nurodoma esant altariją, kurią M. P. Karpis fundavo 1800 metais. Išsamiai vardijamos valstiečių, esą gyvenančių pasiturinčiai, baudžiavinės prievolės, duoklės etc. Mįslingai užsimenama, kad „šeimininkų“ ūkininkų [*Gospodarzów*], „gerovė visiškai priklauso ne nuo žemės trūkumo arba nederlumo, bet nuo kitų priežasčių“ (l. 4). Dokumentas rašytas (gali būti – diktotas) lengva literatūrine maniera.

4) KARPIO IEŠKINYS

Dokumento turinys papildė anksteniąją poziciją (inventorių): byla VUB, F. 8–1591, įvardyta „Ieškinių aprašymai, kuriais nurodomos ribos tarp Juodeikių seniūno Mauricijaus Pranciškaus Karpio Rėkyvos dvaro ir Žemaičių rotmistro Juozapo Daujoto valdų, Šiaulių bažnyčios Gegužių palivarko, Šiaulių ekonomijos, Žernių akalicos, Janitiškių, Pakalniškių ir Plekų dvarų“ [1800 m., sausis].

Gindamas pažeistas valdų sienas, Karpis apeliuoja į empirinius žemės nuosavybės ribų ženklus – vadinamuosius kapčius (*kopiec*), „kurių aiškūs pėdsakai matomi, nepaisant amžių senovės“, taip pat į 1608 m. sutartį tarp Mikolajaus

Karpio, Valkavysko pakamario, Rėkyvos ir Kurtuvėnų dvaro paveldėtojo, bei Jano Siesickio, Ukmergės maršalkos. Teikiama istorinių žinių apie Žemaitijos įvykius, supainiojusius piliečių žemės valdų reikalus: „Prie Tyzenhauzo savavališkai naikintos ir brėžtos žemių ribos, net kapčiai pilti, o jo kaimynai piliečiai, būdami prislėgti tokios didelės jėgų persvaros, turėjo apsiriboti tuščiais skundais ir vien teisiniais savo skriaudų manifestais“ (l. 2–3).

LAIŠKAI

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių ir retų spaudinių skyriuje, Nagurskių giminės fonde yra keturi M. P. Karpio laišškai iš Rėkyvos dėdei (motinos broliui) ir globėjui Jokūbui Nagurskiui. Jie trumpi, sunkiai dešifruojami, kontekstualios prasmės (bylos sudarytojo nusakytos kaip „tarpusavio santykiai“); į adresatą kreipiamasi *Jasnie Wielmozni mosci Dobrodziejju*. Viena laiške prašo grąžinti pabėgusį valstietį, kuris prisidėjęs prie kažkokios vagystės; taip pat žada dėdę paremti per seimelį bei atsiųsti bajorų. 1767 rugsėjo 11 d. laiške prieš parašą yra ženklas „X“, greičiausiai reiškiantis „ksiądz“, t. y. tuometinę Karpio priklausomybę kunigijai (LNB, F. 92, b. 766).

KITI DOKUMENTAI

1) VUB, F. 8–2679. Byla įvardyta: „Sąrašas, kuriame pateikiami duomenys apie Juodaičių seniūno Mauricijaus Pranciškaus Karpio eilėraščius ir prozą, raštus skritus Žemaičių vyskupui Juozapui Karpiui ir kt.“. Patikslintina: tai Joniškėlio Karpių dvaro bibliotekos rankraštinio katalogo (žr. kitą punktą MAB, f. 12–1650), kurį sudarė Laurynas Ivinskis, pozicija „Manuscripta“ (rankraščiai), nurodanti ypač vertingus (pvz., Lenkijos karalių, vyskupų ir kt. pasirašytus) dokumentus, taip pat filosofinius rankraščius. Informacija apie M. P. Karpio darbus – viename sakinyje: „Raštai eilėmis ir proza Š. P. Juodeikių seniūno Mauricijaus Pranciškaus Karpio – 6 ryšuliai [6 *plik*]“.

2) MAB, f. 12–1650. Lauryno Ivinskio sudarytas Joniškėlio Karpių dvaro bibliotekos, į kurį pateko M. P. Karpio rankraščiai ir, labai tikėtina, Rėkyvos dvaro biblioteka, inventorių. Tiesioginė informacija apie M. P. Karpio leidinius:

14 egzempliorių 1791 m. gegužės 13 d. Seime sakytos kalbos (greičiausiai netikslus įrašas – turėtų būti gegužės 12 d.: arba tai nežinoma Karpio kalba. Pastaroji tikimybė egzistuoja, mat Seime kaip kaip tomis dienomis virė debatai dėl Konstitucijos pataisų, kuriuose Karpis aktyviai dalyvavo; vėliau diskutuoti šia tema kategoriškai uždrausta¹, tad Karpio spaudinys galėjo likti neišplatintas); nežinoma 1791 m. sausio 13 d. sakyta kalba (žinoma tik sausio 24 d.); 18 egzempliorių nežinomos 1791 m. vasario 28 d. sakytos kalbos (žinoma vasario 15 d. sakyta); 3 egzemplioriai Rousseau vertimo *Uwagi nad rządem Polskim*; Saint Brissono veikalo „Aristas“ vertimas, Varšuva, 1792 m. (2 įrišti egzemplioriai ir 8 neįrišti); Karpio publicistikos kūrinys *Obraz seymików*; septyniasdešimt du (72) egzemplioriai kontrovesiškos Karpio kalbos *Zdanie M. F. Karpia posła Księstwa Zmudzkiego in turnu <...> na dniu 14 marca 1791* (raginančios suvienodinti Lietuvos ir Lenkijos seimelių tvarką); 39 egzemplioriai neišlikusio spaudinio *M. F. Karp posell Zmujdzki: Myśli ogólne do projektu Sądu skarbowego Litewskiego*, Warszawa, (bez roku) 1 arkusz druku; 45 egzemplioriai 1791 m. sausio 24 d. Seime sakytos kalbos; 34 egzemplioriai *Zdanie Mawrycego Franciszka Karpia Posła z Księstwa Zmudzkiego <...> 3 grudnia.*; 11 egzempliorių 1792 m. kovo 19 d. kalbos, pristatančios Seimui Šiaulių seimelio rezultatus. Netiesioginė informacija: Naigeono veikalas *Le militaire philosophe*, nouvelle edition, Londres, 1770, priskirtas „Religijos“ kategorijai (46 inventoriaus pozicija); Veikalas *Les aventures de Neoptoleme fils d'Achille a Paris* 1764 (65 katalogo „Apsakų“ pozicija) – būtent šį leidimą Karpis galėjo išversti, priskirdamas jį Fénelonui. Nurodytas pilnas Rousseau raštų leidimas – 38 tomiai; Rousseau *Emilis, Arba apie auklėjimą* 1765 m. leidinys Amsterdame.

¹ Smoleński W. *Ostatni rok Sejmu Wielkiego*. Kraków, 1896, p. 20–35.

CURRICULUM VITAE

Gimė 1749 metais. Motina – Barbora Nagurskaitė: su Nagurskių gimine bičiuliautasi, derinta politinė veikla (nuo 1788 m. Raseinių seimelio).

1750. Gimė brolis Felicijonas. Turėjo dvi jaunesnes seseris ir jaunėlių brolių Ignotą (menkai žinomas asmuo).

1760. Mirė tėvas Juozapas, Ariogalos seniūnas. Paveldėjo žemės valdų¹.

1766. Nenustatytos mokyklos studentas, rašantis eiles; sukūrė ir skaitė giriamąją kalbą karaliui Stanislavui Augustui karūnacijos metinių proga².

1769. Karpio senelis Pranciškus Antonijus testamentu skyrė žemės valdų ir numatė kunigo karjerą; Karpio motina Barbora Nagurskaitė-Karpienė testamente nurodė Karpį esant kunigu (*księzem swieckim*)³.

1769–1774. Hipotetinės studijos Krokuvos universitete, kelionės⁴ į Angliją, Prancūziją, Italiją⁵, tikėtina – studijos Romoje su broliu Felicijonu.

1772. Parašė poleminį literatūros teorijos straipsnį *Mitologijos gynyba* Varšuvos „Monitoriui“.

1773. „Monitoriaus“ nepriimtas jo straipsnis išleistas atskiru leidiniu Leipcige (*Lipsk*).

1774. Karpių giminaičiai Šemetos perleido Karpiui ir jo broliams Juodeikių seniūniją; po šių metų ji atiteko Mauricijui Pranciškui.

Iki 1776 išleido Saint-Brissono apysakos „Aristas“ vertimą iš prancūzų kalbos.

1776. Išleido Chansiergeso apysakos *Pyro, Achilo sūnaus, nuotyčiai* vertimą iš prancūzų kalbos, knygos autoriaus ir pagrindinio herojaus vardus pakeitęs.

1780. Spėjama, pastatė koplytėlę Pakapėje⁶.

¹ Duomenys be išnašų grįšti Aleksanderio Meysztowicziaus bei istoriko Emanuelio Rostworowskio atliktais tyrimais (kurie pristatomi kitame skyriuje), bei pastaruoju metu sudarytu Karpio veikalo sąrašu; išnašose – pastaruoju metu nustatytos informacijos šaltiniai.

² VUB, F. 8–268, l. 7(v.)–14(v.).

³ Barbaros Nagurskaitės-Karpienės testamentas (LNB, F. 92, b. 1074, l. 1 (v.)).

⁴ Rankraštinėje byloje VUB, F. 8–2509 esama užuominų apie M. P. Karpio keliones.

⁵ Studijas išvardytose vietose nurodė kun. Butrymowicziaus rašytas nekrologas (Meysztowicz A., p. 72).

⁶ Informaciją, remdamasis Motiejaus Valančiaus „Žemaičių vyskupyste“, pateikia A. Meysztowiczius. Nors Valančius nenurodė Karpio vardo (bažnyčių statytojų reputaciją turėjo Joniškėlio Karpių atšaka), yra labai tikėtina, kad koplyčia pastatyta būtent M. P. Karpio rūpesčiu. Pakapė buvo Rėkyvos dvaro teritorijoje.

1782. Tapo *de jure* Rėkyvos dvaro ir kelių palivarkų savininku; šiais metais perleido Rėkyvą ir Gilvydžius pusbroliui Benediktui (iš Joniškėlio Karpių atšakos) dėl paveldėtų skolų¹ (kurias padengti jau teisminiu būdu reikalavo Aleksandras Puzyna ir jo žmona²); pasilaikydamas teisę gyventi savo dvare iki gyvos galvos (vad. dożywocie), kuria ir pasinaudojo, kaip buvo numatęs. Bylinėjosi su ponu Ignotu Daujotu ir kitais dėl įsibrovimų į Rėkyvos girią, vadinamą Žarniais, taip pat dėl ežių gadinimo ir kitų skriaudų³.

Antrasis apysakos „Pyro, Achilo sūnaus, nuotykių“ leidimas Varšuvoje.

1788. Vienas elekcinio Raseinių seimelio lyderių, į seimą neišrinktas dėl priešiškos partijos savivaliavimo. Drauge su Kajetonu Nagurskiu ir Teodoru Bilevičiumi paskelbė *Manifestą prieš Antonijaus Gelgaudo smurtą*, kurį pasirašė 871 bajoras. Ignotas Šiukšta, Gelgaudo šalininkas, išleido oponuojantį manifestą, kuriame, be kita ko, pareiškė nepasirašęs, tačiau į minėtą sąrašą buvęs įtrauktas. Karpis bylinėjosi Varšuvoje, bylos eiga ir baigtis nežinoma.

Baigė versti J.-J. Rousseau „Pastabas Lenkijos valdymui ir jo numatomai reformai“.

1789 Rousseau „Pastabų“ vertimas išleistas Varšuvoje. Išspausdino politinį „Laišką iš Rėkyvos“.

1790. Raseinių seimelyje išrinktas Žemaitijos kunigaikštystės deputatu Didžiojo seimo antrajai kadencijai (1790–1792). Paskelbė pirmąją (inauguracinę) seimo kalbą Varšuvoje.

1791. Būdamas Žemaitijos deputatu Didžiajame seime Varšuvoje, paskelbė du politinės publicistikos kūrinius, 6 seimo kalbas ir du proginius politinio turinio spaudinius (iš viso – 10 tekstų), kuriuose kėlė seimelių bei izdo reformos problemas, vienoje – kritikavo kai kurias nerespublikoniškas Gegužės 3-iosios Konstitucijos nuostatas. Priklausė grupei pasiuntinių ir senatorių, 1791 m. gegužės 2–3 naktį Varšuvoje pasirašiusių „Asekuraciją“ – priesaiką remti skelbimą Konstituciją.

1792. Paskelbtos dvi seimo kalbos (viena jų – sakyta Šiaulių seimelyje, po kurios Šiaulių krašto bajorai prisiekė Konstitucijai). Pakartotinai paskelbtas Saint-Brissono apysakos *Aristas* vertimas, jį papildžius filosofinio pobūdžio dedikacija draugui – kvietimu palikti miestą ir gyventi kaime.

¹ VUB, F. 8–1579.

² VUB, F. 8–2659.

³ VUB, F. 8–1579.

1794. Šiaulių pavieto sukilimo komisijos narys. Pasakė kurstomąją-organizuojančią kalbą, kuri išspausdinta kaip „Šiaulių žemės sukilimo aktas bei Žemaitijos kunigaikštystės piliečių Šiaulių paviete jungimosi aktas prie Krokuvos vaivadijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės provincijos vaivadijų sukilimo“.¹ Liepos viduryje atvyko į Vilnių, Aukščiausiąją Lietuvos tautinę tarybą kaip Šiaulių pavieto delegatas, pasirašė (drauge su kitais) mažiausiai aštuonis sukilėlių vadovybės potvarkius, universalus, pirmininkavo bent dviem sukilėlių vadovybės komitetų posėdžiams. Kosciuškos įsakymu jam ir Dominykui Narbutui Taryba pavedė priderinti Vilniaus sukilimo aktą prie Krokuvos akto. Šią sukilėlių vadovybę perorganizavus į Centrinę LDK Deputaciją, buvo pakviestas į Tautinės instrukcijos, (t. y. tautinio švietimo) skyrių², vadovaujamą profesoriaus Dovydo Pilkausko. Sukilimui žlugus oficialiai pripažino lojalumą valdžiai, išvengdamas turto sekvestracijos.

1796. Išnuomavo Rėkyvos malūną Andriui Echiliui (Andrzej Echil), pasirašė su juo sutartį dėl žemės nuomos ir malūno pastatų remonto.³ Kaupė biblioteką, kuri po jo mirties buvo perkelta į Joniškėlio Karpių dvarą (šio dvaro bibliotekoje saugotas didelis – virš dviejų šimtų egzempliorių – M. P. Karpio politinių spaudinių tiražas⁴ bei jo rankraščiai).

1797. Pakviestas dirbti į Vilniaus edukacinę komisiją, sudarytą iš šešių pasauliečių ir šešių dvasiškių (veikla šioje Komisijoje, pavaldžioje generalgubernatoriui, netyrinėta). Pardavė dalį savo žemių (Beržinę *alias* Karpavičius) broliui Felicijonui.

1800. Fundavo Rėkyvos altariją, pastatė mūrinį jos pastatą. Po 1800 metų sudarytame Rėkyvos inventoriuje nurodyta, kad dvaro rūmai ir ūkiniai pastatai esą nauji⁵; taigi XVIII–XIX a. sandūroje vykdytos statybos, renovacija. Inventoriuje nurodytos galimybės didinti ekonominį dvaro potencialą – steig-

¹ ŠAM, I–R 1397.

² *Gazeta Narodowa Wileńska, w niedziele dnia 15 czerwca roku 1794*, p. 1. Be M. P. Karpio, į šį skyrių skiriami kun. Juozapas Mickevičius, Tomas Mineika, Vincentas Minkevičius, nurodoma, kad visi davė priesaiką. Instrukcijos skyriui numatytos dvi funkcijos: 1) Visuotinio švietimo priežiūra, visų edukacijos institucijų kontrolė; 2) „Tautinės dvasios platinimas laikraščiais ir kitais raštais, pamokomis liaudžiai – bažnyčiose ir visose viešose sueigose žaidimų ir pratybų būdu (*przez zabawy i czwiczenia*)“ – ten pat, p. 4. Antrasis punktas (žaidimai ir pratybos) akivaizdžiai pasiskolintas ir Rousseau „Pastabų“, greičiausiai suformuluotas paties Karpio.

³ VUB, F. 8–1585.

⁴ MAB, F. 12–1650.

⁵ *Opisanie Ogólne Maiętności Rykijew zwanej*. VUB, F. 8–1571. 4 l.

ti lėptpūvę ir kt. Bylinėjosi su Žemaičių rotmistru Juozapu Daujotu dėl valdų ribų¹.

1802. Pardavė Rėkyvos dvarą Joniškėlio Karpių atšakos atstovui giminaičiui Benediktui Karpiui; šiam mirus, dvaras atiteko jo sūnui Ignotui, šiam mirus – brolio Felicijono sūnui Eustachijui (taigi dvaras vėl grįžo Rėkyvos Karpių linijos nuosavybėn). Keičiantis formaliems savininkams, M. P. Karpis visą laiką ne tik rezidavo dvaro rūmuose, naudodamasis sutartyje numatyta teise (*dozywocie*), bet ir aktyviai pats tvarkė dvaro ir jo žemių reikalus (kaip liudija teisminių bylų dokumentai).

1803. Tęsta literatūrinė veikla: poezija, vertimai, ankstesnių vertimų nuorašai².

1805. Bylinėjosi su Žukovskiais dėl Žirgučių (*Szyrgucie*) kaimelio ir Rėkyvos dvaro ribų³.

1809. Tapo vienu Ignoto Karpio filantropinio testamentą vykdytojų; Rėkyvos dvaras perėjo į sūnėno Eustachijaus rankas. Apytiksliai šiuo metu nutapytas vienintelis žinomas jo portretas.

1812. Sakė prakalbą Šiaulių seimelyje. Atsisakė visuomeninių pareigų dėl prastos sveikatos, taigi Napoleono kampanijos metu jos jam buvo siūlomos. Pasitraukus prancūzų kariuomenei, bylinėjosi su artilerijos generolu Platonu Zubovu ir Šiaulių miesto burmistru Simonu Zboranirskiu dėl savo dvaro ežių⁴.

1813. Tęsta literatūrinė veikla: dauginti anksčiau atliktų vertimų nuorašai⁵.

1814. Bylinėjosi (kaip atsakovas) su Mykolu Korsaku⁶.

1816. Bylinėjosi dėl Rėkyvos dvaro ribų su kunigaikščiu Leonardu Giedraičiu bei Žemaičių vyskupijos koadjutoriumi Ignotu Giedraičiu⁷.

1817. Spalio 22 d. mirė Rėkyvoje, palaidotas jo paties įkurtame unikaliame giminės mauzoliejuje – pilkapyje Rėkyvos ežero pakrantėje (dabar – respublikinės reikšmės paminklas).

¹ VUB, F. 8–1591 (Ieškinių aprašymai, kuriais nurodomos ribos tarp Juodeikių seniūno Mauricijaus Pranciškaus Karpio Rėkyvos dvaro ir Žemaičių rotmistro Juozapo Daujoto valdų, Šiaulių bažnyčios Gegužių palivarko, Šiaulių ekonomijos, Žernių akalicos, Janitiškių, Pakalniškių ir Plekų dvarų).

² VUB, F. 8–268.

³ VUB, F. 8–1594.

⁴ VUB, F. 8–1589.

⁵ VUB, F. 8–2519.

⁶ VUB, F. 8–2733.

⁷ VUB, F. 8–1593.

NEKROLOGAS VILNIAUS LAIKRAŠTYJE

Mauricijus Pranciškus KARPIS, Juodeikių seniūnas ir kadaise pasiuntinys į ketverių metų seimą¹, nepaprasto mokslingumo vyras, pasimirė pereinamojo lapkričio mėnesio antroje pusėje², paveldėtame dvare Rėkyvoje, [esančiame] už mylios nuo pavietinio miesto Šiaulių. Visą gyvenimą užsiimdamas mokslais, paliko gausią biblioteką ir daug savo paties darbų rankraščiuose³. Iš jo spausdintų darbų, be Bentkowskio paminėtojo⁴, [nurodytinas] yra *Jano Jakóbo Russó* (*Rousseau*) Pastabų apie lenkų valdžią vertimas.

Dziennik Wileński, 1817, t. 8, p. 677.

Mauricijaus Pranciškaus Karpio įrengtas giminės mauzoliejus – pilkapis ant Rėkyvos ežero kranto (XIX a. pradžia). Daliaus Jančiausko nuotrauka

¹ Išspausdinta mažąja raide.

² Mėnuo nurodytas netiksliai.

³ Detalė, kad rankraštiniai darbai įvardyti tarp kelių pagrindinių gyvenimo faktų, liudytų, jog M. P. Karpis jų tikrai neslėpė; antra – juos visuomenei pristatė kaip savus (nekrologe – *własne roboty*). Primintina, kad absoliuti rankraštinių tekstų dauguma – radikalaus laisvamaniško arba bent jau deistinio pobūdžio nenurodytų autorių vertimai (cenzūrą galėjo pereiti nebent Lukiano satyriniai dialogai).

⁴ Turima galvoje lenkų literatūros istoriko, bibliografo Felikso Bentkowskio (1781–1852) *Historia literatury Polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*, t. II. Warszawa–Wilno: Zawadski, 1814. 105 p. nurodytas pagrindinis, didžiausias Karpio publicistikos darbas „Seimelių vaizdas“ (*Obraz sejmików. Czyli, co są sejmiki terazniejsze nasze? Czym są i być mają z natury ustawy swojej?* Warszawa, 1791).

BIOGRAFIJOS

Parašytos trys Mauricijaus Pranciškaus Karpio biografijos: 1907, 1967 ir 2016 metais. Pirmosios autorius Aleksanderis Meysztowiczius (1864–1943)¹ neslėpė nesąs istorikas – šią aplinkybę net pabrėžė. Tačiau, nusakydamas savo tyrimo vertybines prielaidas, apibrėždamas tikslus, pasielgė korektiškai, net profesionaliai. Nebuvo tik istorijos mėgėjas – kolekcionierius antikvaras: tapatinosi su bajoriškąja Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra, jos tradicija bei paveldu, tad regėjo prasmę jį giliau pažinti. Numatė šios kultūros – savo tyrimo objekto – visai nemuziejinį aktualumą ir netgi ateitį: „Turime užmiršti rietenas bei imtis darbo ir tarti sau patiems: „bus kas bus, *nos maintiendrons* [mes išliksime / išsilaikysime – *pranc.*]“². Neslėpti ir kiti kryptingumai bei nacionaliniai prielankumai: „Jų [Karpį] istorija gali būti įrodymas, kad lenkų bajorija Lietuvoje mokėjo vykdyti pareigas kraštui“³. Be kita ko, turėjo regionalistinių simpatijų bei mokėjo lietuvių kalbą: rašydamas apie Mauricijų Pranciškų Karpį pasinaudojo ir Motiejaus Valančiaus „Žemaičių vyskupystės istorija“.

M. P. Karpis Meysztowicziaus pristatytas kaip 1790 metų Žemaitijos pasiuntinys į Seimą ir 1794 m. Žemaitijos kunigaikštystės deputatas LDK Laikinojoje Taryboje;⁴ didelės erudicijos žmogus, politinis rašytojas. Didesnę biografijos dalį užėmė J.-J. Rousseau vertimo ir politinių kūrinių *O poddanych polskich* bei *Mysli polityczne dla Polski* aprašymai. Pastarųjų autorius, tai įrodyta vėliau, buvo ne Karpis, o lenkų libertinas Józefas Pawlikowski. Remtasi tuometine netikslią istoriografija; pacituotas istoriko Waleriano Kalinkos (1826–1886), taip pat klydusio dėl minėtų darbų autorystės, perdėtas vertinimas, kad Karpis, „kovodamas plunksna drauge su Staszycu ir Kołłątajumi“, „buvo už juos abu nesulyginamai pranašesnis“.

Meysztowiczius pateikė Karpio publicistinio kūrinio „Seimelių vaizdas“ ištrauką (p. 61–62) apie bajorų peštynes ir girtuokliavimą: „taip spalvingą, beveik epinę, seimelių charakteristiką, kad sunku čia praleisti“. Joje rašoma, kaip bajorai keikiasi, staugia, kapojasi, girti griūna į griovius, riaugėja, vemia ir t. t. – kai

¹ Žinomas kaip Lenkijos–Lietuvos unijos šalininkas, Vilniaus prijungimo prie Lenkijos dalyvis, Lenkijos politikas, teisingumo ministras, publicistas, tarpukario Vilniaus veikėjas.

² *Bądź co bądź nos maintiendrons!*

³ Meysztowicz A. *Karpiowie herbu własnego*. Wilno, 1907, p. 1.

⁴ <...> 1794 r. deputat ks. Żmudzkiego i członek Najwyższej Rady Tymczasowej Zastępczej W. X. Lit.

ką Meysztowiczius kupiūravo – Donelaičio realistinio talento vertas epizodas. Panašiai manė po kelių dešimtmečių Lietuvos istoriografijos kanoną formavęs Adolfas Šapoka: šią spalvingą ištrauką traktavo kaip reprezentatyvią LDK seimelių charakteristiką. Šapokos žodžiais, tai „tiesiog šiurpus vaizdas“¹. Jis tebefunkcionuoja kaip laisvai perpasakotas grožinis intarpas žymiojoje kauniškėje 1936 metų „Lietuvos istorijoje“ bei įtaigiai iliustruoja galutinį XVIII amžiaus Lietuvos bajorijos supuvimą. Vis dėlto mėgėjas Meysztowiczius, kitaip nei lietuvių istorikas, teisingai suprato, kad Karpio tekstas yra satyra, kurios tikslas – esminė seimelių reforma, siekiant juos atgaivinti bei paversti veiksminga valstybės institucija; „šiurpus vaizdas“ iš tiesų buvo reformų bei atgimimo dokumentas (jis publikuojamas šioje knygoje, p. 145–150.)

Pristatomas tyrėjas, pats viešėjęs Karpių Joniškėlio dvare (kaip nurodė, „kelis vakarus“), turėjo progą dirbti dar neišdraskytame giminės archyve, fiksavo šiandien nepatikrinamų detalių, netgi fotografavo paveikslus, kuriuos pavyko kokybiškai atspausdinti 1907 metų leidinyje. Aiškėja, kad Joniškėlio dvaras, pagrindinė giminės rezidencija, buvo priglaudęs Mauricijaus Pranciškaus tėvonių – Rėkyvos dvaro (jų rūmas sudegė per I pasaulinį karą) – dokumentus. Kai kurie dalykai negalėjo sutilpti į konservatyvaus tyrėjo aiškinimo schemą: laisvamaniški, net antikatalikiški rankraščiai – vertimai (kad tai vertimai, Karpio nebuvo pažymėta). Sprendimas surastas: jie atlaidžiai pavadinti „jaunystės darbais“ bei apsiribota nurodant daug nesakančius tekstų pavadinimus. Tyrinėtojas, diplomatiškai apeidamas bajoriškų skandalus, nurodė, kad, sprendžiant pagal dėdės 1769 m. testamentą, „jaunystėje buvo skirtas dvasiškių luomui“². Šis dokumentas nesurastas, tačiau išlikęs Karpio motinos Barboros tų pačių metų testamentas vienareikšmiškai liudija, kad jos sūnus Pranciškus yra kunigas³.

Meysztowiczius pasinaudojo Padubysio mokyklos retorikos profesoriaus kunigo Butrymowicziaus rašytu nekrologu, suteikiančiu kitur neaptinkamų žinių apie Karpio jaunystę – esą keliavęs po Angliją, Italiją, Prancūziją ir ten nuodugniai išsilavinęs. Šiandien dalis tyrėjo įvardytų bei panaudotų manuskriptų dingę, tarp jų ir paminėtas nekrologas.⁴ Tačiau jo fiksuotais žinių

¹ *Lietuvos istorija*. Red. A. Šapoka. Kaunas, 1936, p. 399–400. M. P. Karpio pateiktos mizanscenos dar papildytos kitų autorių nurodytomis detalėmis.

² Meysztowicz A. *Op. cit.*, p. 60.

³ Barboros Nagurskaitės-Karpienės testamentas (LNB, F. 92–1074, l. 1 (v.)).

⁴ Mowa na żalobnym obchodzie po J. W. staroście Karpiu, mania przez księdza Butrymowicza, profesora wymowi szkół podubiskich, w kościele katolickim szawelskim w listopadzie r. 1817. Meysztowicz A.

fragmentais nėra pagrindo abejoti. Jie sudarė atramą mokslinei Žemaitijos veikėjo biografijai.

1966–1967 metais mokslinę biografiją parašė lenkų istoriografijos klasikas, XVIII šimtmečio specialistas Emanuelis Rostworowskis (1923–1989), su profesionalų kolektyvu vykdydamas fundamentinį „Lenkų biografinio žodyno“ (*Polski Słownik Biograficzny*) projektą: nuo 1964 m. buvo šio leidinio redaktorius (pats jam parašė 66 biogramas). Jo įgyvendinta Žemaičių veikėjo gyvenimo datų ir veiklos rekonstrukcija¹ jau pasitarnavo ir dar tarnaus enciklopedijoms, žinyrams, ne vienai tyrinėtojų kartai kaip parankinis informacijos šaltinis. Laikytasi moksle galiojančio bei svarbaus elegantiškumo kriterijaus, tačiau pastarasis suvoktas savaip. Karpio gyvenimo pasakojimas išrikiuotas ne kaip patriotinė panegirika (tai – pristatyto A. Meysztowicziaus žanras), bet – lengva humoreska: akivaizdu, siekta suteikti gyvenimiškų spalvų monumentaliojo „Žodyno“ herojams. Rostworowskis, galbūt tyčia to nesiekdamas, Mauricijų Pranciškų Karpį pristatė kaip užkampio keistuolį, grafomaną (tiesa, šių epitetų tiesmukiškai nepavartojo). Pasirinkus tokį naratyvą, pažintinė jo vertė sumenko. Kaip antai, teigiama, jog Karpio verstų apysakų kalba esanti „paini ir archaizuojanti“ bei būdinga visai jo kūrybai. Suprantama, čia autorius nesvarstė klausimo (aišku, dėl vietos stokos), ką gi tai reikštų XVIII a. antroje pusėje, *Proto* ir *Pažangos* epochoje, lenkų kalbai būti „archaizuojančiai“: dažna tai ar reta, inovatyvu ar konservatyvu? Nusakant Karpio 1773 m. konfliktą su Abiejų Tautų Respublikos įtakingiausiu žurnalu „Monitoriumi“, ironizuota: „surengė mokyklinės erudicijos spektaklį“. Tuo tarpu XVIII amžiaus literatūrinės polemikos faktai polonistikoje seniai nusipelno atidžių tyrimų, o vidurinėsios bajorijos intelektualinės preferencijos (kitaip tariant, jos „erudicija“) iki šiol yra komplikuotos diskusijos objektas. Rostworowskis taikliai pastebėjo, kad Karpis „anksti pradėjo pleventi plunksna“ (*wcześnie się zaczął parać piórem*) – būdamas 23 metų amžiaus, bet, žinoma, neužsiminė, jog daugybė literatūros klasikų, kad ir Adomas Mickevičius, „pleventi“ pradėjo ne vyresni. Moksliskai neva neutralus tonas nesutrukdė pareikšti kitų paviršutiniškų, toliau čia jau nevardinsimų vertinimų. Kai kur tiesiog paspėliota: „Targovicos ir Gardino [seimo] metu greičiausiai užsikasė (*zapewne zagrebał się*) Rėkyvoje“ –

Op. cit., p. 72.

¹ Rostworowski E. Karp Maurycy Franciszek. In *Polski Słownik Biograficzny*, Tom XII. Wrocław–Warszawa–Kraków: PAN, 1966–1967, p. 95–97.

tuo tarpu jokių duomenų apie jo rezidavimo („užsikasimo“) vietą šiuo periodu nėra. Tiesa, taikliai įvardytos Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio politinės ir ideologinės priklausomybės jo epochos kontekste: rustikalinis ir antiurbanistinis respublikonas, bajoriškasis demokratas, nors ideologiškai artimas konservatoriams (pasisakęs prieš kapitalistinę prekybą bei miestų plėtrą), vis dėlto besąlygiškai gynęs Gegužės 3-iosios Konstituciją. Prabėgomis užsiminta apie rusizmą, kaip įdomybę pacituojant Karpio dramatišką ištarmę apie iš pagrindų siūbuojantį XVIII a. antrosios pusės Europos politinį pasaulį. Tyrinėtojo ironija ir šiuo atveju abejotina: iš tiesų, juk kaip tik tuo metu pradėta adekvačiai suvokti, kokio masto kontinentiniai, epochiniai perversmai vyksta už palivarko ežių ir kitapus kiaurų šalies muitinių: ne tik suvokta, bet ir išgyventa, ir emociškai perteikta, paliudyta. XXI amžiuje panašios ištarmės nebeatrodo keistos; jos vėl aktualios. Apibendrinant, atsainus pripažinto mokslininko straipsnis aukštos akademinės prabos enciklopedijoje buvo blogiausia, kas galėjo nutikti Žemaitijos pasiuntinio kūrybą padengiant ignorancijos šydu. Kiti, netgi prastokos reputacijos (antai savo noru tarnavę carinėje kariuomenėje) Lietuvos preromantizmo atstovai panašios dalios išvengė¹.

Lietuvos istoriografija, priešingai nei „Lenkų biografinio žodyno“ redakcija, Karpių giminei buvo malonesnė². Mauricijus Pranciškus pelnė dėmesingą Vinco Trumpos biogramą „Bostono“ enciklopedijoje³; filantropai Karpiai (Ignotas, Benediktas), taip pat „Maurikis“ (Mauricijus) minimi išliekamosios vertės Meilės Lukšienės darbuose. Į lituanistikos studijas jį svariai įvedė filosofijos istoriko Stepo Tunaičio tyrinėjimai, Žemaičių veikėją pristatydami kaip pagrindinį alternatyvios vyraujančiam fiziokratizmui filosofinės krypties – rusizmo – XVIII a. pabaigoje atstovą. Konstatuota, kad „Skleistasi rusizmo kaip atgaivingos idėjinės pakaitos, šiek tiek sutrikdžiusios tą monotoniją, į

¹ „Lenkų biografinis žodynas“ kitų XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rusų (sentimentalistų, preromantikų) atžvilgiu buvo atsargesnis. Biografas Tadeusz Turkowskis, pateikęs *Kniaźnino* ir Karpińskio draugo Jaksos Ignaco Bykowskio biogramą (1750–XIX a. pr.), parašiusio per trisdešimt tuomet užmirštų, dar netyrinėtų kūrinių, apibendrino ją šiais žodžiais: „Jis dar laukia savo kritiko ir teisėjo“. In *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków, 1937, p. 163. Pastaruoju metu J. I. Bykowskio pavardė lenkų literatūros istorijos darbuose, priešingai, nei M. P. Karpio, funkcionuoja: tikėtina, kad provokatyvi biograma paakino ir kritikus, ir „teisėjus“.

² Juozapo Mykolo Karpio „Ganytojiškas laiškas Žemaičių vyskupijos dvasininkams“. Prengė A. Pacevičius, V. Vaivada, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013; Karpus A. *Carpio Lietuvoje: Karpavičiai, Triznos, Karpiai*: [giminės tyrinėjimai] / fragmentus rinko Algimantas Karpus. Vilnius: Vaga, 2010.

³ Trumpa V. [V. Trp.]. Karpis Maurikis Pranciškus. *Lietuvių enciklopedija*, t. XI. Boston: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1957, p. 90.

kurią brandųjį [Apšvietos] tarpsnį įstūmė fiziokratizmas“¹, o Mauricijus Pranciškus buvo ryškiausias šio „atgaivingo“ proceso reprezentantas, „nužymintis valstybei reguliatyviuos principus, kurių turėtų būti saistoma jos politinė sandara“². Pastebėtina, kad fiziokratizmo – rusoizmo opozicija metodologiniu klasiifikaciniu požiūriu yra nauja ir perspektyvi, neeksploatuota net turtingoje lenkų istoriografijoje. Tūnaitis studija koreguoja Lietuvos enciklopedijose įsitvirtinusių netikslų Karpio pažiūrų nusakymą, esą jis priklausęs Lietuvos fiziokratų „kairiajam sparnui“³. Fiziokratai išaukštino žemės ūkiu grįstą verslumą ir valstybinę ekonomiką, įkandin – ūkininkų („fermerių“) reikšmę. Šiuo požiūriu sąlyčio su rusoistais būta, tačiau skirtumų – daugiau. Karpio pažiūros į valstiečius, mintys jiems suteikti politinę laisvę (apie tai fiziokratai nesuko galvos) buvo analogiškos kaip ir XVIII a. lenkų politinės kairės, vadinamosios „Koflątajaus kalvės“ (Kuznica Koflątajowska, 1789–1792). Tačiau jis buvo anaipol ne fiziokratas, bet tradicionalistas sarmatas (lietuvių istoriografijoje – „palemonistas“): atstovavo senajai Abiejų Tautų Respublikos respublikoniškai „auksinių laisvių“, „lygybės ir brolybės, vienmintiškumo ir narsios dvasios“ bajoriškai pasaulėvokai (nieko bendro neturinčiai su prekapitalistiniu fiziokratizmu), kuriai, įkvėptas Rousseau filosofijos, suteikė reflektuotos ir rafinuotos humanistinės bei demokratinės, bekompromisinės patriotinės ideologijos stotą.

Laikantis pagarbaus pusšimčio metų intervalo bei pasiremiant ankstesniųjų tyrėjų įdirbiu, 2016 m. Daliaus Viliūno ir Vygando Aleksandravičiaus tyrinėjimų bei skelbiamų istorinių šaltinių knygoje *Jeanas-Jakues'as Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*, šių svarstymų autoriaus pateikta nauja Mauricijaus Pranciškaus Karpio gyvenimo ir pasaulėžiūros rekonstrukcija⁴. Jos metodologinė

¹ Tunaitis St. *Mauricijaus Pranciškaus Karpio rusoistinė orientacija*. Apšvietos epochos politinės ir socialinės filosofijos metmenys. Vilnius: KFMI, 2004, p. 62.

² Tunaitis S. *Op. cit.*, p. 67.

³ Karpis Mauricijus Pranciškus. *Tarybų Lietuvos eniklopedija*, t. 2. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1986, p. 225; *ibid*, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. t. IX. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006, p. 491; *ibid*. Lietuva. Biografijos, t. III. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012, p. 237–238. Karpiui fiziokratizmą priskirti, gali būti, padėjo lenkų bibliografiniai žinybai bei Meilės Lukšienės tyrinėjimas, kuriame Karpio išverstas Rousseau veikalas *Pastabos apie Lenkijos valdymą* nepagrįstai aptariamas skyrelyje „Fiziokratų teorijos plitimas“. Plg.: Lukšienė M. Bajorijos požiūriai į valstiečių formavimą. Fiziokratų teorijos plitimas. In *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje. XVIII a. antroji – XIX a. pirmoji pusė*. Vilnius: Mokslo, 1985, p. 43–44.

⁴ Viliūnas D. Rousseau mokinys – Mauricijus Pranciškus Karpis. In Viliūnas D., Aleksandravičius V. *Jeanas-Jakues'as Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*. Vilnius: LKTI, 2016, p. 142–167; Preromantinės filosofijos žingsniai Lietuvoje. *Op. cit.*, p. 168–254.

prieiga gimininga Aleksandro Meyszotwicziaus „vertybinei“, nepretenduojančią į pozityvistinę nešališkumą. Tačiau bajoriškosios LDK kultūros paveldas suvoktas ne kaip nykstanti bei saugotina realija (kokia ji buvo XX a. pradžioje), lenkų kalbos ir kultūros designuota regioninė duotybė. Šio paveldo tyrime išvelgta galimybė naujai kelti klausimą apie pereitų epochų saitų su dabartimi, permąstyti kintančios, besikuriančios lietuviškosios tapatybės šaltinius, bent jau vieną jų svarbų aukštųjų XVIII a. antroje pusėje. Šiuo aukštupiu laikytina Apšvietos lūžio, konkrečiai – J.-J. Rousseau filosofijos recepcijos fenomenas Lietuvoje bei vidurinėsios bajorijos emancipacija, jos politinis aktyvėjimas ir „tautinės“ egalitaristinės ideologijos kūrimas (perteiktas XIX amžiaus šviesuomenei). Beje, šiuolaikinės lietuviškosios savimonės aukštupius išvelgiantieji Kristijono Donelaičio kūryboje taip pat vargu ar gali apeiti Rousseau figūrą, dariusią neabejotiną netiesioginį poveikį „Metų“ kūrėjui.

Paskutiniojoje Karpio biografijoje, pateikus kūrybinio kelio eskizą, nagrinėti keli dalykai: politinės jo pažiūros: „apšviestasis respublikonizmas“, paveiktas rusozmo; bekompromisinė ir neturinti precedento šio asmens laisvamanybė (jo atlikti vertimai reprezentuoja radikaliausią krikščionybės kritiką XVIII amžiaus Lietuvoje). Pagvildinti antiurbanistiniai pasaulėžiūros aspektai, kurie sietini su Rousseau filosofija bei anticipuoja šiuolaikinį antiglobalizmą ir kapitalizmo kritiką. Rustikalizmas, kaimiškos būties adoracija traktuotina ne kaip impotentiškas „pabėgimas į gamtos prieglobstį“ ar rezignacija žlungant valstybei. Iškelta hipotezė, jog tai buvusi pozityvi pilietinė alternatyva, nesudariusi jokios priešybės politinei veiklai. Pagaliau pasvarstytas ir Žemaičių politiko atstovautos filosofijos santykis su besikuriančia tautine ideologija. Grįsta hipotezė, kad sentimentalistinė pasaulėžiūra, susiformavusi neracionalistinės (nekomopolitinės, neklasicistinės, „Kitos“) Apšvietos raidoje, turėjo lemiamą reikšmę kuriantis XVIII a. LDK nacionalizmo diskursui¹.

Sukurtas, deja, stokojant daugybės tiesioginių duomenų, kiek spekuliatyvus Karpio, Apšvietos epochos „išsivadavimo savimonės“ atstovo, gyvenimo siužetas: dvasinė kelionė iš „apakusio miesto“, iš neautentiškos būties, į savos tikrosios prigimties stichiją; kelionė, atliepanti politines pastangas Didžiojo seimo metu: tai kova už teisingesnę sociumo sąrangą, atsisakant ydingos, nehumaniškos luo-

¹ Viliūnas D. Preromantinės filosofijos žingsniai Lietuvoje. In Viliūnas D., Aleksandravičius V. *Jeanas-Jakvės Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*. Vilnius: LKTI, 2016, p. 233.

minės santvarkos. Apie realias, geografines Karpio keliones, lankytus miestus (išskyrus Varšuvą, Vilnių, Raseinius ir Šiaulius) tiesoginių duomenų neišliko.

TRADICIJOS ĮVEIKA

Pritartina istorikui Eligijui Railai, kad „istorinis nepažinimas“ „tūkstantį kartų tikresnis ir vertingesnis už istorinę visažinystę“, bei pripažintina, kad neperžengiama „individualybės bedugnės“ riba vis dėlto „nusmaigstyta tam tikrais faktais ir atributais: vardu, kalba, kilme, gimimo vieta, emocijomis, pasaulėžiūra ir epochos kultūrinėmis bei socialinėmis vertybėmis“¹. Karpio biografija, kaip rodytų pristatytosios, „smaigų“ – faktinių duomenų – stokoja, tačiau apie emocijas ir kontroversišką pasaulėžiūrą žinių teikia jo paties raštai bei pasirinkti vertimai.

Vis dėlto, kūrybos genezės tyrimams praverstų informacija apie lavinimąsi: mokyklas, kolegijas ar universitetus. Būtų naudingi duomenys apie kontaktus su pripažintais kultūrinio bei politinio gyvenimo židiniiais – deja, jų nėra; išlikę tik užuominų (pavyzdžiui, turėjo rezidenciją – ar net kelias – Vilniuje).² Panašu, kad procesai kai kuriais atvejais buvo atvirkštiniai, nei suponuoja lietuvių istoriografija: valstybinio ir kultūrinio gyvenimo centrai patys kreipė žvilgsnį į Žemaitijos viduriniųjų bajorų iniciatyvas. Antai Karaliaus 1787 m. kovo 23 d. laiškas filantropui Benediktui Karpiui prasideda žodžiais: „Net mane pasiekia vieša žina, kad J. D. Ponas tolybėje nupirkęs javų, liepei juos atvežti net į Žemaitiją, ir ten žemesne kaina parduoti išbadėjusiems gyventojams. <...>“. Šis Karaliaus laiškas pateko į geriausios lenkų retorikos rinktinę³. „Išjudina draugus,

¹ Raila E. *Ignotus Ignotas. Vilniaus vyskupas Ignatas Jokūbas Masalskis*. Vilnius: Aidai, 2010, p. 12.

² Rūmai Trakų gatvėje (dabar – nr. 1, VGTU pastatas su atlantais) XVIII amžiuje priklausė Karpiams. „[Karpiai] turėjo du rūmus Vilniuje“ – informuoja A. Meyszotwiczius (*Op. cit.*, p. 96). VUB archyvinis dokumentas nurodo, kad Karpio brolis Felicijonas ruošiasi kelionei į Vilnių ir gabenasi ten daug tiek būtiniausių buities, tiek ir prabangos reikmenų. Nurodyta, kad absoliuti dauguma jų – varinių puodų, stalo reikmenų, įvairių drabužių, ginklų etc. yra „bendri“, kai kurie – Felicijono, o kai kuriuos „atėmė Pranciškus“ (*odebral Franciszek*). In *Sprząt z Rykiowa y z Szawel sprowadzony maiący naleziec z podzielu finalnie uczynionego do Wilna porprez Pana Felicyana Karpia Ciwona Eyrogolskiego x Zmudzkiego spisany y podpisany roku 1776 5 augusta* (VUB, F. 8–1576).

³ *Przykłady stylu Polskiego w romaitych rodzajach wymowy i poezyi, zebrane i ułożone przez Ignacego Szydłowskiego*. Tom I, proza. Wilno: Józef Zawadzki, 1827 (List Króla Stanisława Poniatowskiego do W. KARPJA Chorażego upitskiego).

artimuosius gimines ir remia neturtėlius“ – antrino Šnipiškių pijorų odė geradariui Karpiui¹, Mauricijaus Pranciškaus dėdei.

Taigi kol kas lieka hipotezės: vidurinio lygmens mokslus greičiausiai baigė, remiamas giminių, Lietuvoje, nes žinoma, jog būdamas mokyklinio amžiaus (ir greičiausiai retorikos klasėje) rašė eilėraščius Lietuvos istorijos tema². Mokymas buvo aukšto lygio: išlikęs vienintelis mokyklinis tekstas liudija, kad septyniolikmetis Mauricijus puikiai orientavosi ne tik iškalbos vingrybėse, bet ir krašto visuomeninėje bei politinėje situacijoje, buvo susipažinęs su Vakarų filosofinės minties avangardu³. Minėtame tekste, prakalboje Karaliaus karūnacijos proga, jau yra įtartina frazė apie religiją: užsimenama apie „tikrąjį tikėjimą“, „kuris yra deramiausias laisvam ir protingam žmogui“⁴. Vėlesniame Karpio pasirašytame rankraštyje teigiama, kad laisvo žmogaus tikrasis tikėjimas prasideda tada, kai nustojama tikėti paikystėmis ir pasakomis, kurias seka Kristaus sekėjai: apskritai „dera užčiaupti kunigams nasrus“⁵. Tai galbūt įdomi frazė Ignoto Masalskio, Juozapo Arnulpo Giedraičio, Motiejaus Valančiaus, Antano Baranausko ir kitų šviesiųjų dvasiškių kultūrinę paradigmą laikantiems vienintele XVIII–XIX a. Lietuvos istorijoje galiojusia.

Karpio kunigystės istorija neaiški. Likę du tiesioginiai liudijimai: nedviprasmiška nuoroda motinos testamente ir 1767 m. rugsėjo 11 d. laiške dėdei bei globėjui Jokūbui Nagurskiui prieš parašą padėtas ženklas „X“, beveik neabejotinai reiškęs „ksiądz“ – kunigas⁶. Meysztowicziaus žodžiais, tų pačių metų senelio testamente nurodyta, kad jis skirtas dvasiškių luomui. Gali būti, kad nurodytais metais dar studijavo novicijate, kuriame puikiai išmoko lotynų kalbą⁷. Numanytina, kad jo tėvui anksti mirus, didelę įtaką turėjo senelis Pranciškus, LDK pareigūnas, pasiuntinys į seimą (turėjęs ir neabejotiną literatūrinių polinkių⁸).

¹ *Wielmożnego Jegomości Pana Benedykta Karpia <...> Starosty imieniem Kollegium Snipiskiego XX Scholarum Piarum w Dzień imienin Oda w Wilnie, roku 1780 dnia 21marca.*

² *Założenie i zburzenie miasta Kowna.* Eiliuotas kūrinys, A. Meysztowicziaus informacija, parašytas Karpiui turint 17 metų.

³ *Mowa na Pochwałę Stanisława Augusta Poniatowskiego po wstąpieniu Jego na tron w szkole miana i przeze mnie napisana gdym siedemnasty życia rok pędził* [1766]. VUB, F. 8–268, I. 7(v.)–14(v.).

⁴ Žr. šioje knygoje p. 107.

⁵ Libertiniškas kūrinys „Tikėjimo sunkumai“ skelbiamas šioje knygoje p. 292–307, taip pat žr. bibliografiniame apraše (*Opera omnia*) vertimų ciklo *Mintys apie užuojautą žmogui nelaimėje* anotacijas.

⁶ LNB, F. 92, b. 766.

⁷ Žr. skyrelį *Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio Opera omnia*, esė ciklo *Mintys apie užuojautą žmogui nelaimėje* 12-ąją poziciją.

⁸ A. Meysztowiczius pateikė Karpio dėdės-globėjo eilėraščių, kurį jis buvo užrašęs ant šv. Vincento paveikslą (*Op. cit.*, p. 55): „Liepia Vincentas – velniai pasitraukia, / Ligoniai jo dėka atgauna sveikatą /

Taigi senelis ir motina primygtinai spyrė tapti kunigu: motinos testamentas liudija dargi daugiau, jog visi trys jos sūnūs buvo nukreipti į dvasiškų luomą, nepalikant alternatyvų. Jaunesnieji turėjo gauti po 15 tūkstančių lenkiškų auksinų, jeigu taps kunigais pasauliečiais ir tik po 3 tūkstančius, jeigu pasirinks vienuolių kelią (suprantama, vienuoliams disponuoti turtais nebūdinga). Vyresnėlis Karpis, pasak motinos testamento, jau kunigas, turėjo tenkintis 600 auksinų metine pensija, kol įvyks turto dalybos broliams suaugus.

Bet broliai pasielgė atvirksčiai – nė vienas netapo kunigu ar vienuoliu, kaip ir seserys – sukūrė šeimas. O Mauricijus Pranciškus, nors ir liko viengungis, sutanos nenustatytomis aplinkybėmis atsikratė: po 1774 m. tituluojamas tik „Juodeikių seniūnu“ be jokių užuominų į „X[iaǵdz]“. Šiuo metu jau užsiėmė literatūrine veikla, vertė sentimentalias apysakas ir tiražavo įvairių filosofų antikatalikiškus, libertiniškus raštus. Maža to, vertė vėlyvosios Antikos autorių Lukianą iš Samosatės, kuris, kitaip nepasakysi, išradingai tyčiojosi iš tradicinio religingumo: laikytas netgi ateistu. Paaiškinti aplinkybę, kodėl Žemaičių literatas liko nevedęs, trūksta duomenų. Jaunieji Rėkyvos Karpiai (Pranciškus, Felicijonas ir Ignotas) turėjo paveldėtų skolų, tačiau geros vedybinės partijos sunkią padėtį pataisė. Maricijus Pranciškus šiais, kitų išvaikščiotais, kelias nėjo, nors abejingas romansams, atrodo, nebuvo: pirmoji ir bene vienintelė jo dusyk išleistos apysakos „Aristas“ herojaus kondicija – tai meilė išrinktajai ir jau ne-trukus – žmonai.

Karpio laikysena šiuo, nuslėptos kunigystės, atveju primena Paulio Hazardo žymaus veikalo „Europos minties istorija XVIII amžiuje“ skyriaus „Teisimas krikščionybei“ pasakojimą apie gerąjį kleboną Jeaną Meslierą, kunigavusį Šampanėje iki mirties 1729 metais. Tai buvo doras, gerbiamas kunigas, sykį pamokslė supeikęs didikų (prie kurių priskyrė ir vyskupą) daromas skriaudas – dėl to buvo patekęs į didžią nemalonę. Po jo mirties rasti trys egzemplioriai testamento, „kupino tokios padūkusios aistros, kad net praslinkus daugiau kaip dvejiems

Mirusieji atgyja, kuriuos iš kapų prikelia, / Pagydo ir suteikia jėgų. / Jam skirti Karpių giminės nuoširdūs atodūsiai, / Kad laikytų savo globoje amžinai. / O ypač: Pranciškų ir Kristiną, / Juzefą su Barbora. Ne dėl kitos priežasties / Skuba, drauge su Elena, Ignotas / Steponas aukoti savo širdis, / Visi už vieną, ir už visus meldžia, / Kad kiekvienas gautų, ko prašo“. (Kaže Wincenty, czarci ustępują, / Zdrowie przez Niego chorzy otrzymują, / Z martwych powstają, / których z pod mogiły / Wskrzesza, uleczą i dodaje siły. / Do Niego wzdycha dom Karpiów serdecznie, / By w swej opiece zachował ich wiecznie. / W osobliwości: Franciszek z Krystyną, / Józef z Barbarą. Nie z inną przyczyną / Śpieszą się, wspólnie z Heleną, Ignacy, / Stefan oddaje serce, jak na tacy, / Wszystkich za jedne i za wszystkich prosi, / Niechaj to każdy, co żąda, odnosi).

šimtams metų neįmanoma jo ramiai skaityti¹. Šis veikalas sklaidinas kartėlio bei įsiūčio dėl savo bailumo mesti kunigystę, taip pat – pagiežos Dievo ir religijos atžvilgiu. Gerokai prieš baroną d'Holbachą ir jo sekėjus jis suformulavo ištisą korpusą teiginių, jog krikščionybė su dieviškumu neturinti visai nieko bendro. Pagal šį testamentą, oficialiai praktikuojamos religijos esančios ne kas kita, kaip bjauri apgavystė, daugybės žmonijos nelaimių priežastis, smurto bei nelygybės išraiška. Būtent Meslieras pavartojo žymiąją (Denis Diderot performuluotą ir pagarsintą) frazę, kad visus žemės galiūnus ir bajorus reikia pakarti ant kunigų žarnų². Karpio išverstasis laisvamanio Jacqueso-André Naigeono veikalas (išliko keturi jo nuorašai) tokių drastiškų sprendimų nesiūlė, tačiau kūrinio „Tikėjimo keblumai“ patosas – identiškas (jo pradžia ir pabaiga skelbiama šioje knygoje p. 270–290). Tiesa, Karpiui neteko, kaip jo protagonistui Meslierui, giežti apmaudo dėl savo bailumo.

Grįžtant prie Karpio senelio ir motinos „kunigiškų“ testamentų nevykdymo temos, akivaizdu, jog būta radikalaus, maištingo skirtingų kartų konflikto. Jis skleidėsi daugelio Apšvietos pirmosios generacijos žmonių pasirinkimuose, skoniuose, politinėse ir visuomeninėse pažiūrose. Karaliaus Augusto žodžiais, visas kraštas buvo „užvaldytas protų fermentacijos“³. Tik šioji fermentacija prasidėjo gerokai anksčiau už Didįjį seimą (karaliaus žodžiai – apie jį), viduriniajai bajorijai nusivylus barokinėmis vyresniosios kartos konvencijomis, pasak M. P. Karpio, kraštą paverčiančiomis „senos netvarkos žaisleliu“⁴. Senoms konvencijoms, tiesa, šiuo atveju – smulkmeniškoms, dar atstovavo Karpio motina, testamente nurodydama, kad dukra Joana turinti būti trejiems metams uždaryta į Vilniaus vizitiečių vienuolyną, kuriame „išmoktų prancūzų kalbos ir gautų jos luomui tinkamą edukaciją“⁵. Beje, testamente suponuojama, kad ir dukros galinčios tapti vienuolėmis. Maištas prieš vyresniąją kartą, šiuo konkrečiu atveju, atrodo, nebuvo dramatiškas – tėvams ir seneliams pasimirus, o globėjui dėdei Jokūbui Nagurskiui⁶ neturint svertų įvykdyti jų testamentų valią.

¹ Hazard P. *La pensée européenne au XVIIe et au XVIIIe siècle de Minetsquieu à Lessing*. Paris, 1946.

² Meslier J. *Testament*. Vertė Z. Bienkowski. Warszawa: PWN, 1955.

³ Plg.: Rostworowski E. *Narprawa Rzeczypospolitej w XVIII wieku*. Kraków: PAN, 1967, p. 19.

⁴ *Podziękowanie obywatelom księstwa Zmudzkiego na Seymiku Poselskim R. 1790 dnia 18 Listopada po obraniu J. W. Franciszka Karpia na Poselstwo uczynione*. LNB, F. 92, b. 2807, l. 1.

⁵ Barboros Nagurskaitės-Karpienės testamentas (LNB, F. 92, b. 1074, l. 1 (v)).

⁶ Minėtas testamentas vaikų priežiūrą patikėjo motinos broliui Jokūbui Nagurskiui; Mauricijaus Pranciškaus ir Felicijono Karpių korespondencija patvirtina, kad šis asmuo iš tiesų veikė kaip jų giminės įgaliotinis (LNB, F. 92, b. 768).

Visiško ir galutinio atotrūkio nuo tėvų tradicijos liudijimas yra Mauricijaus Pranciškaus sukurtas naujas Karpių giminės mauzoliejus – paprastas, bet ir monumentalus pilkapis ant Rėkyvos ežero kranto: tai analogų neturintis architektūrinis XIX amžiaus pirmosios pusės objektas Lietuvoje. Karpio motina Barbora Nagurskaitė testamente nurodė tradicinę palaidojimo vietą – „Karpių rūsyje (*w sklepie Karpiow*) Tytuvėnų bažnyčioje“. Barokinis giminės rūsys ir stotingas Karpio pilkapis įkūnija vaizdingą radikalią priešpriešą. Unikaliame Rėkyvos mauzoliejuje Winckelmanno antikos *edle Einfalt und stille Größe* (kilnus paprastumas ir rami didybė) sujungta su grynai romantiniu polėkiu: žilos senovės, nuošalios vietos estetika, papildyta panteistiniu gamtos sakralumo pripažinimo dėmeniu.

Esama duomenų spėti, kad Mauricijus Pranciškus 1771–1772 m. studijavo drauge su beveik vienmečiu (metais jaunesniu, gimusiu 1750 m.) broliu Felicijonu Romoje¹ (tuo pat metu ten studijavo ir Hugonas Kołłątajus²), keliavo po Vakarų Europą, kur abu užsikrėtė laisvamanybės virusu³. „Niekur nebuvo taip laisvai kritikuojamas dvasininkijos pasaulis, kaip Romoje, valdant popiežiui ir dvasiškiams“⁴ – teigė nuodugnios monografijos apie XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos piliečių studijas Romoje autorius Maciejus Loretas, remdamasis paties Joachimo Johanno Winckelmanno tvirtinimu apie šioje Pasaulio sostinėje tvyrojusią laisvės ir kritikos dvasią. Būtent Romoje kritikos inspiracijų gavo Ignacas Krasickis, žymiausios lenkų Apšvietos herojinės komedijos, pašėpiančios klerą, „Monachomachija, Arba vienuolių karas“ (~1776) autorius.

M. Loreto tyrimas atskleidžia labai platų romietiškų poveikių spektrą, kurį patyrė Respublikos elitas. Vienas įdomiausių bei reikšmingiausių – tautinės

¹ Pavyzdžiui, Felicijonas Karpis laiške iš Romos (1771 m. lapkričio 24 d.) prašo dėdės Jokūbo Nagurskio užstatyti Karpiams priklausančius Rėkyvos ir Gilvydžių dvarus. Dėl to galįs protestuoti nepilnametis brolis Ignotas Karpis, bet, esant sunkiai situacijai, slegiant skoloms, „kitai mąstyti negalima“ (LNB, F. 92, b. 760). Aplinkybė, kad laiške net nepaminėtas brolis Mauricijus Pranciškus, leidžia kelti hipotezes: a) abu vyresnieji broliai buvo Romoje; b) Mauricijaus Pranciškaus santykiai su dėde buvo prasti – greičiausiai dėl motinos testamento valios nevykdymo – todėl laišką siuntė ne jis, o brolis. Juk minėtą itin svarbų sprendimą dėl giminės turto turėjo priimti būtent jis, vyriausiasis sūnus – Mauricijus Pranciškus.

² Viešnagės Romoje periodas turėjo lemiamą reikšmę Kołłątajaus intelektualiniam brendimui. Plg.: Loret M. *Życie polskie w Rzeczpospolitej w XVIII wieku*. Roma: Scuola Tipografica Pio X. 1930, p. 162.

³ Kad laisvamanybės virusas buvo tekęs abiem Karpiams, liudija Felicijono, Mauricijaus Pranciškaus brolio rankraštinis palikimas: pavyzdžiui, laisvamaniškas eilėraštis VUB, f. 8, b. 2517, l. 1.

⁴ *Op. cit.*, p. 168. Šiame veikale fiksuojamos Felicijono Karpio studijos Nazarenume 1771–1772 m. (p. 173).

lenkų kalbos gryninimo koncepcija, kilusi Romoje; būtent čia užsimota lenkų kalbą valyti ir nuo plūstančių prancūziškų skolinių (svetimšalių liudijimais, niekur kitur XVIII amžiuje taip gerai neskambėjusi prancūziška elokvencija, kaip Varšuvoje¹). Pakaks nurodyti Stanislavą Konarską, iš Romos *Collegium Nazarenum* importavusį tikrą lenkų kalbos ir stiliaus taisymo revoliuciją. Pasitvirtinus hipotezei apie Mauricijaus Pranciškaus studijas Romoje, būtų teisėta kita hipotezė – apie jo raštų savitumo genezę. Vienas labiausiai akin krentančių šio savitumo bruožų – programiškas, netgi kiek maniakiškas leksikos svetimybų vengimas. Jeigu jo raštų stilistika – ilgi bei puošnūs, azianistiniai periodai yra artimi barokui, šiai epochai būdingos daugiakalbystės – nėra nė pėdsakų. Griebtasi archajizmų – jais tiesiog knibžda kiekvienas Karpio tekstas – o jų stokoiant – naujadarų. Žemaičių literatui neįtiko netgi terminas „idėja“ (pranc. – *idée*); vietoje jo jis sukūrė lenkiškai skambantį naujadarą „wraz“. Kūrė ir naują filosofinę terminiją – antai visuomenės bei jos grupių valiai nusakyti nuosekliai taikė žodį „chęci“ – „norai“ (tad kai sako: „norėkime ir laimėsime“ – reikia suprasti: „būkime valingi ir laimėsime“); tuo tarpu „valia“ (*wola*) – tai jau deistinio Dievo atributas.

Visų svarbiausia, ką galėjo Žemaitijos literatas patirti, ir, regis, patyrė Romoje – gilų sąlytį su Europos kultūros klasika, Antikos paveldu. Maciejaus Loreto žodžiais, būtent Nazerename, Sapienzoje, kitose iškiliose Romos mokyklose studijavusių Abiejų Tautų Respublikos piliečių „tautinė dvasia“ „susijungė su lotyniškos kultūros versme, o tai turėjo lemiamą įtaką jos [*šios dvasios* – D. V] intelektualinei ir moralinei esmei bei tam vaidmeniui, kurio ėmėsi ir kurį šiandien tebeturi lenkų tauta Europos šiaurės rytuose“. Lietuvis, lygiai kaip ir lenkas, „mintimis pereidamas tūkstantmetę savo protėvių kelionę link lotyniškos kultūros šaknų, išdidžiai patvirtina savo kilmę iš jos dvasios“².

Iš tiesų Antikos vaizdinys nuolat vienu ar kitu aspektu šviečia visuose Karpio darbuose ir vertimuose. Karpio raštuose, sprendžiant pagal mūsų sudarytą rodyklę (žr. p. 319–324) įvardyti mažiausiai 35 Antikos veikėjai – filosofai, istorikai, poetai, politikai, o Atėnų ir ankstyvosios Romos respublikonizmas Žemaičių pasiuntinio argumentacijose funkcionuoja kaip tiesiog neapeinama realija. Pastaraisiais metais nustatyta, kad jis buvo ne tik J.-J. Rousseau vertėjas, bet išvertė

¹ *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*. Red. Wacław Zawadski. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1963.

² Loret M. *Życie polskie w Rzymie w XVIII wieku*. Roma: Scuola Tipografica Pio X. 1930, p. 174.

ir nemenką vėlyvosios Antikos literato Lukiano iš Samosatės raštų korpusą. Šio darbo pavyzdžiai „Žemaitijos pasiuntinio rinktiniuose raštuose“ nėra skelbiami (lietuvių skaitytojas su minėtu iš Sirijos kilusiu autoriumi gali susipažinti Leono Valkūno vertimų dėka¹), tačiau kaip tik jis, šis spaudai rengtas veikalas koncentruotai perteikia specifinę maišto dvasį – tąjį kontekstą, kuriame įmanu suvokti ir interpretuoti Apšvietos epochos kultūros dinamiką. Kaip jau minėta, Lukianas tyčiojosi iš tikėjimų, religinių įsitikinimų ir prietarų, šaipėsi iš antropomorfinių dievybių, kritikavo visuomenės ydas: turto vaikymąsi, luominę nelygybę. Todėl jis buvo mėgiamas XVIII amžiaus švietėjų – kritikų, kuriems derėjo Kanto imperatyvas „vadovaukis savo protu“. Vis dėlto Karpis iš turtingo Antikos autoriaus literatūrinio palikimo išsirinko būtent tuos tekstus, kurie totaliai diskredituoja filosofinį protą.

Nedidelis fragmentas iš Karpio versto Lukiano satyrinio dialogo „Parduodamos filosofų sektos, arba Jupiterio pokalbis su Merkurijumi“ (terminą „sektos“ vertėjas traktavo kaip svetimybę ir išvertė *odszczepy* – „atplaišos“) apie dievo Merkurijaus parduodamą filosofą Pironą:

<...>

Merkurijus: Ateik, skeptike Pirone – reikia paskubėti. Nes pirkliai skirstosi. Kas nori imti šitą?

Pirklys: Aš. Tačiau pirma turi pasakyti, ką moki, Pirone?

Pironas: Nieko.

Pirklys: Kaip tai nieko?

Pironas: Nes net nežinau, ar kas nors yra pasaulyje.

Pirklys: Nejaugi nesu?

Pironas: Nežinau.

Pirklys: O tu irgi?

Pironas: Dar mažiau.

Pirklys: Dievai! Žaismingas netikrumas. O ką reiškia šis tavo dūkimas?

Pironas: Tam, kad pasvertume priežastis: ir iš vienos, ir iš kitos pusės. O gerai pasvėrus bei viską apsvarsčius, randu, kad nieko nemoku.

<...>

Pirklys: Tikiu, kad esi gerokai nevykęs. Bet koks tavo mokslo tikslas?

Pironas: Nežinoti, negirdėti, nesuprasti.

Pirklys: Ką? Būti kurčiu ir aklu?

Pironas: Prarasti jusles ir protą bei niekuo nuo vikšro nesiskirti.

¹ Lukianas. *Dievai, heteros, pranašai*. Iš graikų kalbos vertė Leonas Valkūnas. Vilnius: Vaga, 1975.

Pirklys: Esi vertas, kad pirkčiau tave dėl tavo asmenybės kaip eksponatą į domybių kambariui. Kiek už jį?

Merkurijus: 25 zlotai.

Pirklys: Šekit. Na ką dabar pasakysi? Ar tu ne mano?

Pironas: Nežinau.

<...>

Pirklys: Bet tau reikia eiti su manimi, nes tave nusipirkau.

Pironas: Kas tai žino?

Pirklys: Mokesčių rinkėjas ir kiti čia esantys.

Pironas: O ar čia yra kas nors?

Pirklys: Greitai apie tai sužinosi, kai basliu liepsiu išperti.¹

<...>

Apšvietos filosofija vengė sektantizmo, tačiau manė, kad kiekvienoje mokykloje, sistemoje, „sekte“ yra tiesos grūdas. Todėl buvo programiškai eklektiška. Karpio verstuose Lukiano satyriniuose dialoguose – atvirkščiai: implikuojama, kad absoliučiai nė vienoje filosofinėje mokykloje nėra tiesos grūdo, visos jos vertos pajuokos. Jeigu Apšvieta teisėtai vadinama „Filosofijos amžiumi“, minėti dialogai – maištingai antifilosofiniai bei iš tiesų – antišvietėjiški.

Romantizmo priešaušriai prasidėjo nuo didžiųjų kultūros konvencijų neigimo. Būsimasis Žemaičių pasiuntinys dar jaunystės giriamojoje kalboje Karaliui teigdamas „tikrąjį tikėjimą“, „kuris yra deramiausias laisvam ir protingam žmogui“, netrukus atmetė tradicionalistinį „dirbtinį“ Dievą; atsisakė ir kunigysės, ir vedybų; deklaratyviai atmetė visas filosofijos atmainas, atmetė neįtikusias šeimos tradicijas ir motinos valią, neigė bet kokias senosios korupcijos formas, net susijusias su Lietuvos suverenumo vaizdiniu,² netgi siekė atmesti esamas kalbos konvencijas – kūrė nuosavą žodyną ir sintaksę. Todėl jo tekstai nėra lengvai skaitomi.

Toliau verta įdėmiau pažvelgti į kai kurias Karpio kalbėjimo inovacijas bei pamėginti jose atpažinti epochos virsmus: veržlų modernybės tapsmą.

¹ *Odszczepcy filozofów na podkupie, czyli rozmowa Jowisza z Merkurym, w której wielu innych mówi.* VUB, F. 1–D1438, l. 1–16.

² Jau minėta Karpio seimo kalba, siūlanti suvienodinti Lietuvos ir Lenkijos seimelių tvarką, argumentuojant, kad kai kurie Lietuvos seimelių organizavimo principai yra ydingi („Zdanie M. F. Karpia posła Księstwa Zmudzkiego in turno dane gdy Proiekt o seymikach do decyzji stanow na dniu 14 marca 1791 od Deputacyi do ułożenia onego wznaczoney, był przyniesiony“).

KARPIO SENTIMENTALIZMAS IR PREROMANTIZMAS

1. JAUSMINGOJI REFLEKSIJA IR „KITOKS“ MĄSTYMO BŪDAS

Apšvietos epochos pradžia, 1766-ieji, Lietuvos, tiksliau – Žemaitijos seniūnijos, oficialiai vadintos kunigaikštyste, miestelis. Įmanu įsivaizduoti septyniolika metų bajoraitį, sakysiantį panegiriką karaliui karūnavimo proga. Nuo pastarojo įvykio prabėgę dveji metai, todėl šis tas žinoma, koks karaliaus būdas bei ką jis užsimojęs nuveikti tėvynės labui – visa tai pašlovintina. Šia proga rimuotos eilės įprasčiau, bet pasirinkta giriamoji kalba: *Mowa na Pochwałę*. Ilgoje oracijoje, sutalpintoje į kone 15 puslapių¹, visko daug: senovinių sentencijų (bent pora lotyniškų), kritinių tarpuvaldžio vertinimų, įžvalgių minčių, kaip dera prikelti iš nuosmukio kraštą: jo ekonominį, socialinį, moralinį, religinį, politinį gyvenimą. Numatytas netgi „visuotinio liaudies švietimo“ pagarbinimas – bene pirmasis kartas Lietuvos istorijoje? Suprantama, visos temos, tradicinės ir visai naujos, turi reprezentuoti ne ką kitą, kaip pagyrą karaliui.

Taigi vyksta mokyklos šventė. Susirinkęs pavieto žiedas: iškilnios bajorų giminės bei jų *minorum gentium*: tokia proga pasitempti verta. Tad numatytos ir deramos retorinės figūros, ir išiktukai: „Ak, *lemtingasai nutikime!*“ – iškalbos meno profesoriai, tarkime, pijorų ordino vienuoliai (tuomet veiksmo vieta – Raseiniai, kuriuose jie puoselėjo mokyklą), gerokai pasidarbavo. Natūralu, kad ir jaunojo kalbėtojo ruošiasi atsakingai, juk retorika – tai vidurinio lavinimo vainikas, bajoriško mokslo viršukalnė, nuo kurios jau veda pagrindiniai viešojo gyvenimo vieškeliai. O bajoras – viešas, politinis žmogus *ex definitio*.

Retorius pakyla į sceną (apie jos įrangą duomenų nelikę) ir pradeda kalbą: *Neklystantis patyrimas įrodo, kad...* Filosofijos avangardas, britų ir prancūzų empiristai Davidas Hume'as bei Etienne'as Bonnot de Condillacas – abu dar gyvi ir kūrybingi – šiais intriguojančiais žodžiais jau pašlovinti.

Kas vyksta toliau, jau pranoksta nuspėjamą istorinį vaizdinį. Šiandien tai įvardytume *performansu* ar kažin koku postmoderniu pokštu. Mat oratorius, pradėjęs Apšvietos gamtamokslio devizu, it užsuktas kalba ne apie karalių ir ne

¹ *Mowa na Pochwałę Stanisława Augusta Poniatowskiego po wstąpieniu Jego na tron w szkole miana i przeze mnie napisana gđym siedemnasty życia rok pędził* (Pašlovinimo kalba Stanislavui Augustui Poniatovskiui į sostą Jam įžengus mokykloje sakytą, mano parašytą, kai man septynioliktieji metai bėgo). VUB, F. 8 – 268, 1. 7(v.)–14(v.).

apie jo karūnaciją. Toli gražu. Jis sako kalbą apie patį save, apie situacijos, kurioje jis yra atsidūręs, emocinį turinį, išgyvenimą – kaip gi jis čia besijaučiąs? Kalba apie Mauricijų Pranciškų Karpį, oracijos žodžiais, „žėkelį, silpną mokslus kremtantį studentėlį“, sakantį šlovinamąją kalbą karaliaus karūnacijos proga! Bėga minutės – jas lengva apskaičiuoti pagal išlikusio manuskripto lapus – tačiau veidrodinė refleksijų ir metarefleksijų estetikos erdvė išsitiesia:

...tarsi sukurs galvą taip smarkiai užtvindė, kad nei pabaigos ir vidurio, ak, net pačios pradžios pagauti ir aprėpti nemokėjau. Tiesą išpažinsiu: kai vieną dalyką, deramą išsakyti, ir Jo Karališkosios Didenybės asmeniui tinkamą, po trupinėlių nagrinėjau ir jau lyg ir deramai apsvačiau bei aiškinti užsimojau, tuoj greitomis mintis giniau šalin; antra mintis, po jos dešimta, akimirksniu po jos šimtoji įkandinė pirmosios, tarsi stipresne šviesa ankstesnes pritemdydavo: o mano, tiek daug pasigėrėtinam Jo Karališkajai Didenybei trokštančio pasakyti, kalbą vis ilgesnėje abejonėje stabdė. O jau ne sykį giliai nustebe, pats negalėjau atspėti, iš kur manyje toks pakilus gausių minčių sugebėjimas atsirado, kaip ir besigrumiančių bei savaime atsirandančių žodžių neišsenkama gausybė susitelkė <...>.

Pristatoma ekstazės, nuostabos ir net kančios būklė, suvokiant, jog giriamojo asmens prakilnumas pranoksta retorikos galimybes. Vidinių išgyvenimų stebėseną liaujasi tik įpusėjus penktajam puslapiui, kai prasideda barokiškai įmantrus, bet jau dalykiškesnis kalbėjimas. Stulbinanti kūrinio pradžia neabejotinai atitinka baroko estetikos kriterijus: antinomija („įmanoma“ ir „neįmanoma“), kontrastas („didinga“ ir „menka“); paradoksas (retorius kalba čia ir dabar, tačiau vartodamas būtajį laiką); išradingas teatrinis efektas: kalbantysis reflektuoja, kad kalba, ir kad tą daro blogai, toliau reflektuoja, kad taip blogai kalbėdamas kalba blogai: nuo ritimosi į blogąją savirefleksijos begalybę ūmai sustabdo tik paties karaliaus majestotas – transcendentinis kalbos orientyras. Čia paliekant nuošalėje įspūdingas politinės ir socialinės filosofijos aliuzijas, kuriomis sodriai inkrustuotas kūrinys¹, apsiribotina teiginiu, kad aptariamojo autoriaus, „visuo-

¹ Nepilnas jų sąrašas:

- 1) karaliaus yra pareigūnas, įstatymų sargas;
- 2) karaliaus yra tautos tarnas;
- 3) karaliaus užduotis – pavaldinių laimė;
- 4) teisė priklauso nuo tautos charakterio;
- 5) teisė yra visuotina („tolygi“), nepaisanti jokių luominių perskyrų;
- 6) libertiniškas tikybos apibūdinimas: „derama laisvam ir protingam žmogui“;
- 7) iždas ir kariuomenė – du valstybės galios pilioriai;
- 8) įspūdingos egalitaristinės antifeodalinio turinio frazės: „didžiausia ir būtinesnė tautos dalis <...> kaimiečiai ūkininkai, juk ji yra naudingiausioji kiekvienos politinės visuomenės esmė ir turinys“; „[Karaliau, pripažinai] liaudžiai galią ir sugebėjimą įsigyti žemės nuosavybės, kuriai pagal žmogaus prigimtį

tinio švietimo“ epochos pranašo (Raseiniuose?), kūryba prasidėjo nuo tiesiog ribinio „dvasinių fenomenų“ – išgyvenamojo, vidinio, emocinio pasaulio – su-reikšminimo.

Kaip prasidėjo, taip ir liko, žinoma, ne be pokyčių, visą gyvenimą. 1803 metais, būdamas jau 54-erių, Karpis savo jaunystės kalbą perrašė – išliko šis nuorašas: akivaizdu, jog kūrinys jam atrodė jei ir ne puikiausiai pavykęs, tai bent jau reikšmingas, dėmesio vertas.

Reikalai taip pakrypo, kad į Karalių¹ Žemaičių pasiuntiniui teko kreiptis tiesiogiai, ir ne vieną kartą. Štai raiškesnis pavyzdys. Praėjus 27-iems metams nuo „Pašlovinimo“ kalbos, Karpis kreipėsi į „Šviesiausiąjį Karalių, mano maloningąjį Poną“ bei „Šviesiausiuosius Konfederuotos Respublikos Luomus“: Varšuvoje susibūrusią Didžiojo seimo auditoriją. Oficialioje seimo kalboje it kokioje intymioje išpažintyje paviešintos asmeninės deputato psichinės būsenos, įvairūs jauduliai, neseniai patirti Šiaulių šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčioje (kurioje įvyko „grabnyčių“ seimelis)². Oratorius nurodė savo 1) ištikimybę; 2) karštą altruistinį geismą; 3) nepasitikėjimą; 4) baukštumą; 5) baimę patirti abejingumą; 6) pasipiktinimą dėl galimo piktavalių niekšiškumo; 7) įtarias mintis; 8) sukrečiantį netikėtumą; 9) džiaugsmingą euforiją. Visa tai – tik įžanginėje netrumpos, ir toliau ne mažiau jausmingos kalbos atkarpoje:

Artėjo seimelio valanda. Būdamas ištikimas savo įsitikinimui apie mūsų Konstitucijos naudą, reikalingumą, <...> norėjau, karščiausiai geidžiau, kad kraštiečiai ir mano bendrapiliečiai iškilingai ją priimdami prisiektų jos amžinumą, o savo joje – laimę. <...>. Kai atėjo eilė man kalbėti, aukščiau paminėtos nuomonės, žinios ir Tėvynės pražūčiai priešiekusiųjų pasėti kėsmai nesuteikė pasitikėjimo mano balsui, tik su baugštumu leido praverti lūpas. Bijojau kalbėti, tačiau dar labiau – bijojau duoti pavyzdį tylėjimu, kuris būtų priešingas Konstitucijai arba jai abejingas. Tokio niekšiškumo mano širdis niekada nebūtų pakėlus. <...> Kalbėjau ilgai ir nors buvau kantriai klausomas, mintys, kad gal turiu reikalą su iš anksto nustatytais protais, kartkartėmis mano minties ir žodžių eigą nutraukdavo. Tačiau kokia buvo mano nuostaba, kai paskutinio žodžio raidę drebančiomis lūpomis užbaigiau, koks netikėtumas, kai jungtinis tūkstantinės pilietijos šauksmas nekantriai priesaikos

bei todėl, kad ją sunkiai liedamas prakaitą įdirbo ir pavertė derlingą, pirmesnę ir tikresnę įgijo teisę, nei visi ponai“.

¹ Rašydami didžiąja raide, turime omenyje paskutinįjį Lenkijos karalių, Didįjį Lietuvos kunigaikštį Stanislavą Augustą Poniatovskį.

² 1792 m. lapkričio pradžioje Abiejų Tautų Respublikoje įvyko savotiškas Gegužės 3-iosios Konstitucijos referendumas: jame absoliuti Lietuvos seimelių dauguma pritarė Ketverių metų (arba Didžiojo) seimo įvykdytai santvarkos permainingai.

pareikalavo. „Prisiekite!“ – šaukė visi. <...>. Perskverbė skliautus, pasiekė Dangų, ir laisvų širdžių priesaiką mandagiai paguldė prie Aukščiausiojo kojų.

Kalbėtojo refleksija budi ir šiuo, nuo cituoto chronologiškai nutolusiu retorikos atveju. Subjektyvių egocentrinių „afektų“ kiautas autoriui negresia: kadangi Didžiojo seimo auditorijos „jaudinti“ dėl Konstitucijos nebereikia (ji priimta pereinamais metais), todėl, pateisindamas gaivalingą savo jausmų pliūpsnį, Karpis būtinai nurodo neva racionalų, episteminių jo motyvą:

Tokios detalės gali Jus tenkinti, kadangi Jums atveria galimybes nuodugniau pažinti tautą.

Vis dėlto tautą nuodugniau pažinti labiau rūpėjo romantizmo epochai. Apšvietos esminis rūpestis buvo kitoks: tai tautos švietimas, protinimas, vartojant dažną XVIII amžiaus terminą – „instruktavimas“. Tautos pažinimas, glaudžiai siejamas su spontanišku emocionalumu, Žemaičių išrinktojo kalboje liudija jau naujos kultūrinės formacijos tapsmą. Šiuo atveju emocinė informacija adresuota aristokratiniam elitui; netrukus, XIX amžiaus pirmoje pusėje, ja dalintasi tarp gimstančios *bourgeoisie* ir „inteligentijos“; vėliau – jau artikuliuota tautine kalba, ji skirta „plačiosioms masėms“ sužadinti, „konstruojant tautinę tapatybę“. Pastarasis veiksmas lituanistikoje pelnė daugelį monografijų.

Tautos ir „jausmingojo žmogaus temą“ (*sensible*) atidedant, pastebėtina, kad tai, kas baroko epochos kultūroje buvo nedaug daugiau, kaip teatrinis gestas, XVIII a. antrosios pusės sentimentalizmo pasaulėjautoje sklandžiai ir be jokių „cezūrų“ įgavo autentiškos išgyvenimų savistabos kaip esminio poetikos (retorikos, poezijos, prozos) sando statusą. Raseinių (manytina) mokyklos bajoraitis Karpis 1766 metais savo drovių jausmų regresiją („tamsi mano neiškalbumo migla“) stabdė tąja išvalga, kad „kas pagyrų yra vertas, pats niekadės iki jų nenusileis“, o pagyrų vertas, žinoma, karalius. Numanoma retorinė paralelė: kaip karališkas kilnumo pavyzdys išgelbsti oratorių nuo „sūkurio, galvą užtvindžiusio“, lygiai taip karaliaus persona gelbsti anarchijos ištiktą šalį, kurią, jaunojo retorikos žodžiais, „visiškai apėmė iš savo irštų sukilusių jaudulių [pasji], aistrų ir šimtų afektų tvanas“. Autentiškų jausmų, išgyvenimų refleksija bei saiko, simetrijos, proporcijos, gero skonio taisyklėmis, apskritai jokiais klasicizmo kanonais nesuvaržyta jos raiška – neabejotinas sentimentalizmo poetikos bruožas, kuris išvelgtinas jau baroko pabaigos tekste.

Yra lengva argumentuoti, kad visi iki vieno Karpio kūriniai, netgi jo pasirinktieji grožiniai bei filosofiniai vertimai bei seimo kalbos priklauso sentimentalizmo

pasaulėžiūros bei estetikos kryptį. Žinoma, įprastinė seimo kalbų paskirtis – įtikinti ir paveikti: Apšvieta šiam tikslui turėjo jai būdingą aštrų instrumentą – loginę argumentaciją. Tačiau kalbėjimo laisvės principas, galiojęs Respublikos seimuose, leido rinktis kitas strategijas: pavyzdžiui, jausmingą naratyvą (antai apie kraštą kamuojančią, teises bei laisves laidojančią anarchiją), kuris galiojo kaip savita argumentavimo ir įtikinimo priemonė. Taigi sentimentalizmo domenas XVIII a. antrosios pusės Abiejų Tautų Respublikoje nebuvo vien tik lyrika, nors pastaroji pelno didžiausią tyrinėtojų dėmesį ir būtent ji sudaro svarbią lenkų literatūros klasikos kanono dalį¹. Franciszeko Karpińskiego pritaikytas – tyrinėtojų nuomone pirmą kartą lenkų poezijoje – savistabos principas, kai lyrinis veikėjas vienu metu ir išgyvena, ir su melancholiška distancija stebi savo išgyvenimą, sėkmingai prigijo taip pat politinėje literatūroje: politinėje eseistikoje, publicistikoje, net seimo kalbų žanre.

Reprezentatyvus įvardyto principo pavyzdys Karpio politinio pobūdžio kūryboje – tai žymi jo antifeodalinė ištarmė, cituojama negausiuose Žemaičių literato kūrybos tyrinėjimuose². Ji skamba taip:

*Dėkui dangui, manęs, laisvo nuo visų bajoriškam luomui būdingų prietarų, nekamuoja kilmės chimera. Nematau tarp savęs ir savo valstiečio kitokios skirtybės, o tik tokią, kokią lėmė aklas likimas, kurį gailiai baru ir priekaištauju dėl jo keistumo*³.

Tyrinėtojai, sužavėti ar net kiek priblokšti tokios, pasakytume, autolikvidacinės žymaus bajoro pareikšties, ignoravo frazės tęsinį. Kitas sakinytis toks: „*Taigi sau pataikauju, kad esu nešališkas*“. Akivaizdu, kad esamos situacijos refleksija – šiuo atveju, Karpio bajoriškos tapatybės iliuziškumo, chimeriškumo suvokimas – reflektuojama toliau: teiginiu suabejojama ir jau pereinama į autoironiją. Epochą pranokusi frazė, kaip matome, nėra visai nuoširdi, autorius suvokia jos dirbtinumą, „pataikavimą sau pačiam“, kurį nedelsdamas, panašiai kaip J.-J. Rousseau savo *Confessions*, neveidmainiškai išpažįsta. Kilmę vadinti „chimera“ tuometinėmis sociokultūrinėmis bei politinėmis sąlygomis buvo per

¹ Pagrindiniai atstovai – Franciszekas Karpiński (1741–1825) bei Franciszekas Dionizy'us Kniażninas (1750–1807).

² Tunaitis S. Rusoizmas. M. P. Karpio politinė orientacija. In Tunaitis S. *Apšviatos epochos socialinės ir politinės filosofijos metmenys*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004, p. 61–77.

³ M.F.K.P.Ż. *Pytanie, czy do doskonałości konstytucji politycznej państwa naszego potrzeba, aby gmin miał uczestek w prawodawstwie?* Šioje knygoje – p. 162–175.

anksti¹. Nėra pagrindo abejoti autoriaus objektyvumu, jo patirties ir pasaulėvokos autentiškumą, kurią apčiuopti leidžia ir kiti išlikę tekstai. Išlikęs Rėkyvos dvaro aprašymas, kuriame tuo metu rezidavo M. P. Karpis: gali būti, dokumentas jo paties padiktuotas. Jame aiškiai pasakyta, kad artimiausias kaimynas gyvena už mylios. Keliasdešimt pasiturinčių (kaip nurodyta) valstiečių sodybų, esančių visai šalia, dvarininko teritorijoje, jų gyventojai, mokantys dvarui smulkmeniškas duokles bei kasdien dirbantys atodirbius – jokie kaimynai. Tai jie chimeros, tik naudmenys, įvardijami greta miškų, juose besiveisiančių žvėrių, dirvožemio kokybės, vandens telkinių žuvingumo ir kitų dvaro bei palivarko privatumų². Tiesa, jų labai pastatyta bažnytėlė ir karčiama, kad „nesibastytų po svetimas vietas“.

Gvildenant Lietuvos sentimentalizmo temą, neapeinamas sociologas Vytautas Kavolis, kuris, tyrinėdamas lietuvių istorines sąmonės struktūras, emocinio klimato transformacijas, skvarbiai įžvelgė čia rūpimą, XVIII amžiuje atsiradusį, „jausmingojo“ žmogaus tipą. Pastarąjį Kavoliui reprezentavo Doneelaičio „Metų“ veikėjai: dėl palyginti smulkių dalykų be galo išsigąstantys, ašarose skęstantys. Baimė ir verksmas – „barokinio teatro“ kultūrai nebūdingos žmonių jausenos naujovės, pirmąjį kartą atsiradusios ir Lietuvos lietuviškoje literatūroje. „Donelaičio pasaulio įgasdinamumas ir verksmingumas liudija, šio laikotarpio žmogus yra kasdieniniame gyvenime lengvai sukrečiamas, volatilis, jausmams pasiduodantis. Gal tai iš dalies dėl to, kad jo emocinių potencialų nebestabilizuoja ankstyvesnės ritualizuoto teatro formos? O gal todėl, kad racionalizuojančios moderniosios kultūros įtakos yra pagaliau pasiekusios lietuvių kaimą ir išjudinusios jo tradicines savaime suprantamąsias, kurių rėmuose asmeninės emocijos galėjo būti indentiškos su visuomenės struktūra ir todėl „heroiskai pastovios“³. Studijoje Kavolis formulavo „Baigiamuosius klausimus“, kurių dalis tiesiogiai taikytini dabartiniams svarstymams: „Kur

¹ Nors Karpis liberalistinių antifeodalinių nuostatų srityje siekė pranokti patį Rousseau ir kalbėti dar radikaliau, nei *Pastabų Lenkijos valdymui* autorius: *Prisimenu, dėl ko mus įspėja Rousseau, kad iš pradžių turėtume pamąstyti apie jų [valstiečių – D. V.] sielų išlaisvinimą, tai yra apšvietimą, nei apie tai, kaip išlaisvinti jų kūnus. Iš jo žinau, kad laisvė yra stiprus ir sveikas maistas, tačiau stipraus skrandžio suvirškinimui reikalaujantis. Gerbiu aš to didžio vyro nuomonę, vis dėlto negaliu patikėti, jog reikia didelio mokslo, kad būtum savininku*. In Klausimas ir atsakymas, 1791, šioje knygoje p. 168.

² VUB, F. 8–1571. Bendrasis nuosavybės, vadinamos Rėkyva, aprašymas (*Opisanie Ogólne Maiętności Rykijew zwanej*). Pagal 1795 m. revizijos duomenis, Rėkyvos dvare buvo „161 vyriškos lyties siela“ (VUB, F. 8–1605).

³ Kavolis V. Nuo metafizinio teatro į Apšvietos baimę. *Metmenys*, nr. 55, Chicago, 1988, p. 128.

čia aprašytieji pasikeitimai vyksta: ar „aukštojoje kultūroje“, tekstų autoriuose, ar platesniuose sluoksniuose, kuriuose jie nori savo tekstais veikti ar kuriuos aprašo? Ar Donelaitis atskleidžia vėlesnę to paties kultūros istorijos proceso fazę, kurią pergveno ir Didžiosios Lietuvos lietuviai, ar išreiškia protestantiškos Mažiosios Lietuvos variantą <...>, nuo kurio katalikiška Didžioji Lietuvoje tuomet ir vėliau liko skirtinga?“¹.

Dalis atsakymų į Kavolio klausimus yra aiškūs: taip, sentimentalusis žmogus veikė ir platesniuose sluoksniuose ir būtent aukštojoje, nagrinėjamu atveju – politinėje kultūroje; Didžiosios Lietuvos bajorai, tos aukštosios kultūros atstovai, ne vėliau išgyveno tą pačią kultūros istorijos fazę, kaip ir „Metų“ kūrėjas.

Sugretinant šiuodu literatus, pastebėtina, jog aptariamojo Karpio „jausmingumo“ diapozonas nesugretinamai platesnis, turtingesnis, nei Donelaičio atveju. Tiesa, „ašaros“ pateikiamuose „Raštuose“ paminėtos 3 kartus (žodis „verksmas“ pavartotas 1 kartą), „išgąsdinimas“ – 5. Tačiau labiau rafinuotų jausmų skaičius didesnis: „nerimas“, „nerimastingumas“ – jau 15 kartų; „rūpestis“, „rūpestingumas“ minimas 21 kartą, o „meilė“ (absoliučia dauguma atvejų siejama su jausmais tėvynei) ir „meilumas“ – 57 kartus. Karpis, priešingai Donelaičiui, įžvelgė, kad valstiečių jautrumas (Kavolio žodžiais – „verksmingumas“) yra atbukintas, nuslopintas:

[Dėl baudžios] mūsų ūkininkai prispausti dejuoja. Ką aš kalbu: dejuoja! Kurios taip suriesti ir sutrinti, kad net dejuoti, nesakyčiau, nediršta, – beveik jau nemoka².

Įvairios refleksyvaus, patį įvairiausią sensibulumą numatančio termino „jautrumas“ formos Žemaičių autoriaus pritaikytos 11 kartų, o skirtingi pojūčiai, „jautimai“ (pavartojant žodį „jausti“) įvardyti apie 30 kartų: Karpis jaučia maksimalią jėgą, jaučia su respublikonišku nuoširdumu, jaučia savo būtį [*istność*], jaučia ataidintą atsargumo balsą, jaučia tampus geresniu etc, etc.

Įvardijami labai įvairūs, kartais – ypač reti, net egzotiški jausmingumo atvejai: „patriotizmo misterija“ (paraidžiui – „patriotinis šėlsmas“³) bei paslaptinga „magnetinė jėga“ kitaip – dvasios žvalumas, gaivinantis politinį kūną. Nurodyti-

¹ Kavolis V. *Op. cit.*

² M.F.K.P.Z. *Pytanie, czy do doskonałości konstytucji politycznej państwa naszego potrzeba, aby gmin miał uczęstek w prawodawstwie?* Šioje knygoje – p. 162–175.

³ Rankraštys: „*Szał Patriotyczny*“: „Tad ten vyko patriotizmo misterija, kuri greitai tapo visuotine. Šalčiausias, nejautriausias sielas nedelsiant sušildydavo ir užkurdavo tautoje patriotizmo dvasią, o visiškai atsidasymas tėvynės reikalams plito kaip ugnis, tapdavo nuostabių didelių laužų, iš kurio sėmėdavosi įkvėpimo kalboms ir darbams dėl tos dievybės, kuriai atnašauta“.

nas ypač specifinius jausmus išreiškiantis Karpio tekstas – „Laiškas iš Rėkyvos“, skelbiamas šioje knygoje (p. 134–140). Pavyzdžiui, čia nagrinėjamas retas bei subtilus dvasinis fenomenas – „patriotinio įkarščio stingimas“:

Mane neramina ir liūdina tai, jog mus jau lyg ir pasiekia žinios, ką numaciau, ko dar prieš Seimo pradžią bijojau, apie ką viename Jo mylistai Ponui rašytame laiške informavau. Esą stingsta jau tas kilnus patriotizmo įkarštis, kuris dorybingas uolių pasiuntinių sušildydavo širdis <...>

Dar subtilesnis bendrasis šio teksto emocijų patosas. Karpis reflektuoja kontinentinio masto aktualius politikos kataklizmus Prancūzijos Didžiosios revoliucijos pradžioje ir juos dramatiškai išgyvena. Pagaliau jaučiantysis subjektas – tampantis sentimentalios refleksijos objektu – pati Europa:

Visa Europa, trumpai tariant, jaučia ydingą savo esybės būtį, į kurią ją skambūs, tačiau klaidinantys visuotinio gėrio, krašto saugumo, valstybės didybės žodžiai, o iš tiesų ambicija, perteklius, ištižimas ir valdančiųjų tironija atvedė. Jaučia ir laukia progos pakeisti dabartinį savo būvį“.

Ne tiek svarbu, kad Karpio politinės prognozės, kurstomos laisvėjančios šalies „krauju ir nervais“, buvo dramatiškai netikslios (kaip antai, jog visai netrukus „Maskva, šis milžiniškas molochas be kraujo ir nervų, pats sugniuš nuo savo svorio“) – XXI amžiuje 1789 metų „Laišką iš Rėkyvos“ galima skaityti, nepaisant sunkiasvorės baroko stilistikos ir tropų gausos, kaip visai atpažįstamą, šiuolaikinį tekstą. Agrarinės patirties stokojantiems jis atrodys netgi artimesnis už „Metų“ rūpesčius ir džiaugsmus.

Pabrėžtina, kad jausmingumo sferą išplėtęs į viešųjų reikalų, politikos areną: piešęs dinamiškus Respublikos seimo, Europos, kitų kontinentų („Šiaurės Amerika sulaužė tvirtą anglų valdymo jungą“) vaizdus, Žemaičių literatas nepaliko fundamentalios srities, kuri laikoma sentimentalizmo esminiu orientyru. Tai gamtos stichija, esanti organiškoje vienovėje su autentiška žmogaus būtimi:

Nėra žmogaus, kuris turi būti tiek kurčias, kad neatlieptų į gamtos kvietimą ir šauksmą. Nėra tokios nejaunos, nei tokio atbukimo, kad jos paprastos vilionės negalėtų sujaudinti. Visų protai gamtos puošmenoms pažinti yra paruošti. Visų lūpos pasiruošę liaupsinti gamtos žavingumą. Visos širdys jautrios justi josios glamones. – Kaip tada atsitinka, kad taip dažnai su ja prasilenkiame?

Žemaitijos publicisto refleksijų amplitudė, apimanti ir mažus gamtinius objektus (*Kaip senovėje, taip ir dabar, pavasaris iš urvų gyvūnus į lauką iškviečia. Kaip tai dėl Dievo vyksta?!), ir didelius, transkontinentinius politikos įvy-*

kius, siekė taip pat intelektinę, „grynojo proto“ sritį. Klasicistinė, racionalistinė Apšvieta gerai išmanė dvi proto rūšis: sveiką protą ir daugybės pakraipų kitokį, nebesveiką. Aptariamo Apšvietos literato savistabos analizė atveria dar kitą – nechrestomatinę, ne karaliaus rūmų diegtą ir uniformuotą Apšvietą. Būtent, jis iš esmės teigė mąstymo būdų įvairovę, nesureikšmindamas vieno, būtinai „apšviesto“, „tikrojo“, t. y. „sveiką proto“. Galbūt šio racionalistinio pliuralizmo šaknys kerojo bent teoriškai seimelių bei seimų derybomis grįstoje Respublikos delibertatyvinėje, t. y. „derybinėje“ demokratijoje bei apšviestajame respublikonizme. Juk visai ne teoriškai kiekvienas viešas kalbėtojas gaudavo progą reikšti nuomonę kiek tinkamas – tyrinėtojus ligšiol stulbina neįtikėtina Didžiojo seimo auditorijos kantrybė. Nenuginčijama, kad bajorams kartais pavykdavo suderinti atžagarias pozicijas – tai įrodo kad ir Gegužės 3-iosios Konstitucijos kūryba bei jos bemaž visuotinis palaikymas. Sąvoka „mąstymo laivė“ šiuose Karpio raštuose pavartota bent 3 kartus: keletą kartų įvardijamas „mąstymo būdas“, kuris galės būti įvairus, turintis įvairias vagas:

Ne taip aš reikalus matau, Šviesiausieji Luomai; toji Deklaracija nenori mūsų protų pavergti, nenori mums primesti vienos mąstymo vagos ir taisyklių, nenori užčiaupti mums burnų, nenori mūsų laisvės pančioti¹.

Paliekama teisė egzistuoti periferiniam, regioniniam, vis dėlto teisingam, sąžiningam „mąstymo būdui“. Jam atstovauja būtent pats autorius, aiškiai nurodydamas savo oponentų karališkąją metropoliją:

Parašiau. Prikeverzojau, kad tik žinotum, kas ir kaip mano vienatvėje mintijasi. Mąstydamas taip, kaip čia nenuosekliai, su nuotrūkiais aiškinuosi, galvoju visai kitaip, nei tie, su kuriais šiuo metu man tenka ginčytis. Mano bendrapiliečiai galėtų gerai pasirodyti Varšuvoje; toks jau jų, nedrįstu jo taip vadinti, mąstymo, veikiau kalbėjimo yra varšuvietiškas būdas².

Įvardyti „Nuotrūkiai aiškinantis“, tiesiog nepateisinami klasicizmo poetikoje, jau nurodo romantizmo perspektyvą. Šitaip sentimentalizmo grandimi provincijos literatas sujungė barokinį, dekartišką kalbėjimą apie vidinį pasaulį su naująja poetika. Ją ir šiandien aktualių būdu manifestavo Adomo Mickevičiaus „Romantika“:

¹ *Głos Maurycego Franciszka Karpja posła Xięstwa Zmudzkiego na sessyi seymowey dnia 12 maia roku 1791. Šioje knygoje – p. 195.*

² *Karp. M. F. Z Rykijewa na Żmudzi d. 29 listopada 1789. Šioje knygoje – p. 134–140.*

<...> *Man regis –
Jausmas pasako žymiai daugiau čia
Nei akiniai arba akys.*

Baroko konvencijų epochoje gimęs ir augęs, Apšvietos ir jos antipodo Rousseau lekūros laisvinamas, prancūzų filosofų – libertinų tekstų kurstomas, vėlyvosios Antikos Lukiano ir renesansinių Jano Kochanowskio satyrų įkvepiamas, Mauricijus Pranciškus Karpis skynė nepramintą kelią romantizmui. Tiesa, jo publicistikos tonacija kitokia, nei žymiosios Mickevičiaus baladės, tačiau paprastōs, tačiau jausmingos širdies sąvoka bei jos kontekstas visiškai analogiškas:

Už mano kilmingus kraštiečius, garbingus žemaičius (o jų suskaičiuoju keliolika tūkstančių), drąsiai prisiekiu, kad, nepaisant trijų viešųjų mokyklų, vargu bent trečdalis ar iš jų gali didžiuotis giliu skaitymo ir rašymo mokėjimu. [Tačiau] mes čia su visu mūsų širdžių paprastumu [paryškinta – D. V.] mąstome, jog norint būti laisvu, pakanka būti žmogumi, ir kad ta laisvė atsirado anksčiau už mokslus¹.

2. ŠIRDIES TIESA

Patyrinėjus europinę termino „*sentimental*“ prasmį kaitą, įžvelgta, kad Britų salyne (jis diktavo intelektualinę toną Europai) XVIII šimtmečio viduryje įvyko svarbūs šio termino semantikos pokyčiai. Jei iš pradžių minėtas žodis asocijuotas su „protingumu“, „protingu moralumu“, nuo septintojo dešimtmečio jis pradėjo designuoti jau nebe intelektines galias ar dorovines dispozicijas, bet „širdies tiesas“ (nurodoma tiksli šio įvykio data – 1764 metai bei lūžinis Williamo Shensstone'o darbas)². Analogiškai poslinkiai vyko frankofoninėje kultūros erdvėje, stabarėjančiam, konvencija virstančiam Apšvietos racionalistiniam neoklasicizmui išprovokuojant gyvybingą opoziciją: sentimentalizmas sukilo prieš estetinės kultūros rigorizmą ir kanoną, pats kanonu, kūrybos ir jos suvokimo taisyklių sistema netapdamas. Raktinių sąvokų „širdies tiesa“, „širdies balsas“, „širdžių ryšys“ daugiaprasmiškumas teorinių refleksijų srityje kliudė sukurti griežtesnę

¹ Publicistinio kūrinio *Seimelių vaizdas* fragmentas, šioje knygoje pavadintas *Apie Žemaitijos bajorų raštingumą*, p. 157–159.

² Ess. on men, manners and things. Works in verse and prose 2. London, 1764. In *Sentimental. Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Bd. 9. Hg. Joachim Ritter. Basel: Schwabe Verlag, 1995, p. 680–681.

programą bei ką nors daugiau, nei manifestus. Abiejų Tautų Respublikoje sentimentalistinės opozicijos manifestas paskelbtas 1782 metais; jis buvo formuluotas lenkų kalba, o tai liudytų, kad naujoji estetinė bei pasaulėžiūrinė tėkmė tapo krašto savastimi. Ukrainoje gimęs lenkų poetas Franciszekas Karpińskis daugybės pakartotinių leidimų sulaukusiame veikale „Apie iškalbą proza arba eilėmis“ (*O wymowie w prozie albo wierszu*) atmesdamas klasicizmo estetiką panaudojo „narvo“ bei „rėmų“ metaforas. Esą taisyklės bejėgės pagauti ir perteikti jautrios širdies dinamiką, nevaldomą jausmų tėkmę, kaip ir tokį patį nevienakryptį gamtos pasaulio sruvenimą. Tai lyrikos, saldžios melancholijos poetika, numatanti įvairias reflektyvias egzistencines temas (meilę, kintamumą, mirtį) reprezentuojančius naracinius žanrus: elegijas, kaimo idilę (*sielanka*), istorinės tematikos godelas (*dumy*), religines giesmes.

Tyrinėtojų nuomone, tai buvo vienintelis toks sentimentalizmo atvejis – manifesto pobūdžio vadovėlinis tekstas, sukurtas Abiejų Tautų Respublikoje. Pastebėtina, pastarojo termino, kalbėdami apie Karpińskį, literatūros istorikai nevartoja (nors šio autoriaus kūrybos dviejų tomų iškalbos rinktinė *Mowy wyborne* jau 1784 m. išėjo ir Vilniuje), pagrindinę sentimentalizmo figūrą priskirdami Lenkijos kultūrai. Žymiausiųjų „jausmingųjų“ septynete (iš esmės juo remiantis yra rekonstruojamas Abiejų Tautų Apšvietos sentimentalizmas¹) tik Kazimierz Brodzińskis kilęs iš Mažosios Lenkijos; kiti – „pakraščių“ arba Lietuvos atstovai – Karpińskis, kaip minėta, „ukrainietis“ (iš Galicijos), Janas Pawełas Woroniczius bei Cyprianas Godebskis – iš Voluinės; Lietuvai priskirtinas žymusis sukilimo vadas Jokūbas Jasinskis, lygiai kaip ir Feliksas Bernatovičius (kaunietis), Ignotas Bykovskis (Minsko apskritis). Romantikų (Adomo Mickevičiaus ir kt.) „lietuviškumas“, kaip žinoma, suteikė ir tebetiekia pagrindo istoriosofinėms spekuliacijoms², nors tai – nepaneigiamas faktas. Jis reikalauja paaiškinimo bei leidžia kelti hipotezes apie „nevaršuvietiškos“ (neklasicistinės) kultūros alternatyvas, ryškesnes savitose, unikalią istorinę – kultūrinę patirtį turėjusiose lenkų kalbos arealo zonose. Lietuvų literatūros bei estetikos istorikai ateityje šia tema dar tars savąjį žodį, nors iki šiol šioje srityje nuveikta mažai. Gyčio Vaitkūno

¹ Kostkiewiczowa T. Sentymentalizm. In *Słownik literatury Polskiego Oświecenia*. Red. T. Kostkiewiczowa. Wrocław: Ossolineum, 1996.

² Massonius M. Filozofia Mickiewicza. *Kurier Warszawski*, 1900, nr. 70, p. 3. Massonius M. *Rozdwojenie myśli polskiej*. Warszawa, 1901. Szotek B. Marian Massonius o litewskich źródłach polskiego romantyzmu. *Folia Philosophica*, 1996, nr. 14, p. 127–137.

fundamentiniame Apšvietos epochos estetikos tyrinėjime sentimentalizmas net nenagrinėjamas – nors pripažįstant, kad šios epochos kultūra „Panaši į mozaiką, sudėliotą iš opozicinių komponentų“¹: gvildentos tik klasicizmo poetikos atmainos. Lituanistikoje Karpińskis funkcionuoja nuo jos pradžios XIX a. pabaigoje kaip lenkų poetas, suteikęs neginčytinų įtakų žemaitiškojo bajoriškojo sąjūdžio literatūrai; svarstyty jo įtakos Antano Strazdo poezijai².

Šioje knygoje skelbiami du alternatyvūs lenkiškajam, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sentimentalizmo-preromantizmo manifestai, kurių egzistencija dar nebuvo patekus į tyrinėtojų dėmesio lauką. Vienas jų poetinis, turintis respublikonizmo ideologijos bruožų, kitas – filosofinis (šioje knygoje p. 292–307). Apsiribotina pirmuoju: „Svarstymas, kodėl iškalba mažiau klesti dabartinėse valstybėse nei senovinėse“ (*Dla czego Krasnomówstwo mniej iest kwitnące w teraźniejszych Rzeczach Pospolitech niż było w Starożytności*. VUB, f. 8, b. 2519). Išlikę du jo nuorašai, pirmasis, esama pagrindo manyti, ankstyvesnis variantas, antrasis – rašytas kita, pataisyta rašysena, datuotas 1813 m. kovo 7 d. Kol kas nėra vienareikšmių duomenų nustatyti, ar tai vertimas iš prancūzų kalbos (mūsų galva, įtikimesnė pastaroji versija), ar paties Žemaičių literato kūrinys.

Klasicizmo poetikos atžvilgiu jis galioja kaip sentimentalistinė jo opozicija: būsimosios romantizmo epochos atžvilgiu jis yra neabejotinai preromantinis. Taigi šios sąvokos čia teigtinos kaip koreliatyvios. Nesunku argumentuoti, kad kūrinys atsirado iki kruvinųjų Prancūzijos revoliucijos bei Napoleono karų patirčių: tarp septintojo-devintojo XVIII a. dešimtmečio. Gali būti, jis buvo Karpio parašytas (arba išverstas) panašiais metais, kaip ir Karpińskio „Apie iškalbą proza arba eilėmis“, tačiau intonacija pastaruoju atveju visiškai skirtinga. Jausmingumas Karpio „manifesto“ atveju ne melancholiškas, bet energingas, gyvastingas bei maištingas. Sentimentalusis veikėjas jame yra ne privatus asmuo, paskendęs ašaringose refleksijose bei atodūsiuose, o viešas retorius, t. y. politinis žmogus. Esančios dvi poetikos (autorius terminija – retorikos) tikrosios „spyruoklės“: „uždegantis širdį jausmas“ ir vaizduotė, pakylėjanti protą. Senovės

¹ Vaitkūnas G. *Lietuvos estetikos istorija. Apšvietos epocha*. Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 37.

² Pirmasis Karpińskio įtaką XIX a. lietuvių literatūrai fiksavo J. Katelė straipsnyje „Kun. Antanas Strazdelis (Drozdowski)“ – *Aušra*, 1883, nr. 8–10, p. 247; šio lenkų poeto bei sentimentalizmo poveikis lietuvių kūrybai patvirtinamas Vaižganto „Lietuvių literatūros draudžiamojo laiko paskaitose“ (Kaunas, 1925), Mykolo Biržiškos *Mūsų raštų istorijoje* (D. I. Kaunas, 1925); atskirą studiją parašė V. Čižiūnas: „Karpińskio ir Kniaznino įtaka Strazdo kūrybai“ (*Židinys*, 1930, nr. 7, p. 30–32). Sovietmečio ir vėlyvesniuose literatūros istorijos leidiniuose šia tema pasakyta nedaug naujo.

Roma ir Atėnai, išjudindami pirmąją spyruoklę, esą „kreipdavo į du vienodai galingus, prigimtinius dalykus: tėvynės meilę bei aistrą šlovei“. Pastarųjų pagrindas – antikinių valstybių santvarkos „genijus“, siejamas su laisve ir demokratija, lygybe ir teise. Antrąją „spyruoklę“ išjudindavo „didelės temos, didūs klausimai ir didelės auditorijos (tribūnos, teatrai)“ – jie uždegdavo bet kurio retorikos vaizduotę. Liaudžiai reikalinga iškalba „nėra skirtinga nuo širdies tiesos ir žmogiškumo iškalbos“. Žymiai blankesnė iškalba, skirta senatui, „yra sudaryta iš dirbtinumo, proto ir politikavimo“.

Karpio ir Karpińskio „širdies tiesos“ sąvokų sugretinimas leistų steigti antrąją, labiau turiningą preromantizmo ir sentimentalizmo skirtį. Lenkų lyrikui „širdis“ buvo visiškai subjektyvi poezijos ir iškalbos versmė, reikalaujanti talento ir proto papildymų. Į širdį veda du keliai – liūdesys (kylantis dėl užuojautos gyvoms būtybėms) bei džiaugsmas, nesudarantis liūdnumui priešybės – Karpińskis buvo linkęs kalbėti apie „džiaugsmo ašaras“. Sentimentalistinis „širdies balsas“ nesuderinamas su netašytos, natūralios „liaudies balsu“. Mat sentimentalizmo retorikos – mokinys yra reikalingas „geros draugijos“, kuri jį atpratintų nuo „laukiniųškumo“ (*dzikości*): „Tegul mokinys, nežinantis, kas yra širdies jautrumas (*czułość*), buvoja ir kalbasi su tais, kurie jau susipažinę su savo širdies subtilumu (*tkliwość*), o tokioje draugijoje atpratę nuo barbariškumo, įgis saldų širdies jautrumo įprotį“¹.

Žemaitijos preromantiko raštuose „širdies tiesa“ turi kitokį turinį, nepasižymintį „minkštumu“: tai gaivalingo spontaniškumo, bekompromisiško sąžiningumo, taip pat – pilietiškumo, tautiškumo sfera. Šis paslaptingas episteminis „tiesos“ instrumentas nurodo valstybės laisvės, jos tapimo ir gynybos sritį. Jo saitai su rusozmo filosofija, iškėlusia „širdžių ryšio“ svarbą respublikos kūryboje (o tikroji Rousseau valstybė – būtent respublika), yra akivaizdūs. „Visuomenės sutarties“ II knygos pabaigoje žymusis Ženevos pilietis tiemukai nurodė, kad tikrąją „valstybės esmę“ sudaro „įstatymai, iškalti ne marmure, ne bronzoje, bet piliečių širdyse“².

Egzistuoja per šimtą romantizmo definicijų ir, žinoma, nėra prasmės jų kartoti bei dauginti. Apsiribotina nedideliu supaprastinimu: klasicizmą traktuojant

¹ Karpiński F. O wymowie w prozie albo w wierszu. In *Zabawki wierszem i prozą*. Warszawa, 1790, p. 19.

² Apie visuomenės sutartį, arba politinės teisės principai. *Žanas Žakas Ruso. Rinktiniai Raštai*. Vilnius: Mintis, 1979, p. 184.

kaip proto dėsniais (jie tvarko ir „gerą skonį“, ir saiką, simetriją, proporciją, vieningumą) pakoreguotą pasaulio, gamtos ir visuomenės suvokimą bei vaizdavimą, tai pastarojo oponentas, romantizmas, pasaulio esmę suvokė ir manė pertekliaus visiškai kitu – čia svarstomuoju instrumentu.

Lenkijoje ir Lietuvoje tiek vadovėliuose, tiek ir moksliniuose tyrimuose, simboline romantizmo pradžia laikomi 1822-ieji, Vilniuje, Zavadskio spaustuvėje paskelbtieji Adomo Mickevičiaus „Baladės ir Romansai“ su žymiuoju eilėraščiu „Romantika“. Paskutinė jo eilutė kaip tik imperatyviai byloja apie kalbamą romantizmo episteminių įrankių, suteikiantį galimybę įžvelgti „gyvą tiesą“ ir „stebuklą“. Reikšminga ir tai, kad, Mickevičiaus, kaip ir nagrinėjamo Karpio atveju, reginčia „širdimi“ disponuoja būtent liaudiškasis lyrinis subjektas:

*Nie znasz prawd żywych, nie obaczysz cudu! / Miej serce i patrzaj w serce!*¹

Būta ne vieno mėginimo romantizmo pradžią „truktelėti“ atgal, jo simptomus įžvelgti kad ir Filaretų veiklos principuose bei jų laiškuose; būta ir solidžių „truktelėjimų“, antai Władysławas Tatarkiewiczus analizavo Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus romantizmą, lakoniška formule *Concors discordia* formuluotą traktate *De acuto et arguto* 1623 metais².

Kalbant apie aptariamą romantinę širdies konstantą, naujoji epocha Vilniuje prasidėjo iš tiesų pora metų anksčiau, nei 1822-aisias. Tuomet Vilniaus imperatoriškasis universitetas organizavo konkursą į Filosofijos katedrą (1820 m.). Pateikęs geriausią, kilnių minčių įkvėptą kūrinį jį laimėjo Juzefas Goluchovskis (1797–1858), vieneriais metais už Adomą Mickevičių (1798–1855) vyresnis, F. W. J. Schellingo sekėjas, Adomo debiuto metu – Vilniaus aukštuomenės ir damų numylėtinis. Už Žemaitijos pasiuntinį Karpį jis buvo jaunesnis 48-eriais. Įdomu pastebėti, kad Vilniuje romantinė filosofija, skirtingai nuo romantinės poezijos, prasidėjo biurokratinės procedūros (beje, visiškai demokratiškos) būdu – profesorių komisijos balsų dauguma. Terminas „širdis“ Goluchovskio

¹ Paskutiniai du posmeliai (Kornelijaus Platelio vertimas):

*Tikėjimas, jausmas sako daugiau man
Nei akys mokslinčiaus ar stiklas.
Negyvos jo tiesos nerūpi liaudžiai,
Smulkmenas jis teįstengia patirti;
Stebuklą, gyvųjų tiesų nejaučia!
Širdį turėk, žvelk į širdį.*

² Tatarkiewicz W. Pierwszy Polak w dziejach estetyki. In *Droga przez estetykę*. Warszawa: PWN, 1972, p. 353–358.

konkursiniame traktate sistemingai pavartotas net 18 kartų, pabrėžtina, ne kaip retorinės figūros komponentas, bet kaip savita filosofinė sąvoka: „Besąlygiškas žmogaus kilnumas negali būti įrodytas. Ne refleksija, bet širdimi turi būti suvoktas“ etc.¹

Gerokai anksčiau, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės epochoje, „širdies tiesos“ ekspansija pirmiausia pasiekė ir prisodrinė ne tiek poeziją ir filosofiją, bet aktualiausią visuomeninį žanrą – politinę publicistiką (taip pat seimo kalbas), kuri (kurios) po 1794 metų aneksuotoje valstybėje jau nebegalėjo skleisti. Pa-teikiamuose Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio rinktiniuose raštuose termino „širdis“ dažnis iš tiesų didelis: 91 kartas (žr. dalykinę rodyklę).

„Tuo tarpu iškalba, kuri reikalinga liaudžiai, nesiskiria nuo širdies tiesos ir žmogiškumo iškalbos. Visa tauta susirinkime yra uoliausias ir aistringiausias teisėjas – jis nori būti stipriai sujaudintas ir labiau trokšta įspūdingos vaizduotės aiškumo nei švelnios ir ramios proto šviesos. Trokšta kalbėtojo laisvės, skelbiančios tautos laisvę“². Taigi aptariamam terminui remtasi ir nusakant aprioriškai nubrėžtus idealus, ir spontanišką, gaivalingą vaizduotės polėkį, ir žmogaus nepakartojamą prakilnumą; jis be dirbtinio patoso ir egzaltacijos taikytas tautos laisvės bei jos gynybos įprasminimo kontekstuose. Jis vartotas romantizmui būdingomis prasmėmis net keliasdešimt metų prieš konvencinę jo pradžią Lietuvoje.

Čia užuot piršus baigiamuosius apibendrinimus, parafrazuotinas jau cituotas Lietuvos istorikas Eligijus Raila, jog ne tik asmenybių, bet ir jų epochų individualybės gelmės magiškas slėpingumas, nepažinimas yra „tūkstantį kartų tikresnis ir vertingesnis už istorinę visažinystę“. Vis dėlto tikintis, jog nauji XVIII šimtmečio leidiniai šį nepažinimą menkins: malonins savigarbą teisėtiems senosios Lietuvos kultūros savininkams XXI amžiuje, galbūt keis kultūrinę „optiką“, atversiančią netikėtų susitikimų su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldu.

¹ „Bezwarunkowa godność człowieka dowiedzioną być nie może. Nie refleksją, lecz sercem pojęta być musi“. Rankraštis MAB F18–90; Lietuviškas vertimas: Goluchovskis J. V. Konkursinis traktatas. Iš lenkų k. vertė Dalius Viliūnas. In *Apšvietos ir romantizmo kryžkelėse. Filosofijos kryptys ir kontroversijos XVIII a. pabaigoje – XIX a. pirmoje pusėje*. Vilnius: KFMI, 2008, p. 262–310. Skyrius „Filosofijos dėstymo planas“.

² Šioje knygoje p. 131.

VERTĖJO KOMENTARAS

Iš 57 žinomų Karpio tekstų „rinktiniai“ nustatyti atmetimo būdu. Atsisakyta seimo kalbų, narpliojančių siaurus, „taktinius“ valstybės reikalus (pvz., pavienius išdo reformos klausimus). Apsiribota conceptualiomis, turinčiomis didesnę teorinę krūvį, gilesnę filosofinę svorį ir turtingesnę retorinę užtaisą. Atkreiptinas dėmesys, kad visi autoriaus tekstai – originalūs ir vertimai yra anotuoti (skyrelyje „Žemaitijos kunigaikštystės pasiutinio *Opera omnia*. Anotacijos“). Atrinkti neabejotinai unikalūs, istorinę vertę turintys tekstai – Šiaulių „grabnyčių“ seimelio kalba, skirta užtikrinti bajorijos paramą Konstitucijai; kurstomoji – organizacinė 1794 metų sukilimo žosmė; verstos didesnį emocinį „užtaisą“ turėjusios kalbos, pasiekusios ir politinį atgarsį, pavyzdžiui, sąlyginiais pavadinimais „Kas yra seimeliai pagal jų didįjį tikslą“ bei „Neapsigaudinėk bergdžiomis viltimis, kad valdžia yra gera ir laisva“. Sąlyginiai pavadinimai (jie pažymėti kursyvu) išgauti iš kalbose esančių frazių bei teikia didesnę pradinį supratimą apie kūrinėlių turinį. Iš vertimų, sudarančių daugiau kaip 2/3 Žemaičių literato kūrybos, parinkta pora fragmentų, Lietuvos kultūros bei idėjų istorijos požiūriu reprezentatyvių pavyzdžių: esė „Svarstymas, kodėl dabartinėse valstybėse iškalba labiau klesti, nei senovinėse“ ir veikalo „Tikėjimo sunkumai“ pradinė ir baigiamoji atkarpa. Tekstai teikiami jų parašymo chronologine tvarka, t. y. reprezentuoja visus autoriaus kūrybos etapus, visas esmines jos temas bei žanrus. Kai kurių ilgesnių kūrinėlių mažiau reikšmingos vietos glaustai atpasakotos, pateikiant autoriaus leksikos pavyzdžius (jos specialiai išskirtos).

Apie Žemaičių literato sintaksę ir leksiką jau būta įžvalgų. Karpio kalba esanti „paini ir archaizuojanti“ (E. Rostworowski); grubios „netašytos kalbos rinkinys“¹ (B. Gubrynowiczius); Karpio atliktasis Rousseau vertimas – labai blogas (*lichy*) ir nevertas aptarimo (M. Szyjkowski); „Karpio tekstas <...> išsiskiria vaizdingu, ekspresyviu stiliumi. Kalboje nemažai išraiškingų epitetų, metaforų, primenančių barokišką raišką, gerokai prislopusią XVIII a. antroje pusėje“ (K. Mačiulytė)². Eugenija Ulčinaitė aptariamą kūrybą yra priskyrusi prie „politinės pamokslijos“, ją paminėdama greta J. N. Kosakovskio, V. Kalinskio, P. Karpavičiaus ir kitų XVIII a. antrosios pusės kunigų tekstų³; nuodugniau Karpio retoriką svarsčiu-

¹ *Dobór dosadnych określeń, tębnących rubasznoscią* – Gubrynowicz B. Walka o mitologię. Epizod z dziejów krytyki literackiej w Polsce w XVIII w. *Prace Filologiczne*, 1927, p. 13.

² Ten pat, p. 13.

³ Ulčinaitė E. *Proginė literatūra*. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai. Vilnius: Aidai, 2001, p. 530.

si Viktorija Vaitkevičiūtė Karpio seimo kalbas taip pat siejo su progine pilietine pamokslija, stipriai paveikta Apšvietos vertybių; nurodė, kad dalis svarbių minėto žanro tropų buvo bendri daugeliui Lietuvos bei Lenkijos retorių¹. Visos šios įžvalgos bei išvardinti apibūdinimai, regis, yra taiklūs, t. y. gerai nusakantys vieną ar kitą Žemaitijos pasiuntinio kalbėjimo aspektą, tačiau neapėriantys jo visumos.

Neatmestina iškeltoji hipotezė, kad ji formavo bažnytinio, dar barokinio bylojimo tradicija, kuriai ciceroniški principai buvo artimesni nei atikistų kalbos paprastumo, aiškumo ir tvirtumo reikalavimai, išreiškiantys monolitinį „etos“ (pastarajam artimi Apšvietos dvasios ir jos retorikos atstovai). Galima radikali alternatyvi hipotezė – šio kalbėjimo savitumą lėmė klasicizmo estetinės sistemos erozija bei destrukcija; tai, kad ji tolydžiai vyko teoriniame estetinės savimonės lygmenyje yra įrodyta². Galima švelnesnė: atokiau nuo ryškesnių kultūros centrų (Vilniaus universiteto, Varšuvos ar Pulavų dvarų) klasicizmas, sentimentalizmas, rokoka ir kitos kryptys sudarė aiškos dominantės, vieno paradigminio orientyro neturintį lydinį. Sentimentalizmas, kuriam priskiriame Karpio kūrybą, apskritai nesukūrė normatyvios poetinės sistemos, buvo programiškai eklektiškas. Akivaizdu tai, kad sentimentalistinis poetikos pliuralizmas, nevienalytiškumas leido spontaniškai rinktis tarp alternatyvių išraiškos būdų. Jų aibėje būta ir senųjų, barokinių ar netgi renesansinių: antai Janas Kochanowski buvo vienas iš nedaugelio Karpio cituotų autoritetų. Kai kurios Žemaičių literato išraiškos primena net François Rabelais stilių ir nelengvai išverčiamos į lietuvių kalbą (antai „*Śmierzy głodne przepadłego żołądka przemory*“ – „maldo besočio bedugno skrandžio alkį“).

Pats Karpis jaunystėje verstos apysakos proga yra pasisakęs apie jo preferuojamą stilistiką: tai esąs „Telemacho stilius“ (turima galvoje XVIII a. bestseleris, François Fénelono „Telemacho nuotyčiai“) pasižymintis „epiniu rimtumu“ (*epiczna poważność iako styl Telemakowy*), kilnia, poetine plunksna³. Ši poetinė deklaracija iš tiesų realizuota kai kuriuose tekstuose, tačiau anaip tol ne visuose, ir tai, pabrėžtina, nėra vertėjo išmonė (teksto „autentiką“, jo ritmiką ir stilistiką verčiant deformuoti vengta). Pakanka pažvelgti į tragikomišką „Seimelių vaizdo“ kautynių sceną. Išraiška čia ne „telemachiška“, o, pasakytume, šiuolaikiška: plastiška,

¹ Vaitkevičiūtė V. Tėvynės likimas Mauricijaus Pranciškaus Karpio kalbose. In *XVIII amžiaus studijos, t. 3. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Išūkiai. Laimėjimai. Netektys*. Sud. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, p. 86–107.

² Vaitkūnas G. *Lietuvos estetikos istorija. Apšvietos epocha*. Vilnius: Versus aureus, 2011.

³ *Przypadki Pirrusa, syna Achillesowego. Dzieło pośmiertne nieboszczyka J. X. Fénelona, za dodatek do Przypadków Telemaka ujęć mogące, z francuskiego na ojczysty język przełożone usiłowaniem W. J. P. M. F. K**** tłumacza Arysta, czyli powabów podczciwości cz. 1–2*. Kraków, 1776, p. II.

ekspresyvi, niekuo nesiskirianti nuo J. I. Kraszewskio ar H. Rzewuskio sugestyvių apysakų kalbos. Tačiau kitas epizodas, seimelio „darbo“ vaizdas – tikras galvosūkis skaitytojui. Sakiniai perdėtai gremėzdiški ir pompastiški, nujaučiamas jų dirbtinumas: autorius, panašu, tyčia pasirinko senosios LDK kanceliarinės kalbos tradicija arba seimeliuose girdėto kalbėjimo praktikomis, apie kurias šiandien galima tik spėlioti. Gyvenamasis Karpio pasaulis, bajoriškai Lietuvos retorinei kultūrai užgęsus, šiandien, regis, yra nesulyginamai slėpingesnis už Kristijono Donelaičio „Metų“ realijas. Vertėjui šiuo atveju teko apsiriboti žiupsneliu komentarų, kurie pateikiami išnašose.

Dažnu atveju tūlą pateikiamą kūrinėlį lengviau suprasti skaitant balsu – tik oratoriaus intonacijos padeda suvokti semantinius kirčius, prasmės branduolius. Panašu, kad didžiuma Žemaičio literato tekstų (ne tik seimo kalbos) sukurti viešam balsiam skaitymui. Karpis šiuo požiūriu yra pereinamojo laikotarpio reprezentantas – retorinės kultūros pabaigos liudininkas. XVIII–XIX amžių sandūroje buvo pereinama nuo retorikos prie žodžio paprastumo, nuo „išmanymo ir pavyzdžio kultūros“ prie išraiškos spontaniškumo. Atsisakyta „pavyzdinių modelių“ – Karpis būtent tokio „atsisakymo“ dalyvis bei lūžio momentą ženklinsio spontaniškumo LDK raštijoje atstovas. Panašu, jis sąmoningai rinkosi ir „baroko teatro“ stilistines priemones, pompastikos ir stebinimo estetiką. Pavyzdžiui, dažnas sakinytis, švelniai tariant, yra netrumpas, apglėbiantis keletą ar net keliolika skirtingų minčių. Kai kurių sakinių ilgumas ir sandara palieka gluminantį įspūdį¹. Kaip suktis vertėjui analogiškose kebliose, „nepaskaitomose“ vietose – aiškių instrukcijų neišrasta. Verčiant ypač ilgi sakiniai skelti į porą ar tris; chaotiška XVIII amžiaus skyryba sudabartinta; kartais preferuotas poetinis vertimas, kiek nukrypstant nuo pažodinio – juk visi Žemaitijos pasiuntinio tekstai buvo skirti sukelti įspūdį (atlikti tradicines *docere, delectare, movere* funkcijas).

Dalius Viliūnas

¹ Apsiribosime vienu pavyzdžiu. Štai siūlant seimelių reformą pateikiamas pirmas „punktas“, kuriame 1) siūloma bajorams susirinkti dvi savaites prieš seimelį; 2) Venecijos pavyzdžiu įsteigti „Auksinę seimelio knygą“, kurioje būtų surašoma vietinė bajorija; 3) vienbalsiai arba burtų keliu rinkti šio preliminarus susirinkimo a) vadovą ir du jo padėjėjus „asesorius“; b) pastarieji turi būti raštingi; c) rinkti savo delegatus į pavieto ir vaivadijos seimelį; 4) kandidatai į delegatus būtinai turi turėti „aktualią žemės valdymo privilegiją“, kitaip tariant, renkama iš pavieto žemvaldžių tarpo; 5) renkama ne daugiau, kaip šimtas 6) renkama „kalkuliacijos“ būdu; 7) seimelis, į kurį siunčiami delegatai, turi vykdyti įstatymo numatytoje vietoje ir įstatymo numatytu laiku. Visos šios septynios idėjos pateikiamos vienu sakiniu pakankamai įmantrioje sintaksinėje struktūroje, turinčioje funkcionuoti kaip vienas prasminis vienetas. Toliau vardijami kiti „punktai“, painumu nenusileidžiantys pateiktajam.

PAMINKLAI

MAURICIJAUS PRANCIŠKAUS KARPIO RINKTINIAI RAŠTAI

Iš lenkų kalbos vertė Dalius Viliūnas

Mauricijus Pranciškus Karpis (1749–1817).
Portretas Lietuvos nacionalinio muziejaus
nuolatinėje ekspozicijoje. Autorius nežinomas

PAŠLOVINIMO KALBA

STANISLAVUI AUGUSTUI PONIATOVSKIUI
Į SOSTĄ JAM ĮŽENGUS,
MOKYKLOJE SAKYTA, MANO PARAŠYTA,
KAI MAN SEPTYNIOLIKTIEJI METAI BĖGO

Neklystantis patyrimas įrodo, kad kai visi, kurie drąsiai surizikuoja didvyrius, kilmingus, dorybingus bei visokeriopai šlovingus, nors dar gyvus, gretinti su nemirtingaisiais, tuomet ne tiek netobula gražbylostė, šlovinamajam skirta, kiek giriamojo asmens puikumai suteikia iškalbai grožį.

Kai, pasirėmęs šia neklaidinga tiesa, pasiryžau savo mintyse ką nors pasakyti Jo Karališkąją Didenybę pašlovindamas, kai tiek daug šiam tikslui tarnaujančių būdų nuolankiam protui siūlėsi ir piršosi, betgi dar daugiau, tarsi sukurs galvą taip smarkiai užtvindė, kad nei pabaigos ir vidurio, ak, net pačios pradžios pagauti ir aprėpti nemokėjau. Tiesą išpažinsiu: kai vieną dalyką, deramą išsakyti, ir JKD¹ asmeniui tinkamą, po trupinėlių nagrinėjau ir jau lyg ir deramai apsvačiau bei aiškinti užsimojau, tuoj greitomis mintis giniau šalin; antra mintis, po jos dešimta, akimirkiniu po jos šimtoji įkandin pirmosios, tarsi stipresne šviesa ankstesnes pritemdydavo: o mano, tiek daug pasigėrėtinam JKD trokštančio pasakyti, kalbą vis ilgesnėje abejonėje stabdė. O jau ne sykį giliai nusteбės, pats negalėjau atspėti, iš kur manyje toks pakilus gausių minčių sugebėjimas atsirado, kaip ir besigurmančių bei savaime atsirandančių žodžių neišsenkama gausybė susitelkė; manyje, kuris dar tik mąstyti ir kalbėti mokosi; tačiau tik atleidęs sau ta nuvalkiota patarle, kad tasai, kas pagyrų yra vertas, pats niekados iki jų nenusileis, lyg praregėjau ir iš dvasios abejonės išbridau.

Tačiau kodėl išdrįsau priimti pagyrimo žodžio JKD skelbimą², neturėdamas tam pakankamai jėgų? Žinodamas, kad pakelti tokią nepaprastą sunkenybę nėra

¹ JKD – Jo Karališkajai Didenybei.

² Greičiausiai buvo organizuotas mokyklinis naujojo karaliaus pašlovinimo kalbų konkursas; autorius, atrodo, čia turi galvoje viešą kvietimą, skelbimą. Stanislovo Poniatovskio, tapusio karaliumi Augustu, karūnavimas įvyko 1764 m. Didžiausia tikimybė, jog konkursas vyko šio įvykio antrųjų metų proga, 1766 m. lapkričio 25 d. Galėjo vykti ir karūnacijos metų proga; šiuo atveju Karpio paaiškinimas, kad jam bėgo „septynioliktieji“ reikštų, kad jis buvo perkopęs 16-ąjį savo gimtadienį.

nei išmokę, nei įgudę mano pečiai, jokių dalykų išmanymu, mokslu ir talento jėga bei įpratimu tarsi stipriais senbuviais nepastiprinti. [Kodėl ėmiausi] sunkenybės, kurios ne tik aš, silpnas mokslus kremtąs studentėlis, įveikti neįgaliau, bet kurią ir labiausiai įgudę, tiesas žinantys ir oratorystės mene pražilę talentai tik vargais negalais galėtų įveikti?

Stebėtis tuo JKD nustos, jeigu teiksis įžvelgti, jog tą drąsą man suteikia akivaizdi liaudies, kurią jis valdyti pradeda, meilė, geranoriškumas Jo Karališkajai Didenybei bei pavyzdžių neturintis JKD, kurio rankoms Apvaizda valdymą teikia, liaudžiai skiriamas prielankumas, jautrumas ir rūpestingumas.

Tad gal maloningai leis Galingasis Ponas, kad tame šykščiame mano pagyros pagrindime išsakyčiau apmąstytus savo argumentus, kad aš pats geriau įžvelgčiau mane apėmusios nuostabos prielaidas. Tik leisk klausytis atlaidžiai: ir dėl pernelyg menko talento, ir skurdžios iškalbos nemokšiškumo, ir dėl to, kas svarbaus bus nepasakyta, ir dėl ribotos atminties praleista, o tai neišvengiamai dėl dalykų gausos turi nutikti. Taip pat būki maloningas, jausdamas, kad toks nevykęs stilius niekuo JKD negali nuskriausti; kaip saulės šviesa jai būdingo spindėjimo nepraranda, nors kartais ją tamsus debesis, atrodo, pridengia, taip ir JKD savo dorybių pasigėrėjimo vertais spinduliais apšviesi pasaulį, nors juos ir tamsi mano neiškalbumo migla atrodys apniaukianti.

[*Sako kalbėsiąs tiesą, kurią, net ir prastai apsirėdžiusią, jis, kalbos autorius, mokąs atskirti nuo klastos ar bjaurasties (przewrotności); lygiai kaip karalius mokąs skirti tiesą nuo „pataikavimo ydos“ – vertėjas*].

Taigi nereikia ilgų ir iš toli pradėtų įrodymų parodant, kad mes JKD ne tik tai mylime, bet ir teikiame šimtus visiško pasitikėjimo įrodymų. Pakaks paremti šią tiesą, jeigu prisiminsime tarpuvaldžio laiką, pasiekus jam skirtą mirties ribą Šviesiausiam Karaliui Augustui III, JKD pirmtakui, kurio nevaldinga ranka ilgai skiepijo malonius taikos alyvmedžius. Pakaks atsigręžti į tuos nepelnytų ir neatlygintų netekčių metus, kurie mus ir ištikimybės jausmus prislėgė tarsi sunkus gedulas, ir, stebint vienišą mūsų tėvynę, mūsų širdis persmelkė siaubingas mirties vaizdas. Ir ko tik tie fatališki metai nesukėlė? Kokio tik grobio iš mūsų tėvynės prisiplėšę, nesulaikomu žingsniu neišsinešė? Ko tik neteko tuo metu regėti? Štai susirieję iškiliausios giminės, keršto ir asmeniškumų dvasia genamos, užsimiršę žengė link savojo žlugimo. Štai vieni, sutarimo ir vienybės ryšius su-

draskę, pažabodami ir įkalindami gentainius savo paties rankomis kalė plienines grandines; kiti, tokio niekšingo darbo talkininkai, garbę ir sąžinę pardavę, už kaupą ar lopinėlių žemės su tūžmingu uolumu kurstė smurto liepsnas. Štai kai kurie Kardinalinių teisių nugriovę pastolius, kokį nors melą kaip tikrą gėrį iškėlė. Kai vienoje vietoje iš tiesų teisę kniedijo, kitoje sveikiems dalykams priklijavo nežinia kokius nereikalingus lopinius: kita vertus, plačias ir žiojinčias skyles palikdavo, kurias ir patys darydavo, kad per jas į tautos įstatymus tai įtrauktų, kas savo prigimtimi buvo priešinga tėvynės teisei, pylė ir maišė vaistus, žudančius laisvę, naikinančius lygybę, gniuždančius mažuosius. Taip teisės apmirė, teisingumas liovėsi, pasileidimas išplito, smurtas viešpatavo, visa tauta į frakcijas ir partijas padalinta, iždas arba tuščias, arba begėdiškai išvagamamas, kariuomenė paleista arba lig menkiausių pajėgų sumažinta, seimeliai ir seimai nutraukiami, žodžiu, netvarka ir nedarna viršūnėse ir atsakomybė bei tvarka pačiame beteisiškumo dugne turėjo alsuoti. Kokią išvaizdą įgavo šitaip susipriešinusi ir sumišusi mūsų Respublika? Taigi ir pajuokiamą, ir lygiai vien užuojautos vertą: verkdamas apgailėjo ją apšviestas [*oświecony*] ir garbingas pilietis; ieškojo sau visuotinio gėrio sąskaita laimikio bei nedoro pelno blogas ir savanaudis žmogus; pašaipiai žaidė pavydus kaimynas, savo [teritorijų] padidėjimą įžvelgiantis, jai nusilpus greitai žlugsiant. Ar galėjo ji taip plačiai atverti širdį, liepsnojančią meile Motinai tėvynei, kad parinktų tinkamą vyrą pažaboti jos nelaimėms, bebaigiančioms ją mirtinai pražudyti?

<...> Retorinio pobūdžio pasąžas: nepakeliamu tarpuvaldžio netvarkos svoriu prispausta tėvynė tarsi pirštu nurodė tą, kuris „yra mūsų Ponas ir Tėvas“. Pati netvarka, pažabojama „protingų pastabų taisyklėmis“ („podług prawidła rozumnych uwag“), pakylėjo esamą karalių į „aukščiausias Žemėje pareigas“. Į karalių kreipiamasi pirmuoju asmeniu: „tu, iš tiesų būdamas pirmojo Karūnoje senatoriaus sūnumi“ išlavintomis dorybėmis pakilai virš kitų etc. Stebimasi visuotine protų liga, kilusia dėl tarpuvaldžių įaudrintų aistrų: „kas gi patikėtų, kad protas, sujauktas ir užtemdytas aistrų, neskiriantis tiesos ir apgavystės, sugebės rasti ir pasiūlyti išganingą gelbėjimosi priemonę“. – Vertėjo pastaba.

Taigi maloningai atleisk man, Šviesiausiasis Pone, dėl to, ką drįsiu pasakyti. Mūsų Tėvynė, jos sūnūs ir mūsų broliai tuo kraupiuoju tarpuvaldžiu tapo panašūs į sielą, kurią užliejo ir visiškai apėmė iš savo irštų sukilusių jaudulių [*pasji*],

aistrų ir šimtų afektų tvanas. Nebegalėjome jau gerai mąstyti, sveikai spręsti, o kas karčiausia, gėris mums tuomet virto blogiu, blogis – gėriu, tariamybė – tikrumu, melas – tiesa, arba veikiau mes patys jį tokiu vaizdavomės. Ak, juk mes kalti! Ak, lemtingas nutikime! Neregintis aklume! Palikę nuošalyje tūkstančius tarp tūkstančių našlaitės karūnos siekiančiųjų, vienbalsiai pagarsiname, kad bendra valia Tave išrinkome ir paskelbėme.

Kokia tad buvo šio nepaprasto įvykio priežastis? Ir ką taip kilniai turime tituluoti, kas buvo vaisius puikios prigimties ir jai lygaus auklėjimo, kam priskiriame tavo išrinkimo burtą? Neabejotinai Aukščiausiojo Valiai, kurio visa valdanti ranka kuria ir griaua, stato ir nuverčia, iškelia ir nužemina <...>. Dievui, mums taip naudingo dalyko priežasčiai, iš širdies atsiduodame.

Po tokių sėkmingų mūsų Respublikai burtų nebuvo miesto ir miestelio, kaimelio ir akalicos¹, nebuvo jokios vietos, žvelgiant nuo pirmųjų rūmų iki paprasčiausių valstiečių, kur nebūtų šlovinamas išganingas mums dievybės sprendimas; kur nebūtų kartojamas daugiataūkstantinis linkėjimas, kad Aukščiausiasis leistų JKD ilgai ir ramiai valdyti <...>. Yra Valdovas, turime Valdovą, kuris savo išmintimi ir rūpestingumu į paskutinį nuopuolį svyrančią mūsų Respubliką atgaivins, sulaikys, išgelbės ir valdymu kaip senovėje laimingą, galingą, garbingą, šlovingą atstatys, įtvirtins ir pastiprins. Ir dėl šio tikslo aukščiausiąją galią JKD rankoms įdavėme, kurios veikimas yra tikrosios vienybės siela ir branduolys.

Ir ką gi reiškia patikėta aukščiausia už visa valdžia, kuri taip ilgai drauge su tėvynės gėrybėmis buvo palikta kraštų etmonams? Kas yra vadovavimas pinigų kalyklai ir jos nuoma? Kas iš valdų, mums patikėtų, o taip pat uždirbtų, kas iš pašto ir įplaukiančių muitų, daugiausia JKD išdui tenkančių?² Ar tai nenurodo esmingos meilės JKD? <...>. Pasitikėjome Tavimi, Šviesiausiasis Pone, vadovavimą kariuomenei ir pinigų priežiūrą tau perleisdami. Kad jų gal nepanaudosi prieš išsekintą laisvę, nes kam gi, klausiu, iš JKD pirmtakų panaši teko valdžia? Kam būdavo pavesti tie du stipriausi pilioriai, ant kurių kiekvienos respublikos ir visų karalysčių rymo galia, stabilumas ir svoris? Kam kitam toks, kaip JKD, tikėjimas skirtas? Tiesa, apie tai mes galvoti negalėjome be jokios neteisingo įta-

¹ Bajorų kaimas – „bajorkaimis“, „akalyčia“.

² 1764 m. seime visos „privačios“ maitinės buvo suvalstybtos; muitų reforma buvo tęsiama ir 1766 metais, kuriais Karpis sakė kalbą. Šių metų seimas patvirtino kitas svarbias reformas: panaikino liberalų veto teisę, sprendžiant Seime ekonominius klausimus, įsteigtos Lietuvos ir Lenkijos Išdo bei Karo komisijos, padidinta kariuomenė. Reformų iniciatoriai buvo Karalius ir Frydrichas Mykolas ir Adomas Kazimieras Čartoryskiai („Familija“). Karpis buvo informuotas apie pokyčius vidaus politikoje.

rumo ir prietaringo baugštumo ydos. Juk kiekvienam dėl savos tėvynės visumos rūpintis ne tiktai galima ir dera, bet ir būtinai privalu. Ar mes negalėjome tada negalvoti, kad turėdamas tuos du nenugalimus ginklus, mūsų laisvės įkalinimui nesiimsi kokio nors sąmokslų? Kad lenkų dvasias, neišmokytas niekšybių, puikiai savo autonomija [*samowładztwem*] besitvarkančias, prislėgsi ir išdidžių didikų valdžios [*możnorządztwa*] jungui paliksi? Apie taip paliktų kilnių sielų engimą pasakė vienas neklaidingas valstybės veikėjas: *Invisa est dominantibus libertas populi*¹.

Nepaisant tokių atsargių minčių, mes, viltingai tikėdamiesi laisvės, visiškai atsidavėme. Ne tik žodžius, o pačią esmę išsakydami, ką senovės romėnai paskutiniais respublikos laikais savo diktatoriams buvo kalbėti įpratę: žiūrėkite, kad kuo nors respublika nebūtų nuskriausta, pažeista ir prie visiško nuosmukio neprivesta. *Videte nequid respublica decimendi patiatur*².

Ir neapsirikome, Šviesiausiasis Pone, mūsų viltyse, kad Tau karūną ir naują, kokios neturėjo joks pirmtakas, valdžią patikėjome. Nes visa, kas tau atiduota, nukreipi vien tik ypatingam mūsų gėriui ir laimei. Imiesi visko, kad tik mus paliktum gaubiamus švelnios taikos ramybės. Liepi kalti pinigus, kad blogus ir padirbtus užsieninius iš tėvynės išgyvendintum ir gerus į jų vietą parūpinęs, žemės ūkį atgaivintum, prekybą pakeltum, miestus išjudintum ir paremtum, gausą skatintum, manufaktūras [*rękączyń*] steigtum, piliečiui laiku ir patogesnę gyvenimą siūlytum beigi leistum kitoms tautoms suprasti, kad lygiai kaip rūmai, taip ir šis kraštas, kurį valdai, nėra nuskurdęs ir kad jis mėgsta priteklių, nuo apdairaus karaliaus priklausantį. Įstatymus saugai, nes esi tapęs jų sargu, kad teisingumo keliai mūsų neaplenktų. Nes žinodamas, koks apgaulingas yra karūnos spindesys, įžvelgdamas, kad karališkoji pareigybė po puikybės ir prašmatnumo skraiste slepia sielvartus, nepanorėjai jos atsisakyti, kad ėmęsis darbų ir triūso savo liaudžiai darytumei tai, kas jai yra gera.

Bemaž nuo lopšio esi persiėmęs maksima, kad karalius ne savo, o pavaldinių laimės turi ieškoti. <...> Blogi maldai jam užbėgdamas kelią, o ne baismėmis: visos liaudies būdamas tėvu, ypatingai globoji bajoriškąją meilę, kuri yra kiekvienos tautos žiedas. Rūpiniesi, kad tos gėlės žiedai sunokintų vaisių. Todėl riterių

¹ „Tautos laisvė yra nematomas dalykas valdantiejiems“. Šį lotynišką posakį Karpis pavartojo po 27 metų Didžiajame seime sakytoje kalboje (1791 m. gegužės 12 d.), siekiančioje riboti paties Stanislovo Augusto ir Respublikos senatorių galias. Žr. p. 198.

² Lotyniškai pakartojama jau sakyta frazė: „žiūrėkite, kad kuo nors respublika nebūtų nuskriausta“.

mokyklą įsteigė¹, kraštui tikrai ypač naudingą, kad iš jos tėvynė savo reikalams imtų rankomis ir galvomis miklius vyrus. Neteisingumą, nedėkingumą, lepumą supranti esant pavojingais nusižengimais, kuriuos išgyvendini savo pavyzdžiu. Trumpini teisingumui kelią, karūnuoji nusipelnusią dorybę, vengi pertekliaus ir švaistymo, visus šventini dorybės kelyje. <...>

O kuo visų pirmiausia JKD kelia susižavėjimą, būtent, būdamas tikrojo tikėjimo gynėju. Sakau tikrojo, kuris yra deramiausias laisvam ir protingam žmogui, ir šios šviesos skleidėjui Dievui yra verčiausias bei tinkamiausias. Be abejonės, tai įkvėpė tave pasakyti šventu dieviškumo ir proto ugnimi sušildytus žodžius: kad greičiau jau karūnos neteksi, ją savo noru nusiimsi, jeigu bent per plauką nuo tos tikybos gynybos atsitrauksi. O! Iš tiesų nuostabi patikėtos tau tautos meilė! O! Aukščiausias visokio gėrio jai linkėjimas! O! Puikiausias geriausių ketinimų tautai įrodyme!

<...> Todėl nereikia JKD baimintis dėlei savo gyvybės. Gali be rūpesčio su Žygimantu Senuoju bet kurio piliečio būste miegoti, nes patikimiausia apsauga yra visos tautos prielankumas. Visada prie sosto budės jos sargyba, kurios neįveiks joks nuodingas kėslas. Neturi tokio pavaldinio, kuris nebūtų pasiryžęs aukotis dėl JKD ir atiduoti už Tave gyvenimo ir to, kas jame brangiausia. Laimingai gyvensi ir tavo liaudis gyvens laiminga, pasitrauks grasinantys audrų verpetai, bėgant laikui ir tavo išvalgumui gelbstint pamažu nuslūgs. Tai yra liūdni įsisenėjusios netvarkos vaisiai, padariniai tarpusavio pjautynių ir išsikerojusios savivalės, kuriai išmintingi įstatymai, griežtas jų vykdymas, JKD išmintis ir darbštumas greitai galą padarys. O taip tikrai bus, mat sosto ir tautos tarpusavio meilės įrodymai akivaizdūs. Tai tuje įkūnijai jautriausią paprotį mylėti tautą ir būti tautos mylimas. Nieko man daugiau nelieka, vien tai su nuostaba išsakyti, ką perskaičiau vieno karaliaus pagyroje: „Nėra tai žmogus, bet kažkokia, be abejonės, geradarė ir žmogaus pavidalu prisidengusi dievybė, o jeigu žmogus, tai labiau į dievus, nei į žmones panašus. Tik todėl pasaulyje gyvena, kad gera darytų. Jo gerumas ir švelnumas labiau, nei kokio nors karingo karaliaus vyriškos pergalės, nusipelnė žmonių meilę ir nuostabą“. Tai tinkami žodžiai JKD.

¹ Viena iš užuominų, leidžiančių tiksliau datuoti Karpio kalbą: paminėta elitinė mokykla Varšuvoje buvo įsteigta 1765 m. kovo 15 d., iš pradžių vadinta Kadetų korpuso kilmingųjų mokykla (*Akademia Szlachecka Korpusu Kadetów*), trumpai vadinta „Riterių mokykla“. 1766 m. Karaliaus įsakymu ji sujungta su Artilerijos Kadetų Kompanija ir pavadinta „Karališkuoju Kadetų Korpusu“. Jame kasmet mokėsi apie 200 auklėtinių, kurie buvo svarbiais Respublikos reformų rėmėjais.

Gyveni vien tam, kad darytum gerus darus. Atlieki juos teisingai, išmintingus įstatymus diktudamas, uolų ir greitą jų vykdymą saugodamas, paskleisdamas visam kraštui ir visiems luomams tolygų, nešališką ir stropų teisingumą, tuo įsisenėjusius vaidus ir nesantaikas naikini, didžiųjų giminių kivirčius ir nesutarimus maldai, teisę ir tvarkos meilę visų širdyse skiepiji. Taip praeities ligas gydydamas, būsimosioms iš anksto vaistus rengi.

Kaip viskas naują ir visai kitokią įgavo išvaizdą per tokį trumpą laiką, kai JKD pradėjai valdyti! Visi kitaip mąsto, kitaip jaučia, kitu būdu gyvena¹ ir gyvenimo skanėstus ragauja. Tam, kad savo liaudį [*lud*] atvestum link šios laimės valandos, tarp nesuskaičiuojamų būdų, kuriuos Tavo išmintis tau pasiūlė, veiksmingiausiu ir neklaidingu pripažinai įrankį, kurį pritaikei – *visuotinę tautos švietimą*². Aukšta mokslo paskirtis Tavęs dėka rado globėją, laisvieji menai – gynėją, mokslininkai – paramą. Sustiprinimą ir paraginimą. Tačiau tai, kas didingiausia, be ko visa tai nieko nereikštų, yra tai, jog būdamas pats visų mokslų ir visų žinių rinkiniu ir švyturiu, į kurį visi smalsiai ir su nuostaba kaip į vienintelį savųjų minčių, darbų ir žingsnių orientyrą žvelgia, tarp tos visuotinės tamsumos ir nežinojimo painiavos, visus kvailybės ir prietarų debesis nugeni it tekančios saulės spinduliais, tamsybes savo beribių žinių pavyzdžiu išsklaidai ir apšvieti.

Tačiau kam reikalingas tasai visuotinės apšvietos [*powszechnego oświecenia*] plitimas³? Tam, kad jis praverstų didesnei laimei didžiosios ir būtinesnės tautos dalies, kuri mūsųose yra paprasti kaimiečiai, kaimiečiai ūkininkai, juk ji yra naudingiausioji kiekvienos politinės visuomenės esmė ir turinys⁴. Jei jų sielos

¹ Tai, kad Stanislovo Augusto viešpatavimas sietas su radikaliomis mentaliteto permainomis, patvirtina gausūs šaltiniai; karaliaus pagyrų arsenale šios permainos buvo *locus communis*. Karpio kalba liudytų, kad „permainų“ ideologija nuo pat pradžių buvo orientuota į mokyklą bei atgarsio susilaukė anksti.

² *Powszechnie oświecenie narodu*: rankraštyje pabraukti žodžiai.

³ Visuotinės apšvietos pradžia laikomi 1773 m., po jėzuitų ordino kasacijos įkurtai Tautinei edukacinei komisijai, tuometiniam švietimo ministerijos analogui (lietuvių istoriografijos tradicijoje – *Edukacinė komisija*), pradėjus organizuoti valstybinį švietimą. Vyrauja nuomonė, kad švietimo kokybinės ir kiekybinės plėtros šuolis prasidėjo nuo sėkmingos pijorų mokyklų reformos, kuriai vadovavo Stanisławas Konarskis, jos pradžia siejama su 1740 metais, kai Varšuvoje įsteigta Konarskio vadovaujama Kilmingųjų kolegija. Karpio kalboje pabrėžiama „visuotinio švietimo“ savoka gali kelti hipotezių: a) Karaliaus bei jo grupuotės („Familijos“) „švietimo“ ideologija buvo plati ir gili, nuo pradžių pasiekianti ir Žemaitiją; b) Karpis studijavo Karaliaus remiamų pijorų pažangioje vidurinėje mokykloje, (tokia veikė Raseiniuose); c) priešinga hipotezė: Karpis jau studijavo kuriame nors svarbiame idėjų apykaitos centre (pvz., Krokuvoje), todėl gerai orientavosi valstybės situacijoje, taikliai įvardijo esmingas Karaliaus politikos kryptis.

⁴ „<...>gmin polspolity, gmin rolniczy, ona przecie istota i treść najpożyteczniejsza każdego politycznego społeczeństwa <...>“. Anticipuojama 1791 m. Gegužės 3-iosios Konstitucija, IV skyriaus pradžia: „*Lud rolniczy, spod którego ręki płynie najobfitsze bogactw krajowych źródło, który najliczniejszą w naro-*

mokslo požiūriu, kitų pastangomis nei gali, nei turi būti didžiai išprusintos ir manieringos [polerowane], tai tavo geradariškų pastangų dėka liaudį, taip ilgai kentusią skriaudas, yra nutarta priimti į tavo valdymo tvarką. Įrodei tai, arba bent jau nurodei jai garbingą kelią besistengdamas steigti įstatymus, kurie įpareigotų vienodai ir valstietį, ir bajorą; kad valstietis arba bajoras lygiai bausmei paklustų; pripažindamas liaudžiai galią ir sugebėjimą įsigyti žemės nuosavybės, kuriai pagal žmogaus prigimtį bei todėl, kad ją sunkiai liedamas prakaitą įdirbo ir pavertė derlinga, pirmesnę ir tikresnę įgijo teisę, nei visi ponai. Pagaliau: steigi ir dosniai remi prieglaudas, kuriose skurstant prieglobstį, senatvėje – atilsį, susirgus – deramą priežiūrą liaudis surastų. O iš savo paties išdo išlaikydamas ir remdamas našlaičius ir vargšų gynėjus asesorių teismuose, visiems nuosavybę, ramybę ir saugumą grąžindamas, dar praplėtei aukšto savo karališkojo pašaukimo bei pareigų ribas.

Tokie yra tavo darbai, Šviesiausiasis Pone, kurių pavyzdžių galėčiau tūkstantį kartų daugiau pateikti, kurie be galo daug laiko ir žymiai gilesnių žinių iš mano kalbos pareikalautų. Argi šis, pasakyčiau, mažytis bandymas nusakyti tavo kasdienius veiksmus, nėra nenuginčijamas JKD vykdomo geradariškumo įrodymas?

Daryk, Šviesiausiasis Pone, tai, ką darai¹, o mes gyventi ilgiausius metus iš širdies Tau ir mums patiems linkime. Nes tol Respublika bus laiminga, kol mes gyvensime taikiai², kol, dėkui Dievui, po neseniai praėjusios nelaimės, liks nepajudinama ir tuo džiaugsis: tolei auksine laisve, tačiau sąžininga ir krašto galia paremta bei sustiprinta, didžiuosimės, kolei tavo skeptras mus valdys ir mums įsakyti nesiliaus. O! Kol galėsime turėti tave Š. P. mūsų karaliumi, tol mums taika ir tikrosios laisvės teiks jėgų! Teikis, Šviesiausiasis Pone, priimti beribį nuoširdumą ir didį mūsų prierašumą ir šioje saldžioje tavo širdžiai lemtyje mus

dzie stanowi ludność, a zatem najdzielniejszą kraju siłę, tak przez sprawiedliwość, ludzką i obowiązki chrześcijańskie, jak i przez własny nasz interes dobrze zrozumiany, pod opiekę prawa i rządu krajowego przyjmujemy <...>“ – „Ūkininkų liaudis, iš kurios rankų teka gausiausias krašto turtų šaltinis, kuri sudaro gausiausią tautoje žmonių dalį, todėl veikliausią krašto jėgą...etc“.

¹ „Czyń że tak NP jako czynisz“ – autorius vartoja pašlovinimo klies: analogiški žodžiai ir Ignaco Krasickio žymiam eilėraštyje „Do Króla“ (1779): *Czyń, co możesz, i dziełmi sąsiadów zadziwiasz, / Szczęp nauki, wznos handel i kraj uszczęśliwiasz* („Daryk, ką gali, ir savo darbais stebink kaimynus / skiepyk mokslus, pakylėk prekybą ir kraštą daryk laimingesnį“).

² Pašlovinime vis paminimas „taikus gyvenimas“ sietinas su pasibaigusios Saksų dinastijos „taikos“ ideologija ir klaidinga Europos jėgų pusiausvyros, kurią esą užtikrina taikinga ir militariškai silpna Abiejų Tautų Respublika, koncepcija. Realybė privertė šią koncepciją XVIII a. pabaigoje atmesti, tačiau – buvo pavėluota.

iki pabaigos apdovanoki savo geradariška globa, o mes, tave širdyse šlovindami, Aukščiausiam Dangiškajam Ponui nuolankiai dėkodami, pasišvenčiame.

Niūriame valstybės danguje nušvitusi saulė – paskutinis Abiejų Tautų Respublikos karalius Stanislas Augustas Poniatovskis, valdęs 1764–1795 m. (XVIII a. vario raižinys)

MOWA NA POCHWAŁĘ

STANISŁAWA AUGUSTA PONIATOWSKIEGO PO WSTĄPIENIU JEGO
NA TRON W SZKOLE MIANA I PRZEZE MNIE NAPISANA GDYM
SIEDEMNASTY ZYCIA ROK PĘDZIŁ

Z dowodów a nie zawodnego doświadczenia mowy tej potwierdzenie prawdy jest każdy gdzie mu do tego czasu miejsce okoliczności pole otworzą, na to się ochotnie naraża aby bohaterów tenże rodowitością, cnoty i czynów chwałą i wszelkich przymiotów sławą zaszczyconych uwielbiał i choć jeszcze śmiertelności uległych, w jednym ze nieśmiertelnymi zmieścił rzędzie: mając za co: że w takowym razie nie tak niesłużące wielbiącego krasomówstwo, jako raczej godna uwielbienia osób chwalonych zacność samej wymowie przyczyna krasy.

Na tej tak nie oblednej prawdy rzetelności zasadzony [?] razy uprządl sobie

[2]¹

w myślach moich cożkolwiek wyrzec ku pochwalę W.K.M.² tyle mi się kie[dy] już wiele ku temu końcowi służących sposobów w uprzejmym umyśle snuło i narażało, ale co większe, gwałtem się niejako w głowę nabijało i tak daleko żem im końca i środka, ba, i samego początku założyć i naznaczyć nie umiał: bo że prawdę wyznam, gdym rzecz jedne godną wysłowienia, a do osoby się WKM stosującą po kęsie rozbierał i jakobym ją dostatecznie wyluszczyć i wytłumaczyć podolał z prędkimi się myślami uganiał; druga natychmiast, po niej dziesiąta, tudzież zaraz setna za pierwszą w ślady wkraczając onę, mocniejszą światłością niejako przyciemniały: a mnie, od którego bym uwielbienia rodzące usta moje zawodząc, umiał na tyle ku wysłowieniu WKM wyrzec dłużej niepewności utrzymywały.

A tu już nie raz w głębokie podziwienie zaszedłszy, sam sobie odgadnąć nie mogłem, skąd by się zaś we mnie ta tak wzbierająca z obfitych myśli zdolność wzięta, a wszechbijających i dobrowolnie się ofiarujących wyrazach nieprzebrana rozmaitość zgromadzała; we mnie który dopiero myśleć i mówić się uczyć; lecz wybaczywszy sobie na owo utarte przysłowie już gwoli temu który jest pochwał godzien, nigdy na nich nie zejdzie; dopierom się niejako obaczył i z onego duszy

¹ Skaičiai laužtiniuose skliausteliuose žymi rankraščio VUB, F. 8 – 268, 1. 7(v.)–14(v.) lapus; klaustukai „[?]“ – neįskaitomus žodžius arba jų dalis.

² Wielmożnej Królewskiej Mości.

zastanowienia wybląkał. Ale [?] przecie czemu bym się poważył przyjąć na się pochwał WKM ogłoszenie nie mając ste siły po temu: znając tudzież że do znośzenia tak niezwykłego ciężaru nie są uczone i nawykłe barki moje jako to żadna, rzecz wiadomością, umiejętnością i dowcipu mocą, i wprawą, niby tęgiemi jakiemi zmieszkałami nie powiązane i niepokrzepione. Ciężaru, któremu nie mocę ja lichy szkolny łągęga i żaczek, lecz najćwiczeńsze, najcoprawdziwsze i w sztuce krasomówskiej osiwałe dowcipy z trudnością by sprostac mogły? Dziwić się temu WKMPMM przestanie, gdy na to wybaczyć raczy że to J.oczywista ludu WKM któremu panować poczynasz, ku niemu miłość, życzliwość, JW. bezprzykładna WKM ku ludowi, którego rząd i sprawowanie Najwyższa Opatrzność w ręku Jego złożyła przychyłość, czułość i pieczołowitość tej odwagi po mnie wyciągają.

Obacz tedy MP w tej skąpej pochwał swoich osnowie, abyś łaskawie ważność gruntowność

[3]
założenia mojego wyrozumiał, oraz co do mnie, podziwienią przyczyny odjęte sobie ujrzał.

Tylko łaskawego racz mi pozwolić ucha: a jeżeli by co dla zbytnej szczupłości miałkiego dowcipu i nieudolność skąpej wymowy; co potrzebnego się niedołożyło i dla nie miernej pamięci co ominęło. Co koniecznie w tem mnóstwie rzeczy nastąpić musi: Równie łaski swojej racz przyjąć okazem: Będąc pewien iż nic się WKM przez te niedosadność odjąć nie może; ale jako słoneczne światło jest istotnej sobie świetności nie gubi, choć je czasem chmurny obłok, tak i WKM przy cnót swoich uwielbienia godnych promieniach, przyświecać będziesz światu aczby się mgła ciemna mej niemówności przyobłoczył niejako zdawały.

Wszakże nie będzie to nigdy, dokąd prawda i w najprostsze przybrana szaty cudności i do swej miłości pociągająca postawa okazować nie przestaje; i dokąd przewrotność jakowaś tych z prawdy nie zetrze znamion, które na sobie nosi i których ja od fałszu, niepewności i brzydkiej podchlebstwa przywary królowie rozróżniać potrafią.

Długich więc i z daleka przywiedzionych nie trzeba na to wywodów, dla pokazania, iż mu WKM nie tylko kochamy, ale też setne a pełne zupełnej ku niemu ufności świadczemy dowody. Dość jest na jawne poparcie tej prawdy, przypomnieć sobie czas bezkrólewia po dopędzeniu dni swoich do zamierzonego śmiertelności kresu Naj. Jaś. Augusta III poprzednika WKM, którego bezłówna ręka, długo przyjemne pokoju szczepiła oliwy. Dosyć odcofnąć owe to nie nagrodzonej i nieodżałowanej utraty lata, które nas i z uczucia wrażeń synowskiej miłości, gruba

żałoba powlekły, i z oglądania samotnej postaci ojczyzny naszej, serca na śmierć przerażającym widokiem przeniknęły.

Czegóż bowiem te to niezbędne lata z sobą nie przyniosły? Jakich z ojczyzny naszej łupów nadarłszy, niewystrzymanem krokiem nie uniosły? Czego tam na ów czas widzieć nie można była? Oto indzie najpierwsze poważnione domy, duchem zemsty i prywaty nadęte, na własny upad zapamiętałe godziły.

[4]

Indzie, zgody i jedności pęta potargawszy, jedni na przysiodłanie i przywiązanie współrodaków własnymi rękoma twarde spajali ogniwa; drudzy niegodziwymi takowej roboty będąc poplecznikami, za kopę albo spłacheć ziemi pocziwość i sumienia sprośnie na jatki wydawszy zajadłością tchnąca ochotą gwałtowne podżęgali płomienie. Indzie niektórzy prawo kardynalnych wzniszywszy filary, dobra jakiegoś a w rzeczy istotnego fałszu pozorem omamią. Kiedy prawo niby knowali naprawdę i zjedną stronę, do miejsc zdrowych nie potrzebne jakieś plastry przyłożyli: z druga, szerokie i niezaprawione otwory, które też sami podziałali, zostawili, aby przez nie w narodowe ustawy to powtykali, co całą swoją istotą będąc praw ojczystych przeciwne istocie, zabijające wolność, niszczące równość, gnębiące mniejszość lekarstwo przyprawili i przymieszali. Stąd prawa obumarte, sprawiedliwość zatrzymana, rozpusta rozpostarta, gwałtowność przemagająca, cały naród na frakcje i partie podzielony, skarb albo próżny albo bezwstydnie okradany, wojsko zwinięte, albo do nic nieznaczącej siły uszczuplone, sejmiki i sejmy zrywane, słowem nierządy nieład w górze, karność i porządek na samym dnie bezprawia dyszeć tam gdzieś opadłszy musiał. W takowym tedy zakłóceniu i zamęcie postawiona Rzeczpospolita nasza, jakąż przecie na się postać przyjęła? Jeżeli nie, równie naśmiania jako i uzalania godną: Płakał nad nią oświecony i pocziwy obywatel: szukał w niej swego obłowu i niegodziwych zysków z uszczerbkiem powszechnego dobra zły i samoistny człowiek: naigrywał się z urąganiem zawistny i swego powiększenia w osłabieniu i bliskim onej upadku upatrujący sąsiad. Mogłaś ona podówczas na tyle się zdobyć serca, ojczyzny Matki swojej miłością pałającego, aby godnego i jej nieszczęśliwościom, które ją już dobijały zaradzić umiejącego dobrała męża?

Kto by wierzy, nie

[5]

da tak rzadkiej osobliwości sprawcą naznaczymy?

Tobie to wszystko wspaniała miłości ku tak dobremu Panu przyczytać należy. Tyś to sama te podziałala cuda, któraś [?] jak więc w takich razach bywa długo w przód pod zamieszania, nierządu i wewnętrznej waśni ciężarem przytłoczona taić

musiało, aż też na koniec tchu dużego i sił ostatnich dobywszy, uznojona i zmordowana niejako powoli się dźwigając i podnosząc, strząsała i zwaliła z siebie, on nieznosny ciężar co cię ku samej ziemi cisnął, a czoło i oczy przetarłszy z czarnego znoju [?] sobie między podłem onem namiętności tłumem uczyniłaś, abyś wymieniła i niby palcem skazała na tego z którego się my że jest Panem i Ojcem naszym cieszy, a naślednicy nasi na go zazdrościć będą.

Nie dziwo tedy, N.P. że cię samo bezrządztwo porządnie i podług prawidła rozumnych uwag do tej najwyższej na ziemi dostojności podniosło. Nie dziw pewnie, bo cię miłość senatorskiego i rycerskiego koła godnym być tronu z grona tak wielu przemożnych i przezacnych mężów samego osądziwszy złote berło w rękę jego złożyła i bluszczem korony namaszczone świętością skronie opasała.

Bo też pozwól mi NP. na pewniejsze rzeczy mojej poparcie powiedzieć co myślę. Byli nad Cię pod tę chwilę co z tobą współ na jednym że zawodzie stali i do tejże mety godzili i majątniejsi i możniejsi, a co pewniejsze w tym staraniu troskliwiej zabiegali i czuli: Tyś wprowadzie będąc synem najpierwszego w koronie senatora, nikomu nie dał przed sobą pierwszeństwa czy to ze krwi, rodowitości czy z cnoty wysokości; boś się i nabytymi cnotami nad tysiące wyniósł i między nimi różnił i ze krwią po ojcach zaciągnioną, szlachetnością najprzedniejszą w tym Królestwie Domy zacnością równał; Atoli jednak mniej od niektórych z podziału opatrnego wynoszę rozporządzenia wzięwszy darów fortuny, mniej też, ba??? upornego o koronę usiłowania nie natężył. Boś tej był co i teraz przenikliwości duszy, iżś umiał swoje ku wielkiemu zamysłowi skłonności wspaniale vide.

[6]

Kto by wierzył, aby rozum wezbranymi namiętnościami przyćmiony i przytłumiony, idąc przyrodzonego porządku torem ani ślepy losów przygodzie pomysłność przycytając dobre, zdrowie i dookoliczności wyciągający rady przystosowane, środki i zbawienne drogi obmyślać podolał. Czyliż bowiem najprzenikliwszy dowcip, najdoświadczeszy rozum, najbardziej obeznana na wszystkie strony przezorność, przytomna sobie i pogotowiu dostarczająca sposobów roztropność tym nie szwankują, nie ustają i ze wszech się sposobności pozbawionymi i otra[?] nie uznają, kędy poruszeniem mieszające aspekta spokojny z drogi prawdy zraziwszy umysł, pozorne za istotne, omylne za niezawodne, fałszywe za prawdziwe, zdania naraża i nastrocza? Że rozum który się i w najszcześniejszych namiętności tłumie zwykł imać rzecz ubarwionych prawdy kolorami? Tym ciężej błądzi, im się mniej do błędu przyznaje, tym mniej godny, aby był obmawianym i ochranianym być zasługuje, im więcej obrona od niego od prawdy pokrywa niesłuszność w sobie jadowniejszej złości i szkarady zawiera?

Owoż NP tu już daj swoje wysokie baczenia, na to co powiem. Ojczyzna nasza, synowie jej a bracia naszy pod ową okropną bezkrólewia chwilę podobnymi się stali byli duszy którą zalali ogarnęły wlane ze swego łożyska pasje, namiętności i setnych afektów powodzie. Nie mogliśmy już dobrze myśleć, zdrowo radzić a co najgorsze dobro u nas w złość, złość w dobroć, istota w pozór, pozór w istotę, prawda w fałsz, fałsz w prawdę, obrazie przed nami się naówczas stawił, albo raczej myśmy go sobie sami w takowej wyobrażali dobie. A przecież my się NP Cię o! fortunny przypadku, o! Przejrzała ślepotą! Ominąwszy tysiące spośród tysięcy do osieroconej się korony ubiegających okrzyknieni jednogłośnie, wspólnymi chęciami wybrali i ogłosili.

Któż tu już będzie tego niezwyčajnego zdarzenia przyczyną? I kogo tej tak wspaniale

[7]

wziarkować, co wyśmienitego przyrodzenia i równego mu wychowania było owocem.

Komuż tedy los twojego wybrania przyczynamy? Pewnie Najwyższego Woli, którego wszechwładna ręka buduje i burzy, stawia i obala, wynosi i poniża: jak zaiste: bo się też nic na tym niskim okręgu nie toczy i nie dzieje czemu by wszechmocnym dolożeniem się nie dodał pochopu.

Pochop on jednak różny jest podług różności istot, w które się popęd wraża. Co do serc ludzkich, że te są wolnością nadane i obdarzone, nic się też zmienia przymusem i gwałtem, ale słodką i przyjemną powolnością dźiać nie zwykło: te częstokroć jednej żądze, jednego chcenia nad drugie odmiana i skłonność tak dalece poprzedza, iż możemy wprzód nie nawidziwszy kogo, też samą nienawiść, na przychylną przetworzyć uprzejmość. A to w jednym i niepostrzeżonym myśli mgnieniu. Że się nie tylko z upodobaniem do tej w nad się odzywającej skłonności przychylamy, ale i przeszły powtórnej przeciwny afekt z niespokojnością jakąś potępiamy. Zawsze się przecie to stawać zwykło nie bez poprzedniczego rozumu rozsądku, odkrywającego tam godne kochania przymioty gdzieśmy pierwwej same przywary postrzegali. Ale to tak prędko i nagle iż się nam wyraża żeśmy zdanie i skłonności nasze bez żadnej pobudki i niby cudownym sposobem odmienili. Choć się więc do samego największego woli, w tym ciebie nad innych przełożeniem odwołamy, przecie miłości naszej ku tobie to twoje wybranie dziełem naznajemy: A Bogu, jako sprawcy tak pożytecznego w nas chcemy pełne wdzięczności i dziękczynienia śluby z serca uczynimy.

Jakoś pod owe pomyślne na Rzeczpospolitą naszą losy nie było miasta i miasteczka, wioski i okolicy, nie było żadnego miejsca gdzie by od przedniejszych

domów, do pospolitego gminy postępując, opatrnych nad nami rządów bóstwa nie wysławiano; gdzie by tysiącznego nie wznawiano życzenia, aby

[8]

Pan Najwyższy długiego i spokojnego panowania WKM pozwolił, tak dalece że się wszędy on uprzejmego przyjęcia i radosnej otuchy odgłos o wszystkich uszy objął. Jest Pan, mamy Pana, który mądrością i pieczołowitością swoją ku ostatniemu upadkowi dążącą Rzeczpospolitą naszą podźwignie, utrzyma, zaraduje, i na starożytnym rządu szczęśliwości, potęgi, chwały, sławy i znaczenia stopniu postawi, utwierdzi i ubezpieczy.

I na ten ci to koniec najwyższą, w rękę WKM potęgę złożyli, aby oraz dzielności która jest dusza i jądrem szczerego sprzyjania, a zatem sprawcy nieobłudnej miłości dowody okazali.

I cóż bowiem znaczy oddana najwyższa nad wszystkim władza, która tak długo z dobrem ojczyzny przy krajowych Hetmanach zostawała? Co zawiadowanie mennicą i onej dzierżawa? Co z dóbr nam powierzonych, ba i na dziedzictwo zapracowanych co z Poczt i cel przychodzących znaczna część dochodów na skarb WKM idącego? I zali nie samą, gruntowną miłość wytyka? Co tego jest przyrodzenia, iż samym czcym i gołosłownym sprzyjaniu nie przestając zawsze się o wyniesienie, ogłoszenie i wzbogacenie ulubionej osoby usiłować zwykła.

Zaufaliśmy Ci NP¹ rząd wojska i dozór pieniężny powierzając. Że ich nie użyjesz chyba na ocalenie i zachowanie skołataną wolności, bo któremuż, proszę, z poprzedników WKM podobna się dostała władza? Komu te dwa najmocniejsze filary na których się każdej Rzeczypospolitej i wszystkich królestw wspiera Moc, stałość i przewaga zlecone były? Komuż tedy taka, jak WKM wiara wyświadczona?

Albośmy myśleć nie mogli, bez wszelkiej niesprawiedliwego podejrzenia i zabobonnej bojaźni przywary. To się każdemu o własną i ojczyzny całość bać nie tylko wolno i przystoi, ale i koniecznie należy. Albo my tedy myśleć nie mogli, że mając te dwa nie przebiła oręża, na zniewolenie

[9]

wolności naszej zamach jaki przedsięwziesz? Że porwawszy te dwa cetnary polskie duchy do podłości nie przyuczone, a samowładztwem się słusznie i wspaniale mierzące, pognębisz i pod dumnego możnorządztwa jarzmo karki ich podrzucisz? Abyś tak podłożone wielkie dusze gnębiąc stwierdził niezawodne statysty zdanie: Że *invisa est dominantibus libertas populi*.

¹ Najjaśniejszy Panie.

Takżeśmy myśleć bacznie na własną ostrożność mogli: a przecież my albo nie podobnego nie myśleli, ale pomimo takowych uwag obietnicy się zna z całą utrzymaną wolności potęgą i nadzieją zgoła oddali. Ono wszakże jeżeli nie słowy, tedy rzeczą samą wymiawiając, co starzy oni Rzymianie w ostatnich Rzeczypospolitej raziech dyktatorom swoim powiedzieć mieli w obyczaju: Patrzcie, aby w czym Rzeczypospolita uszczerbiona, uszkodzona oraz na szaniec upadku wydana nie była. Videte necquid respublica decimendi patiatur.

I niezawiedliśmy się też NP. na naszych nadziejach, kiedyśmy Ci i koronę i przy niej nową jak żadnemu jeszcze z poprzedników jego władzę poruczyli. Bo tego wszystkiego co ci oddano na nasze szczególne dobro i uszczęśliwienie obracasz.

Zaciągasz wszystko, abyś nas w czułem przy bezpieczeństwie pokoju zostawił. Pieniądze bić każesz, abyś zagraniczne złe i sfalszowane z ojczyzny wykorzeniwszy a dobremi na to miejsce nastarczywszy, rolnictwo ożywił, handel podniósł, miasta dźwignął i zapomógł, obfitość wprowadził, ręką czyny zawiódł, obywatelowi wczas i wygodniejsze pożycie przyniósł, oraz dał zrozumieć postronnym narodom dom jak kraj ten które ci sprawujesz nie jest ubogi i że Jego obfitość lubuje dostatek, na opatrzny albo nie czułym królu zawisnął. Praw przestrzegasz, bo Cię niby strażnikiem onych uczyniono, aby się dzieła sprawiedliwości od nas nie wy[?].

[10]

I jakichże mocniejszych nad te miłości WKM ku nam okazać potrzeba? Więc głębszych dowodów nie sięgając na rzeczywisty wywód prawdy. Wszakże to w samym przyjęciu korony jaśniej się ona niż w szkle zwierciadła wydaje. Wiedząc albowiem, jak fałszywy jest blask korony, przenikając iż godność królewska pod wspaniałości i świetności pokrywą ostrym jest cierniem wewnątrz nasadzona, ofiarowanej sobie odmówić nie chciałeś, abyś się podjąwszy na trudy i pracę ludowi swojemu dobrze czynił. Od kolebki prawie napojony tą maksymą, że król nie swojej lecz poddanych swoich szczęśliwości szukać powinien, na to abyś królów w czasie przestrzegał i nauczał, teraz sam szczęsnym zdarzeniem na tron wybrany, tego się[?]ławszy prawidła z oburącz trzymasz, i ono swoją wspierasz mądrością, a tak stając świętym ojcem twoim pomnisz sławy swojej w uszczęśliwieniu narodu szukasz. Dosyć tego jawne dowody i wiele by się ich krom tego znalazło, kiedy byśmy pilniej je roztrząsać i w głębszą się rzeczy uwagę puścić chcieli. Kochasz lud twój i żadnej do otrzymania miłości jego podogdy nie omieszkiwasz. Złemu zawczasu zabiegasz niżli je karaniem śmierzysz: wszystkiego ludu będąc ojcem osobliwie szlachetnej miłości jesteś opiekunem, która jest kwieciem całego narodu. Pilnujesz tego kwiecia aby się owoc wiązało. Dlaczegoś też rycerską szkołę ustanowił szkołę prawdziwie nader krajowi użyteczną, z którejby ojczyzna ręka i głowa prędkich,

a dzielnych na swą posługę brała mężów. niesprawiedliwości, niewdzięczności, pieszczoty, za najbezpieczniejsze występki poczytujesz, do czego się wiarowania sam pilności jesteś przykładem. Skracając sprawiedliwości drogę, koronując zasłużoną cnotę, uciekając zaś przed zbytkiem wystroju i rozrzutnością, wszystkim na drodze cnoty przyświecasz. Przymioty albowiem i cudne czyny twoje okraszają osobę i przy twym

[11]

boku są strażą, dając naukę z siebie całemu światu, na czym rzetelna sława należy.

A co bym śmiałym na pierwszym uwielbienia WKM wstępnie położyć, gorliwym jesteś prawdziwej wiary obrońcą. Prawdziwej mówię, która i człowieka wolność i moc używania rozumu posiadającemu, jest najprzystojniejsza, i Boga światła tego dawcy najgodniejsza i jemu najprzypodobniejsza. I z tej ci to natchnienia, pewnie, świętym bóstwa i rozumu płomieniem zagrany pamięta one i nad miód słodsze prawie niebieskimi jesty [=istoty] wyrzekłeś słowa: iż się raczej korony pozbawić i onę dobrowolnie położyć niż od obrony wiary tej na włos odstąpić wolisz. O! Prawdziwie precudna powierzonego sobie nardu miłości! O! Najwyższy dobrego mu życzenia stopniu! O! Najwyższy uprzejmym ku niemu chęci dowodzie! Tego mu sprzyjać i pragnąć, czego potrzeby nieuchronność do wszystkich się w ogóle ściąga, a czego jednak własność i wartość samym tylko przenikliwym i wysokomyślnym a nade wszystko od powziętego mniemania oswobodzonym umysłem odkryta i znajoma bywa. Te to są nieomyślne uprzejmego WKM ku nam afektu godła. Te są [?] któremiś i sprawy twoje i nasze serca głęboko wycechowały na które [?] krwi sobie wybaczymy, tyle raczej cię ojcem dzieci s[?] niż rozkazującym panem być wierzymy. Tym sposobem i tymi krokami tegoś dokazał, czegoś usilnie pragnął, że cię lud twój, którym władasz kocha. Schotelowawszy bowiem poddanych serca większymi ? niżli który z przodków WKM, zaszczycasz skarbami i powagą. Bo nie wiem czyby znaleźć, aby jednego co by waszej KM wszystkiego swego nie wystawił mienia, aby go w gwałtownej jakie potrzebie widział.

[12]

Nie trzeba zatem WKM ostrożnie względem bezpieczeństwa życia swojego postępować. Możesz się bez trwogi z Zygmuntem Starym na łonie każdego obywatela przesypiać, bo najpewniejsza straż to jest przychylność całego narodu. Zawsze u tronu WKM leżę odprawnicę przez którą żaden się jadowity zamysł do niego nie przedrze i nie przebiję. Nie masz takiego poddanego co byś WKM utracić nie bał i co by za ciebie życia swego i co po nim ma najmilszego nie był gotów położyć.

Szczęśliwie żyć będziesz i lud twój szczęśliwie żyć będzie, niech jeno kęś tę zawi-chrzone i nam nawiałem grożące burze, samym czasem i twej przezorności sprawą rozproszą i pomału na dnie osiadą. Smutne to są owoce zastarzałego nieładu, skutki to są nałogowych waśni i niesnasek rozbujalej swawoli, którym mądre prawa, ściśle ich wykonanie i mądrość i pieczołowitość WKM dzieła rychły koniec poło-żą. A jeżeli już tak jest, że się wzajemnego zamięłowania między tronem a narodem oczywiste okazały dowody, jeżeli one najprzedniejsze królów pochwały kochać lud swój i być od niego kochanym, najczulszym i prawie dotykającym obyczajem w twej się osobie znalazły. Nic mi więc nie pozostaje jedno to zapodziwieniem wyrzec com w pochwałach któregoś króla czytał. „Nie jest to człowiek, ale jakiś bez wątpienia dobroczynne pod ludzką postacią utajone bóstwo, a jeżeli człowiek to bardziej do Bogów niż do ludzi podobny. Dlatego tylko na świecie żyje, aby dobrze czynił. Dobrotliwość i łaskawość jego na większa niżeli którego wojennego króla waleczne i zwycięskie męstwo zasłużyły u ludzi na miłość i podziwienie.” Toteż i WKM co do słowa się przystosować powinno. Żyjesz albowiem po to jedynie, abyś dobrze czynił. Czynisz zaś to dobre, mądre prawa dyktując

[13]

pilnego i prędkiego onych wykonania przestrzegając, rozciągając na kraj cały i wszystkie stany, równą, bezstronną i skwapliwą sprawiedliwość przez co zadaw-nione swary i rozterki wytępiasz, zająścia i niesnaski pierwszych domów umarzasz, miłość praw i porządku w sercach wszystkich zaszczepiasz. A tak przeszłe choroby lecząc na przyszłe z daleka skuteczne przyprowadzasz i sposobisz lekarstwa. Jakoż wszystko się w nową (rzecz dawna, w tak krótkim czasie, jakoś nam WKM pano-wać począł) i wcale odmienioną przybrało postać. Wszystko inaczej myśli, inaczej czuje inszym sposobem żyje i żywota kosztuje słodycze. Lecz abyś swój lud ku tej szczęśliwości przywiódł dobie, między niezliczone sposobami, które ci mądrość twa nastęczyła, za najdzielniejsze i niezawodne uznałeś i użyłeś narzędzie, po-wszechne oświecenie narodu. W tym wysokim zamiarze nauki w tobie znalazły opiekuna, wyzwolone sztuki obrońcę, uczeni wsparcie. Zasilenie i zachętę. Lecz co największe, a bez czego by nic wszystko nie znaczyło, będąc sam wszystkich umiejętności i wszystkich wiadomości zbiorem i wizerunkiem, na który się z cie-kawością i podziwieniem wszyscy jak na jedyną myśli, spraw i kroków swych [?] wskazówkę, w pośród onej powszechnych ciemnoty i niewiadomości zamętów, wszystkieś rozprawił, wszystkieś niewiadomości i przesądów chmury, jak wscho-dzącego słońca promienie mocne rozpędzająca ciemności światłem i przykładem twej nieograniczonej wiadomości rozproszył i oświecił. Ale na niby się zeszło ono powszechnego oświecenia rozprzestrzenienia? Co by ono przydało ono do uszczę-

śliwienia większej i konieczniejszej czci narodu, jaką jest u nas gmin pospolity, gmin rolniczy, ona przecie istota i treść najpożyteczniejsza każdego politycznego społeczeństwa, których duszę w uczony względzie, zarówno z drugich starania

[14]

przetarte i polerowne ani być mogą ani też być powinny, gdybyś twoje dobrotliwego starania nie przedsięwziął i do rządu go ludu, z którego wieków [?] tak długo wyrzucały były przykrości umieścić i utrzymać nie postanowił. Dokazałeś zaś tego, alboś przynajmniej wskazał mu do tego zaszczytną drogę, starając się po ustanowienie prawa, którym by zabo??? chłopa, jak i szlachcica, chłop czyli szlachcic jednakiej ulegał karze, przyznając mu moc i zdolność nabywania własności ziemskiej, do której z przyrodzenia człowieka i z uprawy i użyźniania onej w pocie własnego czoła najpierwsze i najbliższe przed wszystkimi panami nabył prawo. Na końcu: zakładając i hojnie nadając [?] szpitale, w których by nędzy przytułek, w starości wypoczynek, w chorobie przyzwoite oparzenie znajdowała. A opłacając z własnej szkatuły przeznaczonych i ustanowionych na utrzymywanie i wspieranie spraw sierot i ubogich w sądach asesorskich patronów, wszystkim własności swoich posiadaniu, pewność bezpieczeństwo a przynajmniej [?] otuchę łaskawiej wróciwszy, dopełniłeś niejako wysokie i dobroczynne królewskiego powołania swego zamiary i obowiązki. Takie to są czyny twoje NP, którem tu z 1000 im równych skwapliwym napomknieniem przywiódł, a które by i nie równie dłuższego czasu i nieporównanie większej i dokładniejszej nad moje rzeczy wiadomości wymagały. Lecz ta sama, że tak powiem próbka, codziennych twoich działań alboż nie stanie za bezsporny dowód, nie sprawowanej WKM dobroczynności? Czyń że tak NP jako czynisz, a żyć jak najdłuższe lata, z serca tobie i sobie życzymy. Bo póty Rzeczpospolita szczęśliwa będzie

[15]

póty my w pokoju, po przebytej da Bóg niedługo biedzie i niszczącej nad nami burzy żadną przygodą nie wzruszonymi zostanie i onym się cieszyć: póty się złotą wolnością, ale oraz rzetelną, bo na sprawiedliwości, dobrem porządku i potędzie krajowej wsparcią i utwierdzoną zaszczycać będziemy, póki twa berło władna ręka nami rządzić i nam rozkazywać nie przestanie. O! kiedy byśmy cię NP dotąd królem naszym mieć mogli, dokąd by się nam pokoju i rzetelnej wolności wczasy przyjadły i [?] siły! [?] jeszcze powtarzam NP nie przeżyte wieki: radości bowiem i uprzejmego uczucia któremu moje wszystkich serca wezbrane być widzę, i których tu otwartym acz nieudolnym jestem tłumaczem, pohamować nie mogę. Bo jako za twą głową całą, wszyscy zdrowia, swobód, wczasu i życia darów używamy, tak

gdy ci nas kiedy, przenosząc się stąd na lepszy żywot opuścić i osierocić przyjdzie, wszystkie nas stroskanych, klęsk, nędzy, ba, może i okrop¹nej niewoli nieszczęścia, nieuchronnie ogarnąć mogą. Z tej [?] troskliwości racz NP obrać miarę szczerości i wielkości naszego przywiązania ku tobie i w tym słodkim dla serca twego przeświadczeniu racz nas do końca dobrotliwą swoją zaszczycać opieką, z którą my tobie u hołdzie serca, a Najwyższemu Niebios Panu wdzięczności i dziękczynienia pokorne oddamy śluby.

Rankraštį (VUB, F. 8–268, 1. 7(v.)–14(v.)) transkribavo prof. habil. dr. Tomasz Kupś.

EPIGRAFAS ROUSSEAU

Nemirtinga dvąsia, kūrybiškai prote, didis ROUSSEAU, SOKRATE, mūsų laikų DIOGENE, žmogau be ciniškų ydų, ieškotas su žibintu vidury dienos¹. Ženevos, Korsikos², Lenkijos Solone, tautų Platone,

kai giminės buveinėje, vėtroje gyvendamas prie neramaus ežero³, po nemeiliu dangumi, kuomet snieginas meškiukas [*śnieżny Niedzwiadek*], dangaus ženklas ir mano kunigaikštystės herbas tarp rugšėjo ir rugpjūčio dažnai taškydamasis lediniais lašais atšiaurią gamtą paverčia atgrasia, tavo, Ženevoje gimusio prie tykios Sekvanos krantų, sėju mokslus, dorybes ir patriotizmą; kai mintu tavo saldžiu žodžių ir stiprinančiu išminties nektaru; kai tavo knygoje dvasios ramybės semiuosi, jaučiuosi tampąs išmintingesniu ir geresniu; kai tavojo mokslo tiesa išsakytoji akimirksniu nugriauna įaudrintų aistrų stabus; kai, nepaisant daugybės įgimtų ydų, degu noru būti geras; kai nebudamas pavydžios fortūnos, nepriteklių, suiručių, žinau esąs laimingas; nors aplink nestinga nuodingų pavydo gyvačių šnypštimo ir žalingų jų dantų⁴, ragauju tykią sąžiningumo ramybę.

Didis ROUSSEAU! Nežinau, kaip priimsiu tavo išminties žodžius. Iš tos proto skelbėjos, iš tos dorybės šventyklos, tą sekamą liūdną pasakojimą, kad tautų papročiams daugiau žalos nei naudos kaip sykis mokslai sukėlė⁵. Net jeigu taip ir būtų, atleisčiau jiems tą tokią didelę kaltę dėl nuopelno, kad tokį iškilų ir tokį dorybingą kaip tu sukūrė vyrą⁶, kurio iškalbingi žodžiai ir mane išmokė, kaip būti dorovingu ir geru piliečiu, oriu ir laimingu žmogumi.

¹ „Ieškau žmogaus“ – vienas žymiausių posakių, priskiriamų žymiam kinikų filosofui Diogenui iš Sinopės, „tikrojo žmogaus“ paieškas, esą vykdžiusio su fakelu ar žibintu vidury dienos.

² Korsikai Rousseau sukūrė valstybės sandaros projektą (sumanymas analogiškas „Pastaboms apie Lenkijos valdymą...“ – tik mažesnės apimties); Ženevą jis nurodydavo kaip geros politinės santvarkos pavyzdį.

³ Karpis gyveno ir kūrė prie Rėkyvos ežero (dar vadinto *Karpio* ežeru).

⁴ Numanoma užuomina į Karpio patirtus vargus ir priešininkų intrigas Raseinių pavieto seimelyje 1788 m.

⁵ Apšvietos scientizmo, kuris Lietuvoje tik formavosi, išraiška. Apšvietos epochos brandžiuoju tarpsniu, kai tiek daug vilčių buvo dedama į švietimo, mokslo, kultūros sklaidą, kaip tik ši Rousseau pažiūra Respublikoje susilaukė didžiausio pasipriešinimo. Žr. Tunaitis St. *Apšvietos socialinės ir politinės filosofijos metmenys*. Vilnius: KFMI, 2004, p. 63.

⁶ Karpis buvo susipažinęs su pagrindiniais filosofiniais J. J. Rousseau darbais, tačiau jo žymiosios „Išpažinties“, paskelbtos tik 1795 m., akivaizdu, nebuvo skaitęs; pastarajame kūrinyje prancūzų mąstytojas save pristato kaip sąžiningą sau ir kitiems žmogų, bet toli gražu ne dorybingumo etaloną.

DO ROUSSEGO.

Na czele Działu.

Duchu nieśmiertelny, Tworczy rozumie, wielki ROUSSEAU, SOKRATESIE, wiekow naszych DYOGENESIE, bez przykład cynicznych człowieka, z Latarnią wśród dnia szukany. Genewieński, Korfykański, Polki Solonie, Platonie Narodów, gdy od ciebie w Gienewie urodzonego, z nadbrzegów cichopławnej Sekwany, w dzień, doświadczy siedzibie, nad wichrowatemi jeziora siedząc odmgłami, pod Niebem nie błąkawym, kiedy śnieżyły Niedziadek, znak Niebieski i Herb Xigłwa moiego, wśród Września i Sierpnia częstokroć lodowatemi przykładać kropkami, w okropną naturę spofobi zgrętwiałość; ciebie nauki,

cnoty,

cnoty, i Patryotyzmu; gdy wisiąc od uści twoich słodkim się i zasilać mądrości pasę pokarmem; gdy cię w wigzach twych mówiącego w ucieszeniu ducha słuchawczy, czuąc się być mędrzym i lepszym; gdy na głos twojej nauki, wzburzonych namiętności nagle upadają bałwany; gdy mimo liczne przyrodzone przywary, pałać żądzą być dobrym: mimo zawilśney fortuny nie ślętek i zręde, znam się być szczęśliwym: mimo światła iadowitych zadróci węzłów, i szkodliwe onych zęby, cichej sumienia kółtuję spokojności: wielki ROUSSEAU! nie wiem iako przyjąć z uści twych miłością prawdy technicznych. Z onej wyrocznicy rozumu, z onej świętości cnoty, onej smutnej wychodząc powieść, iż nauki więcej szkody, niż pożytku w obyczajach Narodu ludzkiego sprawiły. By też i tak być miało; darowałbym im to wielkie przewinienie w nadgodę, i z tak wielkiego i tak cnotliwego, iako ty, utworzyły Męź, przez którego

którego

którego wymowne usta, i mnie się doślało nauczyć, iako być cnotliwym i dobrym Obywatelem; pocziwim i szczęśliwym człowiekiem.

KONIEC CZĘŚCI II.

Uwagi nad rządem polskim oraz nad odmianą, czyli reformą onego projektowaną przez J. Jakuba Russo obywatela Genewenskiego. Z francuskiego na ojczysty język przełożone miesiąca grudnia dnia 20 r. 1788, cz. 1–2. Warszawa: Nakładem i drukem Michała Grölla, Księgarza Nadwornego J. K. Mci., 1789, p. 188–190.

POLITINĖS EŠĖ

SVARSTYMAS, KODĖL IŠKALBA MAŽIAU KLESTI DABARTINĖSE VALSTYBĖSE NEI SENOVINĖSE¹

Iškalba gimė valstybėse², kad jasias išjudintų ir gaivintų. Tačiau ne visur vienodai uoliai ir vienodai sėkmingai tai buvo daroma. Buvo tokių respublikų, savo iškalba smogusių tokiais drąsiais ir galingais smūgiais, kad tų smūgių pakako valstybės apsaugojimui nuo žlugimo arba jos reformos pažangai; tačiau kitose, kur ji buvo silpna, blanki, bejėgė, ji tapo pasmerkta būti laisvės kauke ir ne tik nepajėgė išjudinti valstybės, bet ir pati liko palenkta politikavimo jungui. Kokia galėjo būti tokio ryškaus ir tokio stebėtino skirtumo priežastis? Neieškokime kitos, kaip vien tų santvarkų Genijaus, kuris, daugiau ar mažiau, bet visada artimas iškalbos genijui.

Pirmasis ir gražiausias iškalbos talentas yra sujaudinimo [*wzruszenia*] talentas, taip pasakius, talentas perkelti į kitus ugnį ir įkarštį. Pats savaime tasai talentas turi dvi spyruokles, suteikiančias mūsų dvasiai tas savybes. Šias spyruokles įtempia jausmas ir aistringa gyva vaizduotė. Viena yra charakterio, kita – išorinių aplinkybių kūrinys. Abi mus daro tikrai iškalbingais, pakylėdamos mus virš mūsų pačių: jausmas – pakylėdamas mūsų širdis; vaizduotė – pakylėdama protą. Tesukuria didį retorių šie du iškalbos pradmenys, susieti vienas su kitu ir priartinti prie savo galimybių ribos. Tesujungia juos kalbėtojas, teatskleidžia jų prigimtį. Pastarosios neišmanantis plepys arba ją tiriantis filosofas klausia: kodėl iškalba menkiausiai klesti dabartinėse valstybėse nei senovinėse? Be abejonės, šios jų pačių konstitucija [*ustawa*] geriau sugebėjo pakylėti savųjų oratorių širdį ir protą, kurti juose tvirtą charakterį bei sudaryti jiems palankias aplinkybes: įkvėpti gyvas aistras ir paskatinti atsidurti juos jaudinančių dalykų akistatoje.

¹ *Dla czego Krasnomówstwo mniej iest kwitnące w teażniejszych Rzeczach Pospolitech niż było w Starożytności*. VUB, f. 6, b. 2519.

² Rankraščiuose „valstybė“ nuosekliai įvardijama kaip „visuotinis dalykas / reikalas“: šių žodžių rašyba abėjuose rankraščių variantuose skirtinga ir nesisteminga: „*rzecza Pospolite*“, „*RzeczPopospolita*“, „*RzPospolita*“ ir kt. Tai lotyniško termino „*res publica*“ (o šiuo atveju – prancūziško *république*) atitikmuo, nereiškiantis „respublikos“ kaip valdymo formos, o naudojamas bet kokios santvarkos valstybei įvardyti. Čia pagal kontekstą versta ir „republika“ (kai kalbama apie demokratinius Antikos miestus – valstybes), ir kaip „valstybė“.

Vienu žodžiu: sudrebindavo jų širdis dvejomis didžiosiomis iškalbos spyruoklėmis: jausmu ir vaizduote.

Toks mano atsakymas į iškeltą klausimą, taip sunkiai aprėpiamą ir taip rūpiamą savo naujumu. Pamėginkime patvirtinti šį atsakymą įrodymais, kol jį padarysime gal ne pačiu išmoningiausiu, tai bent jau tiksliausiu.

Pirmoji dalis

Stipriai sužadinant retorių sieloje tą gilų jausmą, patvarų, visuotinį didžiųjų aistrų įrankį ir pirmąją iškalbos spyruoklę, senosios valstybės kreipdavo į du vienodai galingus, prigimtinius dalykus – į tėvynės meilę bei aistrą šlovei. Pažvelkime į puikią šventovę, kurioje kadaise perikliai, demostenai, ciceronai savo ginklais buvo įpratę nugalėti Romos ir Atėnų puikybę. Kokia dievybė vadovavo tų didžiųjų žmonių darbams bei palengvindavo jų triumfą? Šlovė ir tėvynė – tai kėlė, gaivino jų balsą; tų, kas rašė kambaryje [*w Gabinecie*] – tų ranką vedžiojo, jų genijų kurstė, tai jų įkvėpantis paveikslas visada širdis įaudrindavo ir uždegdavo bei padvigubindavo kas kartą jų jausmingumą [*Uczucie*] ir įkarštį [*Zapał*].

Jeigu dabartinės valstybės retai pasauliui suteikia tokių didingų ir tokių gražių reginių, tai ne todėl, kad tėvynės meilė arba šlovės troškimas būtų išginti. Abu šie dalykai drauge neatsiejamai nuo laisvės dar stiebiasi, tačiau jos sykiu ir stokoja, tad ir esti silpnesni. Taigi tenka tik stebėtis, kad jie gyvuoja, nors jų įtaka ne tokia gyvenimiška.

Taigi mums tenka ieškoti klausimo ištakų bei analizuoti jį geriau aprėpiant. Kas yra tėvynės meilė? Visuotinis interesas, tampantis vieninteliu asmeniniu interesu. Galbūt todėl tėvynės meilė yra svetima tose santvarkose [*rzqdach*], kuriose pernelyg didelė piliečių nelygybė, taip pasakius, jiems neleidia įžvelgti vienovės vieniems kituose, ir todėl vieno žmogaus rūpestis beveik niekada nėra visų kitų rūpesčiu. Respublikos, kuriose tų dviejų rūpesčių sąjunga yra laimingos lygybės parama ir pasekmė, yra tos santvarkos, kuriose gyvena ir triumfuoja tikroji tėvynės meilė. Pagrįsta lygybės principu ta meilė bus tuo labiau pajėgi įkvėpti kalbą, kuo lygybė ten bus tobulesnė. Kuri valstybė buvo pasiekusi tokį lygybės tobulumo laipsnį, kuriuo Roma ir Atėnai taip daugel metų pirmavo! ?

Neimant domėn saujos nelaimingųjų, nepritekliaus ir padėties aukų, ten visi piliečiai buvo valdžioje dalyvaujantys žmonės. Gimė ir gyveno lygūs. Vienoda laisvė suteikdavo jiems vienodas jėgas ir vienodas teises. Drauge paklūstantys

vienai valdžiai buvo paklusnūs pareigūnams, kurie teisdavo. Kitaip tariant, teisė pareigūnai, kurie turėjo paklusti tik įstatymui. Pastarasis užėmė valdovo vietą ir visas jo jungas buvo visuotinės laimės ir lygybės jungas. Iš tiesų būdavo skiriami rangai, šalinami tribunolai ir kone sostai, tačiau kiekvienas galėjo tikėtis, kad juos užims, tačiau jų niekas neužims kitaip, kaip vien tik vedamas visų rankos. Ūkininkas, kareivis, senatorius, amatininkas, konsulas – visi šie tokie skirtingi pavadinimai nesugrįžtamai pranykdavo piliečio titule, pirmajame ir pačiame garbingiausiam iš visų. Svarbiausia, ten nebuvo regima ta slegianti bedugnė, kuri daugelyje dabartinių valstybių, žmonijos gėdai, skiria turčių ratelį nuo prastuomenės srities. Šie nebuvo belaisviai; anie nebuvo tironai. Valdžia juk vienu nepasmerkdamo puikybei ir ištižimui, o kitų – vargui ir nuosmukiui. Nebuvo galima pirmųjų lyginti su piktadariais ir godžiais dievais, kurių malonę be paliovos reikėjo pelnyti aukomis ir priesaikais; nebuvo galima antrųjų gretinti su laukiniais žvėrimis, kitaip nesutramdomais, kaip tik sukaustant grandinėmis ir pakeičiant jų prigimtį. Apšviestiems, beturčiams ir galingiesiems, nebuvo nežinoma, kas yra jų tikroji nauda: kad jų prigimtinė laimė kilo iš jų savitarpio pastangų; kad susilpinti vieną šios didelės sąrangos pusę reiškė susilpninti ir kitą; kad pusiausvyra užtikrino abipusę galią. Be tarpusavio paramos respublika būtų panaši į įrankį, kurio spyruoklės, vienur per silpnos, kitur per stiprios, viena kitos neveiktų: viena –suvienijanti, ginanti, apglobianti vienoda tėvynės meile ir pilietį, ir retorių, kita – auklėjanti. Tai yra dar vienas senųjų Romos ir Atėnų laikų respublikų privalumas: auklėjimas buvo ne kas kita, kaip menas visur atskleisti visuotinį gėrį kaip neatsiejamą nuo savojo, t. y., tai buvo nepalaujamas Tėvynės meilės mokslas ir akstinas iš harmoningo žmogaus formuoti pilietį. Pilietyje ir tik dėl piliečio buvo auklėjamas karys, politikas, filosofas, o taip pat – retorius¹. Be Tėvynės meilės dorybės ir talentai prarasdavo savo prasmę arba bent jau pagarbą, bei niekados didžiu žmogumi nebuvo tituluojamas kitas, o tik tas, kuris didžius darbus Tėvynei atliko arba jų ėmėsi. Kitaip nei dabartinėse valstybėse, kuriose šnekama vien tik apie prekybos ir turto reikalus, senovės respublikose viešai kalbėta apie valdžią, apie įstatymų leidybą, apie Tėvynę. Tas žodis „Tėvynė“, tas žodis toks žavintis, toks aiškus, toks mielas kiekvienam, turinčiam širdį ir laisvę, tas žodis, kitur beveik uždraustas, Atėnuose ir Romoje gyvuodamas kiekvieno širdyje, savo aidu užpildė visas tų valstybių erdves. Jis vadovavo po-

¹ Neginčijamas ir trivialus istorinis faktas, kad Antikoje retorika tapo svarbia auklėjimo priemone ir esminga jo sritimi: manyta, kad mokant jaunimą kalbėti, geriausiai išugdomas valstybės pilietis.

kalbiam, lygiai kaip ir mūšiams, žaidynėms, kaip ir deryboms: viešose aikštėse surinkdavo liaudį ir ją išjudindavo; privačiuose namuose buvo ne tik kiekvienos giminės brangiausias turtas: jį dažniau ten girdėdavo nei žodį „tėvas“, „sūnus“, „sutuoktinis“; kūdikiai jį lemendavo lopšyje; seniai jį karštai tardavo net mirties patale. Jis buvo, taip sakant, valstybės obalsis [*krzyk*]; po Dievo vardo, nebuvo už jį nei labiau svarbaus, nei labiau gerbiamo.

Tėvynės meilė, suaugusi su lygybe, sustiprinta auklėjimu, galutinį ir aukščiausią pakylėtumą įgaudavo visuotiniuose susirinkimuose, dažnuose Romoje ir Atėnuose. Tuose susirinkimuose Tėvynė buvo lyg didelėje šventovėje, priimdama žiedus ir tuoktuves iš savo garbintojų. Ten buvo ateinama jai aukoti savo širdį visos respublikos akivaizdoje. Ten Jai buvo smilkomi altoriai ir vainikuojamos Jos statulos. Ten Jai triumfavo didvyriai ir Jai būdavo duodamos priesaikos. Ten pavienė aistra virsdavo visuotine, retorikus iškalba visiems piliečiams uždegta. Ten kiekvienas jų galėjo liaudį valdyti ir valstybę išlaikyti. Pagaliau ten kilo lygybės sostas ir jo pasekmė – tikroji meilė Tėvynei. Tad ten vyko patriotizmo misterija¹, kuri greitai tapo visuotine. Šalčiausias, nejautriausias sielas nedelsiant sušildydavo ir užkurdavo tautoje patriotizmo dvasią, o visiškas atsidavimas tėvynės reikalams plito kaip ugnis, tapdavo nuostabiu dideliu laužu, iš kurio semtasi įkvėpimo kalboms ir darbams dėl tos dievybės, kuriai atnašauta.

Tokia buvo Romoje ir Atėnuose pati pirmoji priemonė įkvėpti didelius jausmus, didžios meilės jausmus Tėvynei. Kas suabejos, kad tai buvo ir veržlus iškalbos šaltinis; kas suabejos, kad Tėvynės nelaimės ar sėkmės, pavojaus ar klaidos akistatoje ją mylintis pilietis galėjo tapti pačiu iškalbingiausiuoju! Kas abejoja, kad brutų² akistatoje negalėjo pakeisti paties Cicerono! Arba kad Filipas³ negalėjo persikūnyti į Demosteną? Arba kad valstietis nuo Dunojaus⁴ krantų nebuvo Tėvynės ir laisvės meilei skolingas savo drąsos ir tos iškalbos, kuria pati Roma stebėjosi? Kas pagaliau suabejos tuo, kad valstybėse, kokios yra dabar, patriotizmo pradai yra menkliau atskleisti, lygybė yra mažiau tobula, auklėjimas – ne toks sėkmingas, vieši susirinkimai – retesni, mažiau esti įkarščio ir jausmo, o tuo pačiu – mažiau didžių retorių?

¹ Rankraštyje: „*Szal Patriotyczny*“ – „patriotinis šėlsmas“.

² Brutas, Liucijus Junijus. Pasak legendos, pagrindinis Romos respublikos kūrėjas. Jo vardas siejamas su bekompromisiniu antiaristokratinio pradų.

³ Spėtina, Filipas II, Makedonietis (359–336 m. pr. Kr.). Graikų sąjungos įkūrėjas, gabus karvedys, nuvalėtojas, neengęs įveiktų priešininkų.

⁴ Dunojus nuo II a. po Kr. pabaigos žymėjo Romos imperijos sieną.

Prie šios pirmosios aistros, tokios palankios iškalbai, senovės respublikos pridėdavo antrą, dar labiau palankią – meilę šlovei. Ją vadinu troškimu – kurį visi turime – kuo labiau išplėsti ir papuošti mums tokį mielą mūsų esybės vaizdinį. Tai troškimas, galantiškumo vaisius, tai gero skonio dalykas: iš visų mūsų reikmių jei ir ne būtiniausias, tai bent jau pastoviausias ir, be abejonės, reikalingiausias sušildant ir stipriai uždegant oratoriaus jausmus. Ji [reikmė] pati gali apdovanoti jo sielą tuo veiklumu, tuo drąsumu, tuo ištvermingumu, kurie jį virš jo paties ir visokiausių kliūčių pakeldami, sielai lemia, taip drįsiu pasakyti, pačią prakilnumo viršūnę. Tokie reikalavimai kelti Romos ir Atėnų retorių mokiniais: drauge su įtaka, kurią galėjo padaryti savo kalba, lygiai toks pats beveik be ribų atviras jiems šlovės šaltinis kuo daugiausiai prisidėjo, kad pastarieji ten klestėjo taip gausiai ir taip prabangiai.

Tose dvejose valstybėse dovana nugalėti, laimėti protus nebuvo, kaip mūsų dabartinėse, talentas, kurio naudos nežinota arba kurio persvaros baimintis: neskirti jam apdovanojimai, tuščios pagyros, kuriomis vidutinybė tarsi siekia prilygti genijui, arba kuklūs atlyginimai, panašūs į skurdo linkėjimus bei negalintys numaldyti šlovės troškimo. Krėslas senate, kėdė Licėjuje nebuvo garbingiausios pakopos, į kurias retorikos ambicija drįso pakelti savo akis. Kodėl ji nebuvo apribota ankštais rėmais, kuomet su tokia drąsa veržėsi į tokį sunkų, tačiau niekaip neatlygintiną amatą? Todėl, kad panašiuose atlyginimuose Graikija būtų regėjusi per menką šlovę – drauge su Demostenu, vedančiu Atėnus į siaučiančią jūrą, savanoriškus vargus ir tremtį, pasmerkiančiu save šmeižtui ir viešoms apkalboms – vien tam, kad atsisėstų į iškalbos sostą, pakeliant daugiau vargo ir daugiau kartėlio, nei jo pakėlė Achilo pavyduolis, kad atsisėstų į pasaulio sostą! <...>¹ Tik Romoje ir Atėnuose, šiuose dvejuose forumuose, laisvės pamėgtuose, iškalba, laisvės draugė ir atrama, padėdama jai darbuose, drauge su ja dalinosi triumfu. O taip pat pelnė šlovinimą visos liaudies [*ludu*], ne mažiau apšviestos, kaip ir nepriklausomos – jeigu patinka – liaupsės ir vienmintišku sutarimu reiškiamą visuotinį pasigėrėjimą. Drauge su tokia įsiteikiančia pasigėrėjimo duokle dar labiau įsiteikianti buvo meilės ir dėkingumo duoklė – plati didi šlovė, nemirtinga. Ir dar, kas žymiai labiau piliečiui rūpi – viešas pasitikėjimas. Tai yra vienintelė tironija, kurią galima sutaikyti su laisve ir žmogiškumu – ta, kuri įgyjama įtikinimu.

¹ Sunkiai iššifruojama abejuose rankraščių variantuose vieta, kurioje kalbama, kad veltui ieškotume kitų tokių iškalbai palankių žemių, tokių oratorystės sąlygų, kurias sudaro šlovės ir geradariškos garbės siekis.

Kuris tikslas tinkamesnis jausmams sužadinti, įpūsti jiems gyvybės, žvalumo, koks labiau pasigėrėtinas retorikai reginys nei paveikslas paprasto, lygiai kaip ir reiklaus Periklio, per beveik keturiasdešimt penkerius metus pagal savo sampratą tramdančio ir suvaldančio blogų, lygiai kaip ir gerų atėniečių protus? <...> Ar reikia stebėtis, jog tiek daug atsirado retorių ten, kur didis kalbėtojas buvo ir didis žmogus? Ir kai pirmasis iš kalbėtojų tapdavo pirmuoju iš piliečių?

Tas pats atsitinka tampant retoriumi, kas nutinka ir tampant didvyriu. Vien tik didelės aistros gali įžiebtį jam didžias paskatas. Pasiųsk paprasčiausiai sielai vieną tų didžiųjų aistrų ir vidutinis žmogus pradės tapti didžiu žmogumi. Kaip magnetas sujudina tvirčiausią metalą, ir taip tos didžios aistros sukrečia sielą, išplėsdamos ją lig didžiausių dalykų; taip padidėjusi jau nieko didingesnio neregį. Kad jos akyse, taip tinka pasakyti, aukščiausi kalnai sumažėja ir susiaurėja pats dangus; tuomet, būdama panaši į erelį, kurio žvilgsnis be skausmo gali atlaikyti saulės spindulius, abejingai žvelgia į pavojus, skausmą ir pačią mirtį, tas pabaisas, savo vaizdu jaudinančias eilinius žmones.

Didelėmis aistromis laikau didelę meilę šlovei ir didelę meilę Tėvynei. Jomis senovės valstybės geriau už dabartinės kalbėtojai sužadindavo tą jausmą, kuris yra pirmoji iškalbos spyruoklė. Dėl kokio meno jiems lygiai taip geriau pavyko išjudinti antrąją spyruoklę – vaizduotę? Tai turėtų atsakyti tolimesnės pastabos, kuriose, kaip ir pirmosiose, veikiau tiesos, nei šlovės meilei pasišvenčiu.

Antroji dalis

Esminė vaizduotės savybė yra reprezentuoti [*malowac*]¹, arba, kas yra tas pats, gyvai suvokti ir veikliai perteikti įvairius skirtingų dalykų sukuriamus paveikslus. Aprėpiamų vaizdų mastas ir žiūrovų gausa, kuriems jie yra siunčiami, kitaip tariant, didelės temos, didūs klausimai ir didelės auditorijos (tribūnos, teatrai) – štai du patikimiausi būdai uždegti bet kurio retorikos vaizduotę.

Dideli dalykai, arba temos, pakylėdami jo protą, toli išplečia jo pažiūrų apimtį: atskleidžia jam svarbiausius ir artimiausius tikslus; būdami neišsenkančiu jo proto drąsių minčių šaltiniu, suteikia kerinčių ir nuostabių vaizdinių. Didelės auditorijos [*Theatra*] suteikia kalbėtojui laisvę ir spontaniškumą [*rozwiązłość*], sutaurinamą tikslumu bei rišlumu; palengvina kalbos mitrumą ir nuoseklumą,

¹ Tikėtina, jog išverstas prancūziškas terminas *peindre*, turįs ir tapymo, ir reprezentavimo, t. y. „pristatymo“ reikšmę.

darą ją veržlesnę ir patikimesnę; suteikia jai pagaliau įtikimumo ir orumo, kurių kur nors kitur veltui ieškotume. Tai buvo daugiopiopa nauda Atėnų ir Romos retoriams ir viena pagrindinių priežasčių, išskėlusių jų iškalbos pranašumą. Pritaikyta didžioms temoms ir patalpinta didžiausiuose amfiteatruose [*Widziadłach*], ji buvo visokiariopai remiama prakilnumo; tam, kad ji pasiektų, nereikėjo jai kelti daugybės temų, kad prilygtų amfiteatro didingumui.

Šnekant apie retorikos objektą: ar Atėnai, kaip ir Roma, matė vien politikavimą, iškalbos pavyduolį, siekiantį ją pažeminti bei patį laikantį valdžios vadžias? Toli nuo savo pavydo objekto akių sprendžiantį didžius valstybės interesus, viešąjį reikalą, kerštingai primetantį pančius kiekvienam, kuris be jo leidimo drįso akis šviesai, o lūpas – tiesai atverti? Argi Atėnuose, argi Romoje pavienių sambūrių arba kurio patvaldžio interesus kalbėtojus visad pažabodavo siauros temos pančiai? Įklampindavo vaizduotę tamsiame bylų labirinte? Brėžė siauras, neperžengiamas jos polėkiui ribas?

Demostenai, ciceronai, jūs niekada nepažinote panašios nelaisvės! Aukščiau si tėvynės reikalų aiškintojai, gimę aukotis brangiausiems jos interesams, nešėte jūs politikos fakelą drauge su iškalbos fakelu. Respublikos lūkesčiai, jos norai, poreikiai, žodžiu, jos reikalai, šis pirmutinysis dalykas jums buvo patikėtas. Dėl jos sėkmės viską iškęsti ir viską kalbėti galėjote. Niekas nestabdė, niekas kitur nenukreipė jūsų jėgų. Perkėlę perkūno griausmą į viešą aikštę ir minios galvas, drebinote juo be vargo privačius rūmus, jųjų sprendimus ir pačių karalių galvas. Jokia valdžios sritis jums nebuvo svetima. Šventas teisių pagrindas, ryšiai, sąjungomis sutvirtinti, maldanti taikos alyva atšipindavo karo kardą. Tautų laimės ir nelaimių įrankiai jūsų rankoms buvo patikėti. Jos laikė svarstyklių lėkštes, kurios sverdavo valstybių įstatymus, o kai kada ir pasaulio lemtį.

Argi tokie prakilnūs reikalai neturėjo būti vaisingi didingomis idėjomis¹ ir didžiais įvaizdžiais [*obraz*]? O kas tai yra didinga idėja arba didus įvaizdis, kas jų šaltinis? Tas, kuris mums nurodo didų objektą. Tokie vaizdiniai ir idėjos Atėnų bei Romos širdyse galėjo būti didūs, nes jų objektas buvo didingiausi reikalai ir didžiausios aistros. Jeigu tai tiesa, kad pusė iškalbos priklauso nuo tapybiškumo [*na malowaniu zależy*], tai koks didesnis jai paskatinimas nei respublika, kuri pati savaime siūlo didelius dalykus jos teptukui?

¹ Čia vertėjas M. P. Karpis pritaikė naujadarą „wrazy“, nurodydamas prancūzišką atitikmenį skliausteliuose /:idées/. Terminas „idėja“ žemaičių literato kūrinuose ir vertimuose apskritai nevartojamas: pagal kontekstą taikomi žodžiai „dvasia“ (*duch*), mintis (*mysl*) ir pan.

<...> Pateikiami Antikos retorių – grakchy, brutų, Cicerono ir kt., kovojančių prieš tironus – „laisvės, teisingumo ir žmogiškumo garbei“ – pavyzdžiai. Visus Graikijos ir Romos oratorius įkvėpė vaizduotė („imaginacya“). Klasikiniai Antikos pavyzdžiai sugretinami su dabartinių valstybių situacija, nežadinančia vaiznuodės polėkio. Dabartinėse valstybėse dominuoja grupiniai interesai: teisėjų gildijos, besivadovaujančios „šaltu protu“, nurodoma, kad jų genijus iš prigimties linkęs į autokratiją, tironiją; teisėjams, politikieriams yra svetima uždeganti vaizduotės jėga. Visai kitaip Antikoje, – autorius įvairiais būdais liaupsina idealizuotas demokratines Atėnų ir Romos santvarkas, kuriose valstybės reikalai buvo tvarkomi viešai, visuomenės akistatoje, didelėse atvirose erdvėse, kurias vertėjas įvardina vertiniu iš prancūzų kalbos – tai „teatrai“ bei naujadaru „widownie“ – „regyklos“. Šie „teatrai“, suteikdami galimybes vaizduotei skleistis, sužadindavo „kilnų pasitikėjimą“, įkvėpdavo retorius. Esą paties Cicerono talentas ribotoje rūmų erdvėje būtų susvyravęs. „Teatrai“ suteikdavo galimybę greitai bei veiksmingai sujaudinti visuomenę.

Galingiausi iškalbos smūgiai yra tie, kurie užgauna aistras – arba pačias gyvybiškiausias, arba visuotiniausias. Mažai jie pravartūs toms siauroms bendrijoms, kurios nesirodo visuomenėje, kurių aistros pernelyg silpnos arba pernelyg apibrėžtos; tačiau visišką sėkmę retorius pelno tik paprastoje liaudyje [na gminie], kurios aistros nesuvaržytos auklėjimo pančių,¹ paklusnios prigimties balsui ir viena kitos tarpusavyje yra gaivinamos, todėl itin plačios ir labai spontaniškos [gwaltowne]². Todėl lengvai pastebėsime, kaip šiuo atveju buvo veiksmingos tos šlovingiausios, ant prietarų lėkštės nesveriamos iškalbos [kulminacinės] vietos, ir kiekvienas be vargo suvoks, kad panašiai žaibai, tam, kad liepsnotų, reikalauja dangaus erdvės. O tos [kulminacinės retorikos] vietos dažniausiai suspindėdavo viešoje turgaus aikštėje, paprastos liaudies akyse, tačiau vėlgi būtų užgesę senate. Mat senato sujaudinimo menas yra visai kitoks, nei tautos [ludu] sujaudinimo menas. Pirmojo iškalba yra sudaryta iš dirbtinumo, proto ir politikavimo. Senate viską neva laimėdama, iš tiesų nublankdavo: argi eiti į širdį proto keliu nereiškia susilpninti, sulėtinti, prigesinti iškalbos veržlumą, užuot jam atvėrus kelią? Tuo tarpu iškalba, kuri reikalinga liaudžiai, nesikiria nuo širdies tiesos ir žmogiškumo

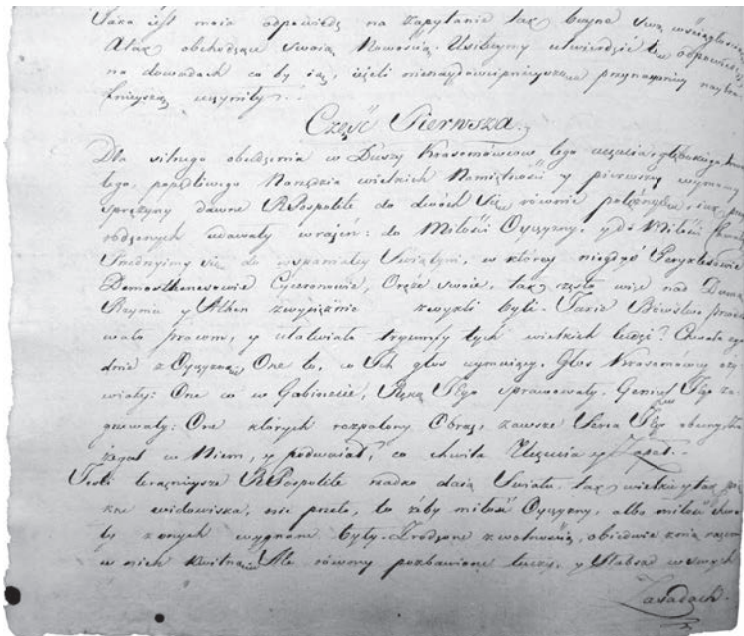
¹ Pažodžiui „aistros, išlaisvintos iš auklėjimo pančių“ (*namieństwo z więzow wychowania oswobodzone*) – aiški Rousseau filosofijos aliuizija.

² Dvejuose rankraščių variantuose skirtingai interpretuojama vieta: hipotetiškai ankstyvesniame „aistros... ir grubios/nuobodžios [nudne], ir pernelyg plačios, ir pernelyg agresyvios. 1813 m. nuoraše žodžio „nudne“ jau nebėra.

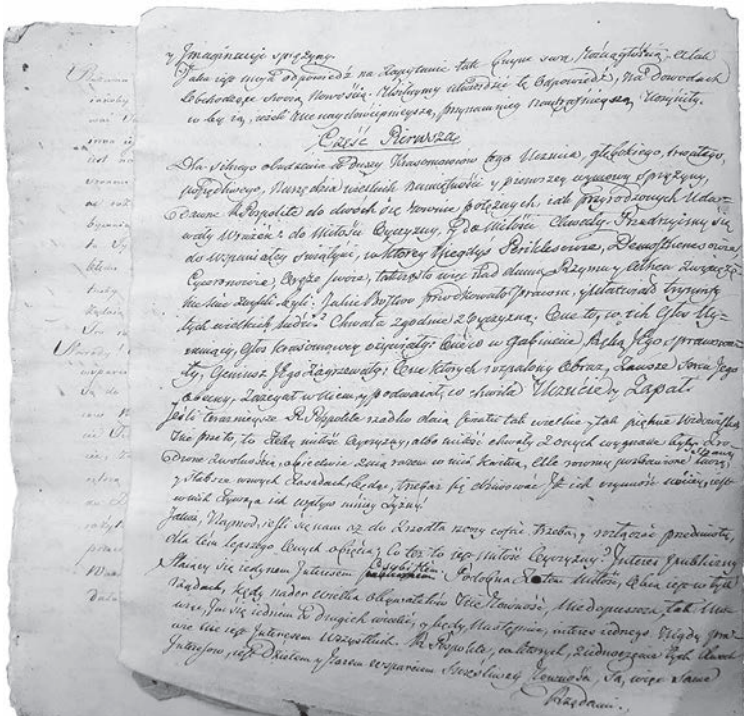
iškalbos. Visa tauta susirinkime yra uoliausias ir aistringiausias teisėjas – jis nori būti stipriai sujaudintas ir labiau trokšta įspūdingos vaizduotės aiškumo nei švelnios ir ramios proto šviesos. Trokšta kalbėtojo laisvės, skelbiančios tautos laisvę: netgi išsakyti kartūs dalykai būdavo palydimi plojimais, kadangi sąžinė liepdavo, o vargas išklausydavo. Kadangi tai buvo ne tironų, kuriems nieko neįmanoma kitaip įrodyti, vien tik per apgavysčių arba pataikavimų miglas, sambūris. Tai buvo piliečių dauguma, kuri lygiai dėl savo vargo kaip ir iš pareigos viską norėjo regėti atverta; piliečių, kurie tuo godžiau reikalavo tiesos, tuo jos triukšmingiau prašė ir kurie ją tuo karščiau priimdavo, kuo aiškiau ji jiems būdavo rodoma.

Tautos! Jeigu tarp jūsų atsiras tokios, kurios sieks savo laisvei paramos ir jos ieškos iškalboje! Tautos, jūs turite du būdus šiam tikslui pasiekti. Paskatinkite jūsų oratorių laisvą vaizduotę; leiskite jiems atsistoti didžiuliuose amfiteatruose. Leiskite jiems kalbėti didžiomis temomis. Pakelkite, stiprinkite jų jausmus, uždekite jų širdyse drauge su karšta šlovės meile dar karštesnę meilę tėvynei. Iškalba, staigiai pakylėta lig dangaus ir toli išskleidusi savo geradariškas šakas, panaši į senovinį milžinišką medį, suteiks jums patikimą apsaugą ir nuo maišto audrų, ir nuo aitraus tironijos alsavimo. Suteiks jums tokias pačias laisves ir šloves, kurias kadaise sukūrė dvi iškiliausios pasaulio tautos.

1813 m. rugsėjo 7 dienos pabaiga

Karpio rankraštinių darbų sklaida: du skirtingi traktato *Dla czego Krasnomówstwo mniej jest kwitnące w terażniejszych Rzeczach Pospolitych niż było w Starożytności* nuorašai (VUB, f. 8, b. 2519, l. 2–9 (v.) ir VUB, f. 8, b. 2519, l. 10–17), antrasis datuotas 1813 m. kovo 7 d.

KODĖL VEIKTI NETURĖTUME? NEBENT NEŽINOTUME LAISVĖS VERTĖS*

LAIŠKAS IŠ RĖKYVOS 1789 M. LAPKRIČIO 29 D.¹

Po tris ketvirčius trukusio tylėjimo, turiu antrą iš Dauggalio pono laišką. Jis visiškai tenkina ir mano troškulį, ir smalsumą. Nepaisant Seimo apkaltinimo neveiklumu (dėl to aš nesutinku), kaip ir anksčiau jis man, patriotui, teikia dominančios medžiagos pastaboms. Nežinau, kodėl dabartiniam Seimui turėtų būti klijuojamas neveiklumo bruožas, toji nuomonių skirtingybė, kuri niekieno stebinti neturėtų, kuri buvo, yra ir turi būti visų respublikoniškų, o tuo labiau gausių balsavimu sprendžiančių pasitarimų požymis ir savybė arba, kaip norėtų kiti, yda, o kaip ašai manau, būtina priedermė, netgi taip pasakyčiau, tobulybė. Ko daugiau joje yra: intrigos, korupcijos dvasios, neišnaikinamo, kaip visada, taip ir dabar žydinčio privataus intereso... Per penkis ketvirčius šimtatūkstantinę kariuomenę patvirtinti... Pusę numatyto skaičiaus ekipuoti... Numatyti, sutvarkyti ir atverti gausiausių mokesčių šaltinius... Mokesčius nedidelius, paisant krašto poreikių, tačiau didelius poreikius piliečių turtų ir prietarų atžvilgiu bei sunkius dėl neįprastumo ir daugybei provincijų kaip visada nederlingo meto... Daugiagalvę netvarkos despotizmo hidrą jos pačios lizde, nepaisant nuodingų slibinų švilpimo ir kraupių cerberių kauksmo, kurių ji buvo saugoma ir ginama, sutraiškyti. Pirmąjį mostą, sutriuškinant su laiku išpampusį ir bjaurų prietarų, pertekliaus bei pasileidimo stabą, ištižusiuose jo sarguose, tačiau švento veidmainiškumo kauke prisidengusiuose, įvykdyti... Tikrą ar tariamai išgalastą peilį mūsų kaklams, idant sulaužytume arba atbukintume... Kaltininkus, bent jau papirktus mūsų krašto nelaimių ir nusikaltimų įrankius, nepaisant jų buvusios puikybės ir dabartinio pasitikėjimo nedorais sėbrais, pelnyton atsakomybėn patraukti, o

* Siekiant padidinti antraščių informatyvumą bei palengvinti orientavimąsi M. P. Karpio tekstų problematikoje, daugumai kūrinių vertėjo suteikti sąlyginiai pavadinimai. Juos nurodo antraštės kursyvas.

¹ Unikatinis prastos kokybės spaudinys, leidėjas, leidimo vieta nenurodyta. Tekstas neskaidytas į pastraipas, skyryba visiškai atsitiktinė, jos principai dažnai neaiškūs. Po kai kurių sakinių išspausdintas mįslingas trijų, kartais keturių ženklų daugtaškis, galintis reikšti ir praleistą Karpio teksto atkarpą. Verčiant šių ženklų atsisakyta, tekstas suskirstytas į pastraipas pagal didesnius prasminius vienetus.

tuo būdu nuo kadais laiminčias piktadarystes, sėkmingai sėjusias ir platinusias niekšybes, išpuikimą, prievartą, savanaudiškumą, pažaboti... Argi tai nėra laiku nuveikiami darbai, gausūs ir dideli, kuriems pasiryžo, kuriuos atliko arba atlieka?

Pridėkime dar Karinės komisijos¹ įkūrimą ir jos potvarkius; naują įstatymą dėl Vaivadijų civilinių – karinių komisijų: tai kūrinys kuo naudingiausias, jeigu būtų tobulesnis komisarų rinkimo ir skaičiaus požiūriu. O dar kiti dalykai, regis, smulkesni ir atsitiktiniai, o iš tiesų būtiniausi ir ne mažiau pastangų, laiko ir skirtingų nuomonių derinimo reikalaujantys? O ką galime pasakyti apie didį, neišpasakytos svarbos užmojį, apie tokį užmojį, reikalingą, suplanuotą ir jau pradedamą įgyvendinti, kuris yra pirmoji, didžiausia ir vienintelė viešojo gyvenimo sėkmės, jo svarbumo ir patikimumo viltis, o privataus gyvenimo – dargi ramybės ir laimingumo viltis! Kalbu apie Deputaciją, skirtą nustatyti valdymo sandaros formai. Jeigu net nieko daugiau, nei šis kilnus ir būtinai reikalingas sumanymas, dabartiniame Seime nebūtų nuveikta ir rezultatyviai atlikta, tai šis Seimas būtų epocha, nuo kurios turėtume skaičiuoti naują politinės ir civilinės erdvės atgaivinimo erą.

Esu įsitikinęs, kad tie rinktiniai asmenys imsis steigti bei reglamentuoti sargybos arba įstatymų vykdymo kontrolierių veikimą, sukviečiant pasiuntinius į seimą: ar dabartiniu papročiu, ar nauju, tai yra išrinktiems ilgesniam laikui. Reglamentuos elekcijos būdą ir instrukcijų sudarymą, projektų teikimą ir laisvą balsavimą dėl jų, – būtent greitą, paprastą, užkertantį kelią intrigoms, jėgos panaudojimui, audroms, suokalbiamis ir dideliems kaštams. Nubrėš tiksliai laiko ir valdžios ribas visiems urėdams, pradedant nuo žemiausių ir baigiant aukščiausiais. Numatys ir paskirs visiems piliečiams laipsnišką dalyvavimą juose, taip nuramindamas ambicijas, grąžins lygybę, prikels kilnų rungtyniavimą siekiant krašto garbės², o tuo pačiu paklos tvirtus pamatus Kardinalinėms teisėms³, nuo kurių it nuo saulės priklausio viešojo bei asmeninė laimė.

¹ *Komisja Wojskowa Obojga Narodów* – kolegialus Seimo organas, įkurtas 1788 m. lapkričio 3 d. paleidus Nuolatinės Tarybos Karo departamentą; priėmus Konstituciją, jos funkcijas perėmė Teisių sargyba. Komisiją sudarė vienas etmonas ir 17 seimo renkamų komisarų. 1793 m. vėl atkurtos dvi atskiros karo komisijos – Lenkijos ir Lietuvos.

² Aliuzija į Rousseau „Pastabas“: „Tokiame visuotinių varžybų kunkuliavime sukiltų toks patriotinis įkvėpimas, kad jo vieno pakaktų iškelti žmones aukščiau jų pačių, ir be kurio laisvė būtų tik tuščias žodis, o įstatymai tik chimeros“ (Rousseau J.-J. *Pastabos Lenkijos valdymui ir numanomai jo reformai*. Iš prancūzų kalbos vertė Vygandas Aleksandravičius. In Viliūnas D., Aleksandravičius V. *Jėnas-Jakvėšas Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*. Vilnius: LKTI, 2016, p. 94). Rousseau siūlo net jaunimą lavinti kilnaus rungtyniavimo dvasia, organizuoti žirgų lenktynes ir pan.

³ Šiuo atveju „kardinalinėmis teisėmis“ (*Prawa kardynalne*) laikomas esminių Abiejų Tautų Respublikos santvarkos principų rinkinys (suformuotas XVII amžiuje): laisvų rinkimų teisė; bajoro asmeninio

Nežinau, ką maną daryti dėl karalių: tegu darą, ką nori¹, kad tik jie nebūtų renkami taip, kaip dabar.

Peržengtų jiems patikėtas ribas, jeigu painiotų politiką su civilinės teisės ir teisėtumo dalykais; dalykus, turinčius trukti amžinai, su kintamais ir nuo aplinkybių priklausančiais. Vietoj to, užsiims ūkininkų luomo padėties pagerinimu, paleisdami juos iš tironų jungo, ne taip [kaip siūloma] išlaisvinant juos nuo ūkių, kuriuose gyvena ir visuotinai leidžiant kraustytis iš vienos vietos į kitą, o veikiau teisės įgalintu tam tikro dydžio žemės įsigijimu. Steigiant artimus papapinius, iš kelių skirtingo luomo asmenų sudarytus ir brangiai nekainuosiančius teismus, kuriuose valstietis arba ekonomas su savo ponu arba principalu ir, atvirkščiai, ponas su jais galėtų kasdien spręsti smulkius, bet svarbius ginčus, kylančius dėl tarpusavio sutarčių laužymo ar nesilaikymo. Šitaip užtikrinus ūkininkų gyvenimą, sveikatą ir nuosavybę, jau tam tikru būdu pasikeis mūsų krašto politinė sandara² (ir įkandin ekonominė), kurios didžiausias trūkumas buvo ne tiek ūkininko nušalinimas nuo įstatymų leidybos valdžios, draudimas siųsti jiems savo atstovus nustatant mokesčių mokėjimą, kiek jų civilinės laisvės pašalinimas, pasmerkiant juos fantastiškam despotizmui³.

Miestams, priešingai, atims bet kokias ypatingas prerogatyvas įstatymų leidyboje, taipgi kuo uoliausiai nutrauks bei sustabdys ir jų augimą, jų pralobusios puikybės didėjimą⁴.

Šių nuomonių priežasčių, kaip atitinkančių mūsų krašto konstitucijos dvasią, nuodugnų pagrindimą, kaip žadėjau ankstesniame laiške, atsiųsiu Jo malonybei Ponui kada nors vėliau.

Tokie Seimo darbai, vieni jau padaryti, kiti baigiami, dar kiti pradėti mažų mažiausiai neužtraukia ant dabartinio mūsų Seimo neveiklumo nuodėmės šešė-

neliečiamumo; teisė bajorams valdyti žemę ir užimti urėdus; bajoriškos lygybės principas, visuotinės mobilizacijos, konfederacijų ir kt. teisės bei principai. Į jų aprėptį pateko ir Lietuvos – Lenkijos unija.

¹ Prie bajorų Kardinalinių teisių prilausė ir karaliaus elekcija. Tai radikalus Karpio tekstų respublikoniškas pasažas; vėlesniuose Didžiojo seimo tekstuose apie karalių Žemaitijos pasiuntinys atsiliepia diplomatiškai korektiškai, pagarbiai.

² Karpis solidarus su fiziokratizmu, postulavusiu, kad teisingas („pagal prigimtį“, natūralus) ūkinių santykių sureguliuojimas yra pirmasis, esminis ir vienintelis teisingas politinės valstybės sandaros konstitavimo pagrindas ir principas.

³ „*Podanie fantastycznemu despotyzmowi*“ – XVIII a. antroje pusėje skirtingi ATR publicistai, atrodo, net varžėsi ieškodami originalesnių, įtaigesnių epitetų valstiečių priespaudai nusakyti. Karpis čia neatsilieka, gal net pralenkia kolegas.

⁴ Realiai tokių puikybė pasigirti galinčių miestų LDK (bent jau Karpio Žemaitijoje) nebuvo. Sunku pasakyti, koks provaizdis kurstė Karpio antiurbanistinį patosą.

lio. Tai tiesa, juolab jei apžvelgsime įžūlėjančius didžiųjų kaimyninių valstybių veiksmus. Jei pastebėsime jų nepastovumą, kabinetų svyravimą, keliantį tikrai patriotinį troškimą naudotis akimirka, kurią mums Apvaizda nurodė kaip vienintelę progą, galinčią ištraukti mus iš netvarkos prievartos ir kaimynų despotizmo, pripažinsiu, kad mažai, arba bent jau per lėtai veikiame. Vis dėlto, jeigu regėsime užmojų mastą ir svarbą, jeigu sugretinsime juos su ankstesniųjų seimų darbais, jei pagaliau pamatuosime praplaukusio jiems paaukoto laiko trumpumą, tai daug ir greitai, o kai kuriuos darbus net labai greitai padarėme.

Mane neramina ir liūdina tai, jog mus jau lyg ir pasiekia žinios, ką numaćiau, ko dar prieš Seimo pradžią bijojau, apie ką viename Jo mylistai Ponui rašytame laiške informavau. Esą stingsta jau tas kilnus patriotizmo įkarštis, kuris dorybingas uolių pasiuntinių sušildydavo širdis, kuris juos pakylėdavo virš jų pačių, dieviško savo veiklumo įliedavo į abejingiausius protus, darė juos Laisvės didvyriais, visų nusistebėjimo, pagarbos, meilės objektu, savo ir Lenkijos šlovės trimitu, triuškintoju vergų menkybės bei menkystų vergovės ir buvo išskirtiniausias dabartinio Seimo bruožas. Jau stingsta tas įkarštis! O kodėl turėtų nestingti? Gal panašiai, kad kuo svarbesnis dalykas, kuo labiau įtemptas, juo greičiau jis sutrūksta? Tačiau taip nutinka dėl mūsų fizinių kūnų, o dvasia nuolatos kupina gijų, galinčių naują juostą visada naujai supinti. Ar tokia žmogaus širdies ir proto laisvės savybė – lygiai nenorėti ko nors tokiu pačiu įkarščiu, koku buvo norėta iš pradžių, ir kad žmogaus protas toks apribotas, lygiai kaip ir kintamas, kad ką iš pradžių mato esant teisybe, vėliau – jau abejotina tiesa?

Nepažino nuodugniai daikto vertės tas, kuris dėl jo greitai užsidegė, taip lygiai greitai ir įkarštyje atvėso. <...> Daiktas esmingai geras – yra geras visais požiūriais. Dalykas teisingas – visada yra teisingas. Tokia yra Laisvė ir meilė jai. Nejaugi tai sotumas šlove, kurią tariasi pasiekę, kad jau jos padidinti nebegalima? Šlovė neturi ribų, kaip ir darbai, kuriais ji įgyjama. Mažiau kainuoja praradimas, nei jos įgijimas. O kas jos ieškodamas pavargo, tuo pačiu ją prarado. Gal širdis gniaužia nusivylimas girtinus savo sumanymus įgyvendinant tais būdais, kuriais sumanyta, gal dėl nuolatinių išgąsčių ir kliūčių? Nusivylimas nesąs sielos taurumo matas. Pats pasipriešinimas, priešgyniavimas yra būtini ir reikalingi, kad žygius lydėtų didvyriškumo ženklas. Nedidelė tų darbų šlovė, kurie lengvai atlikti. Gal pagaliau niekšingo aukso galia, niekingos intrigos, gėdingas baugštumas galėjo tą dievišką Tėvynės ugnį pridengti, užlieti, užgesinti? Apie tai ir mąstyti negaliu, juo labiau tuo tikėti nepradėsiu. Jeigu taip

galėčiau pamąstyti, norėčiau drauge su Brutu pasakyti: *dorybė yra tuščias vardas*¹. <...>. Sakyk tiems brutams², tiems katonams³, sakyk tiems mūsų solonams, tegu nenustoja būti tokiais, kokiais būti pradėjo, kokių mes norime, kokiems suteikiame savąjį pasitikėjimą. Įrodys savo, užtikrinu. Įrodys, jie patys mus, o mes juos padarydami laimingais. Tė nebijo tų šmėklų, to užsienio baidyklų melavimo, kurį perduoda nusamdytos, nupirktos ir vergiškos kaliausės, baikščiai ir uoliai dumiančios mums akis.

Nugalėtojas imperatorius, nugalėtojas maskolius! Tiek jų tos perdėtos pergalės vertos, kiek turko pralaimėjimas. Silpnesniu nugalintysis nei nugalėtasis lieka. Jeigu maža dar to nugalėjimo: sumokės dar brangiai Europai tie du édrūs, žmogaus krauju nepasisotinę drakonai. Ilgam suteiks darbo visuotinis Austrijos olandų sukilimas savajam tironui. Žymiai daugiau jis čia praras, nei jam dešimt laimėtų belgradų atneštų naudos. Pavergia tuščias provincijas, krauju ir pelenais padengtas. Netenka gausiai gyvenamų, žvalių, turtingų ir verslių. Ir bent jau tiek jų išlaikymui po geležiniu savo jungu turi mokėti, kiek jos pačios ką tik įgytos kainuoja. Ir ne vien čia pasibaigs jo despotizmo darbai. Narsus vengras savo ir tironų krauju apšlaksto putotas Dunojaus bangas. Nusimeta gėdingus, prievarta primestus pančius ir sau parašys jau laisvus įstatymus. Mes tai dar savo dienomis gyvendami išvysime. Maskva, šis milžiniškas molochas be kraujo ir nervų, pats sugniūš nuo savo svorio. Nereikia jai jau turko, nereikia švedo; nepagydomos ydos ir susinaikinimo pradai jau graužia ją. Jos dabartinė istorija panaši į stebėtiną, tačiau apgaulingą mirštančiojo pastangą. Tai jau paskutinis išsisklaidyti turinčių gyvybinių dvasių mostas. Greitai mirs. O mes gi būsimės tos mirties liudininkai.

¹ Iš tiesų Karpis parafrazuoja Horacijų: „*arba dorybė yra tik tuščias vardas, arba veiklos žmogus teisėtai garbės ir atlygio taikosi*“. „*Aut virtus nomen inane est, aut decus et pretium recte petit experiens vir*“ (Horatius, *Epist.lib.I. 17. 40*). Gali būti, kad ištarmę perėmė iš Cicerono traktato „Brutas“. Kalboje akivaizdūs Cicerono retorikos principai: gausumas (*copia*), klauzulės, klonai, visų trijų stilių panaudojimas, bendrosios vietos.

² Brutus Liucijus Junijus, vienas legendinių Romos respublikos įkūrėjų ir pirmųjų konsulų; respublikoniškųjų dorybių įkūnytojas. Išgarsėjo griežtumu savo sūnams, kuriuos nuteisė myriop už dalyvavimą ištremtų aristokratų sąmoksle.

³ Buvo du Katonai (abu Markai Porcijai) – *Cato maior* – Vyresnysis, senosios kartos romėnas, hellenistinių įtakų priešininkas, kūręs lotynų kalbą, tautinės pakraipos literatūroje ir gyvenime šalininkas. Markas Porcijus Katonas Utikietis (*Cato Uticensis*), Katono Vyresniojo proanūkis, kuris žlugus Respublikai nusižudė Utikoje (todėl tokia pravardė). Imperijos laikotarpiu – stoisko respublikono idealo įsikūnijimas.

Prūsijos karalius stingsta jos draugystės glėbyje. Tegu ir sustingsta. O mus kas rūpi. Gerai, kad mums parodė širdį, kad mums netrukdo. Darykime savo. Tačiau mus išduos. Turėkime šimtą tūkstančių, ir išdavystė mums nebus baisi¹. Tačiau šimtas tūkstančių nieko prieš tas tris potencijas nelaimės. Taip bus, jeigu tik su visais pešimės, o ne veiksime. Turint šimtą tūkstančių, bus mums galima prie vieno glaustis, prie kito jungtis, kur didesnę sau saugumą įžvelgsime. Tai įprastinė ir jau neišvengiama Europos politika².

Mes dar būsim silpni su šimtu tūkstančių. Maskva bus silpna. Sujunkime tada mūsų silpnas jėgas ir būsim stipresni. O imperatoriaus nepaisykime. Ilgai jis turės apie save mąstyti. Tačiau Prūsijos karalius nori savo rūmams lenkų karūnos. Ką gi? Tegu ją užsideda, jeigu mums jau taip [ji] renkama įkyrėjo. Tačiau paskui seks sosto paveldėjimas, taigi ir absoliutizmas? Tai natūrali išvada, tačiau neatitinkanti kitų kaimyninių valstybių interesų. Pagaliau, jei taip kada nors ir atsitiktų, jau vienai ar kitai paveldėjimo [formai] negalima prieštarauti. Pakluskime būtinybei: absoliutizmas dar nutiks, bet ne mūsų ir ne mūsų vaikų dienomis. Pagaliau tebūnie, kas tik būna, o mes darykime tai, ką privalome daryti. Darykime, ką galime. Neveikti, kad mūsų darbai perdaryti arba bėgant laikui gali būti sugadinti – tai jau negeras atsargumas. Numatyti ateitį – tai ne žmogaus pastangų reikalas; daryti tai, kad mums naudinga – tai jų tobulybė.

Kodėl veikti neturėtume? Nebent nežinotume laisvės vertės. Despotiškos valdžios, tokia daugybė akis draskančių dabartinių tautų pavyzdžių mus turėtų iš letargo pažadinti. Šiaurės Amerika sulaužė tvirtą anglų valdymo jungą. Tačiau kiek kraujo jai tai kainavo? <...>. Leodiumas stengiasi grįžti prie savo pirmųjų nuostatų³. Aragonija ir išdidus katalonas daro žygius atgauti savo vėjo išpustytoms laisvėms ir supelijusiems jų pergamentams. Pats italas, parklupdytas prietaringos valdžios, nepatenkintas taria šventą laisvės vardą. Lepus prancūzas, su pasaldintu bei karčiu jungu nuo amžių apsipratęs, grandines savo bučiuoti ir jas išmiklinta plunksna ir garbinančia iškalba virš visų respublikoniškų laisvių iškelti įgudęs, šiandien, stulbinančiu pavyzdžiu sutraukęs pančius, įstatymus sau

¹ Kalbama apie Didžiojo seimo nutarimą padidinti ATR kariuomenę iki šimto tūkstančių vyrų.

² Autoriaus stilistinio sinkretizmo, programinės, sąmoningos eklektikos pavyzdys: aukštąjį patetišką stilių staigiai pakeičia „žurnalistinis“, buitinis, pragmatinis kalbėjimas.

³ Leodiumas (lot.) – valonų miestas Lježas ir to paties vardo vyskupija. Karpis čia (ir toliau) turi galvoje Didžiosios Prancūzų revoliucijos sužadintą 1789 m. „Lježo revoliuciją“, pamėginusią atkurti viduramžišką savivaldos sistemą, įsteigusią Lježo respubliką.

ir savo karaliams rašo¹, ir, kaip būdinga, drauge su nelaisvę pakeičiančiu šventu laisvės jausmu, dar neįprastu, iš vieno kraštutinumo puola į kitą, su dar jam nežinomos laisvės šūkiais vykdo šiurpius nusikaltimus ir pasileidimą vadina laisve. Visa Europa, trumpai tariant, jaučia ydingą savo esybės būtį, į kurią ją skambūs, tačiau klaidinantys visuotinio gėrio, krašto saugumo, valstybės didybės žodžiai, o iš tiesų ambicija, perteklius, ištižimas ir valdančiųjų tironija atvedė. Jaučia ir laukia progos pakeisti dabartinį savo būvį. O mes, pagimdyti, išauklėti, sujungti su mielu ir girtinu laisvių jausmu, turėdami joms progą, neturėdami jokios kliūtis ar neturėtume veikti, viską pakelti, kad su jomis išliktume, jas išsaugotume ir įtvirtintume? Tai daryti turėtume. Tai ir darome.

Parašiau. Prikeverzojau, kad tik žinotum, kas ir kaip mano vienvėje mintijasi. Mąstydamas štai taip, kaip čia nenuosekliai, su nuotrūkiais aiškinuosiu, galvoju visai kitaip, nei tie, su kuriais šiuo metu man tenka ginčytis. Mano bendrapiliečiai galėtų gerai pasirodyti Varšuvoje; toks jau jų, nedrįstu jo taip vadinti, mąstymo, veikiau kalbėjimo yra varšuvietiškas būdas. Tad būkite budrūs, kad, į būsimąją seimą ieškodami pasiuntinių, neapsigautumėte. Tam tėra vienintelė priemonė: suteikti kitą formą seimeliams, nustatyti kitą elekcijos būdą. Priešingu atveju, tai, kas iki šiol buvo padaryta gero, bus sugadinta.

Iš Rėkyvos Žemaitijoje 1789 m. lapkričio 29 d.

¹ Galbūt galvoje turimas prancūzų tautos Nacionalinės konstitucinės asamblėjos (*Assemblée nationale constituante*) 1789 m. rugpjūčio 11 d. dekretas „Dėl feodalių teisių ir privilegijų panaikinimo“. Kitas dokumentas, 1789 m. piliečių teisių ir konstitucinės santvarkos įtvirtinimas, paskelbtas gruodžio 22 d. „Žmogaus ir piliečių teisių deklaracija“, mėnesiu vėlesnis už Karpio „Laišką iš Rėkyvos“.

*Rykiowa na Smudzi
29. Listopada 1789.*

PO trzy kwartalnym przemilczeniu, drugą mam od WMC Pana odezwe. Doga-
dza ta sowiecie i utęsknieniu i ciekawości moiej. Mimo okrzykniętą bez-
czynność Seymu (na co się ja nie zgadzam) zawsze on jest obfitą Materią interes-
ujących Patriotyizm uwag. Niewiem, dla czegoby Seymowi terazniejszyemu bez-
czynności miała bydź przypięta cecha, w tey zdań różności, która nikogo zadzi-
wiać nie powinna, która była, jest i bydź musi wszystkich Republikantskich, a tym
samym w licznym głosujących składzie Obrad przymiotem i własnością, iak chcą
drudzy, przywarą, iak zaś ja myślę, konieczną powinnością, że nie rzekę, dosko-
nałością. Co więcej: w tym intryg, ducha Partyzantskiego, i niewykorzenioney
owszem iak zawsze, tak i dziś kwitnącey prywacie, w przeciągu pięciu kwarta-
łów, na sto tysięcy Woyska się ugodzić, ... Półowę uchwaloney liczby na no-
gach postawić, ... Wieloliczne podatkiowania żyzdola przepatrzyć, przemacać i o-
tworzyć, ... Podatki, małe względem potrzeb Kraiowych, lecz wielkie względem
przełożenia i przesądu Obywatelskiego, a ciężkie stosownie do niezwykłości i
nieszczęśliwey wielu Prowincyi doby ustanowić, ... Hydrę wielogłówną bezrząd-
nego Despotyzmu, w samym Gnieździe swoim, mimo świst iadowitych Smoków
i wycie okropnych Cerberów, od których strzeżona i broniona była, potłumić.
Pierwszy zamach na skruszenie z czasem ogromnego i potwornego zabobonności,
zbytku i rozwiolności Bożyszcza, w pieśczonej a maską świętey Hypokryzyi
pokrytych Strożach jego, uczynić, ... Prawdziwie czy zmyślenie zaostrzone noża
na gardia nasze, ikruszyć lub przytępić, ... Sprawców, a przynajmniey zakupca na-
rządzie nieszczęście i bezprawioów Kraiowych, mimo ich przeszłą świetność i dzisiej-
sze w mocnych Uczestnikach nigodziwości zaufanie, do przykładney odpowiedzi
pociągnać, a tym sprawiedliwości na górującą niegdyś zbrodnię, bądź grożącym
i płazem tysię mającym tylko, bądź rzeczywiście ciętym zamachem postrach i zgro-
zę na uspioną w bezkarnym powodzeniu swoim podłość, dumę, przemoć, i osobi-
stość rzucić i rozszerzyć, nie sąż to czyny w domiar czasu, w którym się przed-
sięwzięły, wykonały albo wykonywają, liczne i wielkie? Przydadmy ustanowie-
nie Kommissyi Woyskowej i Jey opisy; Prawo świeże względem Kommissyów Cy-
wilno-Woyskowych Woiewódzkich, dzieło naypożyteczniejsze, gdyby co do Ele-
kcyi i liczby Kommissarzów było doskonalsze. Nuż inne materye drobne na po-
zor i przypadkowe, lecz nieuchronne a niemniey zaięcia czasu i zdań różności
wymagające? A co powiedzieć o przedsięwzięciu wysokim, wielkim, nieskończo-
ney wagi, o przedsięwzięciu żądanym, zamyślanym, i iuż wykonywającym się, od
którego pomyślności, zacności i powagi Publiczney, a spokojności i szczęśliwo-
ści prywatney, naypierwsza, naywiększa i iedyna zawisła nadzieia! Mówię o De-
putacyi do Układu Formy Rządu. Gdyby nie więcej, nad ten szlachetny i ko-
niecznie potrzebny zamysł, na terazniejszym Seymie wykonanego i do skutku
przywiedzionego nie było, Seym ten, byłby Epoką, od którejbyśmy nowy uszczę-
śliwienia Politycznego i Cywilnego zawod rachować powinni. Boć mniemam, że
się ten wybor Osób zajmie ustanowieniem i okryśleniem Straży, albo Władzy po-
strzegającej Praw wykonania między zwołaniem na Seym wysyłających się Posłów,
czy to zwyczajem terazniejszym, czy nowym, to iest; na czas dłuższy obierać się
mających. Przepisze sposób Elekcyi, układania Instrukcyi, podawania do nich
Projektów, oraz wolnego o nich każdemu wotowania, prędkie, proste, intrydze,
przemocy, burzom, zayściom, i kosztem zapobiegający. Oznaczy dokładnie gra-
nice czasu i władzę wszystkich czynnych, począwszy od nayniższych, aż do nay-

wyższych Urzędów. Przeznaczy i nakaże wszystkim Obywatelom stopniowe na też Urzędy postępowanie, czym zaspokoi ambicję, przywróci równość, wskrzesi Szlachetną w ubieganiu się do dostojności Królowych zawieść, a tym samym położyć trwałe zasady Praw Kardynalnych, na których się Publiczna i Prywatna obraca szczęśliwość. Niewiem, co uczyni z Królami: niech co chce czyni, iednoby nie tak, jak dotąd, obierani byli; W prawne się pewnie nie wda materyc. Przystąpiłaby granice powierzzonego sobie zlecenia, gdyżby pomieszała Politykę z Cywilnością i Prawnością. Rzeczy wiecznie trwać mające z odmiennemi i od okoliczności zawisłemi. A na to miejsce, zajmie się ulepszeniem Stanu Rolniczego, przez wyjęcie ich z pod żelaznego Tyranów iarżma, a to, nie tak wyswobodzeniem ich od Rol, na których mieszkają, i powszechnym przejścia z miejsca na miejsce pozwoleniem, iako raczy przez prawną własność nabywania pewney wielości Ziemi, przez wyznaczenie bliskich, Parafialnych, z kilku Osob różnego stanu złożonych, i niekosztownych Sądów; gdzieby się Chłopek, czyli Włódarz z Panem albo Pryncypałem swoim, i wzajemnie Pan z nimi mógł co dzień rozprawić o drobne i ważne spory z zobopólnych Kontraktów i Umów ich złamanych lub niedotrzymanych wynikające. A przez to ubeśpieczenie życia, zdrowia, i własności Kmiecy, już się nieiako odmieni Konstytucya Polityczna (a pogotowiu Ekonomiczna) Kraiu naszego, której naywiększą przywarą było, nie tak usunięcie Rolnika od władzy Prawodawczej, co do wysyłania z łona swego Reprezentantów do stanowienia na się Podatków, iako raczy pozbawienie ich wolności Cywilney przez nieodzowne podanie ich, fantastycznemu despotyzmowi. Przeciwnie, Miasta nie tylko od wszelkich zaszczytnych pogotowiu Prawodawczych Prerogatyw oddali, lecz nadto wzrost, wielkość ubogaczonego przepychu onych iak naystarowniej przerwie i zatamuje. — Tego osobliwego zdania, zaaydzisz WMC Pan przyczyny, iak mi się wyrażają gruntowne, bo w naturze zdrowych Polityki maxym, i w duchu Konstytucyi Królowi naszemu wiarney, czerpane, które, iakom przeszły Poczty oświadczył, nadeszły kiedyś WMC Panu.

Takie czynności Seymu iedne już wykonane, drugie w dokonaniu, inne przedsięwzięte nie wciągną bynajmniej na Seym terazniejszy opieszałości przywary. To prawda, iż iezeli się obejrzym na nagłą ościennych Mocarstw okoliczności; Na Ich zmienność, na Gabinerów niepewność, a ztąd na chęć prawdziwie Patriotyczną korzystania z tej chwili, którą nam Opatrzność wskazała, iako iedyną do dźwignienia Nas z pod przemocy bez-Rządu i Sąsiedzkiego Despotyzmu; przyznam, że mało, albo przynajmniej, że opieszale czyniemy; Lecz iezeli damy baczenie na obrzerność i ważność dzieła, gdy go z przeszłych Seymów czynami porównamy, gdy go naostatek z krótkością upłynionego, a tej robocie poświęconego czasu pomierzmy, wieleśmy i prędko, a nawet niektóre rzeczy nader prędkośmy zrobili. Co mię trwoży, co mię smuci, jest to: iż, iako Nas tu dochodzą wieści, com przewidział, czegom się ieszcze przed początkiem Seymu lękał, com w iednym z Listów do WMC Pana Debrodzieia dawniej pisanych oświadczył, iż stygnie on Szlachetny Patriotyzm zapal, który cnotliwe górlwych Posłów zagrzewał dusze, który ich nad samych siebie podnosił, Boską dzielność swoją w nayoboiętniejsze przelewał umysły, czynił ich Bohaterami Wolności, celem powszechnego podziwienia, czci, i miłości, trąbą Polskiej i własney sławy, pogromem niewolniczey podłości i podłej niewoli oraz był znamienującą Seymu dzisiejszego cechą. Iż stygnie ten zapal! Ale czemu by stygnął? Czy to, iż rzecz im bardziey natężona, tym się prędzey zrywa? Aleć to w ciałach Fizycznych ma miejsce; w duszy, zawsze jest tyle wiatku, iż na nowe pasmo zawsze osnować można. Czy to, że własnością jest serca i umysłu Człowieczego niechcieć zawsze tego z tym zapędem, iak się z początku chciało, i że rozum ludzki iak okryślony tak

odmienny, że co pierwiej za nieomylną, potem za wątpliwą widzi prawdę? Nie poznał gruntownie wartości rzeczy, kto, iak się do niey prędko zapalił, tak równie rychło w zapale opłonał. Rzecz miłości naszej w sobie godna, zawsze iest godną. Gdy przez ustawiczność powszednicie, sposób na to, z drugiey się iey przypatrzeć strony. Rzecz istotnie dobra zewszeh względów iest dobra. Rzecz prawdziwa, zawsze iest prawdziwa. Taka iest Wolność, i miłość oney. Czy sytość sławy, którey mniemaią, że dostąpili, i że już iey powiększyć nie można? Sława nie ma granic, iako i czyny, przez które się nabywa. Mniej kosztuie utrata, niż oney nabycie. A kto w szukaniu iey ustał, tym samym ią stracił. Czy rozpacz doprowadzenia chwalebnych układów swoich do zamierzonego celu temi drogami, któreśmy sobie założyli, ustawicznymi wstrętami i przeszkodami serce zajmująca? Rozpacz, nie iest wspaniałey duszy podziawem. Sam opor, sam wstręt koniecznie potrzebne są, iżby dzieła miały Bohatyrstwa piętna. Nie wielka tam z czynów chwała, które przyszły z łatwością. Czy nakoniec moc podłego złota, nikczemney intrygi, wstydlivey bojaźliwości, mogła ten Boski miłości Ojczyzny ogień przytłumić, zalać, zagasić? O tym i myśleć nie mogę, pogotowiu temu wierzyć nie będę. Gdybym miał tak pomyśleć, wołałbym z Brutusem powiedzieć: *Próżnem i st Imieniem Cnota*. Tyle ia o cnocie tych wielkich Ludzi trzymam, których Imion przez same uszanowanie piero moie dotknąć nie śmie, którym miłość prawdziwych Obywateli Oltarze z serc swoich złożyła, i na nich ie niezgluzowanemi zapisała charaktery, które Sława na nieśmiertelnych skrzydłach swoich po całym świecie, gdzie iedno chwała ma swe przybytki, gdzie Wolność i iey cnoty są znane, raznosi, i do trwającej równo z światem zanieśie potomności. Mów tym *Brutusem*, tym *Katonem*, mów tym *Naszym Sola-nem* nich nie przestaję byćż iakie ni, iakimi byćż poczeli, iakich My chcemy, w iakich My naszą pokładamy ufność. Dokaż swego opewniem. Dokaż, że sami w Nas, że My w nich będziem szczęśliwi. Niech się nie lękaią oney mury, oney obłudy zagranicznych postrachów, przez naięte, przedayne i niewolnicze poczwary, bojaźliwey rostopności oczy mamiących.

Zwycięża Cesarz, zwycięża Moskwa! Tyle ich te przesadzone zwycięztwa, ile Turczyna przegrana kosztuią. Słabszym zwyciężający niż zwyciężony zostanie. Jeżeli mało na tym wycięczeniu się: przypłacą ieszcze drogo Europie te dwa żarłoczne, krwi ludzkiej nie syte smoki. Powstanie powszechne Niderlandu Austriackiego da dużo i długo Tyrannowi swemu do czynienia. Więcej on tu nieskończenie utraci, niżby mu dziesięć dobrych Belgradów przyniosło korzyści. Zdobywa Prowincye puste, krwią i popiołem osute. Utraci ludne, żyzne, bogate, i przemysłne. A przynajmniej tyle na ich utrzymanie pod żelaznym Berłem swoim łożyć musi, ile one same i nowo zdobyte kosztuią. Nie tu się Despotyzmu iego zakończą skutki. Waleczny Węgrzyn krwią własną i tyrańską zbroczy pie-niste Dunaia nurty. Zrzuci z siebie haniebne i gwałtem narzucone kaydany, a swobodne sobie napisze Prawa. My to ieszcze za dni naszych widzieć będziemy. Moskwa, on Posąg ogromny bez krwi i nerwów własnym się przytłoczy ciężarem. Nie trzeba już nań Turczyna, nie trzeba Szweda; w sobie ma niezaradne skazy i wyniszczenia się zaczyna. Dzieła Jey terazniejsze podobne są do zdumiewających, lecz zwodniczych konaącego usiłków. Ostatni to rozproszyc się mamiących duchów żywotnich zapęd. Umrze zaraz. A My tej śmierci będziem świadkami. Król Pruski, stygnie w przyjaźni. Niech i oziębnie. A nam co do niey. Dobrze, że nam dodał serca, że nam nieprzeszkadza. Czyśmy swoje. Ale Nas zdradzi. Mieymy sto tysięcy, a zdrada nam nie będzie straszna. — Ale sto tysięcy nie przeciw tym trzem Potencjom nie podoła. Tak iest, jeżeli się tylko z wszystkimi bić, nie zaś czynić zechcemy. Mając sto tysięcy, będzie nam

XVIII. 2. 1247

wolno tam się przychylić, z tym się łączyć, gdzie większe dla siebie upatrzę bezpieczeństwo. To zwyczajna i już dziś nieuchronna Europy Polityka. My będziemy jeszcze ze stem tysięcy słabi. Moskwa będzie słaba. Złączym tedy siły nasze słabe, a będziemy mocniejsi. O Cesarza nie dbamy. Długo on o sobie myśleć będzie musiał. Ale Król Pruski chce dla Domu swego Polskiej Korony. Coż na tym? niech ją włoży, kiedy się nam tak już oberała naprzykrzyła. Ale zatym Sukcesya Tronu, więc i absolutyzm nastąpi? Naturalny to wniosek, lecz niezgodny z interesami innych ościennych Mocarstw. Wreście, by też i tak kiedyś być miało, już tej lub innej Sukcesyi przeszkodzić nie podobna. Ulegamy konieczności: przecię Absolutyzm nie za naszych, ani za dni Wnuków naszych będzie miał jeszcze miejsce. W ostatku niech będzie co chce, My czynimy co My powinni. Czyńmy co możemy. Nie czynić, iż dzieła nasze przeobrażone lub z czasem zepsute będą, zła taka ostrożność. Przewidzieć przyszłość, nie ludzkiej to roztropności sprawą. Czynić co nam użyteczne, to jest doskonałość.

Ale czemu byśmy czynić nie mieli? Gdybyśmy nie znali szacunku Wolności. Gdybyśmy już zasmakowali sobie w onym to przeszłym, spokojnym, to jest Despotycznym Rządzie, przykłady tylu dzisiejszych Narodów, w oczy nam bijące obudziły naszą powinną bezczułość. Ameryka Północna złamała twarde Pannowania Angielskiego Berła. A ileż to krwi ją nie kosztowało? Niderland stoi przy swych Przywilejach, i mimo rozlane po całym Kraju Siepaczków Roty, koniecznie chce swe odzyskać zaszczyty, które im Dom Austriacki, Dom ten zawsze dumny, ambitny, przeniewierny, i przysięg nie trzymający, pod pozorem wprowadzenia lepszego Rządu, i uszczęśliwienia Poddanych, w rzeczy samej zwoli Despotycznym Gabinetu swego układowi, targu, wywraca, wydziera. Leodjum do swych się pierwiastkowych umów wrócić usiłuje. Aragonia i dumny Katalończyk, na odzyskanie zwiędzłych swych swobód, i zbutwiałych Pargaminów schadzki składa. Sam Włoch zabobonny upodlony Rząd, święte Imię Wolności niegodnemi wymawia usty. Miękkie Francuz z osłodzoną lecz gorzkim żarzem od wieków oswojony, więc swoje chętnie całować, i one nad wszystkim Republikańskie swobody wysiłonym piórem i chlubnym językiem przenaszać przywykły, dziś, dziwnym przykładem potargawszy pęta, Prawa sobie i swym Królom pisze; a jako więc z niewoli na wolność wychodzącym, a z świętym swobody uczuciem, jeszcze nieoswojonym zwyczajna, z jednego zbytku na drugi przechodząc, pod hasłem Imienia nieznanomej im Wolności, okropne bezprawia popełnia, i rozwiózłość wolnością nazywa. Cała Europa, jednym słowem, czuje zły byt swojego iestestwa, do którego ją wielkie lecz pozorne, dobra powszechnego, bezpieczeństwa Kraiowego, wielkości Państwa słowa, w rzeczy, ambicya, zbytek, miękkość, i tyrania panujący h przywiodła; Czuje i czeka łada sposobności do odmienienia stanu swego niniejszego. A my, zrodzeni, wychowani, zistoczeni, z lubym i chwałnym swobod uczuciem, mając do tego porę, nie mając żadnej przeszkody, niemielibyśmy czynić, poruszyć, i wszystkiego doświadczyć, abyśmy się przy nich utrzymali, zachowali i utwierdzili. Tak czynić powinniśmy. Tak też czynimy.

Napisałem. Nabazgrałem, bo chcę iżbyś wiedział, co i iak na mej samotności myślę. Myśląc zaś tak, iak się tu niedokładnie i ucinowo tłumaczę, myślę całę inaczej, niż ci, z którymi o tym czasem rozprawiać mi przychodzi. Współ Obywatele moi mogliby się dobrze wydawać w Warszawie; Tak ich sposob, nieśmiem mówić myślenia, lecz mówienia zgola jest Warszawski. Ztąd patrzcie, abyście na Sejm następujący na wyborze Posłów się nieoszukali. Na to jedyny środek, dać inszą Formę Seymikom, inszy sposób Elekcji. Inaczej, co się dotąd zrobiło dobrego, będzie odrobione.

XVIII. 2. 1247

SEIMELIŲ VAIZDAS.

ARBA KAS YRA DABARTINIAI MŪSŲ SEIMELIAI?¹

VARŠUVA, M.DCCC.XCI

Kas yra dabartiniai mūsų seimeliai?

Tarp daugybės nevykusių dalykų, apskritai esmingų mūsų valstybės konstitucijos ydų, ir pastarosios dergėjai, lygiai kaip ir mylėtojai, dabar mums pirštais bado mūsų seimelius: vieni, užgauliausio šmeižto pagauti, svaiddosi nevaldomais žodžiais, antrieji uoliai trumparegiškai, lyg susitarę, nors dėl skirtingų priežasčių dabar skelbia, kad seimeliai, kaip darantys gėdą tautai ir jos konstitucijai, turėtų būti pašalinti nepaliekant nė jokių pėdsakų. Juk joks tikras ir šviesus patriotas negali nepritarti, kad jų forma šiandien mažų mažiausiai neatitinka tos dvasios, kurios vedini juos mūsų laisvieji protėviai sukūrė. Negalime būti patenkinti ta visuotinei ir paskirai gerovei neišmatuojama nauda, kurios dėl jų laukti ir gauti galėtume, ir jei norėtume juos išsaugoti dabartiniu pavidalu, tai būtų noras ir uždavinys arba paties tamsiausio² piliečio, arba didžiausio nedraugo bajoriškos laisvės ir lygybės, bei viso iš šių privilegijų kilti turinčio gėrio. Tačiau būtinai turime pripažinti ir tai, jog pakeitus tų seimelių vaizdą, pašalinus tą bjaurų ir jiems nebūdingą būdą, jų esmė ir jų prigimtis turi išlikti šventa ir nepažeidžiama, kaip mūsų kraštui galintis suteikti begalinę naudą tobuliausias politinis kūrinys³. Į šią

¹ *Obraz seymikow czyli co są seymiki teraznieysze nasze? Czym są i być mają z natury ustawy swojej? Czy w ten ustawy ich zamiar trafia projekt podany od deputacji rządowej? Jaki sposób albo jaka może być im dana forma, aby były tym, czym być powinny?*, Warszawa, 1791. Nuo 26 p.: *List, albo zdanie do przyjaciela w Warszawie o seymikach, z Rykijewa na Żmujdzi 24 kwietnia 1790*. Būtent šiuo veikalu Karpis liko žinomas platesnei Lietuvos visuomenei, amžininkams. Pvz., „Mokytų žemaičių“ sąrašo sudarytojas Liudvikas Adomas Jucevičius (1813–1846), plačiau pristatęs kitus Karpių giminės atstovus, nurodo, kad Mauricijus Pranciškus Karpis „Taip pat kilęs iš Upytės apskrities, kelis kartus buvo Žemaitijos pasiuntiniu į Varšuvos seimus Stanislovo Augusto viešpatavimo metais. Išleido Seimelių vaizdas (*Obraz Sejmików*)“, Varšuva, pas Diufurą, 1791 m., in 8, 58 p. In Liudvikas Jucevičius. *Mokyti žemaičiai*. Vilnius: Vaga, 1975, p. 80–81.

² Karpio neologizmo pavyzdys: „*naymnieyswiatlego*“ – „kuo mažiausiai šviesaus“.

³ Dabartiniu požiūriu seimeliai „*tobuliausias kūrinys*“ gali būti todėl, kad jie eliminuoja absoliutinės monarchinės ir aristokratinės santvarkos blogybes, o idealiai sureguliuoti, gali spręsti ir tiesioginės demokratijos keliamas problemas (mažinti „liaudies“ diktatūros, totalitarinių režimų grėsmę). Seime-

mintį ir šį įsitikinimą pažvelkime gyvais, patikimais ir trumpais pavyzdžiais. Kas yra mūsų seimeliai? Kas jie yra savo prigimtimi? Ir kokią jiems galima suteikti formą, kad jų darbai atitiktų didelius jų idėjos¹ užmojus?

Kad žinotume, kas yra mūsų seimeliai, paskirus, kai kada daugiau, sykliais mažiau būdingus jų reginius surinkime į vieną vaizdą. Tai bus veiksmingesnis būdas pasibjaurėti jų forma, žeidžiančia pasibaisėjusių ir iš tiesų dorų piliečių širdis. <...>. Kas galėtų išsivaduoti iš didžios nuostabos, pajuokos ir paniekos jausmų, įdėmiai pažvelgęs į to taip gėdingai vykdomo instituto pradžią, eigą ir pabaigą?

Štai įstatymų numatytu metu surenka, surašo², vedasi mūsų „kraffai“ alkaną driskių minią, gaują girtuoklių, statinių riterius, karčiamų braidytojų siaubą ir baidykles, ginkluotus rėksnius, nuo plūgo ir spragilo atitrauktus. Šis rinktinis piliečių frontas, keliaudamas į posėdžių vietą, ganiavose ir nakvynėse krikia užkimusia gerkle, iš kurios pakaitomis veržiasi bravoras ir savo principams sveikinimai „vivat“ kurtina dangų, dergia žemę, gąsdina ausis. Ta tvarka ir išvaizda, kuria iš namų patraukė, atvyksta posėdžiauti į miestus, tokių kompanijų vertus. Išsikrauna mantą ir skirstosi po karčiamas ir kluonus. Sėdasi už stalų, nusimarinusiems pilvams parengtų. Su pompa plėšo ir ryja pusžalius gabalus. Maldo besočio bedugnio skrandžio alkį. Pilnomis statinėmis laka proto likučius temdančius gėralus. Pagaliau, taip prisigėrus, renkasi visuomenės darbui. Išeina, tuntais griūna už savo principalo, pagal procesą savo varžovus pasveikinti turinčio. O čia jau vieni ieško poilsio, nusverdėję į apgliaumijusius griovius. Antri, bjauriai riaugėdami, lengvina perpildytus vidurius³. Kiti trenksmingais riksmiais kovoja su panašia priešais juos ateinančia šutve. Susiduria: girtuoklis pastumia girtuoklį. Vienas latras pastumia kitą latrą. Išsako vienas kitam senas nuoskaudas. Apsikeičia nešvankiausiais žodžiais, griežia dantimis, griebiasi ginklų, iš supuvusių makščių traukia surūdijusias špagas. Kapojasi. Kyla kerėplų aladas. Švysčioja kardais. Pasklinda žvangėjimas, auga griausmas ir žviegimas, teikia abiejų pusių riteriams pastiprinimo. Pjautynės. Tas ieško nukirstos no-

liai – esminis federalizacijos institutas, kuriam lemiama reikšmę teikė J. J. Rousseau „Pastabose Lenkijos valdymui ir numatomai jo reformai“.

¹ Vartojamas terminas *Ustawy*.

² Žodžių žaismas: *spisać* – surašyti, užsirašyti į kariuomenę; *spisek* – sąmokslas.

³ Groteską, grubų stilių galima laikyti tam tikru klasicistinių Apšvietos amžiaus kanonų laužymu (žr. Mikšytė R. *Silvestras Valiūnas*. Vilnius: Vaga, 1978, p. 11). Stilistiškai ir chronologiškai artimiausias lietuvių autorius, talentingai vaizdavęs bajorus girtuoklius, buvo Silvestras Valiūnas (kūrinyje *Plungės – Telsių kontubernija*, XIX a. II dešimtmetis).

sies, tas nurėžtos ausies sklypo. Anas savo išbarstytus pirštus renka. Štai tam per veidą rėžia kreivus randus, kitam geležis, iki smegenų tekusi ir didžiulę tuščio proto galvoje atvėrusi skylę, išstumia lauk girtą sielą¹. Kraujas trykšta urmu, trinksi šūviai, laksto kulkos. Kliūna kaltiems ir nekaltiesiems. Tuoj po pasiektos pergalės nugalėtojas užima aikštę, išdidus laimėjęs grasina žvilgsniu ir žodžiu.

Kas gi vyksta toliau? Grūdasi pas tą, kuris nežinia ką daugiausiai nuveikti ketina. Čia pagaliau susirenka trys arba keturi Jų prakilnybės į kamara, kalbasi, kortuoja, kombinuoja, derina, planuoja. Tas liudija, anas svarsto, tas grasina, o šis atsisako, kitas prasimano, meluoja, prisiekia, nusileidžia ir rezga išdavystę. Pagaliau išeina – žvelgia vieni į kitus, į vienus įtariai, į kitus – patikliai.

Tą dieną, po dviejų ar trijų valandų darbo ir veiklos pilietiškos, traukia į posėdžių vietą, eina su pritariamu riksmu, šturmu, o kurgi? Pas pijorus, pavyzdžiui². Ten trijų sieksnių celiukėje, o! stebuklas! Keli tūkstančiai žmonių³ įsigrūda, prakaituoja, slegiasi, dusinasi ir tariasi. Siekia renkamųjų balsų, pradeda, atmeta, renka, rašo, liaujasi. Nieko nebus, reikia pavogti seimelį⁴. Pirmininkaujantis vogčia atbulas traukiasi, jau viena koja žengia per slenkstį. Ištikimas jo satelitas, laukdamas iš anksto sutartų vingrių protekcijų, it senas lenkas prie Evangelijos skaitymo iš makštų pusiau ištraukia kardą⁵, grasina povyza, akimis, suraukta kakta bei Marso fizionomija, rodo esąs pasirengęs privirti bigoso⁶, jeigu kas nors pasirodytų didis drąsuolis prieštarauti pavardės skelbiančiam, į kurį sudėjo visą savo nuopelną įvardijimo ir jų karūnavimo viltį. Šis drebančiu

¹ A. Meysztowiczius, kupiūravęs pastarąjį, matyt, drastiškiausią sakinį, visą „seimelio vaizdo“ kautynių atkarpą, „*taip spalvingą, beveik epinę, charakteringą*“ pateikė kaip „*negalimą praleisti*“ Karpių giminei skirtame tyrinėjime (*Karpiowie herbu własnego*. Wilno, 1907, p. 61–62). Seimo vaizdo ištrauką pateikia ir Karolis Estreicheris d. III, t. VIII, 1903.

² Karpiui artimiausia pijorų rezidencija buvo Raseiniuose (nuo 1750 m.); 1785 m. pastatytas naujas pijorų vienuolynas.

³ Ironiška hiperbolė: Lietuvoje sieksnis buvo lygus 1,83 metro; didysis sieksnis – 2,84 metrų.

⁴ Nutraukti seimelį „veto“ teise arba sužlugdyti atvirai pažeidžiant įstatymus buvo nesaugu ir neįprasta. Grupuočės veiksmingiau savo tikslų siekė juridškai nekalto seimelio „vogimu“ (*kradzież sejmiku*). Seimeliai „vogti“ įvairiai: informaciją apie posėdžių pradžią pasiunčiant tik klientams arba patikėtiniams; paskelbiant apie jį tik paskutiniu momentu, kad priešininkai nespėtų atvykti; netikėtai paankstinant posėdžių pradžią. Dar kitas būdas – seimelio maršalkai staiga pakeičiant posėdžių vietą ir dezorientuojant oponentus (1761 m. toks „vogimas“ nutiko Kaune). Karpis, atrodo, turi galvoje panašų „seimelio pavogimo“ būdą.

⁵ Paprotys apnuoginti kardą skaitant Evangeliją (Apšvietos epochoje jau pašieptas) egzistavo ir Lietuvoje: „Jokiu būdu neleidžiama, kad bažnyčioje, kol skaitoma Evangelija, mūsų studentai stovėtų su nuogais kardais“. Alberto Cėciševskio memorialas, 1699 II, punktas 7. In *Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai*. Vilnius: Mokslo, 1987, p. 235.

⁶ *Frazeol.*: „privirti košės“; bigosas – tradicinis bajorijos valgis iš prieskonių, mėsos ir kopūstų.

ir nesuprantamu balsu mikčioja, skubiai nešdinasi, slepiasi vienuolio celėje, sukalba Dievui maldą dėl seimelių sėkmingumo ir Jam dėkingas pasigeria.

Taigi santarvės dvasia visų atšaldė protus, susitaikė galų gale¹. Veržiasi iš visų kampų kūlvirsčiais laukan, skelbia deputatą, teisėje apskukrų, teisėją, teisingumu šlovingą, pasiuntinį, išmanyti krašto valdžios reikalus įsimiklinusį, patirtį turintį panašiuose urėduose, nes visai neseniai, regis, studentų seimeliuose, pagirtinai atlikusį pasiuntinio pareigas; kitą, turintį pakankamas pajamas įsigyti sau anglišką karietą ir du narčius arklius, pasiuntiniškoms ir deputatiškoms funkcijoms išjudinti derančius beigi išlaikyti savo garbę gebantį reguliariai girtais stalais pavieto bendražygiams, dėl kurių afektų į šią magistratūrą² ir yra renkamas. Trečią, daug ko stokojantį tenkančiai pareigai, tačiau krašto tarnybai uoliai skiriantį liesumo likučius, kad prasuktų keblų savo reikaliuką arba draugo, kuriam yra skolingas nesėkmingą paslaugą už su įprastu sąžinės delikatumu paimtus kelis šimtus dukatų. Kitą, apie save visai tikrą teikiantį žinią, jog, vykdant teisėjo urėdą, žengs kyšio ir jokio žmogaus neiškreipiamu keliu, nes jau ištyrinėjo tamšiausius bylų takelius, kuriuos ne ką tik bėgte perbėgo, bet nuo ankstyvos jaunystės mynė pastoviu ir drąsiu žingsniu bei taip prie jų priprato, kad savo sąžinei sukūrė neįveikiamą liudijimą, jog garbei ir teisybei nėra jokio kito vieškelio. Jis šiuo būdu nusipelnė sau ir šutvei tų, kurių kišenės pilnos, o galvose tuščia, ir kuriems, laikantiems jį giliai mąstančiu žmogumi, jis pasišventė, tuo pat metu engdamas savo pačių nelaimėi esančius greta jo artimuosius ir silpnesnius už save; grobdamas jų žemes, drebindamas juos supelijusiais potvarkiais, klasta ir jėga žeisdamas svetimą nuosavybę bei atimdamas namų ramybę, pjudydamas vienus su kitais, sukeldamas vaidus tarp kaimynų, gentainių, žodžiu, visiems ir visada tapdamas velniu, o vaidindamas angelą, paleisdamas išdavysčių, šmeižto, žudynių, kankinimo, prievartos ir visų niekšybių spyruokles; pagaliau tos viešos ir neviešos bjaurasties keleliais užsidirbęs duonos kąsnį bei patekęs į akis ir skolas tiems, kuriems suteikė savo nedoras paslaugas, pateikė aiškius įrodymus, jog yra nešališkas, nepaperkamas visuomenės taikytojas ir pati teisė jame įsikūnijusi sava valia³.

¹ „*Miloš braterska*“ – „broliška meilė“ – svarbus sarmatiškos ideologijos utopinės idilės elementas, įvairiomis formomis pasireiškdavęs ir realybėje (pvz., populiarus bajorų išgertuvių tostas „*kochajmy się!*“ – mylėkime vienas kitą!).

² T. y. renkamas teritorinės savivaldos pareigūnu.

³ Pastarojo, kaip ir daugelio kitų, sakinio prasmės bangavimus skaitančiajam nėra lengva aprėpti. Greičiausiai tekstas skirtas skaitymui balsu, numatant atitinkamas intonacijas. Karpio stilistika leidžia spėti,

Taigi pasitikėjimo įgaliojimai [*kredensa*] jau pasirašyti. Jau sekretoriaus išguldotos instrukcijos, kurias kažinkas ir kažin kur – apie ką niekas iš seimuojančių nežino – padiktavo. Perskaitykime jas ir baikime seimelį.

Pirmiausia, turi sergėti Jų Ponystos pasiuntiniai, kad krašto kareivis niekada mūsų kunigaikštijoje¹ pastovio [*konsystencyi*] neturėtų. Jeigu geri pinigai, kurie *ad proportionem* mūsų mokesčiams išmokami jų algoms, pas mus liktų, jie per keletą metų bent trigubai padidintų dabar cirkuliuojančią kvotą, o senobiškai save apsunkinti jau negalėtume, kad savavalis kareivis turėtų vogti vištas mūsų valstiečių, kuriuos jau tiek nustekenome, kad patys iš jų nulupti nieko nebeturime.

Antra, patariama Jų Ponystoms pasiuntiniams, kad *enixe*² stengtųsi, nebedami nutraukti Seimo, kad maloningųjų šv. Benedikto³ regulos panelių fondas tikinčiųjų sielų naudai steigti ir skleisti šviesą tautai būtų konstitucija patvirtintas.

Praneš dar J. P. pasiuntiniai luomų sueigai, kad dėl didesnio Respublikos gėrio būtų gerai įvesti tėvus karmelitus⁴ tretininkus į didenybės N. miestą J. ir juos deramai aprūpinti: jeigu neturi teisingo aprūpinimo, *non saturati murmurabunt*⁵, daugelį atgrasindami nuo vienuolyno, dėl to mažėja Dievo tarnų, o paskui jau visuomenės pamaldumas vėsta, be šiojo pasitarimai ir posėdžiai mūsų nesėkmingi būna, nes *a Deo omne consilium* turi tekti⁶.

*Tertio et ultimo*⁷: įsakoma J. P. pasiuntiniams, kad atsižvelgiant į aukštai talentais *thesaursandi*⁸ Jo mylistą Poną N., kuriam Dievas padeda darbščiai tarnauti visuomenei, žmonos reikalui dėl pasiglemžtų kaimynų žemių bylos atskira komisija būtų sudaryta, ir Ponui K., už dvidešimties metų paslaugas pono N. ekonomijai, kurioje tokį ilgą laiką niekam ašarų nešluostė, nes žiūrėti į jas nenorėdamas, niekam verksti neleido <...> pakankama poreikiams ir ne-

jog jo raštų pirminė ir tiesioginė paskirtis – oratorinė; jis atstovauja seimelio kalbų žanrui, kuris Karpio laikais, matyt, dar alsavo baroku.

¹ Greičiausiai kalbama apie Žemaitijos seniūniją, kuri tradiciškai vadinta „kunigaikštija“.

² Lot. – uoliai, rūpestingai, atkakliai.

³ Benediktinių vienuolynas veikė Kražiuose.

⁴ Žemaitijoje karmelitai turėjo vienuolynus Linkuvoje, Raseiniuose, Kolainiuose. Tretininkai – vad. „trečiojo ordino“ nariai – neduodavo vienuolystės įžadų, galėjo gyventi kaip pasauliečiai, turėti šeimas.

⁵ „Nepamaitinti niurzga“.

⁶ Nes kiekvienas nutarimas turi tekti iš Dievo.

⁷ Trečia ir galiausia.

⁸ Lot. „*Thesaurdisandi*“ – naujadaras: „thesaurus“ – lobis, lobynas.

kaltiems įnoriams pensija būtų apgalvota. *Caetera vero commituntur activitati*¹ tiems pasiuntiniams.

Taip yra: būtent toks, nors lengva plunksna apmestas, beveik visų mūsų seimelių vaizdas. Iš instituto paties rimčiausio, didžiausiai reikšmingo, iš to mūsų protėvių politinio kūrinio padarėme žaislelį, labiausiai paniekos ir pajuokos vertą susiejimą. Jokios viešos linksmybės, jokie jomarkai, jokios nusigėrusių muzikų erzaties vaizdiniai negalėtų prilygti mūsų seimeliams. Didžioji dalis asmenų, juos sudarančių, jų veikimo būdas, jų susirinkimo vieta, jų veiklos turinys ir pasekmės – visa tai sveikai mąstantį žmogų privalo sukrėsti, apstulbinti, papiktinti. Tačiau ne dėl to seimeliai priklauso šalies konstitucijos sandarai, dėl ko ir patys jų pačių yra peikiami.

<...>

¹ Ne visai aiškos leksikos lotyniškas sakiny, reiškiantis, kad „*visa kita parengiama aktyvuoti, sužadinti* <tuos pasiuntinius>“.

KAS YRA IR KUO TURI BŪTI SEIMELIAI PAGAL SAVO PRIGIMTĮ?¹

Seimeliai patys savaime ir suderinti su įstatymus leidžiančia galia yra tai, kas fiziniam žmogui yra noras [*chęć*]. Žmogaus pareiga yra norėti to, kas pagal prigimtį pridera palaikyti jo esybės gyvybei. Be to žmogaus kūno sandara negalėtų išlaikyti sveikatos, nei rasti jos palaikymui tinkamų būdų. Taip ir seimeliai pirmiausia turi norėti, tiksliau, turi norėti pasirinkti tai, kas politiniam kūnui pridera. Seimelių valia privalo būti apmąstyti ne vien tik įprasti būdai išlaikantys minėto kūno sveikatą, bet ir užtikrinantys atskirų jo naudingų narių stangrumą, budrumą ir veiklumą². O seimui, kaip rinkiniui visų valių, pasiuntiniuose sutelktų ir išreikštų, tenka it gyvo žmogaus protui įžvelgti ir spręsti, ar tie geismai yra suderinami su ketinimu, kurį kiekviena visuomenė sau užsibrėžia, tai yra užtikrinti politinio kūno gyvenimą: pasverti ir nutarti, ar kartais tie norai nėra tinkami tik atskiriems kai kurių narių poreikiams, bet sekinantys viso kūno jėgas ir sveikatą. Vienu žodžiu: seimeliai turi norėti ir tuos norus per išrinktus pasiuntinius pristatyti kitiems valstybės nariams, taip pat kaip pasiuntiniams, į seimą surinktiems, kad nuspręstų, kas visuotiniam gėriui naudinga. O seimas, tai yra tautos visumos išraiška, turi tuos norus pažinti, patvirtinti arba atmesti.

Iš to, kas pasakyta, kiekvienas aiškiai supras, kaip gerbtina yra kiekvieno politinės visuomenės nario nuomonė. Kaip daug nuo to priklauso, kad tie, kurie būtų išrinkti iš visų, [būtų išrinkti] neprivirstine kiekvieno valia, kurie ją [seime] turi paskelbti ir jos atstovais turi būti; ir kad instrukcijos teisingai, laisvai ir bendrai visų sudarytos, atstovų ištikimai ir nenukrypstamai, nebent tik nusveriant balsų daugumai, būtų saugomos, ir kad būtų griežtai privalu pateikti juos išsiuntusiems broliams ataskaitą ir duoti atsakymus.

Nieko čia neužsiminsiu, kokie svarbūs ir reikalingi mūsų seimeliai urėdams ir magistratūroms, į kurių rankas atiduodame gyvenimą, garbę bei mūsų nuosavybę. Nėra tokio tamsuolio, tokio mažaregio, kuriam į akis netviektų ta didžioji tiesa, kad nuo teismų ir kitų magistratūrų, tuose pačiuose mūsų seimeliuose renkamų arba privalomų juose išrinkti, priklauso privačios ir visuotinės laimės likimas: nėra tokio, kuris nesuprastų, kokia didelė, kokia esminga ir kokia būtina laisvų piliečių išimtinė teisė [*prerogatywa*] yra laisvi tų urėdų rinkimai, o tuo pačiu kokios neapykantos, paniekos ir gėdingiausios bausmės yra verti tie,

¹ *Czym są i szym być maią Seymiki z natury swojej?* Leidinio „Seimelių vaizdas“ dalis, p. 18–25.

² Žmonių ir tautos „budrumas“ – svarbi savybė, kurios linkėjo Abiejų Tautų Respublikai J.-J. Rousseau.

kurie savo akiplėšiška, iš abejingumo mūsų teisėms kylančia prievarta neteisėtai pasisavina sau patikėtino galią, vedini fantastiškos ir kvailos ambicijos, tie, kurių niekinga nedorybė, intrigos, veidmainystė tampa pasibjaurėtinu jų puikybės, o mūsų priespaudos įrankiu. Ir kad įbrukdami bei primesdami mums savo asiliškus familijos narius, nepakenčiamus palūkininkus, pasibjaurėtinus ir bedvasius bylinėtojus, vienus ginančius, kitus kvailomis viltimis ramstančius savo nuskurdusią puikybę, atima mums saldų jausmą, kad gyvendami pagal Teisę, lygūs, kupini gyvasties, garbės ir reputacijos, galime nepaisyti neapykantos, šmeižtų ir aplinkybių, kurios mums galėtų gyvybę, garbę, turtą atimti.

Esant absoliutinės monarchijos valdžiai, ta politinė valia¹ nustatyti visuomenei naudingus įstatymus ir rinkti magistratūras bei apie jas sprendžiantis protas įkūnijamas viename asmenyje. Jis pats nori, jis pats pasirenka ir politinio kūno, ir visų jo narių gyvybei bei sveikatai palaikyti tinkamas priemones. Taigi kas norėtų panaikinti mūsų seimelius, tuo pačiu norėtų ir mūsų valstybės konstitucijos prigimtį iš esmės apversti. Išplėsti mums seimelius yra tas pats, kas išplėsti mums gyvybę: tai yra tas pats, kas sugriauti dabartinio politinio kūno sandarą. Nes išplėšus mums norą gyventi, tas kūnas neišvengiamai turi mirti: o jeigu kaip nors atgytų, tada jau nebe tam gyvenimui, kadangi jau nebebus tas kūnas, koks yra dabar, nei teiks buvusios gyvybės požymius, kadangi nei tas kūnas naujai dvasiai, nei dvasia kūnui nederės, viskas pasikeis, viskas išsikreips, viskas pavirs šipuliais, prapuls laisvė, kitą pavidalą įgaus visa lenkų visuomenės sandara, žus tauta, pasiliks vardas, tačiau jau nebebus esmės [*zostanie imie, ale niebędzie iuz rzeczy*]. Siekiant apgalvotai užkirsti kelią šiai politinei nelaimei, kuri neabejotinai turėtų ištikti po seimelių pašalinimo, lygiai kaip anksčiau ar vėliau ji neišvengiamai ištiks, jei paliksime jų dabartinę formą, reikia nuoširdžiai ir teisingai apmąstyti pasiuntinių ir visų renkamų magistratūrų elekcijos būdus. [Reikia] įsigilinti į balsavimo ir instrukcijų turinio projektavimo būdus, garantuosiančius vaivadijų, žemių ir paviatų vidaus tvarką bei jų teikiamą naudą. Naujas seimelių darbo būdas, pavidalas arba forma –

pirmiausia užtikrintų balso, ne ceremonialaus, bet esmingo rinkimui, lygybę, kaip ir kiekvieno neturtingiausio bajoro nuomonės laisvę, tuo pačiu užkirstų kelią miniai, pakrikimui ir sumaiščiai.

¹ Karpis čia, kaip ir kitais atvejais, vartoja terminą „noras“ (*chęć*).

Antra, įsteigtą neįveikiamą kliūtį, turto ar pareigybės požiūriu, galingųjų intrigai, smurtui, apgavystei ir papirkinėjimui, ambicingiesiems arba praturtėjimo ir parsidavėliškumo dvasia užsikrėtusiems bei samdomiems piliečiams; tuo būdu išnaikintų nesantarvės, vaidų ir neapykantos sėklą, namų ramybę drumsčiančios ir nevieningumo dvasią krašte sėjančios.

Trečia, pašalintų nenaudingus, netgi kenksmingus [seimelių] kaštus, labiau pasiturinčius žlugdančius, o vargingesnius verčiančius parsiduoti.

Pagaliau: atvertų visiems piliečiams plačias erdves nusipelnyti ir pasitarnauti šaliai.

Prieš visuotiniam apsvarstymui pateikdami šių pirminių tikslų siekiantį seimelių reformos projekto turinį (sutrumpintame rinkinyje šio rašto pabaigoje), pirma pažvelkime, ar tikrai neprasilenkia valdžios deputatų parengtas projektas su šiais dideliais užmojais?

LAIŠKAS ARBA NUOMONĖ

DRAUGUI VARŠUVOJE DĖL SEIMELIŲ PROJEKTO,
PARENGTO VALSTYBINĖS PASIUNTINYBĖS,IŠDĖSTYTAS ŽEMAITIJOJE, RĖKYVOJE, 1790 M. BALANDŽIO 24 D.¹

Kiek kartų man tenka skaityti viešus raštus apie visuomenę arba visuomenės skaitomus, tiek kartų jaučiu savyje kažkokį ataidintį atsargumo balsą, nejučia lyg ir lenkiantį pritarti jų nuomonei ir pripažinti jiems vertę anksčiau, nei jų atžvilgiu susidarau kokią nors protingą įžvalgą. Taip nutinka, mano nuomone, dėl pasitikėjimo, kurį įpratome teikti autoriui.

[*Toliau – kelios introspekcinio pobūdžio mandagybių pastraipos, teisinančios autoriaus nerangumą, esą kylantį ne iš tingumo, bet dėl menko noro nagrinėti svetimas mintis; toliau autorius „drąsiai, kaip įpratęs“ pažada pristatyti savąias. – Vert.].*

Kodėl visi šviesūs ir garbingi piliečiai vienbalsiai skundžiasi dėl seimelių, tai yra dėl jų ligšiolinės veiklos būdo ir jų reformos nekantriai trokšta? Nes jie buvo kupini pasibjaurėtinės nederinės, proto neturinčios tamsuomenės rinkinys, šlykščiausių piktadarybių kloaka, amžinos netvarkos lizdas, nemirtingo atšiaurumo sėkla, tuščiaagalvių pakvaišelių ganykla, prievartos gūžta, intrigų aikštė, sukybių mokykla, ambicijų lopšys, pilietiško nuopelnų, turtų, ramybės ir laisvių karstas. <...>.

Tolimesnis Karpio tekstas – Varšuvoje pateikto seimelių reformos projekto pristatymas ir jos kritinis vertinimas. Taigi kokią naudą siūlo seimelių reforma? Ji turi tramdyti išpuikusias ambicijas, nutraukti intrigas, sumažinti gėdingus ir nereikalingus išlaidavimus, trumpai tariant, nori išvengti anarchijos ir siekia pažaboti aristokratiją. Siekia rinkimų ir seimo posėdžių tvarkos, orumo bei operatyvumo, balsų laisvės ir lygybės, bajoriškų privilegijų gynybos. Karpis glaustai

¹ *List albo Zdanie do Przyjaciela w Warszawie na Projekt o Symikach przez Deptucyą Rządową ułożony z Rykiiewa na Zmudzi 24 Kwietnia 1790.* Šis Karpio tekstas, rašytas, kaip nurodyta, Rėkyvos dvare, sudaro „Seimelių vaizdo“ leidinio didžiąją dalį (p. 26–58).

pristato varšuviečio kolegos siūlomą seimelių tvarkos projektą su jam būdinga ironija, net sarkazmu. Seimelių vieta turi likti miestai („kai jie sudega, perkelti į kitus“, p. 31 – Karpio antimiestietiška ironija); seimūnams reikia priskirti civilinę policiją, turinčią padėti seimeliui; per šešias savaites ji turi sudaryti sąrašus ir nustatyti kandidatus; visi, ypač senatoriai ir dignitoriai, įpareigojami dalyvauti, grasinant net bausmėmis. Numatyta seimelio valanda – devinta ryto; visose bažnyčiose gaudžia varpai, „o jeigu viena bažnyčia ir varpas – vienas skambina“ (p. 32); pagal šį signalą visi guviai turi vykti į bažnyčią, bet tvarkingai, gražiai ir kukliai. „Senatoriai, dignitoriai, žemės ir kiti urėdai, eksdeputatai, buvę atstovai, komisarai, ekskomisarai sėdasi arba stovi ratu, pirmininkaujantis – prieš juos už staliuko“. Seimelis prasideda pristatant kandidatus, paskui vyksta maršalkos ir asesorių rinkimai. Šie vyksta naivių burtų keliu: penkerių metų amžiaus vaikai iš įmestų į urną biuletenių (kuriuose užrašyti dalyvaujančiųjų vardai) ištraukia septynis. Šie ta tvarka, kuria buvo ištraukti, užima maršalkos ir asesorių postus. „Ir į tokią veiklą nuo devintos ryto iki trečios valandos popietės Lietuje, šaltyje, kaitroje, audroje ir šlapdriboje susirinkusi aplink ir į tą ratelį žvelgianti vargšės šlėktos minia stovi tyliai, kukliai ir ramiai; visa tai dėl Tėvynės meilės, tvarkos ir deramumo; ir tik tada, kai jau išsivaikščioti turi, kiekvienas tiesiai traukia pas savo gospadinę savo ir sau atsivežto kepinio (nes turtingieji jau iš tikrųjų neduos)“ (p. 33). Pagal pavietę arba parapijoje esančios šlėktos skaičių nustatoma pasiuntinių kvota. Toliau vyksta rinkimai iš susirinkusios bajorijos. Kiekvienas bajoras abėcėlės tvarka kviečiamas įrašyti į lapą, kurį gauna iš seimelio maršalkos rankų, nustatytą kandidatų skaičių; lapas užlenkiamas, užantspauduojamas ir metamas į urną. Visiems nubalsavus, skaičiuojami ir skelbiami rezultatai. Kandidatams surinkus lygų balsų skaičių, vėl taikoma loterija. Paskui tvirtinamos instrukcijos. Instrukcijas sudarys laisvomis nuo seimo sesijų valandomis senatoriai, maršalka, asesoriai („ir kiti“). Jos perskaitomos ir be didelių ginčų tvirtinamos bažnyčioje posėdžiaujančiųjų draugijos: „*Negative*“ arba „*Affirmative*“. Tie, kurie yra už posėdžio „ratelio“ ribų, „gali plepėti ir rinkti balsus tiek, kiek jiems patinka“ (p. 35). Pastarųjų saugumas „ir ramybė“ užtikrinama numatytomis įvairių rūšių bausmėmis. Pagaliau Karpis klausia: ar šiame projekte yra kas nors, ko jau nebuvo turėję mūsų ligšiolinių seimelių praktikoje? Atsakymas kategoriškai neigiamas: visos siūlomos naujovės jau buvo taikytos ir jos niekuo negelbėjo stabdant „intrigas, prievartą, smurtą“. Taip atsitikdavo todėl, kad jos nepasiekė seimeliuose įsišaknijusio blogio esmės.

Karpio nuomone, įstatymo leidėjai neregėjo, o jei matė, tai nenorėjo arba nedrįso įvardyti šio blogio ištakų: susirinkusios į seimelių posėdžius bajorijos gausumo [*mnóstwo szlachty*] ir ydingo balsavimo būdo [*spósob dawania wotów*] (p. 37). Bajorų daugis, seimelių tvarkingumas ir bajorų laisvė yra sunkiai protu suderinami, suvaldomi dalykai. Jie praktikoje vienas kitą gožia. Ši idėja koreliuoja su Rousseau „Pastabų Lenkijos valdymui“ įžvalga, kad nedarnūs ATR kūno nariai „vieni kitus žlugdo“. Ką gali padaryti išmintinga pozityvi teisė prieš neprotingą minią? Karpis pasitelkia sentenciją: „Kai visi arba dauguma nusideda, ten nėra nuodėmės arba bausmė jos nepasiekia“ (p. 38). Ką reikš smulkiausias instrukcijos, reglamentuojančios menkiausias detales keletui tūkstančių žmonių, susirinkusių po blogai suprastos laisvės devizu? Karpis emocingai perteikia bajorijos, neturinčios jokio tikrosios laisvės ir orumo supratimo, paveikslą, teigia, kad jų laisvės dalyvauti seimeliuose samprata neatsiejama nuo aklo sekimo tam tikrais asmenimis, nuo prisirišimo prie vardų ir giminių, nuo pasidavėliškumo; šiems žmonėms didžiausia privilegija – įžūlumas, siautėjimas minioje ir girtuoklystė. Taigi ten, kur įžvelgiama, kad smulkmeniškai reglamentai neveiks, jų nereikia kurti bei taikyti; jie tik diskredituoja visą įstatymų leidybos galią, silpnina valdžios spyruokles, gadina politinio kūno sveikatą.

Nuo parodijos bei kandžios kritikos Karpis pereina prie pozityvaus siūlymo. „Slapto balsavimo išradimas“ gali būti naudingas, bet tik tam tikromis aplinkybėmis. Teisė tik tada bus veiksminga, kai jos objektas bus deramai nustatytas žmonių skaičius (*pewna i okryślona liczba*); visos taisyklės turi būti suprantamos tiems, kuriems jos taikomos. Ši įžvalga papildoma bausmės neišvengiamumo reikalavimu. Vis dėlto bet kokie, kad ir labiausiai apmąstyti draudimai ir ribojimai bus neveiksmingi, palikus tą patį seimelio narių skaičių. „Ką projekto autorius galvoja, į seimelio vietą atvesdamas visą bajoriją? Kokius jis turėjo tvarkos ir deramumo vaizdinius?“ Numatytas grafikas neracionalus. Juk vien tik kortelių surašymas (keliems šimtams asmenų) eikvos galybę laiko ir užims daugelį rankų. Projekto autorius gal nežinojo, sako Karpis, kad pas mus Lietuvoje yra tokios vaivadijos, netgi pavietai, kur gali susirinkti į seimelį keturi – penki tūkstančiai vadinamosios statinių riterijos (p. 42). Argumentuojama, kad seimelių peštynių kūrėjai yra ne kas kitas, o dignitoriai ir senatoriai, tai jie vadovauja miniomis. Jie yra galvos, valdančios tą bjaurų, švilpiantį, rėkiantį šimtarankį kūną, baidyklę, kuri gesina pilietines laisves ir naikina lygybę.

Tobulesnis seimelis būtų toks – Karpis šią mintį pabrėžia ne kartą – mažiau gausus ir slapta balsuojantis; tik šiuo atveju senajai aristokratijai, „tiems ponams iš esmės seimeliuose neturėtų būti vietos“ (p. 44). Karpis pabrėžia, jog tvarkingi piliečiai arba tvarkingai vienbalsiai išsirinks savo atstovą, arba jį išsirinks slaptu balsavimu. O visos „kombinacijos, pažadai, laiko gaišinimas yra tikras pilietiško protų dūmimas“ (ten pat). Minios didėjimas sietinas su aristokratijos didėjimu bei demokratijos mažėjimu. Pirmoji susijusi su turčiais pareigūnais, demokratija – su urėdų neturinčia bajorija. Maža to, be tuščių, grynai nominalių, titulinų urėdų, dar egzistuoja platus „ekspareigūnų“, titulinų urėdų sluoksnis („eksurėdų“, „ekskomisarų“, „ekspasiuntinių“ ir pan., ir t. t.), kurie taip pat yra našta seimeliams.

Toliau (nuo p. 47) Karpis vėl grįžta prie slapto balsavimo problemos. Minčių šokinėjimas, jų pasikartojimas aiškintinas hipotetine aplinkybe, kad spausdintas „Seimelio vaizdo“ tekstas buvo sudarytas iš kelių panašaus turinio laiškų, gali būti, rašytų paskubomis. Šį spėjimą remia ir ryškūs stilistiniai nelygumai: satyrinė dalis, manytina, rašyta atskirai, anksčiau, gali būti, ji yra atskiros sumanyto rašinio dalis. Slapto balsavimo svarstymai (juose vėl taikomos satyros priemonės) vertingi lituanistiniu istoriniu požiūriu: juose atspindėta XVIII a. pabaigos Žemaitijos bajorų raštingumo tema, taip pat rusoizmo recepciją savitai atspindinti Lietuvos bajorų tamsumo interpretacija. Šios teksto atkarpos vertimas (p. 47–50):

Apie Žemaitijos bajorų raštingumą¹

Koks keistas tai išradimas! [*slaptas balsavimas panaudojant korteles* – vert.] Tik gaila, kad neįvykdomas. Prilyginu jį jėzuitiskam lotynų kalbos mokymo būdai – prieš mokant lotynų, pirmiausia liepta lotyniškai šnekėti. Būtent Alvareso² būdas balsavimui mūsų seimeliuose numatytas. Mat liepia pabraukti kandidatų vardus tiems, kurie nemoka dar skaityti; liepia jiems skaityti, o šie nežino, kas yra abėcėlė. Iš tiesų pamiršo naujųjų seimelių [projekto] autorius, kad didžioji seimuojančių dalis neturi pradinių skaitymo ir rašymo vaizdinių, ir kad jai šis

¹ Sąlyginis, vertėjo suteiktas pavadinimas; pats autorius šio teksto neišskiria.

² Manuelis Álvaresas (1526–1582), portugalų jėzuitas – iki pat Apšvietos populiariausias, Europoje ir ART plačiai vartotų lotynų k. mokyklinių vadovėlių autorius. Edukacinė komisija „Alvarą“ kaip pasenusį, neatitinkantį naujų pedagoginių nuostatų, šalino iš ATR mokyklų, tačiau juo naudotasi iki pat XIX amžiaus.

mokslas kaip tam amerikiečiui¹ reiškia nesuprantamą ir velnišką meną. Galbūt nusižiūrėjo laimingesnius šiuo požiūriu pavietus: galbūt ta pilietija, kurios nariu jis yra, turi tos garbės, kad visi bent skaityti moka. Šiuo atveju svarstydamas savąjį slapto balsavimo būdą, surado patį sėkmingiausią būdą [*suvaldyti šiai – D.V.*] miniai. Tačiau tegul man atleidžia: su gailesčiu, tačiau gėdingą tiesą turiu išpažinti. Iš visos lietuvių bajorijos nežinau, ar dvi trečiosios jau moka skaityti. Už mano kilmingus kraštiečius, garbingus žemaičius (o jų suskaičiuoju kelio-lika tūkstančių), drąsiai prisiekiu, kad, nepaisant trijų viešųjų mokyklų, vargu bent trečdalis ar iš jų gali didžiuotis giliu skaitymo ir rašymo mokėjimu². Ir net šiųjų ženkli dalis tik savo gimtąją žemaičių kalba paviršutiniškai skaito spausdintas knygas³.

Taigi juose viešpatauja toks širdies ir proto paprastumas, kad šiuo požiūriu hotentotai, lapiai arba net patys karibai⁴ neturi jiems ko pavydėti.

Jeigu autorius suprato, kad visi skaityti ir rašyti mokame, didelę mums suteikė garbę, tačiau smarkiai apsiriko. Aukso amžiaus paprastumas pas mus dar sėdi savo soste ir turi dar daugybę savo altorių. Jeigu jis nori, kad kuo greičiau skaityti ir rašyti pramoktume, idant jo slapto balsavimo išradimas kortelėmis⁵ būtų pritaikytas seimelyje – to nespirtume. Tik tiek norime užtikrinti, kad jis pripažintų, kol to mokslo įgysime, kad šis jo sumanymas užtikrinti seimelių ramybę ir tvarką yra mums neparankus. Jeigu mus, neraštinguolius, nori šiuo išradimu sklandžiai nuo laisvo balsavimo prerogatyvos nušalinti, abejoju, ar prie šio sumanymo šliesimės. Nes mes čia su visu mūsų širdžių paprastumu mąstome, jog norint būti laisvam, pakanka būti žmogumi, ir kad ta laisvė atsirado anksčiau už mokslus. Taip laisvę mūsų protėviai mums išsaugojo ir taip ją mūsų kartai

¹ Galvoje turimi indėnai.

² Informacijos tikslumas abejotinas: Žemaitija buvo vienas raštingesnių Lietuvos regionų. Kalbėdamas apie tris viešąsias mokyklas, Karpis turi galvoje valstybines vidurinio lygio mokymo įstaigas, tačiau vie-nuolynų mokyklų ir parapinių mokyklėlių tinklas buvo tankesnis. Šaltiniai fiksuoja, kad būtent Karpio gimtosiose Šiaulių apylinkėse XVIII a. net valstiečiai viešajame gyvenime naudojos raštu, rašydavo skundus. Kaip įrodo G. Subačiaus tyrinėjimai, jau XIX a. pradžioje kurta bendrinė rašto kalba žemaičių tarmių pagrindu.

³ „*Po wierzchu na druku czyta*“ – XVIII a. spausdintos lietuviškos maldaknygės ir religinio turinio raštai; pastaba, kad jie skaitomi „paviršutiniškai“, rodytų Karpio skeptišką nuostatą tradicinio religingumo atžvilgiu.

⁴ Pastaruosius savo veikaluose nurodo J.-J. Rousseau, kaip civilizacijos nesugadintos visuomenės pavyzdį.

⁵ Slapto balsavimo biuletenių panaudojimo metodas Abiejų Tautų Respublikai nebuvo naujas, jį siūlė taip pat J.-J. Rousseau Karpio išverstose į lenkų kalbą „Pastabose“. Kalbėdamas apie „išradimą“ autorius ironizuoja.

perdavė, nors, didžiai panašu, jie nedaug arba visai plunksna beigi galva nesinaudojo, užtuot tai darę, viską kardu ir ranka nuveikdavo.

(*Toliau – neraštingųjų „instruktoriai“ ir „naratoriai“ niekuo nepagelbės, vėl suteiks progą „senovinėms intrigoms“ bei atvers vartus prievartai. Balsavimo slaptais biuleteniais sumanymui reikalingos svarbios išlygos, kurias Karpis pažada aptarti.*)

Koks būdas arba kokia jiems gali būti suteikta forma,
kad būtų tuo, kuo privalo būti?

Pirmiausia. Tesusirenka prieš dvi savaites iki seimelių parapiiniai arba centurioniniai seimeliai, kuriuose vienos arba dviejų parapijų bajorija iškviečiama, kanceliarijoje įrašoma į parapijos arba pavieto knygą, panašiai kaip į Venecijos Auksinę knygą¹. [Bajorija], suvažiavusi vadovaujant vienbalsiu sutarimu arba burtų keliu išrinkto piliečio ir dviejų asesorių, mokačių skaityti ir rašyti, iš savų išrenka apibrėžtą kiekį, ne didesnę nei šimtą, delegatų, realiai valdančių tame krašte žemės. Jiems suteikia pasitikėjimą reprezentuoti likusius pavieto arba vaivadijos seimelyje, įstatymo numatytoje vietoje ir [numatytu] laiku², kad šitaip juos, kaip savo atstovus, išsiųstų į elekcinius ir kitus pasitarimus.

2do [secundo]. Tais reprezentantais gali būti renkami ne tik buvę, bet ir esami pareigūnai, išskyrus tuos, kurie save keltų kandidatais kokioms nors funkcijoms ir privalėtų teikti prašymus seimeliui kaip išoriniai asmenys.

3tio [tertio]. Nedeleguoti senatoriai ir dignitoriai pakankamai turi privilegijų, kad galėtų visada būti seimelyje, jiems nereikia uždėti būtinos pareigos, dar papildančios turimą valdžią ir reikšmingumą. Mat tie pareigūnai yra arba tituliniai, o šie neturi būti išskiriami iš paprastos bajorijos kategorijos, arba pagal savo urėdus vykdo pareigas, tuo būdu turėdami persvarą, lygybei pavojingą. Seimelis turi būti lygybės užtikrintojas.

¹ Tiesioginė aliuzija į Rousseau „Pastabas“: „Pradžiai reikėtų įdėmiau atrinkti tuos narius, kurie turi teisę balsuoti seimeliuose. Taip būtų galima lengviau atskirti tuos, kurie tinka būti renkami atstovais į seimą. Venecijos *Auksinė knyga (Libro d'Oro)*, galėtų pasitarnauti kaip patogus ir sektinas modelis“. Rousseau J.-J. *Pastabos Lenkijos valdymui ir numanomai jo reformai*. Iš prancūzų kalbos vertė Vygandas Aleksandravičius. In Viliūnas D., Aleksandravičius V. *Jeanas-Jakvėsas Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*. Vilnius: LKTI, 2016, p. 67.

² Autorius, numatydamas minėtus „seimelio vagystės“ atvejus (žr. p. 147, komentaras 4 išnašoje), reikalauja griežtai įstatymiškai reglamentuoti posėdžių vietą ir laiką.

Tuo būdu apsaugojus neturtingiausio ir menkiausiai informuoto [*naynieyumiętnieyszego*] bajoro laisvę, suteikiant jam teisę deleguoti¹ patinkantį asmenį, užkirstume kelią blogybėms, kurios bendrus seimelius dėl grūsties, tamsumo, nežinojimo būtinai ištiktų.

Tikrai taip išrinkti reprezentantai, atvykę į seimelių vietas, veikdami savo brolių bajorų vardu, geriausiai atitiks visus tvarkos ir orumo kriterijus, lygiai kaip ir laisvo, nevilkinamo bei slapto rinkimo sąlygas, o taip pat protingai spręs instrukcijų pasiuntiniams reikalus beigi vidinius vaivadijos ar pavieto tvarkos klausimus. Apsikeitimas nuomonėmis, elekcija ir bet kokie pasitarimai vyktų greitai ir tvarkingai šiame mažame, tačiau šviesiame bei visos centurijos arba savo parapijos galią ir valdžią sutelkusiame būryje. Arba vieningumas, arba dauguma surinktų balsų nuolat pašalintų visus sunkumus. O tos kombinacijos, plepalai, arba (kas tą patį reiškia) intrigų ir prievartos instrumentai, niekad čia neįsibrautų.

Tada įstatymas, liepiantis, kad kiekvienas pilietis į seimelį vyktų savo lėšomis, būtų arba nereikalingas, arba tik šiuo atveju galimas įvykdyti; ir, kaip deramas su ambicija ir bajorišku mąstymo būdu tų, kurie save iškeltų, būtų pagarbiai saugomas. Tvarka ir sutarimas, sparta ir laiko taupymas taptų dvasia ir spyruokle iš tiesų didelių ir svarbių, tikrąja to žodžio reikšme, pilietinių darbų.

Priešingu atveju, palikus minią ir senovinę priespaudą, pridengtą tariamu bajoriško balso apsaugojimu, iš tiesų šiam būtų paruošti tikros nelaisvės spąstai. O dauginant renkamus urėdus, būtų suduotas paskutinis smūgis laisvėms, turtui ir piliečių ramybei.

Pagaliau, atstovaudamas čia trumpai išvardytoms išlygoms (kurias detalizavęs siunčiu mūsų ir Jo Prakilnybės Pono sudarytam projektui²), priimu likusią dalį sumanymų, tačiau žvelgdamas į kitas išskirtines detales, kurios mano plunksną paaštrino, toli gražu nenoriu juos pripažinti tobulais, tenkinančiais seimelių [reformos] reikalo visumą.

Tai yra neleistina ir esminga klaida, kad instrukcijos rengiamos po pasiuntinių išrinkimo. Jeigu jų [instrukcijų] jie turi laikytis nenusileisdami, jeigu už jų neįvykdymą ar pasisakymą prieš jas privalės atsakyti, turi anksčiau jas žinoti,

¹ *Prezłania* – „perpylimo“.

² Sakinys, leidžiantis suprasti, jog seimelių reformos projektas buvo rengiamas drauge su anksčiau kritikuotu neįvardytu oponentu.

nei bus paskelbti jų aiškintojais. Jie gali nesutikti su instrukcijų pozicija; kaip tuomet jas priims arba kaip išsaugos priesaiką, jeigu turės prieš savo įsitikinimą tylėti, kalbėti ir veikti.

Tai nėra paprasta klaida, kad apie reliacinius seimelius¹ tik užsimenama, tačiau nenustatomas jų eigos ir tvarkos būdas, nenurodoma, koku keliu juos panaudoti. Bausmės už pasiuntinių nusikaltimus nenumatomos; nedetalizuojamos jų nusikaltimų rūšys ir jas atitinkančios bausmės. Jeigu du akstinai – bausmė ir apdovanojimas – užtikrina ir įgalina įstatymų laikymąsi, kodėl garbingai ir uoliai pareigas įvykdančių neapdovanoti, o blogai vykdantiems nenumatyti rūščių stabdžių? <...>

Argi nematome išsigimusių Tėvynės sūnų, kurie savo brolius bajorus ir bendrą motiną išduoda? Ar tai neturėtų patraukti seimelių deputacijos dėmesio? Bent jau baimė dėl bausmės jų kaklams argi negalėtų juos jeigu ir ne visai pataisyti, tai bent jau jų pasiuntinystės pabaigoje vesti link savo pareigų pripažinimo; gal suminkštintų ir sulėtintų jų įkarštį kenkti kraštui. Būkime blogiui be gailesčio rūstūs, tuomet lengviau mums bus pasirūpinti garbingaisiais.

Tuo ir baigiu savo laišką ir *Seimelių vaizdą*, kurį čia nedarniai ir bendrais bruožais pateikiau. Visi sujungtais norais, talentais ir plunksnomis turėtų išsiųsti [panašius laiškus], kad mūsų seimelius paverstume tvarkingais ir iš tiesų laisvais pasitarimais. Negaunu tos laimės, nepatiriu tos pilietinės paguodos, *vien tik sumažindamas seimuojančių skaičių iki tam tikro skaičiaus šviesių asmenų ir įvesdamas į rinkimus slaptą balsavimą*. O projektas, Deputacijos pateiktas, jeigu būtų visas priimtas, įstumtų mus į beviltišką seimelių netvarkos prarają, iš kurios bendromis jėgomis ir pastangomis turime iškopti.

¹ Reliaciniai seimeliai (*sejmik relacyjny*) susirinkdavo po kiekvieno seimo jame priimtų konstitucijų (įstatymų) patvirtinimui. Seimeliui nepriėmus, pastarieji jo atstovaujamame administracijos vienetė neįsigaliodavo.

KLAUSIMAS IR ATSAKYMAS

Ar mūsų valstybės politinės konstitucijos tobulumui būtinai reikalinga, kad liaudis² dalyvautų įstatymų leidyboje,

arba veikiau, ar dėl to ši konstitucija yra blogiausia ir niekinga, kad valstiečiai – ūkininkai neprileidžiami prie įstatymų leidybos ir, išskylant neišvengiamam būtinumui prie jos prileisti, kam geriau suteikti šią garbę – valstiečiams kaimiečiams ar pirkliams miestiečiams, pas mus bendrai liaudimi vadinamiems³

*Barbarus hic ego sum,
Qui non intelligor illis⁴.*

Po tiek rinktinių, pilnų žmogiškumo ir patriotizmo raštų, man vis dėlto labiau iš užuominų apie juos, nei juos skaičius žinomų, kurie siekia nagrinėti ir ginti lenkų liaudies reikalus žmogiškumo, teisingumo ir naudingumo tribunole⁵, tu-

¹ Tyrinėtojų nuomone (A. Meysztowicziaus ir kt.), autorius saugumo sumetimais vengė viešinti savo pavardę, pasirašinėjo inicialais. Spėjimas diskutuotinas: Karpis sakė radikalias viešas kalbas Didžiojo seimo posėdžiuose.

² *Gmin* – valsčionys, pavaldiniai, „prastuomenė“, t. y. politinių teisių neturinti tautos (*naród*) dalis. „*Pospólstwo*“, „*lud*“, „*gmin*“ – Karpis vartoja sinonimiškai. Pačioje antraštėje keliamas „liaudies“ dalyvavimo įstatymų leidyboje klausimas – beprecedentis ir provokatyvus, nors ši idėja buvo formuluojama ir plačiau išskleidžiama ne vieno ATR publicisto.

³ *Pytanie, czy do doskonałości konstytucji politycznej państwa naszego potrzeba, aby gmin miał uczestek w prawodawstwie? albo raczej, czyli przeto ta konstytucja jest najgorszą i potworną, iż chłopci rolnicy nie są do prawodawstwa przypuszczeni? a w przypadku nieuchronnej potrzeby przyjęcia ich do niego, komu by raczej tego zaszczytu udzielić, chłopom wieśniakom czy kupcom mieszczanom, pod ogólnym imieniem gminu u nas zajętych?* Warszawa, 1791.

⁴ *Barbaras čia esu, nes nesuprantamas jiems.* Ovid. 1. Šią Ovidijaus hegzametro citatą pateikia J.-J. Rousseau savo žymiojo traktato „Samprotavimas Dižono akademijos pateiktu klausimu“ pradžioje.

⁵ Esama pagrindo manyti, kad tai tiesioginė replika į Vilniaus universiteto Lotynų ir lenkų literatūros katedros profesoriaus Dovydo Pilkauskio (Dawid Pilchowski, 1753–1803) publicistinį 1789 m. kūrinių (Vilniuje) „Atsakymas į klausimą, nejaugi praeituose amžiuose nejautrumas baudžiauninkams buvo taip užvaldęs lenkų širdis?“ (*Odpowiedz na pytanie izali nieczulość w wyższych wiekach ku poddanym tak opanowała serca Polaków?* <...>), kuriame, be kita ko, vardijami, Karpio žodžiais, „pilni žmogiškumo ir patriotizmo“ Abiejų Tautų Respublikos veikėjų raštai, ginantys valstiečius; vardijami arba cituojami apie dvidešimt Lenkijos ir ATR karalių ir rašytojų: Macinas Kromeris, Andrzejus Fryczius Modrzewskis, Sebastianas Petrycis, Szymonas Starowolskis, Peteras Skarga ir kt.). Karpio darbe yra analogijų su Pilkausko kūriniu: gvildinama ta pati tema, cituojamas Piotras Kochanowski etc.

rėčiau baugščiau stabdyti savo plunksną, kad jiems prieštaraudamas neprotingumo ir žiaurumo nuodėmės nepelnyčiau, arba rašydamas pagal juos, savo širdies įsitikinimo nesuteptčiau. Baugštumas dėl pirmosios yra teisingesnis perspėjimas, dėl antrojo – kuklesnis. Bet anos tikrai neįveiksiu, tačiau ir šiuo sekti nesugebėsiu. [Vis dėlto] kuklumas ne visada dorybė, o baugštumas būna kliūtis doriems darbams. Jeigu po didžiųjų vyrų kalbėti visada būtų nusižengimas, pirmasis, kuris prasitartų, teturėtų teisę iš kitų reikalauti tylos. Šiai teisei nei santvarkos dvasia¹, kurioje gyvenu, nei mano dvasia, kuria vadovaujuosi, negali paklusti. Anoji – apie viską, manoji – apie tai, kas širdį ir įsitikinimą gerai atitinka, laisvai mąstyti, kalbėti ir rašyti leidžia.

Kas labiau visuomeniško, kas labiau protą ir žmogiškumą dominančio yra už tą didžiai svarbią temą? Daugelis apie ją rašė, daugelis gali rašyti, nes iš daugelio pusių ją galima regėti. Ne vienodai vis dėlto visiems tai pavyksta. Ne vienas aštrus kampas ją svarstant. Ne vienodos reginčios akys. Tačiau kokios bebūtų akys, koks beapsireikštų vaizdas, ašaras iš akių, atodūsi iš širdies išspaudžia. Vargana, skurdi, nelaiminga mūsų valstiečių būklė. Kas toks užkietėjęs, beširdis bus, kuris nenorės jos pagerinti, o tai galėdamas nieko nedarys? Šiais nuoširdžiais, šiais sielvartingais jausmais sužadintas imu į ranką plunksną, kad kiek tik galėdamas palengvinčiau jų dalį. Tačiau, kai atsigręždami į valstiečių luomą, mūsų tautos dalį, turime mokėti duoklę žmogiškumui, tuo pat metu nepamirštu, kokią pareigą turiu visai tautai. Gindamas žmogaus laisves ir visuomenės pirmąsias sutartis, kuriomis kiekvienam jos nariui gyvybė, sveikata, asmens ir nuosavybės saugumas turi būti garantuota, nesukylu prieš tas tam tikros tos visuomenės dalies garbes ir prerogatyvas, skirtas visos tautos dalių tyliu leidimu, regėdamas ypatingus jos visai tautai nuopelnus, neišvengiamą poreikį ir tam tikrą prigimtinių gyvenimo būdą, padėtį šalyje ir jos sukuriamas aplinkybes.

Dėkui dangui, manęs, laisvo nuo visų bajoriškam luomui būdingų prietarų, nekamuoja kilmės chimera. Nematau tarp savęs ir savo valstiečio kitokios skirtybės, o tik tokią, kokią lėmė aklas likimas, kurį gailiai baru ir priekaištauju dėl jo keistumo. Taigi sau pataikauju, kad esu nešališkas. Šio nešališkumo sargiai laikysiuosi išpainiodamas svarbų klausimą: ar mūsų valstybės politinės konsti-

¹ Aiškiau neapibrėžiamas terminas „dvasia“ (santvarkos, konstitucijos, seimelių, santarvės etc). Karpio raštuose skirtas socioumo fenomenų iracionalioms, intuityviai („širdimi“) apčiuopiamoms esmėms nusakyti. Jis dažnas ir Rousseau „Pastabose“ (pvz., skyrius „Apie senovės institucijų dvasią“). Čia kalbama apie „respublikonišką dvasią“, kuri įgalina žodžio laisvę.

tucijos tobulumui būtinai reikalinga, kad liaudis¹ dalyvautų įstatymų leidyboje, arba veikiau, ar dėl to ši konstitucija yra blogiausia ir niekinga, kad valstiečiai – ūkininkai neprileidžiami prie įstatymų leidybos ir, išskylant neišvengiamam būtinumui prie jos prileisti, kam geriau suteikti šią garbę – valstiečiams kaimiečiams ar pirkliams – miestiečiams, pas mus liaudimi vadinamiems?

Iš tiesų, visišką liaudies nušalinimas nuo įtakos įstatymų leidybai ir valdžiai kiekvienam mąstančiam turi reikšti didelį neteisingumą. Mat sudarydama didžiausią tautos dalį, pakeldama visas krašto sunkenybes, tiesiogiai gausindama visas gėrybes, būtent, pati veikdama, teikdama mums peną ir apdarą, aprūpindama mus pramone, turtais ir žmonėmis, tuo būdu mus darydama tuo, kuo esame, ir darydama taip, lyg vieno trokštame ir lyg jai veikti leidžiame, ji turi būti pagal visas teisingumo ir žmogiškumo teises leidžiama dalyvauti bendroje įstatymų leidyboje ir valdžioje². To linkėti dėl minėtų ir daugelio kitų priežasčių privalo kiekvienas sveikas ir žmogiškas protas.

Tačiau ne todėl, kad ligšiol tas luomas visiškai valdžios nepaveikė ir bet kuriuo politiniu atžvilgiu buvo laikomas niekuo, reikia daryti išvadą, kad lenkų konstitucija šiuo požiūriu buvo ir yra blogiausia. Pavyzdžiui, leiskime pašalinti barbarišką baudžiavą, dėl kurios mūsų ūkininkai prispausti dejuoja. Ką aš kalbu: dejuoja! Kurios taip suriesti ir sutrinti, kad net dejuoti, nesakyčiau, nedrįsta, – beveik jau nemoka. Pašalinkime tą vergovę, kad jau kitaip ir taip greitai neįmanu, ne jų išlaisvinimu nuo gimtosios ūkininkavimo vietos, nes, tiesą sakant, vietos pakeitimas nėra tas pats, kas laisvės įgijimas, nors tas pokytis kai kada ir reiškia laisvę – bet išlaisvinimu nuo tironijos tų, kurių laukuose jie gyvena. Sūnus nėra belaisvis tėvo namuose, iš jų jo neišlaisvina, nes turi juos paveldėti. Lygiai taip ir valstietis – tegu būna susietas su savo ūkiu, tačiau apsaugant jam jo asmenybę ir nuosavybę, sveikatą ir gyvenimą. Tai būtų užtikrinta lengvo, greito ir nešališko teismo sprendimu. Tegu ponas jau nustoja buvęs arbitru ir teismu. Tegu žmogelio ir žemvaldžio tarpusavio skriaudos artimame, tyčia toje apygardoje įsteigtame teisme suranda greitą ir nebrangų teisingumą. O jeigu šiuo būdu sužydės ūkininkystė, gyventojai ir verslas, jeigu gerovė, sveikumas,

¹ *Gmin* – valsčionys, pavaldiniai, „prastuomenė“, t. y. politinių teisių neturinti tautos (*naród*) dalis.

² Karpis, kalbėdamas apie žemdirbius, vartoja jau nusistovėjusius epitetus, naudojasi tuometinių politinių diskusijų „bendrosiomis vietomis“, patekusiomis į Gegužės 3-iosios Konstituciją (IV jos skyriaus pradžia): „*Žmones žemdirbius, iš kurių rankų trykšta gausiausia krašto turtų versmė ir kurie sudaro didžiausią tautos gyventojų dalį, taigi tvirčiausią krašto jėgą, mes, vadovaudamiesi teisingumu, žmogiškumu ir krikščioniškąja pareiga, priimame įstatymo ir krašto valdymo globon <...>*“.

stiprybė, – žodžiu, kūno sveikata ir dvasios žvalumas visiems atgaivindami veidus visuose pasireikš darbuose, ir kažkokią paslėptą, taip pasakysiu, magnetinę jėgą¹ paskleis po visą politinį kūną, paklausiu tada, ar mūsų santvarka tuomet bus bloga ir bejėgė, ūkininkų luomui joje politiškai nedalyvaujant?

Būtent, neva anglų, šveicarų (kurioje valdžią turi liaudis) ar olandų prastuomenė labiau įsijungia ar išmano valdymo reikalus! Išskyrus Londono visuomenę, kaip dideliuose miestuose įprasta, apšviestą, o tuo labiau, kur laisvos tautos parlamentas beveik nepertraukiamai veikia, kur diskutuoja ir rašo apie valdžią ir kur kiekvienas skaityti gali ir moka, likusi žemiečių dalis prekyba, žemdirbyste, amatais užsivertusi bent jau įstatymų leidybai įtakos nedaro, o ta, kuri neva lemia, yra veikiau apsukrių ponų instrumentas, ne savaime veiklus kūnas.

Olandų miestuose tik turtingesnės ir senesnės giminės, pasidalinę tarpusavyje miestietiškas pareigybes, siūsdamos pasiuntinius į generalinių luomų seimus, ką kita daro, jei ne per jų pasiūstus asmenis užsiima krašto reikmėmis ir interesais prastuomenės vardu, šiai neprisidedant?

Demokratinė arba tokia valdžia, kurioje liaudis turi dalyvauti, arba kur liaudis užsiima įstatymų leidyba, gali būti įgyvendinama tik miestuose ir mažose šalyse². Tokia buvo liaudies atstovaujama valdžia senovės Romoje, tokia senuosiuose Atėnuose ir kitose graikų respublikose. Liaudis, sudaranti vieną miestą, galėjo kasdien susirinkti, kasdien pasitarti, steigti įstatymus, jų vykdymą stebėti. Kol dar Roma tilpo mažose savo mūrų sienose, jos liaudis galėjo vadintis laisva ir įstatymų leidėja. Tačiau kai pagausėjo, kai jau išplėtė savo valstybę ir kraštus, laikydama save, kaip ir anksčiau, laisva ir įstatymų leidėja, ar iškart prie jų leidybos prileido kitų miestų liaudį ir kitų provincijų žemdirbius, Romos pilietybe dar neapdovanotus? Romėnų valdžia, pergales pagausinus ir kraštus išplėtus, dabar žinomus kaip Romos imperija, buvo politiškai laisva, tačiau užkariauti kraštai buvo politinėje nelaisvėje. Kaip tokia savaime laikėsi liaudies tvarkomos valdžios, tačiau veikdama ir sugretinama su užkariautais ir savo valdžiai pajungtais kraštais, buvo grynai monarchinė: Roma, arba romėnų visuomenė, buvo ponas, tačiau pasaulis, kurį valdė, buvo belaisvis.

Apskritai kalbant, teisingi civiliniai įstatymai, skrupulingas jų saugojimas yra reikalingausi kitam luomui [*Karpis čia galvoje turi jau pirklius – vert.*], kad išsi-

¹ Mesmerizmo sąvoka, dariusi įtaką romantizmo filosofijai. Apšvietos racionalizmas jos vengė: tad Karpis net leksikos lygmeniu pranoksta savo epochą.

² Tiesioginė J.-J. Rousseau politinės teorijos įtaka.

kerotų, sužydėtų ir subrandintų kraštą išglebinančius vaisius. Įsivėlęs į privataus gyvenimo civilinius žaidimus, jis nei gali, nei nori užsiimti viešaisiais pilietiniais reikalais.

Nemanau taip senobiškai, kad jokių būdu nenorėčiau, jog toji [tautos] dalis visai nebūtų kada nors ir kur nors prie valdžios prileista. Tačiau tvirtinu tai, kad kokios nors tautos konstitucija gali būti gera, nors liaudis ir neturėtų jokios įtakos valdžiai arba įstatymų leidybai, kaip yra pas mus, jeigu tik asmuo ir jo nuosavybė būtų apginta ir užtikrinta skrupulingiausiu teisingumu; jeigu to mūsų krašte nėra, tai ne pačios savaime nedraugiškos liaudžiai konstitucijos vaisius ir pasekmė, o veikiau yda įstatymų leidybos, kuri yra visai kas kita nei konstitucija, ir kuri gali būti bloga, nors šioji gera; ji gali būti pagerinta, šioji – likti neliesta. Nes jeigu dėl blogų arba nereikalingų įstatymų leidybos darbų reiktų smerkti konstituciją, tada kiekviena pati geriausia bet kokio krašto konstitucija būtų bloga, juk jos skirtas įstatymų leidėjas gali neleisti reikalingų arba išleisti blogus įstatymus. Argi nederama tai išvada?

Tačiau teisindamas mūsų konstitucijos santykį su valstiečių luomu, atrodo, tartum jį nušalindamas nuo įstatymų leidybos, pažįstu ir jaučiu tos maksimos jėgą, kad jei kokios nors valstybės valdžia galėtų save vadinti laisva ir teisinga, reikia, kad joks luomas nebūtų priverstas mokėti mokesčių, prie kurių nustatymo pats nebūtų prisidėjęs ir prisiimti kitų sunkenybių, kurioms nebūtų davęs savo leidimo. Tačiau ši maksima arba jokiame pasaulio gausiai apgyvendintame ir plačiame krašte griežtąja to žodžio prasme nebuvo pritaikyta praktikoje, arba jei kai kuriuose laisvuose kraštuose įgyvendinta, tuomet neabejotinai ir pas mus, tik skirtingu būdu ir mastu.

Anglijoje, Švedijoje, šveicarų ir olandų respublikose, kur valdžia arba demokratinė [*gminowładny*], arba mišri, kaimai ir parapijos siunčia savo deputatus į visuotinius susirinkimus atstovauti interesams, jų luomui būdingiems. Nes ten valstiečių luomas yra didelių žemių savininkas, kurių perdėtas apmokestinimas galėtų padaryti didelę žalą jų nuosavybei. Tačiau pas mus, kur valstietis neturi žemės nuosavybės, iš ko ir kokiais reikalais siųstų savo deputatus? Kad tas ūkis, kurį dirba savo rankomis, darbininkas nebūtų apsunkintas mokesčiais, viršijančiais iš jo galimą ištraukti pelną? Tai ne jo nuosavybė, tai pono žemė. Tai visai ne jo reikalas, pigesnė ar brangesnė ji bus. Nors ne ant savo gyvena žemės ir nors nesirūpina, kad dėl didelių mokesčių to leno ūkis ir vertė nesmuktų, bet visada turi nuogąstauti, kad jis su nuostoliu savo poreikiams nebūtų vergiškai apmokėti

jį priverstas. Tai labiau turėtų rūpėti pono ūkiui, iš kurio turi būti paimami mokesčiai. Nes kai valstietis priverčiamas neproporcingiems mokesčiams, smunka jis ir jo ūkis, iš kurio ir ponas, ir šalis nori gauti naudos. Kaip, viena vertus, dabartinėje lenkų valstiečių padėtyje [*w konstytucyi*] bent jau jie rūpintis dėl mažesnių ar didesnių žemės mokesčių neturi priežasties, taip priešingai, ūkio savininkas, kuris yra bajoras, tuo būtinai turi rūpintis, net tik kad jo žemių nuosavybė, bet ir jų nuomininkas nebūtų pernelyg apmokestintas. Taigi bajorija, nustatydamą mokesčius, turi rūpintis savo pačios interesu, o tuo pačiu ir valstiečių, kurių nuosmukis yra ir jos nuosmukis. Tai, ką kituose kraštuose valstiečių luomo pasiuntiniai, tą patį pas mus tvarko bajorai savo ūkininkų labui ir tai, kas ten yra nuosavas valstiečių, čia yra bajorijos dėl valstiečių rūpestis. Ten dažnai kitų luomų persvara tampa vienintele naujų apsunkinimų ūkininkų luomui priežastimi; čia bajorų ir valstiečių interesas vieno asmens atstovaujamas apsaugo liaudį, kad jos nepaveiktų smurtas, neapykanta ar rungtyniavimas¹.

Suprantu, kad niekas čia nereikalaus iš valstiečių aiškiai išreikšto mandato [*zezwolenia*]. Nes jeigu ta mandato chimera turėtų reikšti jų laisvę, jau niekur nebebūtų tikros politinės laisvės. Pavyzdžiui, mes dabartinio seimo aplinkybėmis nedavėme išreikšto leidimo mūsų atstovams nustatyti vien tokius ar kitokius mokesčius, kuriuos dabar mokame. Ir kas? Ar dėl to esame mažiau laisvi? Ar tie mokesčiai nepageidaujami? Ar smurtu per mūsų atstovus mums pristesti? Ar turime skųstis, kad barbariškai ir išdavikiškai su mumis elgiamasi? Anaip tol. Pakanka, kad kartą davėme tylų savo pritarimą, kad mums tai skirtų, kas priverstinėmis aplinkybėmis pripažįstama esant visuotiniu gėriu. Taip ir ūkininkų luomas turi mąstyti, o atstovaujamųjų ir atstovaujančiųjų intereso bendrumas bus naudos ir poreikių [patenkinimo] garantas. Taigi kokia reikalo esmė? Tai, kad teisė siųsti į seimą savo luomo reprezentantus valstiečiams tol bus nereikalinga ir juokinga, kol jiems neduosime žemės nuosavybės teisės.

Tačiau ar reikia jiems ją suteikti? Ak, sunkiai nusidėčiau bendrajam gėriui, būčiau tikru krašto ir privataus turto bei laimingumo priešas, būčiau proto ir žmonijos šmeižikas, jeigu tuo arba pats abejočiau, arba manyčiau, kad kam nors dvejojant dėl šio klausimo sprendimo ilgų reikia įrodymų. Išspręsta tai jau sunkenybė, visiems tai jau aiškiai atverta tiesa, svetimais bei mūsiškiais pavyzdžiais paremta. Pripažinkime ir suteikime jiems tą visuomenės žmogui prigimtą ir vi-

¹ Bajoriškojo konservatyvizmo, tradicionalizmo apraiškos iš esmės egalitaristiniame, liberalistiniame kūrinyje.

suotinai naudingiausią teisę. Tačiau darykime tai tiksliai ir atsargiai apibrėždami įsigyti leidžiamos žemės dydžius, kad užuot kėlę ūkininkystę, nepastatytume didesnės kliūties jos suklestėjimui.

Tačiau kada tai turime padaryti, dabar ar vėliau? Tai problema, į kurią telkiasi visas mano dėmesys. Viena vertus, jaučiu, kad jie yra žmonės, kad turi neatšaukiamą pilietiškų privilegijų teisę, kad stebėtinai greitai dėl to kraštą užlietų begalinė nauda. Kita vertus, matau, kad suteikiant jiems nuosavybės teisę, tuo pačiu juos išlaisvinsime, po to nuogaštauju, kad tai nebūtų skubotas žingsnis. Prisimenu, dėl ko mus įspėja Rousseau, kad iš pradžių turėtume pamąstyti apie jų sielų išlaisvinimą, tai yra apšvietimą, nei apie tai, kaip išlaisvinti jų kūnus. Iš jo žinau, kad laisvė yra stiprus ir sveikas maistas, tačiau stipraus skrandžio suvirškinimui reikalaujantis¹. Gerbiu aš to didžio vyro nuomonę, vis dėlto negaliu patikėti, jog reikia didelio mokslo, kad būtum savininku. Kas gali dirbti svetimą žemę, tas tuo geriau savą sugeba. Taigi manyčiau, kad tas vyras taip kalba apie politinę laisvę – tas teiginys nekalba apie civilinę. O civilinę laisvę neabejotinai sudaro gyvasties, asmens ir turto nuosavybė. O šioji kiekvienam, visur ir visada priklauso. Ją kuo greičiau jiems suteikime.

Galime neskubėti suteikti politinės. Vis dėlto, jei tai kada nors turėtų atsitikti ir man tuomet tektų nurodyti, kuriuos norėčiau greičiau ir labiau pagrįstai leisti dalyvauti politinėje valdžioje, miestiečius pirklius ar kaimiečius ūkininkus, pas mus bendrai liaudimi vadinamus, neilgai svarstyčiau ir neužsikirdamas pasisakyčiau už ūkininkus. Be abejonės, papiktins tai ne vieną iš mūsų, juo labiau svetimą; priklijuos man laukinio, goticizmu² dvelkiančio barbaro vardą. Nesvar-

¹ Nuoroda į J.-J. Rousseau pastraipą:

„Suprantu, kaip sudėtinga būtų išlaisvinti jūsų paprastus žmones. Čia bijau ne tik dėl klaidingo ponų savo interesų suvokimo, jų savimanos ir prietaringų nusistatymų. Net juos įveikus, bijočiau taip pat ir tarnų bailumo ir ydų. Laisvė – tai maistas, kurį lengva nuryti, bet sunku suvirškinti – tam reikia itin stipraus skrandžio. Man juokingi tie žemi žmonės, kurie leidžiasi sukurstomi maištininkų ir drįsta kalbėti apie laisvę, neturėdami apie ją nė menkiausio supratimo. Širdimis, kupinomis vergiškų ydų, jie mano, kad būti laisviems – reikšia viso labo tik maištauti. O, kilnioji ir šventa laisvė! O, kad šitie vargani žmonės gebėtų tave pažinti, kad suprastų, kokia yra tavęs įgijimo ir išsaugojimo kaina, kad pajustų, kiek tavo įstatymai yra griežtesni, negu sunkus yra tironų jungas. Jų silpnos dvasios, pavergtos aistrų, kurias reiktų užslopinti, tavęs bijotų šimtą kartų labiau negu vergijos; jie spruktų nuo tavęs apimti siaubo, kaip nuo naštos, kuri gali juos prislėgti“.

Rousseau J.-J. *Pastabos Lenkijos valdymui ir numanomai jo reformai*. Iš prancūzų kalbos vertė Vygandas Aleksandravičius. In Viliūnas D., Aleksandravičius V. *Jeanas-Jacques'as Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*. Vilnius: LKTI, 2016, p. 59–60.

² Gotikos terminas XVIII a. antroje pusėje buvo ambivalentiškas, nevienareikšmis. Barbarybe laikyta aristotelinė scholastika (kaip Apšvietos filosofijos priešingybė); kita vertus, plito goticizmo literatūrinė

bu tai: kad tik savo įsitikinimams, mąstymo laisvei ir, kaip man atrodo, tiesai deramą pagarbą atiduočiau.

Nes iš tiesų liaudis, vadinama ūkininkais, yra didžiausia ir gausiausia tautos dalis. Netgi ji yra pati tauta, kurioje slypi kiekvieno krašto galia, stiprybė, veiklumas, ištekliai. Ji yra, taip pasakysiu, vaisius tos žemės, kurią savo prakaitu laistydama priverčia, kad dėl jos darbščių rankų teiktų derlių, be kurio tautos likutis, netekęs esmingiausių žmonių visuomenės aprūpinimo įrankių, būtų priverstas grįžti prie pirmykščio gyvuliško ir ydingo gyvenimo būdo. Ji yra tikrasis žemės, ant kurios gyvena, paveldėtojas, kadangi ne sutartiniais nuosavybės įrodymais, bet esmingu darbu ir įdirbiu grindžia žemės užėmimo teisę; nei jos daugiau turi ir trokšta, vien tiek, kiek savo poreikiu išmatuoti ir savo darbu aprėpti pajėgia. Jos gyslose teka gimtiškiausias, mažiausiai maišytas kraujas. Jos paprastuose, tačiau mažiausiai iškreiptuose papročiuose ilgiausiai ir aiškiausiai regimi pėdsakai senovinių dorybių, sąžiningumo, kuklumo, taupumo, pelno nesivaikymo, niekingos ištaigos ir prabangos nežinojimo. Jis, žodžiu, yra pirmasis vidinės krašto gėrybės visai tautai paskleidžiantis luomas. Taip pat jis turi žengti po, jeigu nei greta, riterių luomo; jis valstybę išlepimo panieka, negandų metu – kruvinais darbais, pagaliau pačiu gyvenimu gynė nuo svetimų galybių, tuo būdu pirmapradžiam visuomenės saite¹ išsaugojo valstybės visumą.

O miestiečių luomas (jeigu nuo jo atskirtume pirmojo būtinumo amatininkus ir labai lengvai juos priskirtume ūkininkų rangui ir namams), iš pirklių prekiautojų sudarytas, ką tautai reišia? Ar ne sambūrį dykinėtojų, daugiausia užsieniečių, žmonių iš svetimo amato gyvenančių, svetimą darbą be darbo ryjančių?

Kokia iš jų prekybos valstybei nauda? Kad muitinėms ir krautuvėms didėja pelnas? Kad nuo supirktų ir parduotų prekių į išdą įplaukia ženklūs pelnai? Tačiau juos bėdinas ūkininkas atneša! Ant jo krenta visos tas muitinių ir muitų mokesčių svoris. Jis pats jį neša. Jo miestietiškas pirklys nė kiek nejaučia. Nes ir pirktamas prekė, kruvinu ūkininko darbu sukurta, moka jam savavališką kainą, ir savo jam parduoda taja, kuri jam patinka. Nes pirmiausiai gerai apskaičiuoja kelionės ir pervežimo išlaidas, prabangų gyvenimą, ištaigingus namus,

mada, atsigręžianti į viduramžius, aktualizuojanti egzotiškų nuotykių, siaubo, stebuklų, paslaptingumo estetiką. Rousseau „barbaras“ – civilizacijos nesugadintas laukinis, „aukso amžiaus“ žmogus; Karpis šį terminą vartoja ir rusoistiškai, ir švietėjiškai (pastaruoju atveju) – neapšviesto, neraštingo žmogaus (čia – valstiečio) prasme.

¹ „... a przez to całość państwa w pierwiastkowym utrzymał związku“.

atsitiktinius ir neapdairumo nuostolius, taip pat muitus ir mokesčius, taigi visą nenumatomą savo patarnavimų fatumą, o paskui jau pelną ir naudą, kurią, pižamoje sėdėdamas už staliuko, gurkšnodamas arba saldžiai snausdamas, padėjo ir užrakino savo kontoroje.

Kokia iš jų plačiai visuomenei nauda? Kad palengvina superkamų daiktų apykaitą? Kokiems poreikiams? Pirmiesiems? Pastaruosius ūkininkai ir karių luomas visada namuose tenkindavo ir visada patenkins... Daiktų, puikybei tarnaujančių, dirbtinių, išlepimą ir glebumą tautoje platinančių, nelaimėlių skaičių auginančių, nes tik tariamai, o paskui jau iš tiesų reikalingų... Pagal tų daiktų poreikį, pagal jų prigimtį ir vidinį moralinį vertingumą tesprendžia nešališkas, dorybingas pilietis: ar vertas pagarbos tas luomas, dėl jų atsiradimo ir plitimo labiausiai atsakingas.

Didūs politikai, uolūs patriotai, kodėl nepaliaujamai mums apie prekybą, apie jos visų rūšių platinimą ir lengvinimą, apie privilegijas ja užsiimantiems, apie apdovanojimus asmenims joje pirmaujantiems, savo raštuose jau iki pakyrėjimo plepate, o tuo būdu versmę, iš kurios turtai jūsų, tai yra pinigai plaukia, užtvenkiate¹. Arba jums nežinoma, iš kurios versmės kyla pajamos, o iš kurios – godumas ir išlaidumas, pinigų meilė ir parsidavėliškumas, ištizimas ir papročių iškrypimas, minčių ir širdžių nuo pilietinių reikalų nukrypimas, tūkstančiais upelių trykštantis ir upėmis išsiliejantis po visus luomas, gésinantis širdyse likučius patriotinės ugnies ir pilietinių dorybių, kokios yra lygybė, taupumas, panieka turtams, nesavanaudiškumas, Tėvynės meilė. O jeigu tai žinote, kodėl akivaizdžios mūsų pražūties giriate priežastis? Nes jeigu kalbate tik apie apykaitą poreikių ir prekių, be kurių negalime apsieiti, ir kurias pripažįstu kaip neišvengiamą visuomenės būtinybę, apibrėžkite tuos poreikius visų pirma, o paskui taip baisiai rūpinkitės dėl jų patenkinimo stygiaus.

Prekyba – visiems patinkantis amatas. Visada bus sielos, pelnui godžios, kurios mikliai pastebės kelią, vedantį link turto ir poilsingo gyvenimo būdo. Nereikia bijoti, kad pritrūks tų, kurie kreidele ir galvele veikia nei ranka ir savo kaktos prakaitu panorės patenkinti savo poreikius.

¹ Karpis anaipol neišsiskyrė radikaliomis antimiestiškomis bei antikapitalistinėmis pozicijomis. Pvz., vadinamosios Koflatajaus kalvės narys – vadintas jos „žaičių vulkanu“ – Stanisławas Jezerskis argumentavo, kad politinių teisių suteikimas miestiečiams būtų priešingas jų pačių interesams: prekyba ir pramonė šiu atėjus smukty, miestiečiai, kurie, Jezerskio nuomone, nėra pirkliai, o tik „kromininkai“ atsiduotų dykinėjimi ir prarastų netgi tai, ką turėjo.

Pirmiausia sutvarkęs vidinį krašto gėrybių pardavimą laisvu, saugiu ir nebrangiu transportavimu, pažabojęs pertekliuje iš mūsų darbo dykinėjančius, tai yra miesto pirklius, kad gausius mūsų žemės vaisius vežtų vietiniams, o ne į užsienį, išmokęs ir įpratinęs mus apsistoti ties tuo, ką turime ir ko netgi užtektingai turime, ne vien tik pirmiesiems ir neišvengiamiesiems, bet netgi gyvenimo patogumui ir prabangai tarnaujantiems poreikiams, sužadinsiu tarp kraštiečių pramonę, įkursiu ir išplatinsiu savaime esmingai reikalingas ir būtinas manufaktūras [*rękoczyń*]¹, pagausinsiu tikruosius pelnus, pakviesiu pas save alkaną svetimšalį, kuris ieškodamas pas mus pertekliaus duonos, suteiks mums pigiai tai, ko mums daugybe atžvilgių turtinga gamta pašykštėjo. Ir visa tai įvyks be išskirtinių ir privilegijuotų pirklių [*samo – kupców*], be žmonių prekiavimą profesija paverčiančių, tai yra be perpirkinėtojų².

Kad tik ūkininkystei³ ir manufaktūroms, pirmiesiems, tikriems ir vieninteliams krašto jėgos ir pramonės šaltiniams, būtų atverti keliai, o miestus verčiau sumažinti, išskeldinant iš jų gyventojus arba bent jau stabdant perteklingą skaičiaus augimą, o ne nobilitacija [*przez zaszczyty*]⁴ ir privilegijomis žadinti, padėti, kelti ir gausinti juos reikėtų⁵.

Tačiau ką girdžiu! Šaukia kažkas: konsumpcijos nebus... Konsumpcijos, tos esminės pramonės ir darbo suklestėjimo priežasties!

Būtent dėl jos reikia nerimauti krašte, kuriame dešimt dalių iš dešimties didžiausią pirmojo būtinumo dalykų poreikį kenčia! Kur pats žemės gėrybių kūrėjas beveik iš bado miršta ir kruvinu savo darbu niekada lig alkio numaldymo prasigyventi negali. Ūkininkas krenta iš bado, o čia kažkas konsumpcija rūpinasi! Padarykime pagaliau taip, kad kiekvienas būtų sotus savo darbo vaisiais, o paskui galėsime džiiovinti sau galvas dėl veltėdiško tų perteklingų gėrybių eikvojimo būdų.

¹ Karpis nuosekliai laikėsi Apšvietos bei klasicizmo epochos pradžioje įsitvirtinusio kultūrinio postulato: gryninti kalbą, programiškai vengti svetimybų, *ad hoc* sukuriant naujadarus (dažnai – neprisijusius).

² Rusoizmo ir fiziokratizmo simbiozė. Karpis aiškiai pristato F. Quesnay „steriliosios“ klasės sampratą.

³ Įžvalgiai netapatinama žemdirbystė su ūkininkyste, platesnės reikšmės sąvoka. Tuo būdu tiksliai perteikiamas fiziokratizmo turinys.

⁴ Rousseau laikėsi kitos nuomonės. Jis manė, kad valstybei verta ir naudinga suteikti bajorystės teises tam tikram miestiečių skaičiui, ir netgi be jų pakėlimo į bajorus patikint valstybines pareigas venecijiečių pavyzdžiu.

⁵ 1790 m., t. y. tuo metu, kai Karpis rašė savo traktatą, visoje LDK teritorijoje (įskaitant rusėniškas žemes) buvo, drauge su žinomais didesniaisiais miestais, 574 miesto tipo gyvenvietės. Istorikai konstatuoja, kad miestų ir miestelių tinklas valstybėje buvo koncentruotas ir naujų miestietiškų gyvenviečių daug nesikūrė (žr. Kiaupa Z. *Lietuvos istorija. VII tomas, I dalis. Trumpasis XVIII amžius (1733–1795)*. Vilnius: Baltos lankos, Lietuvos istorijos institutas, 2012, p. 185.

Juokiasi anglai, olandai ir kiti iš mūsų protėvių nuostatų, pagal kurias bajorų luomui buvo draudžiama pirklystė ir miestietiška prekyba. Aš juokiuosi iš besijuokiančių. Dėl Dievo! Kaip gali nebūti kam nors, o juo labiau tiems, slapčia pro Lenkiją vykstantiems politikams,¹ didžiai stebinantis valdžios ir politikos būdas tose šalyse, kuriose patys pirkkliai aukščiausią ir nepriklausomą sudaro vyriausybę. Liudininkais yra Indijos kraštai, anglų ir olandų pirklių kompanijoms² pavaldūs ir juos kaip ponus žinantys. Ar susimąstau apie tų pirklių kompanijų tikslų įgyvendinimo būdus, valdymą ir interesus bei pajamų vartojimą, kurį realizuoja tų pačių kompanijų išrinkti nariai, ar įdėmiai išsižiūriu į institucijas, tų bendrijų kuriamas ir linkstančias savo krašte pritaikyti pavergtų kraštų santvarką, visur įžvelgiu, kaip čia pasakius, ranka priterliotas aiškus gobšumo, pelno troškimo ir paties grubiausio šykštumo dėmes. Už valdytojų asmenų pastebiu lupikavimą, godumą, tuščią eikvojimą, puikybę, žiaurumą; valdomuose kraštuose – priepaūdą, plėšimą, neteisingumą, skurdą ir nelaisvę.

Koks tai būtų tikras stebuklas, nes visas prigimtines jėgas peržengiantis atvejis, jei kompanija, kuriai pelno dvasia buvo pirmasis steigimo akstinas, kuri, be geismo praturtėti ir apskritai kaip tokia, ir kiekvieno jos nario požiūriu, niekada išsilaikyti bei ilgiau egzistuoti negalėtų, kurios pajamos ir nuostoliai yra didesnio ar mažesnio tos dvasios įtampos matas, sakau, jei tokia kompanija ir jos nariai alsuotų nesuinteresuotumo ir nešališkumo dvasia, taip neišvengiamai reikalinga valdant kiekvieną visuomenę, kuriant jai bendros visuotinės, o ne asmeninės naudos siekiančius įstatymus.

Ką galvoti apie žmogų, pasišvenčiantį turtų įgijimui? Pirmiausiai turėčiau jį vertinti, jeigu tik jiems turi deramą norą³. Labai nesirūpiname tuo, ką laikome lengvu. To noro laipsnis, geidimas ir troškimas atitinka mūsų jam priskiriamą vertinimo laipsnį. O tų laipsnių matas yra darbas ir jam skiriamos pastangos. Nes juo daugiau sau prisiima darbų ir juo didesniai gyvenimą ir sveikatą pasmerkia pavojui, tuo tikresnis būna dėl didesnio pelno įgijimo. Kuo daugiau dėl prekybos yra turtingesnis, tuo didesnę turtams pagarbą priskyre, tuo buvo godesnis, tuo pirmesnę jiems vietą suteikė kitų dalykų atžvilgiu. Jeigu dėl įgijimo kartais

¹ Amžininkams, atrodo, aiški užuomina; kituose Karpio tekstuose apie šiuos, matyt, kritiškai Anglijos ir Olandijos atžvilgiu nusiteikusius politikus, informacijos nėra. Anglijos ir jos parlamentarizmo atžvilgiu buvo kritiškas J.-J. Rousseau „Pastabose apie Lenkijos valstybės valdymą“.

² Čia pavartojamas terminas „kompanijos“, vėliau autorius terminą nuosekliai „lenkina“ terminu „*zgro-madzenia*“.

³ „Noras“, kaip minėta, M. P. Karpio žodyne vartojamas ir „valios“ prasme.

paniekino sveikatą ir gyvybę, ar susvyruos bent akimirką, kai jam pasitaikys gera proga dėl turtų eikvojimo [*na frymark*] vėjais paleisti garbę, dorybę, padorumą¹?

Ne vien tik tai atkariams žydams teko apgavikiškos dvasios dalia. Kiek yra gyvenančių šios ydingos tautos būdu, tiek yra žydų. Niekingas sukčiavimas, būdamas godaus verslo vaisiumi, yra neatskiriamas bruožas luomo, kuris iš profesijos ir pašaukimo prekybą pasirenka praturtėjimo priemone; o jeigu tarp didelių ir turtingų pirklių nežvelgiame smulkių lošimų [*szacherstwa*] ir juos lydinčių apgavysčių, tai vien dėl to, kad dideliuose ir esminiuose pelno sandoriuose jie yra atrpatę grubiai sukčiauti. Gėdijasi smulkaus ir mažai pelningo spekuliacinio: tos „didžios ir kilnios dvasios“ puikiai moka niekinti menką ir gerai atpažįstamą apgaudinėjimą. Tačiau kai reikalai sukasi apie didelį, reikšmingą, svarbų dalyką, tik ten atskleidžia savo genijaus polėkį, subtilumą, vikrumą.

Kokia yra pirklių luomo dvasia pavieniais atvejais, tokia yra būdinga ir visam jų sambūriui. Dalykas šis keistas, bet iš tiesų: ši sambūrio siela persimeta nariams, dosniai tenka kiekvienam ir kiekvieną taip galingai įkvepia, jog nepasakytum, kad mažai tame pelno siekime dvasios, kuri jame jau turėjo būtinai būti, jeigu šiai pasišventė profesijai. O jeigu kartais asmenys, sudarantys tą garbingą sambūrį, dėl laimingos prigimties, išankstinio auklėjimo ir aplinkybių yra laisvi nuo tam luomui įgimtų ydų, tai neabejotinai niekada visuma, tai yra pirklių luomas, nuo jų laisvas būti negali.

Tuo tarpu mūsų protėviai, tai jie, kaip mes juos šiandien vadiname, pusiau barbarai, patys laisvi nuo lėkštos turtų ir naudos aistros, o netgi jų noro², o tuo pačiu nuo neatskiriamų nuo jos ydų, žengdami švarių ir nešališkų mąstymo keliu, semdamiesi savo įstatymams taisyklių iš žmogiškosios prigimties bei širdies pažinimo, išmintingam ir įstatymus leidžiančiam luomui, turinčiam būti laisvam, tyram ir tolimam nuo bet kokių iškrypimų, išlepimo bei asmeniškumo, įstatymu prekiauti uždraudė, ir perpardavinėjimu miestuose užsiimančiam luomui dalyvauti įstatymų leidyboje ir daryti įtaką jai kelią užkirto. Be to, paniekdami jį kaip nešlovingą ir lėkštą, išrado iki dabar gana sėkmingą būdą sukelti riterių luomo pasibjaurėjimą, kad daugelio svetimų tautų pavyzdžiu nepatrauktas lengvos naudos ir greito pralobimo vilionių, neišvyko į miestus prekiauti.

¹ Karpio nuomonė atliepia Rousseau principinei nuostatai, peikusiai biurokratinės institucijas, „kriepiančias visų mūsų širdis vien į savanaudišką egoizmą“.

² Karpio sarmatiška ideologija atitinka J.-J. Rousseau požiūrį į nesugadintą Abiejų Tautų Respublikos prigimtį.

Šios tiesos yra akivaizdžios kiekvienam¹, dalykus ne paviršutiniškai, ne mados pavyzdžiu, ne iš akies, bet jų vidine verte ir jų pasekmėmis įvertinti mokančiam. Tikras esu, tenebūna tai palaikyta mano užsispyrimo, ginant šią nuomonę, pertekliumi, esu tikras, kad jokio Melono² ar paties Voltaire'o įrodinėjimai apie pelno naudingumą arba net reikalingumą siekiant valstybės laimingumo, o po to apie reikšmingumą pirklių luomo, kaip labiausiai tam pelnui tarnaujančio, pagalbaus ir jį platinančio, neįveiks tų mano paprastų ir trumpų pastabų. Man atrodo, kad jų raštai šia tema yra panašūs į nuotaikinga ir mokslinga Erazmo plunksna pavaizduotus pagyrimus kvailybei ir [proto] ligai.

Pats pavyzdys, pats visuotinis visų Europos tautų pavyzdys, prekybą visomis jos rūšimis remiančių ir proteguojančių, o pirklių luomą mėgstančių ir aukštai vertinančių, yra vienintelis prieš mane įrodymas, dėl kurio nedrįstu atsakyti (nors atsakymas yra lengvas) ir nusteбės tyliu.

Tačiau aš čia mąstau ir rašau apie mūsų valstybės konstitucijos idėją [*stosownie...do myśli konsytucji*]. Joje įžvelgdamas tas miestiečių luomui skirtas nuostatas, kurios daug kam bus pagrindas skandalui, o mąstydamas kitaip, nei daug kas, laikau savo pareigą štai tokias savo bendrapiliečiams pateikti pateisinančias pastabas. Jeigu joje [*valstybėje – vert.*] yra kai kas tokio, kas mūsų miestų ir miestiečių civilinę ramybę drumsčia, jeigu gresia jų nuosavybei, gyvenimui ir būdui, iš tiesų reikalinga nedelsiamų pastangų, kad jiems tos šventos teisės būtų suteiktos arba sugrąžintos. Tačiau jeigu kalbame apie suteikimą joms kokių nors politinių privilegijų, apie prileidimą dalyvauti įstatymus leidžiančioje valdžioje, apie jų staigų augimą, apie visokios rūšies prekybos išsiplėtojimą krašte, negalėčiau to patarti ir linkėti, nebent norėčiau pasisakyti priešingai, kaip nuodingiausias ūkininkystės, darbštumo ir visų moralinių, lygiai kaip ir laisvųjų politinių

¹ Karpio pristatomoms pažiūroms iš tiesų pritarė dalis LDK bajorijos. Argumentacija grindžiama ne tiek rusizmu, kiek aliuizijomis į menamą bajorų „Aukso amžių“ ir Antiką. Pavyzdžiui, Trakų vaivadijos atstovas Ignotas Sivickis 1791 m. balandžio 5 d. seimo kalboje smerkia bajorų užsiėmimą amatais: „Tai išdavystė, bajorų luome! Ženk savo tėvų nurodymu: ginklas ir žemė. <...> Saugok kilnią sielą nuo žeminančio gyvenimo būdo. Skaityk 1633, 1677 m. konstitucijose, kaip griežtai prekyba ir karčiamos draudžiami bajorijos luomui. Nes tuose dalykuose pats vertimasis prekyba yra jau valdinystės požymis; ne iš tų visų dalykų, iš kurių gaunamas bet koks pelnas, nieko nėra geresnio už žemės ūkį, nieko, kas duotų didesnį gausumą, nieko meilesnio, nieko labiau tinkamo laisvam žmogui, – taip galvojo ir kalbėjo laisvasis romėnas. Gėdingas 1775 metų seimas panaikino šį bajorijos luomų ir miestiečių išsiskyrimą <...>“. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. I tomas. Feodalinis laikotarpis*. Red. K. Jablonskis. Vilnius, 1955, p. 304–305.

² Melon, Jean-François, vienas pirmųjų prancūzų Apšvietos ekonomikos teoretikų (merkantilizmo atstovas), kurį vertino ir Voltaire'as; veikalo *Essai politique su le commerce* (1734) autorius.

dorybių nedraugas, gynėjas tuštybės, godumo, pertekliaus ir visų iš jo kerojančių ydų, kurios anksčiau vėliau mūsų laisvei būtinai paskutinį smūgį suduos.

Kalbant apie kitas tautas, tegu ragauja jos savo laimingumo vaisius, sunokusius iš prekybos augimo ar dėl miestiečių pirklių luomui suteiktų teisių leisti įstatymus. Argi tas laimingumas yra tikras? Apie tai, kas jį jaučia, tepareiškia savo nuomonę. Ar jis patvarus? Pagal tokias gausias Europoje įprastų moralinių ir politinių revoliucijų pasekmes, prie kurių jie [miestiečiai pirkliai] kuo esmingiausiai prisideda, sau ir kiekvienam sveikai mąstyti norinčiam palieku laisvą erdvę spręsti.

Ta valstybė, kuri savo jėgą ir gerovę grindžia prekyba, ilgai ar trumpai gyvuosianti, juk niekaip pirklių prerogatyvų nebegali sudrebinti, nebent savo konstituciją iš pagrindų pakeisti norėtų. Tačiau mes, kurių protas ir konstitucijos dvasia visai kitas patvarumui pasirenka priemones, negalėtume pirklių miestų priimti dalyvauti įstatymų leidybos galioje, jiems didelės laisves ir įvairių rūšių privilegijas suteikiant, tai yra išplatinant kiekvienoje krašto vietoje, mūsų konstitucijos neiškreipdami ir į šipulius nesudauždami. Kas vienam kraštui teikia naudą, kitam gi gali žalą atnešti. Tegu anie žydi prekyba, mes tvirtybę ir augimą ūkininkystėje ir esmingomis manufaktūromis grįskime. O pasakymą: „ūkininkystės gaivinimas prekyba“ prie tikrosios jo reikšmės pririškime. O tai yra: visai neturėkime arba turėkime kuo mažiau tų, kurie mūsų žemės vaisius veltui iš mūsų išplėšia, o prekes, be kurių apsieiti negalime, išprievartaudami mus kuo didžiausia parduoda kaina. Tačiau tapkime ūkininkais prekybininkais. Pirkliais, bet ne perparduotojais. Išvežkime, kai geresni ateis laikai, privatiems ir viešiesiems poreikiams perteklingus mūsų žemės naudmenis į užsienį, kad sau įsigytume tų daiktų, kurių mums trūksta kasdieniam gyvenimui. Darykime tai girtinu mūsų protėvių pavyzdžiu. Tačiau stenkimės apsisaugoti nuo klaidinančio vadovavimo tų mūsų brolių, iš kurių daugelis, greito praturtėjimo įgeidžio suvilioti, pasilikę sau vardą ir bajoriškas privilegijas, iš tiesų kuo tikriausiais virto pirkliais ir greitai visus jiems būdingus požymius įgavo.

... Te kas nori man loja, bet

Nieko nebėra Lenkijoje be pirklių ir artojų.

Janas Kochanowski „Satyroje“¹.

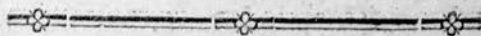
¹ Žodžiai iš lenkų Renesanso poeto Jano Kochanowskio (1530–1584) *Satyr albo dziki mąż. Zygmuntowi Augustowi, królowi polskiemu, przypisany* (pirmas leidimas – 1585).

Biblioteka
U. M. K.
Toruń.

98000

PYTANIE

Czy do doskonałości Konstytucyi Polityczney Państwa Naszego koniecznie potrzeba, aby Gmin miał udział w Prawodawstwie? albo raczey, czyli przeto ta Konstytucya jest naysłabszą i potworną, iż Chłopi Rolnicy nie są do Prawodawstwa przypuszczeni? a w Przypadku nie uchronney potrzeby przyjęcia ich do niego, komu by raczey tego zaszczytu udzielić, Chłopom wieśniakom, czy Kupcom, Mieszczanom, pod ogólnem Imieniem Gminy u nas zaiętym.

PO tylu wybornych, pełnych ludzkości i Patryotyzmu pismach, które mi jednak barziej z wspominania o nich niż z czytania są znaiome, a do roztrząśnienia i bronienia Sprawy Polskiego Gminu przed Trybunałem, do ludzkości, słuszności i pożytku zmierzających, powinienbym bojaźliwe moje hamować pióro, iż by pisząc przeciw niemu, na nie rozumu i okrutności, albo pisząc za niemi, na własney

A miłości

SEIMO KALBOS

KAS YRA SEIMELIAI PAGAL DIDIJĄ JŲ ĮSTATYMO TIKSLĄ?

ŠVIESAUS MALONINGOJO M. P. KARPIO, ŽEMAITIJOS PASIUNTINIO, BALSAS SEIMO SESIJOJE 1791 METŲ SAUSIO 24 DIENĄ¹.

<...>²

Leiskite dar kartą atkreipti Jūsų įžvalgų dėmesį į tai, kas yra seimeliai pagal didijį jų įstatymo tikslą. Pastebėjote nepaliaujamus ir glaudžius ryšius, kurie atsiranda tarp jų ir įstatymus steigiančios valdžios bei įvairių rūšių vykdomųjų valdžių. Metėte skvarbų žvilgsnį į seimelių būdą, iki šiol visame krašte gerųjų žmonių gailėsčiui ir papiktinimui praktikuojamą. Ir tučtuojau pripažinote jų išskirtinumą tarp išskirtiniausių mūsų valdžios institucijų bei pirmąją, neatšaukiamą, nedelsiamą būtinybę juos geriau sutvarkyti.

<...> Man regis, kad nenusikalsiu laikui, žinojimui ir išankstinėms nuomonėms, jeigu vienu glėbiu apimsiu savo mintis ir žodžius, kurie čia jau daug sykų buvo aiškiai ir įtikinamai išdėstyti: kad seimeliai tokia svarbi, taip esminga mūsų laisvos sandaros institucija, ir kad juos sunaikinus mūsų laisvę neišvengiamai pražudytume, arba paliekant tokia, kokia yra dabar, forma, tektų būtinai regėti labai greito jų praradimo grėsmę.

Gyvenimo ir asmeninės laisvės meilė yra neatskiriamos protingo kūrinio esmės savybės. Noras užtikrinti jų išlaikymo būdus yra būtinas tokios prigimties požymis. Užtikriname visuomenės saitus, kad jungdami bendrą valią ir jėgas, galėtume ramiai naudotis tomis brangiomis prigimties dovanomis ir apsisaugotume nuo bet kokių svetimų, tiems saitams nepriklausančių jėgų. Galia apmąstyti būdus ir įgyvendinti tuos Dangaus drauge su gyvastimi mums įlietus polinkius kaip pavieniams visuomenės nariams, taip ir ją išlaikant pirminėje susivienijimo būklėje, apsaugant nuo bet kokių vidinių ir išorinių antpuolių, yra tai, kas vadinama politine valdžia. Jeigu kiekvienos visuomenės dalelės įtaka tokiai valdžiai yra politinė laisvė, jeigu teisingai rūpinamasi dėl šios politinės

¹ *Głos Jasnie Wielmoznego J. P. M. F. Karpia posła Zmudzkiego na sessyi seymowej dnia 24 stycznia roku 1791 mianu.*

² Iškilmingo oficialaus kreipinio į karalių ir luomus formulė, užšifruota pirmomis jos žodžių raidėmis.

laisvės, užtikrinančios asmens gerovę, tai nelaisvės nesulėkštintas ir išlepimo neiškreiptas protas iškelia respublikonišką valdžią kaip natūraliausią ir labiausiai už kitus valdžios pavidalus tinkančią protingoms esybėms. Trumpai tariant, tokios respublikoniškos valdžios esminė savybė, požymis ir privilegija yra pačiai leisti įstatymus, kuriems dėl bendrojo gėrio visi turėtų būti lygiai paklusnūs. Pareigybes steigti, kurioms būtų patikima galia bausti nusižengusius pačių išleistiems įstatymams. Geranoriškai atsisakyti laisvių ir nuosavybės dalies, kad jų visuma būtų apsaugota nuo bet kokios savos ir svetimos prievartos.

Iš tiesų, Šviesiausieji Luomai, jeigu tų prigimties ir politikos dovanų šaltinio, skyrdo ir garanto nerasime seimeliuose, neieškokime jų kitur. Nerasime kitur laisvės, nerasime mūsų respublikos. Juk juose, nepaisant susikurtų, dėl turtų įgytų ar pareigybėmis priskirtų skirtumų, kiekvienas juto prigimtinę laisvę; ten kiekvienas, nepaisydamas aklos fortūnos pykčio ir netgi pačios prigimties dovanų, dar tikėjosi esąs žmogumi. Ten kiekvienas žinojo esąs politinės tautos nariu ir regėjo turį lygią su kitais galimybių erdvę. Ten save ir kitus ribojo įstatymais, ten įstatymų leidėjus vietoj savęs ir sau kūrė, ten steigė urėdus ir magistratūras, iš ten duodavo įsakymus ginti laisves, nuosavybę ir patys savo Tėvynę savo asmeniu ir turtu gelbėti skubėdavo; tik ten buvo žmogumi, piliečiu, įstatymų leidėju, ir, prie to pridursiu, tik ten buvo laisvu lenku.

Tačiau kai šiuos kilniausius seimelių bruožus surinkęs pateikiu Jūsų žvilgsniui, tegul Jus, Šviesiausieji Luomai, šis laisvas dvasias džiuginantis paveikslas taip toli nesuklaidina, kad tai, kas turėtų būti, laikytumėte tuo, kas yra. Ta kraupi, pasibaurėtina baidyklė, kuria beveik iki dabar pat buvo seimeliai, neturi nieko bendro su tuo, kuo jie turėtų būti pagal didį jų institucijos tikslą. Šis mūsų laisvės ir nepriklausomybės šaltinis, šis valdžios ir krašto galios lopšys jau seniai tapo lizdu, kuriame tarpo šlykščiausi nusikaltimai ir augo pabaisos. Nuo tada, kai susirinkimus miniomis padaugino per ilgą taiką išvešėjusios ir susmulkėjusios bajoriškos kartos. Nuo tada, kai pilietinio mąstymo būdu tapo skurdas vieny, kurių turtai sumenko ir suvešėję ambicijos kitų, kuriuos perteklius iškėlė. Nuo tada, kai mėgavimasis pertekliais, aukso godulys, pomėgis gyventi šia valanda, papročių išglebimas, riteriškos dvasios ir reikalų apleidimas lenkų širdyse užtemdė pilietines dorybes, nuo tada, trumpai tariant, kai pražuvo senasis lenkų pelno nesivaikymas ir tikras nuoširdumas, o žemas niekingumas, neatskiriamas nuo mokesčių vengimo ir pasipūtimo, galutinai sustingdė iškreiptus protus. O tie mūsų seimeliai akimirksniu virto gėdos aikšte, kurioje lygybė parduota,

laisvos balso prerogatyvos sutryptos, tvarkingų pasitarimų garbingumas į tuščią apeigą iškeistas, bet kokie urėdai intriga arba prievarta netinkamiems asmenims savavališkai išdalinti. Nuopelnai ir vertybės užmirštos, broliškas kraujas dėl išdidaus puikuolio pasipūtimo dosniai liejamas, visi žmonių ir Dievo įstatymai pažeisti žadino liūdną mums buvusios laisvės prisiminimą ir prieš liūdniausią dabartinės vergijos vaizdą.

Tačiau dėl ko, Šviesiausieji Luomai, piešdamas tokį pasibaisėtiną reginį, drįstu žėisti jūsų akis, juk turėjote jį seniai jūsų sąmonės dėmesyje: sudrebėjo jūsų širdys ir nutarėte mūsų seimeliams sugrąžinti tą prakilnumą, tą didį svarbumą, kurį pagal jo pirmąją sandarą ir mūsų laisvą konstituciją turėti jie privalėtų.

To siekia gausūs projektai, skirti padėti mūsų seimeliams, pradėti susirūpinusiose dėl jų tvarkos mūsų protuose. O visų uoliausiai to siekia skvarbus valdžios deputacijos pateiktas projektas. <...> Nebūsiu toks pasipūtęs, kad čia jį nagrinėčiau iš naujo, tačiau dėl rūpesčio, kuris man, kaip vienam iš jūsų, pridera, ir su ta baime, kad ta netvarka ir beteisiškumas, kurio ir aš buvau nepelnyta auka, vėl negrįžtų į seimelius dar nepastebėtais takeliais, išdėstysiu kuo kukliausiai ir pateiksiu jūsų aukštiesiems protams savo pastabas, kaip būtų galima seimelių netvarką sumažinti. Jaučia šią tiesą daugelis, kad seimeliuose, nepaisant protin-giausių reglamentų, nepaisant taip geidžiamo slapto balsavimo įvedimo, niekada nebus užkirstas kelias suirutei ir teisės pažeidimams, jeigu nebus pradėta nuo seimuojančių skaičiaus sumažinimo. Visi žino, kad neklusni minia bus įrankis, kurį lengvai panaudos klatinga intriga. O nemokytumas, tiksliau sakant, didelės dalies minioje seimuojančių tamsus paprastumas nesugebės paties išganingo slapto balsų išradimo pakreipti jo geram tikslui, nebent tik įžūliai ir vylingai klatai. Išradinėjame įvairiausius tariamus būdus, kaip iš pasitarimų pašalinti sumaištį ir spaudimą. Pasvarstykime tų būdų deramumą, paskui apsistokime prie jų pritaikymo galimybių.

Pirmas – neposessionatus nušalinti nuo seimelio pasitarimų¹. Jau dėl to priimtas įstatymas, jau lyg ir prieš jį kalbėti nederėtų, jeigu priede, kurį žemiau pridėsiu, nebūtų vilties užkirsti kelią blogiui, kylančiam dėl bežemių spaudimo seimelių nariams, į seimelius neposessionatus vis dėlto priimant.

¹ Šiam požiūriui atstovavo dažnai lemiamą įtaką Seimo sprendimams turėjęs Hugonas Kolhatajus. Targovicos konfederacija šį Konstitucijos patvirtintą reikalavimą išnaudojo: politinių teisių grąžinimas bajorams neposessionatams tapo vienu svarbiu konfederacijos obalsiu, turėjusiu garantuoti jai platesnę paramą vaivadijose ir pavietuose. Plg. Dolinskas V. *Simonas Kosakovskis. Politinė ir karinė veikla Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1763–1794*. Vilnius: Vaga, 2003, p. 499.

Lygybė yra lenkų bajoriškos laisvės dvasia. Lygybė ši priklauso nuo laisvo balso teisės, kurios apsaugą, taip pat ir įstatymišką, visi turime jausti. Nėra ji susieta nei su turtais, nei su žeme. Tai yra bajorystės privilegija: ar nepažeidžiame tos šventos lygybės teisės, kai laisvo rinkimo prerogatyvą, susietą su kilme, atimame tiems, kuriems pavydus likimas arba neleido gimti kokios nors žemės kampelio paveldėtojais, arba dėl atsitiktinumų, nelaimių ar žmonių klastos jos neteko? Jau patylėsiu apie neteisingumą, kuris turėtų ištikti atėmus paskutinę gėrybę, paskutinę paguodą išplėšus tam, kuris dažniausiai ne dėl savo kaltės yra nelaimingas ir kurio nelaimė nėra nusikaltimas. Nekalbėsiu ir apie tai, kad bežemis lygiai tiek pat, dažnai netgi ir labiau yra dorybingas, kaip ir rūpestingas bei jautrus savo Tėvynės gėriui, nei tas turtų iškreiptas pasipūtėlis, kuris apsvaigęs dėl savęs ir savo pertekliaus save dievina, o krašto gėrį, jo meilę, savo bendrų brolių laimę ir likimą dažnai iškeičia į puikybę arba negarbingą gobšumą.

Žinau, Šviesiausieji Luomai, jog dar senovės respublikose buvo *census*, arba registracijos, kuriomis piliečių nuosavybė suklasifikuota ir su ja susieta balsavimo privilegija. Žymiausias tokias registracijas turėjo romėnai. Tačiau, kad ką nors nesuvedžiotų noras sekti tos kadaise pasaulį drebinusios ir dabar dar neva tobulos, laisvam valdymui tarnaujančios respublikos vaizdą, teisižiūri į priežastis, dėl kurių priimta toji nuostata. Servijus Tulijus¹, norėdamas perduoti respublikos valdžią turtingiesiems ir tik jos regimybę palikdamas vargingesniems, visą liaudį padalino į šešias klases, o kiekvieną klasę – į kurijas, tokiu būdu, kad pati pirmoji klasė apimtų tiek tų kurijų, kiek visos penkios likusios kartu. Šiuo būdu įrodė, kad visa valdžia arba balsų dauguma visiems laikams perkeliama pasiturintiesiems. Tačiau tuo pat metu didžiausią mokesčių našta ant šių pasiturinčiųjų užkrovė, sumokėdamas lyg ir tam tikrą atlygį vargingiesiems už jų svorio valdžioje sumažėjimą.

Mes, jeigu seimeliuose bežemius nuo balsavimo pašaliname, kurių tokia gausa man reiškia bajoriškąją mūsų demokratiją, tuo pačiu mūsų respublikonišką valdžią priartinsime prie aristokratijos. Ar ji mums, laisvėje gimusiems ir taip dėl jos pavydiems, ar tai bus tinkama – palieku kiekvieno nuomonei.

Antrasis būdas sumažinti seimelių minią yra draudimas į ją įžengti kariškiams, kurie lig tam tikrų metų yra neištarnavę kariuomenėje. Tačiau net nekreipdamas

¹ Lot. *Servius Tullius* – šeštasis Romos karalius. Jo reforma suteikė politines teises ir plebėjams karo prievolinkams. Kariuomenės reformos autorius.

dėmesio į nepasitenkinimą, kuris dėl tokio įstatymo galėtų prasiveržti tarp visų kariškių, čia leisiu sau tik vieną išpėjimą. Juk toks įstatymas būtų visai priešingas tai didžiai maksimai, kad kiekvienoje gerai sutvarkytoje respublikoje neturėtų būti jokių atskirų luomų. Kitaip tariant, būti senatoriumi, teisininku, kareiviu yra privalu ne iš pašaukimo, bet iš pilietiškumo. Tuo tarpu kareivių nušalinimu nuo seimelių susikurtų lyg koks atskiras nuo pilietinio luomas ir nežinia kokia pilietiškumo dvasiai priešinga dvasia. Kuri greičiau ar vėliau mūsų respublikonišką valdžią pagaliau nuverstų, kaip kad Romos respublikos saulėlydžiu legionuose įsišaknijusi dvasia tą laisvą valstybę pavertė patvaldyste.

Trečioji priemonė užkirsti kelią seimelių nederamumams, priemonė, pagal kai kurių klaidingą nuomonę, turinti būti sėkmingiausia tam tikslui, tai sukūrimas griežčiausio draudimo, kad joks iš turtingųjų nedrįstų daugiau su saviimi atsivesti partijų, nei jų išlaikymui eikvotų kokių nors kaštus, taip kad jau kiekvienas nuo šiol – turtingas ar liesas turėtų būti įpareigotas vykti savaisiais. Tuščias išradimas! Ir tų iš tiesų vertas, kurie negalėjo ar nenorėjo duoti nekaltų bajoriško dosnumo įrodymų. Koks įstatymas gali man uždrausti, kad neturėčiau bičiulio kelionės metu prie stalo? Jeigu jau vieną, tai kodėl ne du? O kodėl ne dešimt? Pagaliau, jeigu tai jau turėtų būti nuodėmė, bijodamas nusikaltimo ir to nesėkmingo įstatymo pasekmių, nesivesiu su saviimi bajoro, nepaprašysiu jo prie stalo, tačiau duosiu jam kelionei – iki vietos ir atgal, taip kad bus sotus ir už mane sušuks *vivat*.

Paskutinis ir veiksmingiausias būdas – tai slapto balsavimo išradimas. Čia užbėgdamas už akių klausiu, kaip jis vyks: kortelėmis ar kaulėliais? Jeigu kortelėmis, tai bent jau pusė bajorijos, skaityti ir rašyti nemokėdama, slapta nebalsuos. O jeigu kaulėliais? Kiek prireiks laiko, kad keli šimtai, netgi keli tūkstančiai vienas po kito duotų savo balsą keliolikai urėdų, pasiuntinių? Jau nekalbu apie neįmanomą – nesakau tvarkingą ir orų – kokį nors sutarimą derantis instrukcijų klausimais.

Kaip į visa tai žvelgia kiti? Štai jie nori, kad visi iki vieno posesionatai ir neposesionatai, įkeistiniai, užstatininkai, arendatoriai, kareiviai, kokios bebūtų kondicijos ir garbės bajorai – visi drauge seimeliuose seimuotų. Sako, kodėl minios turėtume bijoti? Tebūnie didesnė seimelių grūstis, tebūnie dvidešimties tūkstančių. Taip juk buvo Atėnuose, panašiai ir Lakedemone. O šimtatūkstančinėje minioje Roma per tiek amžių galėjo seimuoti? Įsteikime tokią pačią tvarką! Tegu šlėkta seimelyje būna savo vadovų išstatyta parapijomis. Kaip kadaise

romėnai su išskleistomis vėliavomis į kurijas, centurias arba į tribus padalinta Marso lauke stojo.

Tačiau jeigu jie su tais senoviniais pavyzdžiais nori įrodyti perpildytų seimelių galimybę ir poreikį, tegu teikiasi priimti iš manęs tokią trumpą pastabą. Kadangi Atėnų seimas buvo toks gausus, čia seimai būdavo pilni intrigų, parsidavėliško, delsimų, nekaltųjų kraujo liejimo. Čia oratoriai valdė permainingą liaudį. O oratorius – jų namų interesai ir gudrybės. Ir taip Atėnai dėl savo perpildytų seimų pražuvo. Sparta savo įstatymų gerumu arba aštrumu laikė parsidavėliško, intrigos, asmeniškumo papročius nepasiekiamus. Kai tik šie įsivogė, Sparta dėl minios pražuvo. Romėnų tokiuose milžiniškuose seimuose arba iš pradžių monarchai, viena antiliaudiška dvasia gaivinami, arba vėliau tribūnai, liaudį valdantys, vadovavo. Ir kiekvienoje iš paminėtų seimo minių intriga, prievarta, kraujo praliejimas visada savo vėliavas išskleidavo. Pagaliau tos respublikos visos pateko į nuopuolį ir nelaisvę.

Lygiai taip ir su mūsų laisve nutiks dėl tokių skaitlingų, tokių palaidų seimelių. Nei kortelių parapijoms dalinimas ir surinkimas, nei neposesionatų, užstatininkų, nuomininkų, kareivių pašalinimas, nei slaptų balsavimų kortelėmis ar kauliukais įvedimas nesutvarkys minios, neužkirs kelio intrigai, neįves tvarkos, padorumo ir laiko taupymo į pasitarimus¹.

Jeigu būtų surastas koks nors būdas, tenkinantis šiuos didžius tikslus, jeigu, sakau, būtų apmąstyta seimelių sąranga, tokia, kuri užtikrintų kiekvieno ir bet kurio vardo bei reikšmės piliečio lygybę ir balso laisvę, pasitarimų ir rinkimų lengvumą bei greitumą, užkirstų kelią intrigoms, išlaidavimui ir prievartai, žinau, kad jo linkėtų visi tvarką ir bajorišką lygybę mylintys žmonės. Toks yra, pataikauju sau, Šviesiausieji Luomai, Priedas prie Projekto, kurį noriu Jūsų malonei atiduoti.

Pirmiausia jis skirsto bajoriją (atsižvelgiant į kunigaikštijas, vaivadijas, žemes ir pavietus) į lygias dalis, pavyzdžiui, artimas skaičiui šimtas. Kiekvienai iš šiai bajorijos šimtainei skiriama vieta suvažiavimui prieš dvi savaites iki savo kunigaikštijų, vaivadijų, žemių oridinarinių seimelių². Bet pirmiausia išrenkama

¹ 1791 m. kovo 24 d. Seimas priėmė Seimelių įstatymą, kuris reglamentavo ir suvienodino seimelių sudėtį, veiklą, įgaliojimus, deputatų ir žemių valdininkų rinkimą. Įstatymas balso teisę suteikė tik bajorams žemavldžiams („posesionatams“), t. y. dvarų savininkams ir jų suaugusiems sūnams (nuo 18 metų). Bežemė, nuo didikų priklausoma bajorija seimeliuose nebegalėjo dalyvauti. Seimelių įstatymą patvirtino Gegužės 3-iosios Konstitucija.

² *Seymiki zwyczajne.*

iš tų delegatų šimtinė, daugiausia du šimtai, kurie turi būti skiriami į ordinarinį seimelį.

Tie delegatai sutvirtinami pasitikėjimu [*mocuię tych Delegatów Kredensem*], perduodant piliečių galią ir prerogatyvas į ordinarinį seimelį, kuriame jų balsu turės rinkti pasiuntinius ir urėdus, sudaryti instrukcijas.

Šis priedas apima ir kitas paprastas detales, kurias, prieš turėdamas garbę atiduoti jį skaitymui, turiu pasisakyti dėl kai kurių priekaištų, kurie, pirmąsyk jį protu apėmus, kaip numatau, gali man būti daromi.

Taigi vieni pasakys, kad padidindamas tų suvažiavimų skaičių, padidinu tuo pačiu intrigavimo galimybę; turtuoliai vietoj to, ką dabar vienuose seimuose krėsdavo, nuo dabar dvigubus turės kaštus gėdingai pakelti. Tačiau šis priekaištas veikiau tariamas, nei esmingas, apskritai sumanymui priešingas, ir jokių būdu neįgyvendinamas. Nes ir turtingas intrigantas negalės keliose vietose iš karto seimuoti, vien tik toje apylinkėje, kurioje bus užrašytas. Ir negalės veikti per kitus, nes delegatai bus renkami slaptais balsais. Argi panašu, kad galėtų kelio-likoje vietų įkurti vaišinimo virtuves, ir, klausiu, kokiam tikslui? Kad intriguotų? Tegu plėšosi, kol patruks, tegu pučiasi; tuo greičiau sprogs, tuo greičiau jo intriga liausis. O jeigu su ja pasieks tai, ko ir anksčiau? Tai, kad delegatai pagal jo sumanymą bus išrinkti? Tačiau ką tuo išloš? Kaip bus dėl jų tikras, kai ir šie ordinariniame seimelyje balsuos slaptais balsais?

Antri tars, kad dėl to sumenkės tikroji bajorijos seimelių prerogatyva. Bet juk atvirkščiai: ji taps tikra, kadangi lig šiol vietoj jos buvo tik regimybė. Šiuo būdu seimuos visi, delegatus rinks visi. O šie delegatai dėl jiems visų suteiktos didesnės galios dirbs ordinariniame seimelyje. Nėra tai įstatymus leidžiančiosios valdžios sumenkėjimas, nei jį laiko sumenkėjimu kunigaikštija, vaivadija, žemė arba pavietas, kuris keletą pasiuntinių į seimą siunčia, kurie dėl jiems patikėtos galios rašo sau ir jam įstatymus. Tuo tarpu seimelio minioje dalyvaujanti bajorija nei lemia kokias nors elekcijas ar pasitarimus, nei pati žino, ką jau suderėjo ponuliai, kokias sudėjo instrukcijas, nes jai visada buvo ir bus nepasiekiamas paslaptis net tai, kas pasiuntiniu, o kas deputatu išrinktas.

Apšauks tretį, jau tikri dėl savo pergalingos nuomonės, apšauks mistiniu įžvalgios ir nuolat besidairančios politikos tonu – kas čia per nauja sistema! Kad ir geriausia, ir patogiausia ji būtų įgyvendinti, tačiau jos konsekvencijos nesaugios. Nepatenkintieji, kurių toks didelis skaičius, nepatenkintieji panaudos tą nebuvusią sistemą sujudinti, suaudrinti bajorijai: pašnibždės jiems – broliai,

žiūrėkite, kas dedasi, tas seimas atėmė jums seimelių prerogatyvą ir prie kelių nuo šimto pririšo. Tai netiesa, kad pamažu ir ne iš karto ją jums atima, laukite vieno: kitas seimas ją pririš prie skaičiaus du, trečias jus visai nušalins, o tada jau sudie seimeliams, sudie jūsų laisvei. O kas tada toliau: atsiliepdama į nepatenkintųjų balsą šlėkta sukils, sės ant arklio ir nežinia kur nujos.

Šviesiausieji Luomai, tokios baimės ir liks tikrai baimėmis. Galvoje tų, kuriose gimė visada ir pasiliks, nes nei toks didelis nepatenkintųjų skaičius esti, nei toks platus jų autoritetas, nei toks aštrus ginklas, jiems į rankas suteikiamas, nei tokia nemąstanti bajorija, kurią norima tuo ginklu sužeisti. <...>.

Pagaliau kas populiarnesnio, kas labiau tinkamo prietarams, opinijai, papročiams seimelių suvažiavimuose seimuoti, delegatus rinkti, neužgaunant įstatymo nusigerti savo namų artumoje ir be pavojaus netekti sveikatos arba turto, lekiant retkarčiais kažkieno iškviestam į seimelius net keliolika mylių ir nežinia už ką šūkaliuojant *vivat*?

Kas labiau nepasitenkinimą ir pasipiktinimą maldančio: visus užstatininkus, valdytojus, arenduotojus ir žmones iš kariškių nuo seimelių nušalinti, ar be jokių iš to galinčių kilti nederamumų juos į apylinkės susirinkimus leisti?

Pagaliau turiu garbę dar kartą užtikrinti Šviesiausiuosius Luomus, kaip tai padariau mano kalbos pradžioje, kad šis priedas nei pažeidžia, nei pakeičia išmintingas Valdžios deputacijos pateikto projekto detales, o Konstitucijos deputacijos nutarto atiduoti seimelių pasitarimams, siekiant patikslinti taikymą ir formą.

Atiduodu malonei Priedą, ir jį perskaityti prašau.

wierzył. Tam się każdy Politycznym Narodu członkiem byćdz użnał, y do wszystkich Jego korzyści równe z drżgami widział dla siebie Pole. Tam siebie y drugich Prawami okryślał, tam Prawodawców za siebie y dla siebie tworzył, tam Urzędy y Magistratury stanowią, ztamtąd na obronę swobód majątków y Oyczyzny swoiey rozkazy wydawał, albo Osobą y majątkiem na ich ratunek śpieszył: tam tylko był Człowiekiem, Obywatelem, Prawodawcą, y że razem powiem, tam tylko był wolnym Polakiem.

Lecz gdy te Seymików Szlachetniejsze własności, pod jeden rzut oka zebrane, na Wafz wywodzę widok, niech was N:Stany ten wolne Dufze zajmujący obraz tak dalece nie porzywa, abyście brać mieli to, co jest, za to, co byćdz powinno. Ta okropna, ta przebrzydła poczwara, iaką nam dzisiejsze nasze po większej części dotąd wytworzyły Seymiki, nie ma z tym, czym były z wielkiego Ustawy swoiey zamiaru. To zródło swobód y wolności naszych, Ta Kolebka Rządu y mocy Kraiowej, stały się już dawno gniazdem, gdzie się nayochochliwie zbrodnie legły y pielęgnowały Potwory. Otdąd iak rozdzone y podrobione długim Pokoim Szlacheckie Pokolenia, tłumne pomnożyły ziaady. Otdąd iak potrzeba ulzczuplonych w majątkach iednych, a wygurowana dośiatkami y Powagą, ambieya drugich domów, stały się wymiarem chęci y sposobu myślenia Obywatelkiego. Otdąd iak zafinakowanie zbytku, głód złota, miłość wczafownego życia, miękkość obyczajów, zaniedbanie Duchu y spraw Rycerskich, Obywatelskie wleczach Polaków potłumiły Cnoty, Otdąd iednym słowem, iak Staropolska bezżytkowność y wspólna zaginęła prośta szczerość, a podłość nieczemność, uleganie od chęci zbiorów y honorów nieoddzielne, skazane do końca oziończyły umyły; Aż ci natychmiast Seymiki nasze, stały się okropnym Placem, gdzie równość potargana, Prerogatywy wolnego głosu poddeptane, zafczyły rządnych Obrad, w próżny obrząd przemieniony, wszelkie Urzędy Intręga albo przemocą na niegodne częstokroć Osoby samolubnie rozdawane. Żaługa y wartość poniekane; Krew Braterska gwoi hardey Dumie Pychała którego choyne rozlewana, wszystkie ludzkie y Boskie Prawa pogwałcone, smutną nam przeszły wolności wzbaczały pamięć, a smutniejszy rzecz; wiltey niewoli wytworzył obraz.

Lecz na co mam Nayaś: Stany okryśleniem tak ochydnego widziadła wafze urażać oczy, mieliście go dawno wafzey przytomnym uwadze: wezdrnęło się nan ferce wafze y Potłanowiliście przywrócić Seymikom naszym tę Świećność, tę zasność, tę wielkowność, iaką z pierwotney Ustawy swoiey w wolney Konfitytury naszej miały y mieć powinny.

Do tego zmierzają liczne Projekta na ulepszenie Seymików naszych, w troskliwym o porządek ich poczęte umyślach. A nadewszystkie do tego dąży baczney na wszystko przezorności Projekt od Deputacyi Rządowej podany. Zebrał on to wszystko y pod ieden umieścił szereg, co nabrzmiało mnostwem Praw Volumina nasze na rozrzuconych kartach tam y owdzie ku porządku Seymikowaniu, różnemi czasy y do różnych zamknęły przypadków, a nadto przydatkiem cichych wotów, y pomniejszeniem Seymikuących liczb, przepłożenie pewnych warunków, pod któremi wolność używania głosu na Seymikach Szlachcieciowi ma byćdz dopuszczona, zdaie się swego dotykać celu. Nie będą tak zachwiałym, abym go mam przetrząść, lecz z tej troskliwości, która mi iako iedenemu z was przytłoi, y z tej boiaźni aby się ten bezrząd y bezprawie, których y iam był nieusłużoną Ofiarą, znowu kiedy niepotrzeżonemu ścieżkami na Se, miki nie wróciły; Przełożę iak naykroćniej uwagi moie nad ogólnymi sposobami do pomniejszenia Seymikowego tłumu w różnych układach podawanymi, który pod wafz wysoki oddaie Rozsadek. Czuie tę prawdę wielu, iż mimo nayrozśladniejsze Seymików opisy, mimo zdane wprowadzenie do nich skrytych wotów, nigdy się dośwadczanym do tych miał bezrządom y bezprawiom nie zaradzi, jeżeli się od pomniejszenia Seymikuących nie pocznie liczb. Znaia, że tłum niesforny będzie narzędziem, którego sztuczna y bogata w przebiegi Intręga łatwo ku swoim użyć zamiarom; A nieumiejęćność, że nie rzekę, ciemna prośta większej części tłumem Seymikuących, samego skrytych wotów zbawienego wynalazku na swą korzyść obrócić nie trafi, albo go tylko na poparcie dumney y podstępney zażyte przebiegłości: tym celem rozmaite wynayduia pozory, aby nawał y nacisk od Seymikowych ulunąć Obrad. Uważmy tych sposobów służność, niż się nad ich załatanowiem przydatnością.

Pierwszym jest, nieposseffionatów od Obrad Seymikowych oddalić. Już na to zapadło Prawo, niechy się przeciw niemu mówić nie godziło, gdyby w dodatku, który niżey przełożę, nie było nadziei zaradzenia złemu z nacisku nieposseffionatów do Seymików praktykowanemu, chociażby ciż nieposseffionaci znowu do Seymików przypuszczeni byćdz mogli.

Równość jest Dufzą wolności Polsko-Szlacheckiey. Równość ta zależy na użyciu wolnego głosu, y na obronie której wszyscy zarówno od Praw doświadczać mamy. Nie jest ona przziwazana ani do Bogactw, ani do ziemi. Jeśli zafczytem Szlachetwa: Dogadzałsi się temu Świętemu równość Prawu, gdy Prerogatywy wolnego głosu do Urodzenia przziwazana, odbieramy tym, którym los zawisły, albo się nie dał Dziedzicami iakiego kawałka ziemi urodzić, albo za pomocą przygód, niebezpieczeńst lub złości Ludzkiey onego pozbawił? Nie powiem nic o nieprawidłowości, iaką byćdz musi, ofiarnie odbierać Dobro, ofiarnia wydzierać pociechę temu, który nie z własney częstokroć winy jest niebezpieczliwym, y którego niebezpieczeńst nie jest występkiem. Nie powiem y tego, że nieposseffionat równie, ba więcej częstokroć cnotliwym, równie o Dobro swoiey Oyczyzny dbałem, y czułym byćdz może, iak ów Bogactwy skazony Pychalec, który opioyany sobą, y dostatkami swoimi, siebie ubożawia, a Dobro Kraiu, miłość Jego, szczęście y los Wpół-Braci swoich, Dumie albo bezczey częstokroć poświęca chciwości.

Wiem ja Nays: S. iż w starożytnych ieszcze Rzeczpospolitych były *cenfus*, czyli Popisy, któremi majątki Obywatelskie wyliczane, y do nich załczyty wotowania przywiazowane bywały. Takie Popisy nayznakomiciey u Rzymian widzieć się daia. Lecz aby dołkonalnego niby, wolnego Rządu służący Rzepłey, nieuodziałniech się zapatrzy na powody, które uftawę onych kierowały, Serwusz Tulliusz chce przenieść do możnych Władzę Rzepłey, a pozor tylko oney przy uboższym zoftawie gminie na iście Kłafz Lud cały, a każda Kłafz na Kurye podzielił, tak, iż sama pierwsza Kłafz, tyle tych Kuryi zamykała, ile pięć ostatnich razem: tym też obyczajem, dokazał, że całą Władzę, albo większość głosów w możniejszych na zawsze umieścił. Lecz oraz naywiększy ciężar Podatków na tych Moźnowładców włożył, przez co uboższym nadgrode nieiaż za uymę im spólney przed tym Władzy uczynił.

My, jeśli nie Possesjonatów od Wotowania na Seymikach oddalemy, w których tak znaczney liczbie Szlachetną Nafzą Demokracją widzę, tym famym Rząd Nafz Republikański do Arystokracji zbliżemy. Który, jeżeli Nam w równości Urodzonym y tak o Nieg zawnym, będzie dogodny; ia każdego zoftawnie uwadze. Drugim spólnoem iest zmniejszenia Seymиковego tłumu, przez zabronienie do nich wstępu żołnierzom, którzy pewnych lat Woyskowo niewyżyli. Lecz dawszy pokoy nieukontentowaniu, iakieby za takim Prawem we wszystkich Woyskowych wybuchnąć mogło: Niech mi się tu ostrzedz godzi. Jż Prawo takowe, byłoby wręcz przeciwnym oney wielkiej Maksymie, iż w każdym dobrze urządzoney Rzeczpospolitey niepowinny być żadne oddzielne Stany; Czyli, że nikt niepowinien być Senatorem, Prawnikiem, żołnierzem z powołania iacz z Obywatelstwa. W tym zaś oddaleniu żołnierza od Seymików, tworzyłby się Stan iakiś od Obywatelskiego oddzielny, y duch iakiś Duchowi Obywatelskiemu przeciwny. Co by Rząd Nafz Republikański długo li, krotkoli, przewrócić nakoniec mogło, iako ten Duch w Legiony Rzymkie ku schyłkowi Rzeczpospolitey wkorzeniony, wolne to Państwo na Rząd Samowładny przemienił.

Trzeciem srzódkiem zaradzenia Seymиковym nieprzyżwoitościom, a srzódkiem iaki podług nie których mniemania, naykuteczniejszym ku temu końcowi być ma; iest utworzenie nayśrośszego zakazu, iżby żaden z bogatych niewazył się iuz więcej Partyi z sobą prowadzić, ani na utrzymywanie ley żadnych żożych kosztów, tak iżby iuz każdy odtąd Bogaty y chudy o swoim na Seymiki iechać był obowiązany. Próżny wynalazek! y tych prawdziwie godny, którzy niebyli w Stanie lub chęci Szlachetney choy.ności dawać niewinnych dowodów.

Jakie Mi Prawo zabronić może, abym nie miał Przyziaciela w Towarzystwie podróży y stołu? Jeżeli jednego, za co nie dwóch? Za co nie dziełeci? w reszcie, gdyby to iuz grzechem być miało, bojąc się przepęstwa y skutków tego bezkutecznego Prawa, Niepoprowadzę z sobą Szlachcica, niezaproszę go z sobą do stołu: Lecz dam mu na drogę do miewiecy y na powrot, tak że y syt będzie y zamną wykrzyknie Vivat.

Ostatni y naydzielniejszy sposób, wynalazek skrytych Wotów. Tu nayprzód pytam, iak się on będzie odbywać: przez Kartki, czy przez Kalkuły? Jeżeli przez Kartki, to podobnie przynajmniej Szlachty, iako czytać y pisać nieumieiający, wotować cicho niebędzie. Jeżeli przez Kalkuły: Iż to trzeba czasu, aby kilka, ba kilka tysięcy na kilkanaście Urzędów, Poślitw iedno po drugim Vota swe dało? Ze tu niewspomnę o niepołobienstwie, nie mówię Rządniego y przyśtoynego, lecz iakiegożkolwiek bądź obradowania w naterach do Instrukcyi umieścić się mających?

Coż na to wszyscy Drudzy? O to chcą, aby wszyscy bez braku Possesjonacy y niepossesjonacy, Zastawnicy, Arendarze, Żołnierze y iakiejkolwiek bądź Kondycyi oraz mienia Szlachta razem Seymikowała. Czego się mówią tłumu mamy lękać? w większy iuz Seymиковy ciżbie, bo w liczbie dwudziestu tysięcy. Atheny w takiej prawie Lacemon. A wśiotyliczney Rzym przez tyle wieków Seymować mogli? Ułożmy iedno Porządek! Niech będzie na Seymiku Szlachta Parafiami pod swemi Przywódcami rozstawiona. Jak niegdą Rzymianie pod rozwiniętymi Chorągiewami na Kurye, Centurye, albo Tribus podzieleni, na Marfowym stawali Polu.

Ale ci co z tych starożytnych przykładów, chcą tłumnych Seymików stanowić możność y potrzebę, niech raczą tę krotką przyiać odemnie uwagę. Atheny, że w tak znaczney Seymikowej liczbie, Seymy też ich pełne były Intrzy, przekupstwa, zamieszek. Krwie niewinnych rozlania. Na nich Oratorowie nieśiałem władli Ludem. Oratorami przebieg Domowy y Sądiedzka chytrść. A tak Atheny przez swe Ludne zgineły Seymy bitości niedostępne. Skoro się te do niey wkradły, Sparta tłumem zgineła. Na Rzymskich Gminowi ożywni. Albo później Trybunowie, Gminem władający, przewodzili. A w każdym z tych przytoczonych Seymowania hurmach, Intrzyga, przemoc, krwie rozlewo, Chorągwie swe zawsze rozwiały. Aż też nakoniec wszystkie one Rzeczpospolite o upad y niewolę przyprawiły.

Równie się z Nafzą, przez te tak liczne, tak niesworne Seymiki stanie wolnością. Ani to rozstawianie y zbieranie Kryftek na Parafie, ani usunięcie nie Possesjonatów, Zastawników, Arendarzów, y Żołnierzy, ani skrytych Wotów wprowadzenie przez Kalkuły lub Kartki, niezaradzi tłumowi, niezabieży Intrzydze, niewprowadzi porządku, przyśtoyności y krotkości w Obrady.

Gdyby tedy dogadający tym wielkim celem sposób był wynaleziony, gdyby mówie był obmyślony układ Seymikowania, takowy, któryby równość y wolność Głosu każdego iakiegokolwiek mienia y znaczenia Szlachcica zawarował, łatwość y prędkość Obradom y Elekcyom zapewnił, Intrygom, kofztom y Przemocy zapobiegł, wiem, żeby był dogo-dnym wszystkich dobrych, Porządek Seymików y równość Szlachecką kochających ży-czeniem, Taki jest podchlebiam sobie N. S. Dodatek do Projektu, który chce do Łaski oddać.

Dzieli on nayprzód Szlachtę wszystkich respective Xięstw, Woiewództw, Ziemi y Po-wiatów na równe części przez liczbę Sto naprzykład. Naznacza każdej Sto Szlachcie o-fiadley, miejsce do Zjazdu na dwa tygodnie przed Seymikami — Xięstwa Woiewódz-twa Ziemi lub Powiatu swego zwyczajnymi. Wybiera z pomiędzy nich Delegatów, pro-porcyonnie onych liczbę do liczby naprzykład Sto, a naywięcej 400. na Seymik zwyczaj-ny przeznaczyć się mający.

Mocnie tych Delegatów Kredensem, przelaniem mocy y Prerogatyw sobie służących na Seymik zwyczajny, gdzie w imieniu Ich Posłów y Urzędy obierać, Instrukcyę ukła-dać mają.

Dodatek ten te y inne prośbe zawiera szczegóły, który niż będę miał honor oddać do przeczytania, muszę wrzucić niektóre ułatwić trudności, iakie przewiduję, że mi z pier-wszego mości obietca czynione być mogą.

Powiedzą jedni, że pomnażając liczbę tych Zjazdów, pomnażam tym samym Intry-gę, że Boyaci zamiast, co się teraz na iednych Seymikach wycieczali, oddad na to, lub zo-kofsta laniebne podejmować będą musieli. Lecz ten zarzut raczey pozorny niż grun-towny owżem naturze układu przeciwny, y w żadnym przypadku niewykonalny. Bo Bo-gaty Intrygant nie może na kilku miejscach razem Seymikować, jedno w tym udziale, w którym zapisany będzie. Ani nawet przez drugich: Bo Delegaci przez skryte Kalkuly wybierani być mogą. A gdyby co niepodobna, miał na kilkunastu miejscach kuch-ybiż się, w jakim pytam celu? aby Intrygować? Niechże się ciągnie aż się urwie, niech się dmię, tym przedzy pęknie, tym przedzy intryga lego ufanie, choćby też co przez nie do-liczna, co to przecie będzie takiego? A to że Delegaci podług lego myśli obrani będą? Lecz co na tym zyska? Iak się o nich zapewni, gdy y Ci na Seymiku zwyczajnym przez skryte Wota obierać będą.

Powiedzą Drudzy. Uymie się przez to Szlachcie rzetelna Seymikowania Prerogaty-wa: Przeciwnie owżem, zostanie przy nich rzetelna, gdy dotąd pozor sam przy nich zostawał. W tym układzie będą Seymikować wszyscy, będą obierać Delegatów wszyscy, A Ci Delegaci z udzieloney przez wszystkich Mocy czynić na Seymiku zwyczajnym będą. Nie iest usma władzy Prawodawczy ani, za uciecie ley, sobie poczytanie Xięstwo Woie-wództwo, Ziemia lub Powiat, który gdy kilku Posłów na Seym wysła, którzy w mocy ich sobie powierzoney Prawa na siebie y na nich piszą. Gdy tym czasem tłumem na Seymi-ku przytomna Szlachta, ani wpływa w Elekcyę y Obrady żadne, ani wie pospolicie, nie już co urządzili: anowice, iakie Instrukcyę ułożyli, bo to dla niey, zawsze niedościgną taie-mnicą było y będzie, lecz kogo nawet Posłem, kogo Deputatem obrano.

Okrzykną inni, a Ci już pewni zwycięzkiego przekonania, okrzykną mistycznym przenikli wey y nadal patzacey Polityki Tonem, co za nowy układ! By też na iensz m y naydogodniejszy był w wykonaniu, lecz w konsekwencyach niebezpieczny. Malkonten-ci, których tak wielka liczba, Malkontenci używ tego nie bylego układu na porużenie, na wzburzenie Szlachty: Rzekną Im, Bracia, widzicie co się dzieie, Ten Seym oddał Wam Prerogatywe Seymików do kilkunastu przywiązał, Pozory, to zwolna y nie razem Wam Je odbiera, Czekaćcie iedno: drugi Seym przeznaczy ią do liczby dwóch, trzeci zupełnie Was usunie, a w tedy już po Seymikach, już po Wolności Waszey. Cóż tedy dalej, a to na takowy głos Malkontentów, Szlachta się wzburzy, wędzie na koń, y niewiem dokąd poiedzie.

N. S. strachy takie tylko będą samymi strachami. W głowach tych, gdzie się porodziły zawsze zofłana, bo ani tak wielka Malkontentów liczba, ani tak wielka y szeroka Ich Po-waga, ani tak ostry Orez, który im w rece wbijaia, ani tak bezmyślna Szlachta, która chce niem porazić. Nie prę ią tego, żeby zły nie miał nayzławniejszych Praw na złę y ku swym zbrodzieckim naciagać y tłumaczyć zamiarom, nie prę y tego, żeby się łabe niezna-lazły dusze, na którychby żądane, albo unniemane niemożna uczynić wrażenia. Lecz dla tegoż! dla tej domysłney boiaźni, już Praw dobrych, nieślanowicie! nie N. S. niech Was ieda Strażyło w zbawiennych zamyślach, o których użyteczności bądziecie przekonani, nie zawieszając.

W ostatku, co popularniejszy, co dogodniejszy, Przesładom, Opinii, zwyczajom; na Zjazdach Seymikować, Delegatów obierać, upiść się nawet z Prawa, w bliskości Domu, y bez niebezpieczeństwa utraty zdrowia lub majątku, czy kiedyz nie kiedy wezwany od kogoś, wlec się na Seymiki o mil kilkanaście, y niewiem czyżby wykrzykać Wiwat?

Co bardziey nieukontentowania y wzburzenia śmierzącego, wszystkich Zastawników Dzierżawców, Arendarzów y Ludzi Woyłkowych od Seymików oddalić, czy Ich do Zia-zdów udziałowych bez żadney nieprzyzwoitości z tego wyniknąć mogący przypu-ścić?

Nakoniec mam Honor ieszcze raz zapewnić N. S. iakom to na posątku Głosu Moie-go uczynił, iż ten Dodatek nienarusza ani zmienia bynajmniej mądrych szczegółów Projektu od Deputacyi Rządowej podanego, a przez Deputacyą Konfityucyjną przeyrza-nego do nadania Obradom Seymikowym przytytości y Porządku Formy zmierzających; Oddaę do Łaski Dodatek, a przeczytanie onego prozę.

IV 4865

NEAPSIGAUDINĖK BERGŽDŽIOMIS VILTIMIS, KAD VALDŽIA GERA IR LAISVA

ŽODIS

JO MALONYBĖS PONO MAURICIAUS PRANCIŠKAUS KARPIO,
ŽEMAIČIŲ DELEGATO,
SAKYTAS SEIMO SESIJOJE 1791 M. VASARIO 15 DIENĄ¹

Šviesiausiasis Karaliau, mano maloningasis Pone,
švenčiausiosios konfederuotosios Respublikos luomai

Vakaryktė diena parodė mums tikrą vaizdą, kokios buvo, yra ir dar bus dabartinio Seimo politinės aplinkybės. Jame kaip magiškame veidrodyje prigimtiniu pavidalu išvydome praeitį ir ateitį dalykų, lemiančių mūsų laisvės ir valdžios likimą. Pamatėme svarbiausias rankas, akivaizdžiai judinančias šios sudėtingos mašinos spyruokles: tuojau svarstymai imami vilkinti, keliamos prieštaringos nuomonės, pateikiama įmantriausių pasiūlymų, griebiamasi subtilių gudrybių, žodžiu, netvarka ir dykinėjimas – tai toks devizas apibūdintų dabartinį seimą, ir mums tai nebe paslaptis.

Galioja išganingas įstatymas, kuriuo apibrėžiamos sąlygos kariškiams patekti į šią įstatymų leidybos šventovę. Įstatymas, tiesą sakant, iki šiol neužrašytas, tačiau nuo Respublikos susikūrimo mūsų laisvos valdžios papročiu ir dvasia niekada nepaneigtas: įstatymas, tvirčiausios vienybės mazgą, koku privalo būti susietas minėtasis kariškių ir pagrindinis civilių luomai, tvirčiausiai suveržiantis; įstatymas, kuo aiškiausiai atspindintis visuotinę valią, nes priimtas tokia balsų dauguma, kad bemaž vienbalsiai: taigi palankumą bei nepaprastą pagarbą kariškiams garantuojantis.

Tačiau, kai dėl to rūpestingumo, dėl apdairumo visiems [gyvenimo] atvejams, koku paprastai pasižymi sumani įstatymų leidyba, priimamas priedas² dėl kariškių privalomosios tarnybos atsisakymo – kad jie laikinai atsižadėję, taip

¹ Pirmoji publikacija: Pilietiniai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pamokslai ir kalbos. XVIII a. antroji pusė. Parengė Loretą Jakonytę. In *Iš senosios Lietuvos literatūros*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2003, p. 246–249 (faksimilė); 250–253 – Viktorijos Vaitkevičiūtės vertimas iš lenkų kalbos.

² Kalbama apie svarstomą tam tikrą įstatymo priedą.

sakant, savo pašaukimo ir ypatingos dvasios, vienai dienai tapę piliečiais, [su paprastų piliečių] mintimis ir norais galėtų įeiti į šią įstatymų kalvę, nuo kurios, kaip nuo taikos šventovės, pats karo pavidalas turi būti kuo toliausiai nustumtas; kai tuo priedu norima apsiginti nuo žalingos ir įtakingos intrigos, galinčios kada nors pakenkti Respublikai, pasinaudojant ta kariškiams užtikrinta galimybe dalyvauti įstatymų leidyboje, – pastūmėję juos, kad sudarytų pernelyg gausią kariškių įstatymų leidėjų klasę; kai juos, trumpai tariant, visiškai su piliečiais sulyginti norėta, idant kiekvienas jų, imdamasis tos visuomeninės tarnystės, vadovautųsi ne siekiu sumažinti išlaidas ir gauti lengvą uždarbį ar interesus, kuriuos jiems prisakyta ginti, bet stotų į ją [tarnystę] vien dėl taurių pilietiško tikslų; tuomet tuojau pat šiuose rūmuose esanti maža saujelė tokių, kurių kišeninį patriotizmą¹ toks priedas arba sąlyga galėjo paliesti, vos išgirdę visuotinės santarvės kvietimą [t. y. kvietimą patvirtinti tą priedą vienbalsiai], tarsi tai būtų koks nepaprastas dalykas ar naujiena, galinti tėvynės likimą nulemti, apstulbo, persigando ir tylėjimu savo nuostabą parodė; paskui, kiek atsigavę ir atgavę išblaškytą dvasią, pratrūko giliai, gaudžiai aimanuoti maldaudami pasigailėjimo. Netrukus vis labiau pasitelkdami savo „galiūniškus“ protus ir drąsiai nusiplėšę kaukes bei, kokie yra, pasirodę, griebėsi jiems įprastų būdų. Vieniems, pašnabždėdami į ausį [t. y. kurstydami], atriša daugžodžiauti pratusias burnas. Tie ima laidyti perkūnus prieš tą „šventvagišką“, neva vienybę griaunantį ir pražūtiną tėvynę stumiantį [įstatymo pataisos] priedą. Kiti tuo tarpu aplaksto [posėdyje] nedalyvaujančiuosius, kuriuos mano esant savo bendraminčius ir kurių iškalba, populiarumu bei veiklumu per derybas labiausiai pasitikima. Tie atpuola kiek įkabindami, įkaitę ir suirzę, pūkščia, pučiasi, o užvis labiausiai suprasti ir atsistebėti negali, kaip kažkas išdrįso siūlyti nenumatytą, kitaip tariant, su jais nesuderintą [įstatymo] papildymą! Tačiau aniems ir to negana; kas jau kartą gėdą prarado, tas stabdžių nebejaučia. Net patį Šviesiausiąjį Poną², nukamuotą darbų ir besirūpinantį savo sveikata, drįsta kviesti, kad užstotų neva dėl jiems padarytos skriaudos. Tas ponas, kupinas gerumo, visada maloningai į skundus dėmesį atkreipiantis, sujaudintas išmoningų skundų, regis, pasisako jų pusėje [kaip jų šalininkas]; tačiau išdėstęs savo įžvalgas pastabas, palieka, kaip paprastai, visišką apsisprendimo laisvę, kad rūmai šiuo klausimu nutartų taip, kaip

¹ Kišeninis patriotizmas – apsimestinis patriotizmas, demonstruojamas tik tada, kai apsimoka, teikia asmeninę naudą.

² Turimas omeny karalius.

geriausia tėvynei. Išėina: paskui jį [karalių] šurmuliuodama velkasi visa nepalan-
kiai nusiteikusiųjų minia, o paskui juos ir tie, kurie iš to jų skubaus pasišalinimo
nusprenė, kad sesija buvo atidėta. Lieka nepalyginti daugiau [delegatų], beveik
visi rūmai, lieka dalis ministerijos ir dalis senato, lieka visi arbitrai, laukiantys,
kol sesija bus atidėta įprastu būdu ir rūmai paleisti [t. y. galės skirstytis]. Laukia
ilgai, laukia kantriai... Tačiau kas dabar tinkamais žodžiais galėtų apibūdinti,
kokia prislėgta nuotaika tvyrojo rūmuose! Duslus šurmulys, pertraukiamas gai-
lingų aimanų; sielvarto, baimės [šūksniai] ir tėvynės likimo svarstymai, šurpūs
skundai rodė, kokia grėsminga dalykų padėtis!.. Prie to sąmyšio ir bejėgiškumo,
prie tų graudžių atodūsių, susipynusių su skundais, tai iš vienur, tai iš kitur at-
sklindančių, [dar] prisidėjo tirštėjanti tamsa, kurion nugrimzdę rūmai, tarytum
pasmerkti nepatirtoms pragaro bedugnių naktims, gyvai priminė vaizdą ano
praamžio chaoso, kuriame pramaišiu grūmėsi begalė pirmykščių būtybių, kol
Visagalio ranka jo nesutvarkė ir šviesos nuo tamsos neatskyrė.

Šitoks tad buvo įstatymų leidėjų susirinkimas! Tokia tad rimtis, tokia tad
pagarba laisva vadinamos tautos atstovams! Kuriems patikėtas tėvynės likimas!
Ne, šviesiausieji deputatai! Paskutinių valkatų sambūriui, niekingų žydu gaujai,
jeigu jų būtų tiek pat daug [kaip mūsų] ir jei jie laikytųsi savų įstatymų, pavaldi
liaudis būtų išsaugojusi daugiau pagarbos...

[Viskas] pamesta, atitraukta; vairininkai, pirmieji pabėgę, laivą kaip įvaira-
vo į audringas bangas, taip ir paliko jų valiai; buvo laukiama jų sugrįžtant, kad
abejonėse nugrimzdusius rūmus prideramu tikėjimu išgelbėtų ir savąja šviesa po
klajonių ir nakties [tamsybių] mintis ir žvilgsnius, apgraibomis klaidžiojančius, į
[ilgai] ieškotą uostą atvestų. Tačiau veltui, amžiams užmiršo; tarytum ir nebūtų
[tų] rūmų, tarytum jų pačių [vairininkų] būtis ir svarba nuo jų [rūmų] būties
ir svarbos priklausytų; gal netgi dar kur [susirinkę] tyčiojosi ir puikavosi [savo]
niekingu triumfu! Visada yra tiesa tai, kad ir nepelnytai giriant labiausiai rei-
kalingas saikas: perdėta pagarba gimdo abejingumą ir užmigdo pareigingumą.

Didžiukis tad dabar, tauta, savo laisve! Didžiukis, kad nusiplėšei svetimas
grandines! Kad nubloškei vergišką jungą. Ne, niekada laisva nebuvai, tokia ir
dabar nesi... Net nepakeitei nelaisvės pobūdžio. Tos pačios rankos, kurios tave
svetimo priešo vardu prisidengusios varžė, dabar jau atvirai tavo pančius veržia.
Savanaudiškumo pastiprinta ir sėkmės padrąsinta intriga laiko tave sukausčiusi
savo grandinėmis! Didžiukis, kad įgijai reikšmės!.. Kad esi pastatyta vienon
greton su galingiausiomis [pasaulio] valstybėmis! Tave niekino svetimi. Buvai

ir esi patyčių ir paniekos objektas, ir liksi tokia savo pačios akyse, jeigu taip pat abejingai pakęsi įžeidinėjimus; jeigu, kaip esi įpratusi, apsiribosi tuščiais skundais; jeigu ateityje neišmoksi deramai į juos [įžeidimus] atsikirsti.

Matai, ką su tavimi daro! Daryk iš to išvadas ir pritaikyk jas tolesnei savojo seimo veiklai. Keliolika asmenų galėjo pagal savo užgaidą tavo veiksmus sustabdyti, prievarta įveikti, gėdą tau užtraukti! O tu dar turėtum tikėtis, kad tavo pastangos atneš tavajai tėvynei naudingų vaisių! Neapsigaudinėk bergždžiomis viltimis, kad valdžia gera ir laisva. Nešvaistik veltui laiko, verčiau ją panaudok ginkluodamasi kantrybe, kurios prisireiks velkant tau ruošiamą jungą – [jau] šiandien ar rytoj tu ją trauksi ir savo abejingumu pati būsi jo nusipelnusi. O dabar prašyčiau grįžti prie vakar pasiūlyto [įstatymo] priedo svarstymų.

29150X
IV 31787
(3XXIV $\frac{1}{64}$)

G Ł O S

J E G O M O S C I P A N A

MAURYCEGO FRANCISZKA

K A R P J A

POSŁA ZMUDZKIEGO

NA SESSYI SEYMOWEY

M I A N Y

D N I A 15. L U T E G O

1791.

NAYJASNIEJSZY KROLU PANIE MOY MIŁOSCIWY

PRZESW: RZEPLTEY SKONFEDER: STANY.

DZIEN wczorajszuy wystawił nam wierny Obraz Stanu, wiakim polityczne Seymu ninieyszego okoliczności były, są, y ielszcze będą. W nim iak w magicznym zwierzciedle uyrzeliśmy w przyrozonyy postaci przeszłość y przyszłość rzeczy, los wolności y rządu naszego stanowiących. Postrzegliśmy Ręce pierwsze sprężyny w tey zawiley machinie i wnie poruszające: a natychm ast, zwł czność w Obradach, sprzeczność w zdaniach, wykwinność wniosków, subtelność wybiegów, słowem, nieład y bezczynność charakteryzujące te Seym ninieyszuy godła, tajemnicą bydź dla nas prześtały.

Stawa zbawienne Prawo, którym się ludziom Woyskowym wstęp do tey Prawodawczy waruie Świątyni. Prawo, dotąd wprowadzie nie piśane, lecz zwyczajem y duchem woln go Rządu naszego, od usta nowienia tey Rzeczypospolitey nigdy im nie zaprz czone: Prawo, wę zeł nieroz rwaney iedności, iaki się między Stanem rzeczonym Wo yskowym a istotnym Cwilnym naydować powinien, nayściśley zadzierz gające Prawo, naywyraznieysze powszechney woli noszące piętno, ba większością iednomyslności podobną uchwalone: a zaty m, względ y szacugulny szacunek dla Osób Woyskowych zaręczające.

RESPUBLIKONAS APIE SENATORIŲ GALIAS

MAURICIJAUS PRANCIŠKAUS KARPIO,
ŽEMAITIJOS KUNIGAİKŠTYSTĖS PASIUNTINIO,
BALSAS
SEIMO SESIJOJE 1791 M. GEGUŽĖS 12 DIENĄ¹

Prieštarauti Gegužės 3 d. priimtai valdžios Konstitucijai arba pasisakyti už ją, mano nuomone, lygiai taip pat būtų nusikaltimas prieš įstatymą, žinomą „Deklaracijos“ pavadinimu, kurioje „*būti jai priešingai, kėsintis ją sugadinti*“ tolygu nusikaltimui prieš įžleistą tautą, lyg Konstitucija būtų diktauta ta dvasia, kurioje Venecijos respublika grindžia ir saugo savo aristokratinę valdžią. Mat ten negalima nei blogai, nei gerai apie ją šnekėti. Iš tiesų juk ginti kokio nors įstatymo gerumą yra tas pats, kas mesti jam įtarimą, kad jame kieno nors yra įžvelgtas arba gali būti surastas blogis.

Tačiau aš netikiu, Šviesiausieji Luomai, kad tie įstatymai, kurie politinę laisvę Tautai apskritai, o paskirai kiekvienam jos nariui užtikrina, esminį laisvės objektą, ypatybę ir įrodymą, tai yra mąstymo laisvę, ir tai, kas mąstoma, turėtų išplėsti kokiu nors žodiniu arba raštišku potvarkiu, teismo nuosprendžiu, baudmės taikymu; [turėtų] visuotiniu *Deklaracijos*² leidimu visiems grasinti, pilietį kurstyti prieš pilietį, skleisti nepasitikėjimą, sėti susvetimėjimą, niekšingumą ir baikštumą laisviems protams reikštis, vienu žodžiu, tautą pavergti iškreipiant sielas, papročius, o po to žengiančia nelaisve, Tiberijaus laikų verta. Juk girti, kas peiktina, peikti, kas girtina arba abiejų šių dalykų atžvilgiu saugoti atsargų

¹ *Głos Mauryczego Franciszka Karpja posła Xięstwa Zmudzkiego na sessyi seymowej dnia 12 maia roku 1791.*

² Prijungta prie Konstitucijos šioji *Deklaracija* grasino: „Kas drįstų būti priešingas Konstitucijai arba kėsintis ją sugadinti, arba drumstų geros ir laiminga pradedančios būti tautos ramybę sėdama nepasitikėjimą, klaidingą Konstitucijos aiškinimą, o tuo labiau formuodamas bet kokią rokošą ar konfederaciją krašte, ją steigdamas arba kokiu nors būdu prisidėdamas, tas pripažintas Tėvynės nedraugu, jos išdaviku, maištininku, bus nedelsiant nubaustas griežčiausiomis Seimo teismo baudmėmis“ (*ktobykolwiek śmiał być przeciwnym konstytucyi lub targać się na jej zepsucie, albo wzruszał spokojność dobrego i szczęśliwym być zaczynającego narodu przez zasiewanie nieufności, przewrotnie tłómaczenie konstytucyi, a tem bardziej przez formowanie jakiegokolwiek w kraju rokoszu czyli konfederacyi, onej przodkować lub jakowym sposobem do tego dokładać się: ten, za nieprzyjaciela ojczyzny, za jej zdrajcę, za buntownika uznany, najsurowszemi karami natychmiast przez sąd seymowy ukarany będzie*).

tylėjimą, yra menkos, puolusios, belaisvės dvasios požymis. O prie jos pratinanti protus teisė yra paties didžiausio niekdario arba kokios nors ispaniškos inkvizicijos vertas vaisius.

Ne taip aš reikalus matau, Šviesiausieji Luomai; toji Deklaracija nenori mūsų protų pavergti, nenori mums primesti vienos mąstymo vagos ir taisyklių, nenori užčiaupti mums burnų, nenori mūsų laisvės pančioti – nori vien tik, kad būtume paklusnūs tai teisei, kaip turinčiai visus iškilmingumo ir visuotinumą įrodymus. Nori sau tokio pavaldumo, koks bet kokiai daugumos priimtai teisei pridera iš gero piliečio. Nori vykdymo vieningumo, nenori, nereikalauja nuomonės vieningumo. Nenori, kad iškart būtų mylima. Palieka tai laikui ir patirčiai. Tačiau nori, kad iš karto būtų gerbiama. Ta nuomonės ir įstatymų meilės vienybė niekada jokiam įstatyme nebuvo ir jokių būdų negali būti įgyvendinta tuojau pat, juk tai yra būtina pasekmė skirtingos galvų ir širdžių kaip fizinės, taip pat ir moralinės organizacijos, priklausančios nuo interesų ir įvairių aistrų mechanikos.

Apskritai noriu ir tai leidžia man teisė, kad mes apie ją mąstytoje ir pasidalintume tarpusavyje mūsų mintimis: kadangi noriu, kad pagal ją visa mūsų Konstitucijos visuma būtų sudaryta. Noriu, kad mes apie ją mąstytoje ir kalbėtume, kadangi [ji] nori ir leidžia, kad po dvidešimt penkerių metų galėtų būti pakeista. O šis pakeitimas be išankstinio nuomonių skirtumo ir jų apsikeitimo įvykti negali. Nors lig tos epochos, tų jubiliejinių metų, to platoniško periodo mažai kas iš mūsų čia esančių išgyvens, įspėkime jį bent patarimais, kad mūsų įpėdiniais paliktume pėdsakus, jog besikuriančios teisės metu jau įžvelgėme, kas jiems pakeistino joje paliekama. Kad ją nustatytume ir priimtume ne kaip geriausią, bet kaip pagal aplinkybes ir laiką deramiausią. Šiais ankstyvais svarstymais aplenkime bet kokias dabartines ir būsimas mūsų Seimui negeranoriškas nuomones, o tuo pačiu naudokimės akimirka sušvelninti kai kurias teisės dalis, tuo vis dėlto nepažeisdami jų esmės ir dvasios, kad patvaresnė ir respublikoniškiems rūpesčiams menkesnė atrodytų.

Yra dabartinėje Konstitucijoje kai kurie įstatymai, kurie, turėdami visus nuodugnumo, gilaus apsvaistymo, o visų pirma – tinkamumo laikui ir aplinkybėms privalumus, senoviniais papročiais prigrūstus protus žeidžia vien tik savo naujumu. Tokie yra Sosto sargybos ir sukcesijos įstatymai. Yra kiti, laisvės ir teisės kaip politinės, taip ir civilinės visai tautai laiduojantys. Bet jeigu tai tiesa, kad nepakanka kam nors laisvę užtikrinti vien tik pasakius, kad yra laisvas, bet dar

reikia imtis veiksmingų priemonių tos laisvės apsaugojimui, jogei visada būtų užtikrintas nuo visokio ir bet kieno į ją pasikėsینimo. Iš tiesų drįstu pasakyti, kad kai į Konstitucijos detales įsižiūriu, jos atrodo savaime tobulos ir atskiriems tikslams tinkamos. Tačiau kai jas vienas su kita sujungiu į visuminį tikslo vaizdinį, kurio turėjo siekti mūsų Konstitucija, tai yra, žvelgiu, kaip jos užtikrina tautos politinės laisvės patvarumą, randu esant ją nepakankamai atitinkančią pilietiniams kriterijams. Pastebėjo tai daugelis prieš mane skirtingose detalėse, o mane įstatymus leidžiantis senatas, [senatoriams] skiriamas iki gyvos galvos [*dożywotny*], nuo Karaliaus nominacijos priklausantis, teisės galią Pasiuntinių rūmuose sustabdantis, vis dar žeidžia siaubinga baime.

Galbūt klystu, tačiau dar labiau klyščiau, jeigu tai pirmąjį kartą projektuose būčiau girdėjęs. Gal mane paguos, kad tuščiai būgštauju dėl visų politinių laisvių. Juk Jums, Šviesiausieji Luomai, išdėstysiu visas mano baimės priežastis, atskleisiu ir paskatas, kurios galėjo pasitarnauti nustatant tokią teisę, priminsiu apie jų pavojingumą, kaip ir būdus, kurie nepakirsdami jau visokeriopomis iškilinėmis pašventintos teisės, prie kurios glaudžiuosi širdimi ir protu, ją vykdant padarys mažiau grėsmingą mūsų laisvei.

Ir todėl, kad retai naudojuosi savo balsu, kuris man, lygiai kaip kiekvienam Jūsų, teisėtai priklauso, o visų labiausiai dėl dalyko, kurį jūsų teismui atiduodu, svarbos, tikiuosi kiek ilgesniam mano įrodymui kantrios [Jūsų] tylos.

Naujo įstatymo teisę, Šviesiausieji Luomai, jūsų dėmesiui siūlau ne todėl, kad ją griaučiau, bet vien tik, kad jo naujumą prie senų rūpesčių dėl laisvės pripratčiau. Jame kalbama apie skyrimą, o veikiau suteikimą Senatui ir Karaliui galią sustabdyti įstatymus leidžiančiąją veiklą, suteiktą riterių luomui Pasiuntinių rūmuose laisvosios mūsų Konstitucijos dvasios ir neatmenamų papročių, netgi neatskiriamą nuo politinių šio luomo privilegijų sąvokos. Jame kalbama apie įstatymų leidybos prerogatyvos atėmimą iš pasiuntinių ir jos perkėlimą senatui. Nes turėti galią sustabdyti kieno nors valios pasekmes yra tas pats, kas ir turėti daugiau valdžios, daugiau autoriteto už tą, kieno valia reiškama ir bevykdant stabdoma. Tai reiškia tapti aukščiausiu ir nieko jau neturėti virš savęs. Todėl kalbama apie naujo įstatymus leidžiančio luomo steigimą mūsų Respublikoje, nutolinant, kaip dabar pasakiau, o apskritai – atimant įstatymų leidybą tiems, kuriems ji lig šiol vieninteliams priklausė pagal teisę, įstatymus ir paprotį.

Iš tiesų jau 1768 m. pseudoseimas žengė pirmą žingsnį link šio apmaudaus mūsų Konstitucijos pokyčio, padalindamas mūsų Respubliką į tris luomus, įves-

damas į protus anksčiau nebuvusią jų sampratą. O mažai įsigilinantys rašeivos, linkę – kad tik ko daugiau nepasakyčiau – į naujoves, nuobodžiu to skirstymo kartojimu savo rašiniuose jaunos bei ta pačia [pseudo]teise Respublikoje augančius skiepinius įsisavino, o dabar tie, kurie labiausiai pasisako už tą žalingą naujovę, eikvoja savo talentus įtikinėdami kitus, kad jie nieko kito nedaro, kaip tik grįžta prie senųjų mūsų valdžios lobių, kurių buvo dėl laiko ir aplinkybių netekę.

Pirmiausia jie atmintimi atsigręžia į tuos amžius, kuriuose karaliai su jų pasirinktomis tarybomis patys užėmė visą įstatymus leidžiančią valdžią. Paskui ji pereina prie tų laikų, kuomet arba aplinkybėms sutapus, arba dėl karalių nerangumo, išsikovota, kaip jie sako, bajorijos prerogatyva daryti įtaką viešiesiems pasitarimams, iš kurių kilo seimelių susirinkimai bei seimai. Pagaliau kalba, kad prieš tą epochą, nuo kurios bajorų luomas skaičiuoja politinės laisvės datą, ir kurią nuo kazimierių ir aleksandrių laikų iki paskutiniojo iš Jogailaičių giminės įvardija, mūsų respublikos valstybė esą stovėjo kuo puikiausiu ir didingiausiu valdžios, galios, reikšmės ir turtų pavidalu. O iš tokio išvedžiojimo daro trumpą išvadą, kad jei mūsų Respublika norėtų atsidurti tokioje kaip tais amžiais būsenoje, nebūtų veiksmingesnio būdo, kaip jų pavyzdžiu karaliui ir senatui grąžinti tautą saistančių teisių sankcijos galią.

Tačiau, Šviesiausieji Luomai, norėdamas neteisingumą ir kenksmingumą tokio aiškinimo atskleisti, neieškosiu jame nuodingo noro arba nusikalstamos užmačios sugrąžinti mūsų valdžiai monarchistines taisykles. Nors norėti Karaliui ir Senatui suteikti galią sustabdyti Pasiuntinių rūmuose priimtus sprendimus, tai reiškia jiems pripažinti sankcijos galią ir tuo pačiu iš esmės įstatymų leidybos galią perleisti jiems. O kad sankcija yra būtent pati įstatymų leidyba, parodysiu vėliau¹. Nepulsiu į praėjusių laikų bedugnę ieškodamas tautinės galios ir sėkmingumo priežasčių, kurias kadaise Respublikos ponai regėjo, norėdamas parodyti, kad ta krašto laimės būseną mažų mažiausiai nebuvo priklausoma nuo karaliaus ir senato valdžios persvaros, prie kurios pritemptomis išvadomis norima priišti. Nes turėčiau skriausti visas laisvas valdžias, kuriose įstatymų leidžiamoji galia buvo arba tebėra tautoje ir priimti konsekvenciją, kad monarchinė arba aristokratinė valdžia yra geriausia valdžia. Pagaliau neteisinsiu laisvų ir sekimo vertų mūsų protėvių poelgių, kuomet rungdamiesi su galinga didžiūnų valdžia sugebėdavo arba vyriškai išsaugoti neatšaukiamas piliečių teises, arba apsukriai

¹ „Niżej okaże“ – nors Seimo kalbos turi daug tyčinių šnekamosios kalbos ekspromtu bruožų, vis dėlto detalės rodo, kad jos buvo kuriamos raštu, prieš spausdinant – autoriaus redaguojamos.

jas susigrąžinti. Nenorėčiau su visais despotizmo šalininkais smerkti kilnias visų laisvų tautų pastangas, dėtas arba turimas dėti atgaunant jokia senatimi nepriimamas teises ir laisves, visada joms tarnaujančias. Turėčiau smerkti visas tautas, pradedant senovės graikais iki pat dabartinių nelaimingų Leodiumo žmonių, kurios saugodamos arba susigrąžindamos sau tautinę laisvę ėmėsi kilnių žygių, sėkmingu arba nepavykusiu, smurtingu arba ramiu būdu kovojo prieš vykdomosios valdžios galią arba prieš neribotą sostų autoritetą, visada tautinėms laisvėms pavydų, pagal šį posakį: *Invisa est dominantibus Libertas Populi*¹.

Juk ir Atėnai turėjo savo karalius, archontus, peisistratus. Lakedemonas – tiranus; Roma – tarkvinijus, marijus, sulas; Anglija – jonus, henrikus, karolius ir jokūbus, Šveicarija ir Nyderlandai – savo filipus², su kuriais turėjo kariauti galingas ir pasikartojančias kovas, lig iškovojo tas laisves, kuriose gyvendami paliko savo įpėdiniais gražų pavyzdį ir pamokymą, kaip laisvę įgyti, kaip ją reikia išlaikyti.

Nesidairykime tuomet ir mes, kas mes buvome, lig pradėjome būti laisvais; nebent tik dėl to, kad tokiais būdais liktume laisvėje, kokiais mūsų protėviai ją iškovojo. Tačiau pažiūrėkime, jeigu mūsų laisvė mums miela, nuo ko ji esmingai priklauso?

Ar yra kas nors, Šviesiausieji Luomai, kuris neigtų tą akivaizdybę, kad visų laisvomis vadinamų valstybių politinė laisvė esmingai priklauso nuo galios rašyti joms pačioms sau įstatymus? Ir kad ta galia sau nustatyti įstatymus yra vienintelis skirtumas tarp laisvų ir monarchinių valdžių, kuriose valdžia priklauso nuo vieno, ir nuo aristokratiinių, kuriose ji sutelkta senate. Pasakyčiau, kad kas turi sankcijos [galią], tas turi taip pat įstatymų leidybos galią.

Nes kas yra valstybė, jeigu ne visuotinės valios, slypinčios jos reprezentantuose, išraiška? Kas yra sankcija, jeigu ne noras, kad ši valia būtų realizuota? Kas yra sankcija, jei ne tos pačios valios noras, kad įgytų įsikūnijimą [*skutek*]? Tai yra, jei tą patį pasakysiu kitaip, apmąstytas įstatymo leidėjo leidimas, kad viena arba kita ką nors įpareigotų. <...>. Jeigu nori, tuo pačiu steigia teisę: o

¹ Nematomas dalykas valdantiejiems yra tautos laisvė – jaunystėje Karpio išmoka citata. Žr. „Pašlovinią karalių“, p. 106.

² Jonas Bežemis (1167–1216), 1215 m. Anglijos baronų priverstas paskelbti „Didžiąją chartiją“, apribojusią karalių teises; Henrikas IV (1366–1413) praplėtęs parlamento teises; Karolis I (1600–1649) griežto absoliutizmo šalininkas; jo valdymo metu parlamentas priėmė vad. „Teisių peticiją“; Jokūbas II Stiuartas (1633–1701) – 1688 m. nuverstas Šlovingosios revoliucijos karalius; Pilypas II Habsburgas (1527–1598) – Ispanijos bei Portugalijos karalius (kur valdė kaip Pilypas I). Nesėkmingai malšino 1566 m. Nyderlandų sukilimą.

tas pats valios aktas jau yra sankcija, nes negalima norėti ir nenorėti tuo pačiu metu. Jeigu bus kas nors, kas turėtų galią nutraukti ar sustabdyti tą norą, tuo pačiu reikš, kad šios galia sustabdančiam, bet ne norinčiam. Taigi galia sustabdyti teisę bus aukštesnė už teisę; apskritai ji pati bus teisė, kuri tautai bus ne kūnas, o tuščias žodis.

O čia negaliu atsistebėti, kaip prancūzų tauta tokiais tyrais, tobuliausiais su žmogaus prigimtimi ir tikrąja laisve derančiais principais kuria savo konstituciją; kaip galėjo taip smarkiai užsimiršti, kad savo karaliams savo teisių sankcijos teisę pripažinti išdrįso? Dabar patvirtina jas Karalius pagal tautos valią, nes jį taip verčia aplinkybės: tačiau jos greitai praeis, greitai atgaus jis sugebėjimą veikti pagal savo norus ir ketinimus; greitai įžvelgs prancūzų tauta, kad jai tuščias žodis, o Karaliui pati įstatymų leidyba liko. O anksčiau ar vėliau išnyks ta regimybė, kurios dabar suklaidinti ir dar senais sosto prerogatyvų principais grįsti prancūzų prietarai ją laiko tikrove. Pasakysiu daugiau: atsisakė prancūzų tauta tos prerogatyvos, kuria kadaise naudojosi Paryžiaus parlamentas, kuomet neregistruodamas arba neįtraukdamas į knygas Karaliaus ediktų, sulaikydavo jų vykdymą, tiesa, prisidengdamas noru geriau suprasti karaliaus valią, o iš tiesų daug syk remdamasis tautos gėriu ir nauda. Kuomet būdamas silpnas, o kovodamas prieš despotišką valią, negalėjo išdrįsti pasipriešinti; ir jos sulaikymas sutapo su kilniais ir kraštui naudingais reikalais, į kuriuos karalius, turėdamas visą jam patikėtos vykdomosios valdžios jėgą, dažnai nustodavo atsižvelgti.

Taigi tvirtinu, kad kas turi įstatymo leidybos galią, tas tuo pačiu turi sankcijos galią, o kad sankcija yra vienas ir tas pats, kas pati įstatymų leidyba, tai galima patvirtinti visų laisvų tautų pavyzdžiais.

Lakedemoniečiams įstatymus teikė eforai arba senatas, tačiau liaudis juos priimdavo arba atmesdavo. Nuo areopago skirtingas Atėnų senatas, sudarytas iš keturių šimtų asmenų, ir iš keturių klasių, į kurias Solonas padalino Atėnų liaudį, išrinktas turėjo pareigą kiekvieną viešą reikalą pirma išnagrinėti, prieš jį svarstant *thesmothetams*, paskui *nomothetams* tame pačiame pritanėjyje, kad per kelias savaites [šis reikalas] paskutiniame susirinkime pateiktas liaudžiai, jos sutikimu įgytų teisės galią. Niekas man neprieštaraus, kad kaip tose dvejose graikų respublikose, taip lygiai ir romėnų įstatymus leidžianti galia likdavo liaudies susirinkimui; tačiau nei anose, nei šioje liaudies steigiami įstatymai negrįždavo į senatą. Netgi priešingai, liaudies nuosprendis dėl senato ar kieno nors kito pateiktos teisės buvo paskutinis nuosprendis. Taip Romoje konsulai, diktatoriai,

jeigu buvo patricijais, tik su senatu. Jeigu plebėjai – teises arba teisių projektus teikdavo su tribūnais. Šie turgaus dienomis, kai gausiausia liaudies iš apylinkių dėl savo poreikių susirinkdavo į Romą, būdavo ant lentelių surašyti ir gyviausios miesto vietose tris dienas visuomenės akivaizdoje išstatyti, kas buvo vadinama promulgacija arba paskelbimu. Po šitaip paskelbtos arba veikiau pasiūlytos teisės pasisakydavo skirtingi oratoriai. Taip pat seimas Marso lauke balsų, suskaičiuojamų kortelėmis, dauguma reikalą užbaigdavo ir šiuo papročiu nustatyti įstatymai be jokios senato ar kieno nors sankcijos, išskalti varinėse lentose, saugomi viešame lobyne visą saistydavo tautą.

Romėnai turėjo senato priimamas „*Sancita*“¹, kurios, neturėdamos įstatymo galios, buvo tik laikini įstatai, laukiantys liaudies patvirtinimo, kad įgytų įstatymo reikšmę. Tuomet romėnų liaudis turėjo sankcijos galią, nes ji turėjo įstatymų leidybos galią: tik jos valia pašventino ir įgalino tai, kam turėjo būti paklusni visa tauta.

Anglijoje politinė konstitucija, nieko bendro neturinti su visomis tiek senovės, tiek ir mūsų laikų žinomomis valdžiomis, dėl pritemptos valdžių pusiausvyros nusipelno tobuliausios konstitucijos šlovę tik tarp tų, kurie įpratę žvalgytis į teoriją, o ne į praktiką ir jos pasekmes. Anglijoje, kur Karalius, Aukštesnieji rūmai, Žemesnieji rūmai yra atskiri luomai, kur kiekvienas luomas turi teisę teikti projektus, kiekvienas turi galią juos priimti arba atmesti, kur yra reikalingas vieningas trijų luomų leidimas bet kurio iš jų teikiamam projektui, kad įgytų įstatymo galią, Anglijoje arba nėra sankcijos, arba kai ji yra, tuomet lygia teise trims luomams priklausydama ir išlaikydama tobulą pusiausvyrą, jokiam neturėtų grėsti dėl jo politinės laisvės; tačiau kuomet nepaisant Žemesniųjų rūmų turimos galios nustatyti mokesčius arba juos atšaukti, nepaisant šio silpno anglų laisvės skydo, vyrauja dažna Karaliaus persvaros prieš šią teorinę lygybę patirtis.

Šiaurės Amerikoje, toje mūsų dienomis dar besikuriančioje respublikoje, kur nėra karaliaus, lordų ir paveldimų milordų, kur šių titulų pavadinimai vartojami be jų [senos] reikšmės, kur kongresas įkūnija visą įstatymų leidybos galią, jeigu ir yra kokia nors sankcija, ji priimama provincijoms pritariančiam kongreso iškeltiems įstatymams, kurie joms siunčiami galutinai patvirtinti.

Panašiai ir pas mus: sankcijos likučius ir mūsų santvarkos dvasioje, ir [konkrečiuose] pavyzdžiuose randame. Priimdavo kadaise žemių pasiuntiniai seimuose

¹ Sankcijos.

karalių su senatu siūlomus projektus *ad referendum* savo broliams, likusiems namuose. Taip atsirado reliaciniai seimeliai – juose bajorija įstatymų projektus, duodama instrukcijas kitam seimui, arba atmesdavo, arba patvirtindavo. O tuo pačiu tauta jausdamasi turinti savo įstatymus ir rūpindamasi jais naudojosi sankcijos galia jai tik vienai tarnaujančia, arba, kas yra tas pats, tikrąją įstatymus leidžiančiąją galia. Jos visiškas ir besąlygiškas perkėlimas karaliui ir senatui būtų tautai tikra netektis vienintelės laisvas tautas žyminčios prerogatyvos.

Daugiau čia nekalbėsiu apie akivaizdų pavojų laikui bėgant prarasti politinę laisvę, kuris iškiltų neapribotam senatui su karaliumi suteikiant galią stabdyti Pasiuntinių rūmų teikiamus įstatymus; nekalbėsiu apie tą persvarą, kurią turėtų senatas prie karaliaus arba karalius prie visada sau palankaus senato. Net neužsiminsiu apie šios karaliaus prerogatyvos bergždumą jam numirus arba jam nedalyvaujant seimuose; nieko [nesakysiu] apie seimo neveiklumą, apie įstatymų, tokiais atvejais priimamų, negaliojimą. Tarpuvaldžio metu arba karaliui esant nepilnamečiu, nebūtų galima leisti įstatymų, kadangi karalius nebūtų tas, kuris tuos įstatymus savo valia drauge su senatu aprobuotų. Ir veltui seimas rinktųsi karaliui gyvam esant, jeigu jis atsisakytų jame dalyvauti; visas jame priimtas nuostatas paverstų niekuo; geriausi tautos norai, išganingiausi nuosprendžiai liktų tik tuščia pastanga, kada neįtiktų dažnai asmeniniams karaliaus požiūriams.

Tiesa yra vienas atvejis, kuriuo įstatymai turi įgauti tam tikrą gyvo karaliaus galios ir įtakos sankciją, būtent, jeigu jam gyvenant jie liestų jo asmenį, sosto prerogatyvas arba sąlygas, kuriomis esant karūna jam turėtų būti suteikta. Tačiau net ir tuo atveju leidimas būtų ne tiek tautos valios ignoravimas, už kurią nieko aukštesnio, nieko šventesnio, nieko sau pakankamesnio būti negali, kaip veikiau lyg savitarpio kontrakto sąlygų priėmimas, arba tam tikra apsauga tautai, kad [karalius] ištikimai laikysis tų sąlygų, kuriomis ji patiki valdžią jos atžvilgiu.

Taip, pavyzdžiui, kai paskutinėje Anglijos revoliucijoje, nutikusioje prieš šimtą metų,¹ išvijus Jokubą Pirmąjį, Vilhelmas Pirmasis, būdamas pakviestas į Anglijos sostą, patvirtino Parlamento aktą, kuriame buvo detalizuotos parlamento laisvės ir privilegijos <...>. Tokia sankcijos rūšis ir pas mus buvo žinoma, kai mūsų karaliai prisiekdavo *Pacta Conventa*, kurios pagal pačią žodžių prasmę nustatė tarp Karaliaus ir Tautos tarpusavio sąlygas, kuriomis ir Karalius tai, ką jam leidžia Tauta, ir Tauta, ko nori Karalius, abipusiškai užtikrina.

¹ 1688–1689 m. perversmas, vadinamas „Šlovingąja revoliucija“, įtvirtinęs Anglijos konstitucinę monarchiją.

Kitos nei ši sankcija laisvose tautose, kuriose galia leisti įstatymus yra politinės laisvės ypatybė, niekada nebuvo; niekada [kitokia sankcija] negali būti suderinama net su laisvos Tautos sąvoka; niekadoms negali būti suderinama su ta laisve, kuria lig šiol didžiavomės.

Džiaugčiausi jau nustojęs kalbėti. Tačiau, Šviesiausieji Luomai, dėl šio taip svarbaus ir taip verto dėmesio dalyko ryšio, susiejančio senato, sosto prerogatyvų bei visos seimų sandaros projekto esmę ir ypatybes, gal nevykusias, bet su šventu įsitikinimu atveriu savo lūpas. Kad atskleisčiau tai, ką žinau ir jaučiu su respublikono vertu nuoširdumu. Visų pirma sutik, Jūsų Šviesybe Pone [Karaliau], priimti iš manęs iškilmingiausią giliausios pagarbos priesaiką ir tavo kilnių dorybių įsitikinimu pagrįstą išlygą. Priimk ir Tu, šviesiausiasis Senate, Tau priklausančią pagerbimo paraišką, o mano minčių ir žodžių sąžiningumo nepalaidykite arba man nepažįstamu pataikavimo, arba piktavališko šmeižto bruožu. Ką šiuo reikalu pasakysiu dėl Karaliaus, ką pasakysiu dėl Senato, ne apie Jus, čia dalyvaujančius, lai būna suprantama, kad apie nedalyvaujančius karalius, nedalyvaujančius senatus kalbu.

Nežinau, Šviesiausieji Luomai, ar Jūsų kiekvieną lygiai pribloškia minėto 1768 m. seimo įstatymų padariniai; man kiekviena mintis apie juos gąsdina nerimastimi dėl greitos mūsų laisvės pražūties. Dėl mūsų seimo valdžios esmę [istotę] iškreipiančio seimo geradariystės senatui buvo suteiktos tokios prerogatyvos, kurios, sujungtos su nuo seniau jam priklausančiomis, ir su ta, kuri dabar įgyvendinama, gali jam užtikrinti tą pranašumą, dėl kurių visas mūsų įstatymus leidžiančios ir vykdomosios valdžios dalis greitai ir nepastebimai savyje sutelks ir perkels į savo asamblėją [zgromadzenie]. O čia jau išvysi, Šviesusis Riterių luome, tą garbingą jau nebe narį, bet atskirą Respublikoje kūną. Kūną jį sudarančių asmenų skaitlingumu tavo Įstatymų leidybos rūmams mažai nusileidžiantį, tačiau dvasios vieningumu, savo luomo reikšmingumo ir privilegijų meile visada tave pranokstantį. Sudarytą iš asmenų prigimtimi žymių, kraujo ryšiais privilegijuotą, protėvių šaunumu garsų, turtais stiprų, amžiumi gerbtiną, šviesa ir patirtimi reikšmingą, išorinėmis puošmenomis puikų, bičiulių skaičiumi galingą, viltimis tų, kurie į jų gretas patekti trokšta, visada sustiprintą, paremtą. Asamblėją, kuri nenori atsisakyti savo garbingumo ir reikšmingumo. Kurios įstatymų leidimo galia neturi pabaigos, kurios kiekvienas narys paveldi įstatymų leidybą iki gyvos galvos, o pats kūnas – nemirtingas. Kuri turi sau skirtą privilegiją visada Pasiuntinių rūmams įstatymus teikti, niekad iš jų nepriimdama; kuriam

Taryba, priežiūros galia, apskritai veikiančioji ir vykdomoji galia paprastai būna patikima ir gali būti patikėta.

Tokios asamblėjos jau vienos bijoti reikėtų; o kas, jeigu susijungs su Sos-to pranašumu? Nuo kurio taps dėkingai skolinga, viltimis priklausoma, kaip patikėtinis pririšta? Drebėk, Riterių luome, dėl savo laisvės! Nes ką begalės sugalvotos atsargumo priemonės, turinčios grįsti pusiausvyros tarp Tavęs ir jos išsaugojimą! Pavyzdžiui, kam pravers senatorių skaičiaus sumažinimas ligi pusės visų pasiuntinių? Kam ir tų sumažintų skaičių menkinti, paskiriant juos į magistratūras, kurios veikiant seimui negalės turėti įstatymų leidybos balso, jeigu net keliolika žmonių, sustabdantys įstatymų leidybos valią, gali padaryti tai, ko prieš tai daugiau kaip šimtenei nebuvo duota?

Kada toji milžiniška pasiuntinių veiklos arba valios sustabdymo ir suspendavimo galia iki kito Seimo dar suteikiama senatui? O būtent tada, kai senatorija palieka Karaliui laisvą pasirinkimą: visada, kai Karalius po išankstinių rinkimų tris kandidatus, kaip buvo anksčiau, arba be rinkimų, pagal valią ir nuožiūrą, kaip buvo anksčiau ir dabar bus, dalins bet kokio laipsnio ir pareigų urėdus, ypač senatoriškus; visada juos atiduos labiau patinkantiems sau asmenims, nei Tautai ir todėl labiau jam, nei jai palankiems. Visada šie Karaliui puoselės išankstines viltis arba dėkingumą. Visada jo dvasia juose pranoks įstatymų dvasią. Visada su tomis Dvasiomis įrodys tai, ką norės. O kai prie elekcijos būdo magistratūrose, po ranka visada esančio mirties atveju, dar dvaras pasirūpins jo pamėgtu užtikrintu numylėtinių išrinkimu, tuo būdu padarys jį amžinu aukštųjų urėdų ponu. Dėl šio Karaliaus rankose palikto [pareigų] dalijimo Valstybės politinė konstitucija, o su ja ir jos laisvė, nuolatos bus pasmerkta pavojui.

Ar galėtų būti užkirstas kelias tiems skubotos įstatymų leidybos nederamumams, neįvedant tos blogesnės ir pavojingesnės už kitas naujovės? Būtų galima, gražinus Senatui tą apibrėžtą galią, kurią jai suteikė ankstesni už 1768 m. seimą įstatymai, esant jo ir Karaliaus nuomonių skirtumui dėl Pasiuntinių rūmuose sprendžiamo dalyko. Su šiuo taip elgtis, kaip turėjo vykti su Seime galutinai suderintais klausimais, kurie paliekami patvirtinti būsimam ordinariniui¹ Seimui „nutarimų“ pavadinimu, juo nei į *Volumen legum*² neįrašant, nei suteikiant

¹ *Seymie zwyczajnym.*

² Lot. *Volumina Legum. Leges, statua, constitutiones et privilegia Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae* <...>. Lenkijos karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konstitucinės teisės ir privilegijos – monumentalus rašytinės teisės rinkinys, apimantis karalių bei ATR seimų nutarimų privilegijas ir įstatymus nuo 1347 iki 1793 m.

amžino įstatymo galią, vis dėlto būtinai išlaikant jų egzekuciją. Lygiai kodėl įstatymas, Pasiuntinių rūmuose nustatytas, susidūręs su Senato pasipriešinimu, negalėtų būti „nutarimo“ pavadinimu pateiktas būsimam Seimui patvirtinti arba atšaukti instrukcijų dauguma, vis dėlto tuo tarpu paliktas Tautai galioti? O ne dėl tokios mažos saujelės, kokia bus senatas, nuomonių skirtingumo, nepaisant pasiuntinių vienmintiškumo arba jų nuomonių daugumos, atmetas! Štai sankcija, iš tiesų laisvos Tautos verta! O nelaimė dvejus metus paklūstant blogam įstatymui, negali būti sulyginta su nelaime, galinčia ištikti Senatui ir Karaliui suteikiant sankcijos galią.

Pagaliau, kas daugiau matys, akis ar dvi akys? Daugiau jautrumo visuotiniam gėriui ir jo pažinimo būtinai turi turėti laipsniu daugiau iškilęs ir papuošalais puikus senatorius, karaliaus pasirinkimu išrinktas į savo dargi paveldimą vietą, nei sąžiningoje pilietinėje vienybėje ir pasitikėjime uolus ir sergstintis savo laisves ir brolių teises, tvarkyti bendrus reikalus išrinktas ir išsiųstas pasiuntinys? Gal liaukimės pagaliau pasaulį ir save apgaudinėti vaizduodami, kad dorybė ir sugebėjimai vien tik pas turtingus, žavius ir laimingus rado prieglobstį? *Quanto quis illustrior*, sako Tacitas, *tanto magis falsi ac festinantes*¹.

Tenesako man, kad pakankamai pasirūpinta, jog tinkami šios garbės ir tautinio pasitikėjimo asmenys būtų renkami į senatoriškas kėdes, kai, įsteigus nuoseklią urėdų užėmimo tvarką, niekas neatsistos aukščiausioje krašto pareigybių viršūnėje, vien tik tas, kurį dorybė ir vertė iš pradžių per žemesnes pravedė pakopas. O dvaro pagalba visada į aukščiausius, o būtent pelningus ar prakilnius urėdus tie bus pakelti, kurie geriausiai sugeba sutarti su kabinetine dvasia. O tas kabinetas bus užtikrintas, stiprus ir nekintamas, nes bus paveldimas.

Tačiau tebūnie senatorių krėsłai atverti vien patiems nuopelnams, visada patvirtinus kiekvieną valdžią paklausti liktų: kas tai yra senatas? Senovėje, kaip žinoma, tai buvo asamblėja asmenų amžiumi ir patyrimu žymių, kuriems buvo patikėtas arba svarbiausios Respublikoje pareigos, arba įstatymų vykdymas ir priežiūra. Dabartinėse respublikose, kaip ir pas mus anksčiau, senatui kuo es-

¹ Tiberijaus valdymo pradžios scena iš Tacito „Analų“ (Ann, I, 7; 7): *At Romae ruere in servitium consules, patres, eques. Quanto quis illustrior, tanto magis falsi ac festinantes, vultuque composito, ne laeti excessu principis neu tristiores primordio, lacrimas gaudium, questus adulationem miscebant* – „O Romoje puolė keliaklupsčiai konsulai, senatoriai, raiteliai. Kuo kas buvo kilmingesnis, tuo veidmainiškiau ir skubočiau dirbtine veido išraiška, kad neatrodytų nei linksmas dėl princepsio mirties, nei nusiminęs dėl naujo valdovo, ašaras maišė su džiūgavimais, raudas su meilikavimu“. Vertė Dalia Dilytė, kn. Publijus Kornelijus Tacitas. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Vaga, 1972, p. 138.

mingiausiai priklausė tik įstatymų priežiūra ir patariamasis balsas, o monarchijoje dar kažkokia tarpinė persvara tarp sosto ir tautos.

Tačiau pas mus, atėmus jam galią sulaikyti įstatymus <...>; atėmus jam prerogatyvą užsiimti įstatymų leidyba iki gyvos galvos – ko dar galima tikėtis? Įsteigus [teisų] sargybą, tai yra ponus tarėjus, kai tuo pačiu Senatui su Karaliumi atėmus jų pirminę pareigą, išskaidžius ir išdalinus įvairias vyriausybės dalis į skirtingas magistratūras, kurioms arba įstatymų egzekucija, arba administracija, arba jų sargyba ir prižiūrėjimas priklausys, ką tada senatas veiks? Liks tik tuščias žodis be tikrosios reikšmės.

Žinau aš, Šviesiausieji Luomai, kad reikia Respublikai prakilnių ir garbingų titulų, kurie savo žavesiu audrintų veiklius protus kilnesniems žygiams visuomenės labui. Tačiau šie titulai turi turėti nustatytą veiksmingą ir naudingą kraštui reikšmę. Kitu atveju, kai tik meilikaus begėdiškai ambicijai ir bus nelygybės, šitaip respublikoniškoje valdžioje kenksmingos, mokykla ir kurstytojas, jie taps laisvės rifu ir karstu. Vis dėlto, jei Senatas būtinai turėtų, kaip dabar, dalyvauti įstatymų leidyboje, kodėl esant Karaliui soste, viename riterių rato globoje, neturėtų kaip dabar reikšti savo nuomonę? Kam tie rūmų padalinimai? Tai gal ne iš esmės, o tik tariamai du luomai? Kam tie jų išskyrimai ir sujungimai? Tos tikrosios „Phases“ ir „Lunacijos“? Tušti ir nieko nereiškiantys ceremonialai? Ar mažai laiko juos pašalinę sutaupytume svarbesniems visam kraštui sprendimams? Mašina juo paprastesnė ir mažiau paini, tuo tobulesnė; kelias kuo trumpesnis, tuo greitesnis.

Tačiau grįžtant ten, nuo ko pradėjau: galėčiau būti labai tikras, kad šis Senatas, galėdamas atskirus įstatymus leisti ir Pasiuntinių rūmuose išleistus sustabdyti, iš tiesų visada bus, kaip dabar sudarytas iš garbingų ir vertų savo garbaus posto žmonių. Iš žmonių, kurie, perėję visus krašto pareigybių laipsnius, visais savo gyvenimo žingsniais suvienijo savyje moralumo ir uolumo viešuose darbuose dorybes ir į šį garbų postą tokio išmintingo ir teisingo, kokį dabar turime, karaliaus bus pakviečiami. Vis dėlto nei pasitikėjimas jų amžiumi, moralumu ir patyrimu, nei net pačios visuomeninės dorybės negalėtų manęs priversti, kad be nerimo žvelgčiau į jiems pripažintą sankcijos teisę. Drebėčiau vos užsiminus apie patikėjimą jiems tos aukščiausios, nes aukštesnės už pačią įstatymų leidybą, jeigu tik gali būti kas nors už ją aukštesnio, prerogatyvos. Ką padarysi, kai atsargumas ir liūdnas amžiais patvirtintas patyrimas kitaip apie senatus mąstyti išmoko. Kaip turėtum jaustis, Riterių luome? Sutelk jautrumą, kol dar jam turi

laiko, nes tavo priimta ir išganyti turinti¹ Konstitucija negina jokio atsargumo! Susiprask ir nepakęsk bent jau Senate amžinos įstatymų leidybos; prašyk Karaliaus, kad išsižadėtų absoliučios jo nominavimo teisės. Apibrėžk dėl nelaimingų laikų padidintas jo prerogatyvas. Žinok, kad kiek jam jų pripažinsi ar paliksi, tiek savo neteksi. Turėk tiek drąsos, kad turėdamas dar tam laiko, užtikrintum tuos tautos laisvės apsaugojimo būdus, kurie labiausiai priklauso nuo įstatymų leidybos valdžios prigimties, nubrėžk neperžengiamas ribas tarp priežiūros, vykdomosios ir įstatymų leidžiamosios galių. Kas turi prižiūrėti įstatymų vykdymą, kas turi juos vykdyti, te neleidžia jų. Pagaliau, kai jau Senatui negali sukliudyti ir atimti jam aukščiausios, kokią tik laisvoje tautoje galima pamąstyti, privilegijos sustabdyti tavo įstatymus; kai sugrąžinti prie jo ištakų, iš kurių jis atsirado, tai yra prie liaudies, jau neturi laiko, bent jau atmink, kad įstatymų sustabdymo galia yra lygiai nesaugi kaip ir jų aiškinimo galia; apribok ją, kiek dar tau įmanoma, arba visiems laikams atsisveikink su savo laisve.

O dabar iškilmingai kviečiu perskaityti projekto apie Seimą, [pažymėto] trečiuoju numeriu, ketvirtąjį straipsnį, atitinkantį šias mintis ir tikrai nepažeidžiantį priimtojo Konstitucijos priedo.

¹ „Išgaininga Konstitucija“ – nuo 1791 metų paplitusi politinėje publicistikoje stilistinė kliše; pastebėtina, jog Karpis vengė tarp amžininkų populiarių analogiškų šiai Evangelijos aliuzijų.

PRIEDAS

Prie projekto nr. 3 pav. „Apie Seimą“ ketvirtojo straipsnio.

3. Pasauliečių senatorių skaičių prilyginame pusei šiame Seime patvirtintų pasiuntinių, kiekvienai provincijai lygia proporcija, kurie šešeriems metams seimeliuose slaptais balsais kaip ir kiti žemės urėdai iš vaivadijose ir pavietuose po du iš kiekvieno jų ten gyvenančių piliečių renkami, Mums, Karaliui, vieną nominuoti teikiami ir gauti instrukcijas iš vaivadijų ar pavietų, kaip ir jų broliams atsiskaityti reliacinuose seimeliuose bus įpareigojami; tai jiems nesukliudys po kiekvienų šešerių metų arba į aukštesnius tos vaivadijos krėslus naujai kandidatuoti, arba, jei savo bendrapiliečių pagarbą nusipelnys, vėl būti renkamiems ir Mūsų, Karaliaus, nominuojamiems¹.

¹ Karpio projektą parėmė Zieliński, kuris anksčiau siekė to paties; įrodinėjo, kad kolegos Karpio projektas niekuo nepažeidžia valdymo įstatymo, nes galų gale senatorių nominavimo teisė liks Karaliui. Įsiplieskė dešimt dienų trukusi diskusija, įtraukusi ir Karalių. Pagaliau šia tema Seime uždrausta kalbėti. H. Kofłatajus, St. Staszycas ir kiti Seimo įtakingi veikėjai bei publicistai, reikalavo senatorių elekcijos, tolygios pasiuntinių rinkimui: „kad ir kas besudarytų vyriausybės ir aukščiausios valdžios majestotą, turi būti visos tautos rinkimų kūrinis“ (H. Kofłataj. *Anonyma listów kilka*, III, p. 107). Tokios atmosferos spaudžiami, įstatymų leidėjai pageidavo renkamų senatorių; reikalauta, kad visas Seimas reprezentuotų „tautos visavaldystės sandarą“, kuri buvo pripažinta patiems Pasiuntinių rūmams. „Priešišškai nusistatę anglų Lordų rūmų organizacijos, kaip reprezentuojančios aristokratinį pradą, atžvilgiu, [seimo nariai] veikiau sekė amerikiečių konstitucijos dvasia. Toliausiai siekiantis Karpis savo pastanga, kad senatoriai būtų renkami šešeriems metams, sekė Amerikos valstijų 1787 m. Konstitucija“. In Smoleński W. *Ostatni rok Sejmu Wielkiego*. Kraków, 1986, p. 27–30.

G Ł O S
AURYCEGO FRANCISZKA
K A R P I A
OSŁA XIĘSTWA ZMUDZKIEGO
NA SESSYI SEYMOWEY

Dnia 22. Maia Roku 1791.

Mówić przeciw zapadłey na Dniu 3. Maia Konstytucyi Rządowey, albo mówić za nią, równie zdaniem moim byłoby przestępstwem Prawa, pod Tytułem Deklaracyi znanego, gdzie, *bydź Fey przeciwnym, targać się na Fey zepsucie*, stać się przestępstwem obrażonego Narodu; kiedy by to Prawo, w takim było dyktowane duchu w jakim Rzplita Wenecka trwałość Arystokratycznego swojego, gruntuje; i zabezpiecza Rządu. Nie wolno tam bowiem ani źle, ani dobrze o nim mówić. Bcć w rzeczy, bronić dobroci Prawa iakiego, iednoż jest, co rzucić podeyrzenie, iż w nim złe od kogoś upatrzona, albo i znaleziona bydź może.

Ale ja nie wierzę Nayias: STANY, aby to Prawo, które Wolność Polityczną Narodowi w ogule, a osobistą wszystkim iego członkom w szczegule zapewnia, miało mieć nayistotniejszy Wolności przymiot, cechę i dowod, toiest: wolność myślenia, i to co się myśli, innym słowem lub pismem obiawienia wydzierać, albo wyznaczeniem Sądu, wymierzeniem kar, powszechnym Delacyi pozwoleniem,

(4)

wszystch zagrząć, Obywatela na Obywatela nasadzać, nieufność zaszczepiać, dys-symulacyi pouczać, podłość i bojaźń w swobodne umysły wpaiać, iednym słowem, skazę dusz, obyczaje, a za niemi idącą niewolą, czasów Tyberyuszowych godne, w Narod wprowadzać. Bo chwalić co naganne, ganić co chwalebne, albo ostrożne względem obojga chować milczenie, mały, podły, niewolniczy du-szy iest przymiotem: A Prawo do niego sposobiące umysły, samego Szeraiowego nikczemnika, lub tam Hiszpańskiej inkwizycyi godnym byłoby płodem.

Nie tak ja rzeczy biorę Nayias: STA-NY; Deklaracya ta niechce rozmów Naszych zniewalać, niechce Nam trybu i prawidła myślenia dawać, niechce Nam ust zamykać, niechce Wolności Naszey wiązać — Chce tylko, abyśmy Prawu temu posłusznemi byli, iako mającemu za sobą wszystkie uroczystości i powsze-chności dowody — Chce tej dla niego podległości, iaka się wszelkiemu Prawu większości uchwalonemu od dobrego na-leży Obywatela — Chce iedności wyko-nania, niechce, nie żąda iedności zda-nia — Niechce, żeby zaraz było kocha-ne — Zostawuie to czasowi i doświad-czeniu — Chce zaś, aby zraz było szan-
nowa-

(6)

mniemania, a razem korzystamy z chwili do ułagodzenia tych Prawa tego cza-stek, bez naruszenia iednak istoty i ducha iego, coby się przy twardszym i do roziątrzenia Republikantskiey troskliwości pozorniejszym bydź wyrażało.

Są niektóre w niniejszey Konstytucyi Ustawy, które mając za sobą wszystkie doskonałości, dobroci, głębokiey rozwagi, a nadewszystko stosowności do czasów i okoliczności zaletę, samą tylko nowością, starodawnym rzeczy obietciem nabite rażą umysły. Takimi są, Szaż i Sukcessya Tronu: Są drugie Wolności i Swobody tak Polityczne iako i Cywilne w ogule Narodowi zaręczające: Lecz jeżeli to prawda, że nie dosyć do zapewnienia Wolności komu, powiedzieć mu, iż iest wolnym, ale nadto należy dla ubezpieczenia tey wolności, skuteczne przedsięwziąć sposoby, iżby od wszelkiego przez kogożkolwiek bądź na tęż Wolność zamachu, nazawsze mógł bydź pewnym: Zaiste, śmiem powiedzieć, że gdy się na szczeguly tey Konstytucyi zapatruję, widzę ie w sobie doskonałe i oddzielnym zamiarom dogodne. Lecz gdy ie z sobą połączam, i do naycelniejszego widoku, do którego cała ta Konstytucya dążyć powinna była, toiest:

do

(7)

do trwałego Narodowi Wolności Polityczney zapewnienia stosuję, nie dość ią odpowiadającą troskliwości Obywatelskiej o Wolność swoją bydz sądzę. Postrzegło to wielu przedemną w różnych szczegółach: Mnie, Senat Prawodawczy, dożywotni, od Nominacyi Króla zawisły, moc Praw w Izbie Poselskiej ustanowionych zawieszający, okropną nadal przeraża boiaźnią.

Może się mylę, alem się już tak mylił, gdym to Prawo pierwszy raz w Proiektie słyshał. Może mię spólna, ze wszystkimi o Wolność Polityczną troskliwość głównym ludzi strachem: Ztymwszystkim przecie, przełożę Wam Nayiaśn: STANY, tey moiey boiaźni powody: Przełożę i pobudki, iakie do ustanowienia takowego Prawa posłużyć mogły: Napomknę ich niebezpieczność, iako i sposoby, które bez nadwerężenia, już wszelką uroczystością uświęconego w ogule Prawa, do którego sercem i umysłem przystaie, mniey go groźnym na wolność w wykonaniu uczynią. Rzadkie użycie Głosu, który mi, iako z Was każdemu rownym służy Prawem, a naybardziej ważność rzeczy, którą pod Wasz niosę wyrok, ziedna spodziewam się przydłuższemu wywodowi moiemu cierpliwe milczenie.

Nowey

(8)

Nowey bowiem Ustawy Prawo pod Wa-
szą Nayaśn: STANY pociagam uwagę;
nie izby ie burzyć, lecz izby nowość ie-
go z starą o Wolność troskliwością oswoić.
Idzie w nim o udzielenie, albo raczey
nadanie Senatowi z Królem mocy zawie-
szenia dzielności Prawodawczej, w du-
chu wolney Konstytucyi Naszey, i nie-
pomnych zwyczajach, zawsze Stanowi
Rycerskiemu w Izbie Poselskiej wyobra-
żonemu dotąd własney, a samym nawet
pojęciem od zaszczytów Politycznych
tego Stanu nieoddzielney — Idzie o o-
dięcie Prawodawczej Prerogatywy Po-
słom, a przeniesienie iey do Senatu. —
Bo mieć moc zawieszenia skutków woli
czyiey, iest toż samo, co mieć więcey
Władze, więcey Powagi, nad tego, czyia
się wola zawciaga, i w swoim hamie wy-
konaniu — Jest to bydź wyższym nad
wszystko, a nie mieć nic nad sobą;
Idzie zatym o ustanowienie nowego w
Rzeczplitey Naszey Stanu Prawodawczego,
z ubliżeniem iakom teraz rzekł, owszem
z odcięciem Prawodactwa tym, do których
się aż dotąd z Prawa, Ustaw, i zwyczaj-
u iedynie należało.

Już wprowadzie Pseudo Seym 1768. R.
pierwszy krok do tey gorszącey w Kon-
stytucyi Naszey odmiany uczynił, gdy
dzie

(9)

dzieląc Rzplitą Naszą na trzy Stany, nie było dotąd od niej wyobrażenie w umyśle wprowadził. A mało zgłębiaiący, rzeczy Pisarze i do nowości, że czegoś więcej nie powiem, skłonni, nudnym tego podziału w pismach swych powtarzaniem, młode, a z tymże Prawem wzrastające Rzplitey krzewy oswobili, że dziś Ci, którzy naybardziej są za tą szkodliwą nowością, męczą dowcipy swoje, na przekonanie insze o niej mających zdania, iakoby onę utrzymując, nic innego nie czynili, iedno rzeczy do dawnych Rządu Naszego zwracali karbów, z których czasu i okoliczności mocą wyparte zostały.

Odwołują się oni nayprzód pamięcią do tych wieków, w których Królowie z przybranemi sobie Radami cały ogół Władzy Prawodawczej w sobie zajmowali. Zstępują potem stopniami do tych, w których czy z biegiem okoliczności, czy powolnością Królów, wymusiła sobie, iak oni mówią, Szlachta Prerogatywę wpływania do Obrad Publicznych, z których Ziazdy Seymikowe i Seymy początek swoy wzięły. Mówią nakoniec, że przed tą Epoką, od której Stan Szlachecki Wolności Polityczney rachuje datę, i którą od czasów Kazimierzów i Aleksan-
drów

(10)

drów aż do ostatniego z Domu Jagiełłowskiego Augusta pomykaia; Państwa Rzeczplitey Naszey, w najswiętnieyszey i nayokazalszey Rzadu, Potęgi, znaczenia i bogactw stawało postaci: A z takiego wyvodu krótkim zawięzui wnioskiem, iż ieżeliby Rzeczplita Nasza, w rownym tamtych wieków okazać się chciała stanie, nie było dzielnieyszego na to sposobu iako wzorem Ich Królowi i Senatowi wrócić moc Sankcyi Praw, Naród wiązać mających.

Lecz Napiaśn: **STANY** chcąc płonność i szkodliwość takowego rozprawiania okazać, nie będą w nim szukał iadowitey chęci, lub podstępnego zamysłu, zwrocenia Rzadu Naszego, do Monarchicznych Prawideł. Gdyż chcieć nadać **KROLA** i **Senat** mocą zawieszenia wyroków w Izbie Poselskiej zapadłych, jest to Im przyznać moc Sankcyi a tym samym istotnie moc Prawodawczą w nich umieścić. Bo że Sankcyja jest właśnie samym Prawodawstwem niżej okażę. Nie będę się zaciekał w stecz uszłych Wieków śledząc przyczyn mocy i pomysłności Narodowej, w których się niegdys Państwa Rzeczplitey baezyły; Chcąc pokazać, iako Stan ten szczęśliwości Krajowej, bynajmniej nie był zawisły, od tey władzy Królewskiej i Se-

(II)

i Senatorskiej przewagi, do której go naciągniętym wnioskiem chcą przywiązać. Bobym musiał krzywdzącą wszystkie wolne Rządy, w których moc Prawodawcza bywała lub jest w Narodzie umieszczoną, przyiąć z niemi Konsekwencyą, iż Rząd Monarchiczny albo Arystokratyczny, najlepszym jest Rządem. Nie będę naostatek usprawiedliwiał Postępków wolnych i godnych naśladowania Przodków Naszych, którymi idąc w zapasy z hardym Możliwością, potrafili, albo przynieodzwolnych Prawach Obywatelstwa mężnie się utrzymać albo one zręcznie odzyskać. Bobym musiał ze wszystkimi Despotyzmu Zwolennikami, potępiać Szlachetne usiłowania wszystkich wolnych Narodów, czynione lub czynić się powinno na odzyskanie nieprzepisanych żadną przywłaszczenia dawnością Praw i Swobód zawsze sobie służących. Musiałbym potępić począwszy od Starożytnych Greków, aż do współczesnych nieszczęśliwych Leodyjczyków, wszystkie Narody, które na ubeśpieczenie lub przywrócenie sobie wolności Narodowej, Szlachetne czynili zapędy, pomyślnym lub wspacznym, gwałtownym lub powolnym przedsięwzięciem, walcząc przeciw mocy wykonawczej, lub przeciw nieokrystalnym Tronów powadze wolnościom Narodowym

(12)

zawsze zawisney, podług owego: *In visa est dominantibus Libertas Populi.*

Boć i Atheny miały swych Królów, Archontów, Pisysystratów. Lacedemon Tyrannów; Rzym Turkwiniuszów, Maryuszów, Syllów, Anglia Janów, Henryków, Karolów, i Jakubów, Szwajcary i Niderland Filipów swoich, z którymi się potężnemi i powtarzanemi biedzić musieli zawodami, niż się przy tych utrzymali swobodach, pod którymi żyjąc zostawili następnym pokoleniom piękny przykład i Naukę, jak się wolności dobić, jak się przy niej utrzymać należy.

Nie patrzmy tedy i My coś My byli, niemeśmy bydz wolnemi poczęli, cośmy czynili abyśmy się wolnemi stali; chyba dla tego, abyśmy się takiemiz sposobami przy wolności zachowali: Jakiemi się Przodkowie Nasi oney dobiiali. Lecz patrzmy, jeżeli wolność Nasza Nam miała? a i ko taka, na czym istotnie zależy?

Jest że kto Napiasł: STANY, któryby tey oczywistości zaprzeczył, iż wolność polityczna wszystkich Państw wolnemi zwanych, na mocy Praw sobie pisania, istotnie się zasadza? I że ta moc Praw sobie stanowienia, iedyną jest różnicą, iaka między Wolnemi a Monarchicznymi zachodzi rządami, gdzie taż moc w osobie iednego, i Arystokratycznymi, kędy w

Są

(13)

Senacie zawarta bywa? Rzekłem zaś przy-
kim jest Sankcya, przy tym też moc Pra-
wodawcza zostaje.

Bo coż jest Prawo? Jeżeli nie wyraz
powszechney woli w Reprezentantach swo-
ich zawartej? Coż jest Sankcya, jeżeli
nie chęć teyże woli, iżby skutek swój
miała? Jest, że toż samo inaczej powiem,
Rozważne zezwolenie Prawodawcy, aby
to lub ówo, onego wiązało. Aby temu
lub owemu, to jest: własney ustawie
swoiey był posłuszny? Skoro chce, tym
samym stawia Prawo: A tenże sam Akt
woli już jest Sankcya; bo nie może chcieć
i niechcieć razem. Jeżeli będzie kto,
coby miał moc zawieszania lub zawie-
szania tey chęci; tym samym, nie ma iey
w tym, który się na nią zdobywa, lecz
w tym który onę zawiesza. A tak moc
zawieszenia Prawa, będzie wyższa nad
Prawo; owszem samym będzie Prawem:
w Narodzie zaś nie Rzeczą lecz marnym
słowem.

A tu się nie mogę dosyć wydziwić, ia-
ko Naród Francuzów, który na tak czy-
stych, i najsoskonalej z naturą Człowie-
ka oraz prawdziwą wolnością zgodnych
zasadach, swoją buduje Konstytucyą; Jako
mógł tak się daleko zapomnieć, iż Kró-
lem swoim moc Sankcyi Praw swoich
przy-

(14.)

przyznać się odważył? Potwierdzać ie, Król ich dzisiaj dogodnie woli Narodu, iż go okoliczności do tego nie wolą: Lecz skóro te miną, skóro się uyrzy w sposobności czynienia podług chęci i zamiarów swoich: Pozna zaraz Naród Francuzki, że przy nim Imię, przy KROLU Rzecz Prawodawstwa zostać. A długo-li krótkoli, zniknie ta mara, którą dziś obłądzone i ieszcze na dawnym do Prerogatyw Tronu uprzedzeniu zagruntowane Francuzów przesady, za rzeczywistość im wystawiają. Więcej powiem, wyrzucił się Naród Francuzki z tej Prerogatywy, której używał niegdyś Parlament Paryski, gdy nie Regestruiąc albo niewyciągając w Xięgi Edyktów Królewskich, zawściągał onych wykonanie, wprowadzie pod pozorem dostateczniejszego woli Królewskiej wyrozumienia, w rzeczy zaś, z dobrem i pożytkiem Narodu tylekroć doświadczanym. Gdyż będąc słabym, a walcząc przeciw Despotycznej woli, nie mogli się odważyć na opór; i zawściągnięcie oney, iedno z Szlachetnych i dla Kraiu użytecznych względów, na które się Król, mając całą mocy wykonawczej sobie powierzona się tę pewnie rychło i często oglądać przedstawie.

Co

(15)

Co twierdże; iż kto ma moc Prawodawstwa, ten tym samym ma i c Sankcyi: albo że Sankcyja iednoż iest co samo Prawodawstwo, to wszystkich wolnych Narodów mogłoby bydz doświadczone przykładami.

U Lacedemonczyków Eferowie lub Senat Prawa podawał, lecz lud ie przyjmował, albo odrzucał. Senatu Ateńskiego, różnego od Areopagu, ze Czterechset Osób złożonego, a ze czterech Klas, na które Solon Lud Ateński podzielił wybranego, było Urzędem, każęą Sprawę Pospolitą pierwey roztrząsnąć niżby przez *Thesmothetów*, i zaś przez *Nomothetów* rozważona, w teyże samey Prytanei, to iest: w przeciągu kilku tygodniowym, na ostatnim zgromadzeniu, do Ludu odniesiona, zezwoleniem iego na nią, mocy Prawa nabyła. — Nikt mi zaś niezaprzeczy, że iako w tych dwóch Greckich Rzplitych, tak równie i w Rzymskiey moc Prawodawcza przy zgromadzeniach Ludu zostawała: iednak ani w tey, ani w tamtych, Prawa od Ludu stanowione, do Senatu po Sankcyą się nie wracały. — Przeciwnie owszem, wyrok Ludu o podanym od Senatu lub kogo innego prawie, był ostatnim wyrokiem. Tak w Rzymie Konsulowie, Dyktatorowie, iesli byli Patrycyuszami, wraz z Senatem. Jesli Plebeiuszami

(16)

mi wraz z Trybunem, prawa albo raczej Projekta do Praw podawali. Te w dni targowe gdy się Lud najliczniej z okolic poswych potrzebach do Rzymu zgromadzał, na Tablicach spisane, i na najludniejszych Miasta miejscach przez trzy dni na widok powszechny wystawiane były: Co się Promulgacją albo obwieszczeniem zwalo: Po czym następowały różne względem tak ogłoszonego czyli raczej podanego Prawa Krassomowców zdania: Toż Sejm na Polu Marsowym, większością Głosów przez Tabliczki zbierane oświadczoną, rzecz do końca przywodził; i tym obyczajem ustanowione Prawo, bez żadney od Senatu lub od kogożkolwiek bądź onego Sankcyi, na Tablicach miedzianych ryte, w Publicznym składane Skarbie, cały wiązało Naród.

Były u Rzymian Sancita od Senatu wydawane, które nie mając mocy Prawa, doczesną tylko były ustawą, czekającą zezwolenia Ludu aby Prawa Powagi nabyły. Przy Gminie tedy Rzymskim była moc Sankcyi, bo przy nim była moc Prawodawcza: Iego tylko wola uświecała i upoważniała to, czemu Cały Naród wierny był bydz posłusznym.

W Anglii, którey Konstytucya Polityczna, nie nie ma ze wszystkiemi tak w
Sta-

(17)

Starożytności iako i w Naszych wiekach
 znanymi Rządami; która z osobliw ścią
 samey, z usiłowaney władz równowagi,
 na chwałę naydoskonalszey Konstytucyi i
 tych zasług, którzy się na Teoryą, nie
 zaś praktykę i skutki zglądać zwykli.
 W Anglii gdzie Król, Izba wyższa, Izba
 niższa, osobnemi są Stanami; gdzie każdy
 Stan, ma Prawo podawania Projektów,
 każdy, moc przyięcia lub odrzucenia o-
 nych; gdzie iednomyslnie zezwolenie
 trzech Stanów, na Projekt od kogółkol-
 wiek z nich wychodzący, potrzebne jest,
 aby nabył mocy Prawa, w Anglii, albo
 nie ma Sankcyi, albo gdy jest, tedy ró-
 wnym Prawem każdemu się ze trzech
 Stanów należąc, i doskonałą zachowując
 równowagę, o żadneby Wolność Polity-
 czną nie powinna była przyprawiać nie-
 bezpieczeństwo: kiedyby mimo moc ze-
 zwolenia na Podatki i odmówienia onych,
 Izbie niższej własną, mimo tę słabą wol-
 ność Angielskiey tarczę, aż nadto gę-
 ste doświadczenia przewagi Króla, prze-
 ciw tey teoryczney nie stawały równości.
 W Ameryce Północney, w tey to za dni
 naszych z iawionej i jeszcze tworzącej się
 Rzeczypospolicie, gdzie nie ma Króla,
 Lordów i Milordów Dziedzicznych, gdzie
 tych Dostojności Nazwiska są bez onych

B

zna.

(18)

znaczenia; gdzie Kongress całą moc Prawodawczą Narodu wyobraża: Jeżeli jest Sankcyą iaka, tedy ta jest w zezwoleniu Prowincyów na zapadłe w Kongressie Ustawy, do których po ostateczne przyjęcie onych odsyłane bywają.

Podobney u Nas Sankcyi i w duchu Konstytucyi Naszey, i w przykładach naydujemy ostatki. — Brali niegdyś Posłowie Ziemscy proponowane od Królów z Senatem na Seymach Projekta, *ad referendum* do Braci w domach pozostałych. To dało początek Seymikom Relacyinym: Na tych Szlachta Projekta do Praw przyniesione, mocą Instrukcyi na Seym następny danych, albo odrzucała, albo potwierdzała — A tym samym Narod czując się do Praw swoich, i o nie gorliwy, używał Prawa Sankcyi sobie iedynie służącego, albo co iedno jest, prawdziwey Prawodawczej mocy, i którey przeniesienie całkiem i bez pewnych warunków na Króla i Senat byłoby rzetelnym pozbawieniem Narodu, tey iedynie wolne Narody znamionującey Prerogatywy.

Nie tu ieszcze nie powiem, o widocznym niebezpieczeństwie utraty z czasem Wolności Polityczney, na iakiebyśmy się podali, dając moc zawieszenia nieokryślonemu Senatowi z Królem, Ustaw z Izby Posel-

(19)

Poselskiey wychodzących: nie o tę przewadze, iakąby miał Senat przy Królu lub Król przy Senacie zawsze sobie przychylnym: Nie wzmienię nawet o bezskuteczności takiej dla Króla Prerogatywy, za śmiercią lub nieprzytomnością iego na Seymach zdarzonych: Nie o bezdzielności Seymu, o nieważności Praw, w takim Przypadku stanowionych: W czasie bowiem bez-Królewia lub małoletności, niemożnaby Praw stanowić, gdyżby Króla nie było, któryby te Prawa wolą swą wspólną z Senatem upoważniał. A choćby też Król żył, na próżnoby się Seym zgromadził, gdyż odmówiona iego na nim obecność, wniweczby wszystkie iego obróciła Uttawy: Naylepsze Narodu chęci, nayzbawiennieysze wyroki, czcymby zostały usiłowaniem, kiedyby nie były dogodne osobistym częstokroć Króla widokom.

Jest przecie ieden przypadek, w którym Prawa od zezwolenia żyjącego Króla mocy i wagi, przez niejakąs Sankcyą od niego wychodzącą, nabieraćby powinny: A to, gdyby się co stanowiło za życia Króla względem Osoby Jego, Prerogatyw Tronu, lub Warunków, pod któremi mu Korona ofiarowaną być miała: Ale i w takim razie, zezwolenia to,

Bz

nie

(20)

nie takby było woli Narodu upoważnieniem, nad którą nie wyższego, nie świętszego, nie samowładniejszego bydź nie może: iako raczey przyięciem warunków, w tym niby zobopolnym Kontrakcie umówionych, albo raczey zabezpieczeniem niejakim dla Narodu, iż wiernie tych warunków dochowa, pod którymi Mu Rządu nad sobą powierza.

Tak naprzykład, gdy przy ostatniej Rewolucyi w Anglii przed stem lat zdarzoney; Po wygnaniu Jakuba Pierwszego, Gwilhelm Pierwszy, na Tron Angielski będąc przyzwanym; Potwierdzał Akt Parlamentu, w którym Swobody i Przywileje Narodu tego wyszczególnione były; Nie żądał tego potwierdzenia Narod Angielski, iakby to co o swej postanowił Wolności, nie miało mieć mocy i wagi Prawa, ażby zezwolenie iego na nie otrzymane było; lecz, że mając też same niegdy Prawa, a doświadczony, iak te, od Poprzednich Królów gwałcone bywały, chciał po Gwilhelmie, iżby przez zezwolenie od niego na nie uczynione, mógł się o nim zapewnić, i w nim o iego Następcach, że mu ich iako najsćśleśy dochowa, ani się na złamanie onych, żadnym iak Poprzednicy iego zuchwałym nie targnie przedsięwzięciem.

Taki

(II)

Taki rodzaj Sankci i u Nas był znany, gdy Królowie Nasi, Pacta Konwenta zaprzysięgali, które z samego słów brzmienia, wzajemne między Królami a Narodem zamykały warunki, przez które się i Król, co mu Narod pozwala, i Narod, czego żąda po Królu zobowiązuje i upewnia.

Inszy nad tę Sankcyi, w Wolnych Narodach, których moc Praw stanowienia istotną jest Wolności Polityczney własnością, nigdy nie było, nigdy w pojęcie nawet Wolnego Narodu wchodzić nie może, nigdy się z tą Wolnością, iakąśmy się dotąd zaszczytali ostać niepotrafi.

Radby tu już przestał mówienia: Lecz Nayjaśniejsze STANY związek tey tak ważney i tak buyney w uwagi Materyi, z różnemi splątany względami, iakie między istotą i przymiotami Senatu, Prerogatywami Tronu, oraz całym układem Projektu o Seymach zachodzą, niemożne wprowadzić, lecz przekonaniu poświęcone otwiera mi usta. — Ale abym to co znam i czuję z szczerością Republikańską godną, otworzył; Racz pierwey przyjąć odemnie Nayjaśnieyszy PANIE, nayuroczystsze zaręczenie naygłębszego uszanowania, i względem dostojnych Cnot Twoich na przekonaniu wspartego uprzedzenia

(22)

dzenia — Przyimiy i Ty Przeświezny
SENACIE, winnego Ci upoważenia o-
 świadczenie; a myśli i słów moich rze-
 telność, nie raczcie albo nieznaionego
 mi podchlebstwa, albo złośliwego oszczer-
 stwa oznaczać cechą. Co powiem stoso-
 wnie do rzeczy o Królu, co powiem o
Senacie, nie o Was tu przytomnych, lecz
 o nieprzytomnych Królach, o nieprzyto-
 mnych niech będzie rozumiano **Senatach**.

Niewiem Nayiaś: **STANY**, jeżeli z Was
 każdego równie uderzą skutki Prawa
 wspomnionego Seymu 1768. Roku; mnie,
 każde nad nim zastanowienie, śmiertelną
 o rychły Wolności Naszey upadek przera-
 ża trwogą: Dobrodziejstwem tego prze-
 wracającego istotę Rządu Naszego Sey-
 mu; nadany został Senat takimi Prero-
 gatywami, iakie złączone z dawniey mu
 służącemi, i z tą, o którą teraz rzecz
 idzie, zapewnić go mogą o tym wygoro-
 waniu, przez które wszystkie Rządu Na-
 szego Prawodawcze i Wykonawcze czę-
 ści rychło a nie postrzeżenie do siebie
 zagarnie, i w swoje zgromadzenie prze-
 niesie. A tu się już obeyrzey Pześwi-
STANIE Rycerski na tenszanowny, nie
 już członek, lecz oddzielne w Rzplitey
 ciało: Ciało licznoscią Osob ono składa-
 jących, Twoiey niegdy Prawodawczy
 Izbie

(23)

Izbie mało ustępujące, iednością zaś ducha, miłością powagi i zaszczytu Stanu swojego zawsze cię przewyższające — Złożone z Osob Urodzeniem znakomych, Krwie Związkami zaszczyconych, Przodków zacnością sławnych, dostatkami możnych, wiekiem szanownych, światłem i doświadczeniem poważnych, powierźchnemi ozdobami świętnych, liczbą przyjaciół potężnych, nadzieją, nawet tych, którzy w ich poczet policzeni być pragną zawsze zasilonych i wspartych: Zgromadzenie, które dostojności i powagi swej przeżyć nie może. — Którego moc Prawodawcza nigdy się nie kończy, którego każdy członek dziedziczy Prawodawstwo dożywotnie, ciało zaś samo nieśmiertelnie. — Które zawsze Prawa Izbie Poselskiej dawać, nigdy zaś od niego przyimować ma dla siebie nadany Przywilej; Któremu Rada, moc Dozorcza, w ogóle, moc zaś Sprawcza i wykonawcza w szczególe powierzona bywa i być może.

Takiego Zgromadzenia jużbym się lękał choćby było samo: Cóż gdy się z przewagą Tronu połączy? Któremu wdzięcznością obowiązane, nadzieją podległe, ufnością przywiązane zostanie? Drzeży Stanie Rycerski o Wolność Twoją! Bo,

(24)

co zmogą zamyslane ostrożności, na zachowanie równowagi między Tobą a nim położyć się mające! Na co się, na przykład, przydało liczbę Senatorów do liczby połowy Posłów ogółem wziętych zmniejszać? Na co jeszcze i tych zmniejszonych liczbę przez wyznaczenie ich do Magistratur, którym na Sejmie w czasie ich urzędowania, Głos Prawodawczy zakazany szczupnąć? gdy to już w liczbie kilkunastu, zawieszając wolą Prawodawczą wykonać mogą, czego im przedtem w liczbie nad setney dano nie było.

Kiedy się jeszcze ta moc ogromna zastanowienia i zawieszania czynności czyli woli Poselskich do przyszłego Sejmu Senatowi udziela? A to wtedy, gdy się wolny Królowi Senatorji zostawia Szafunek: Zawsze, czy Król za poprzedniczą zaletą albo Elekcyą trzech Kandydatów iak dotąd było i bydzby miało Kiedys: Czy bez Elekcyi, podług woli i upodobania, iak bywało przedtem i teraz się dzieie, wszelkiego stopnia i obowiązków Urzędy, Senatorskie zwłaszcza, rozdawać będzie; zawsze ie upodobańszym sobie bardziey niż Narodowi, a za tym sobie więcey, niż iemu przychylniejszym odda Osobom. Zawsze te przez nadzieie lub wdzięczność Królowi się poświęca

(25)

święcą; Zawsze duch iego w nich gorę-
wać nad Duchem Prawa będzie. Zawsze
z temi Duchami co zechce dokaze. A
gdy sposób Algiebryczny Elekcyi w Ma-
gistraturach pod Bokiem ustawicznie zo-
stających w przypadku śmierci, postąpie-
nia lub Rezygnacyi, zapewni jeszcze Dwor
o niezawodnym ulubionych sobie Osób
wyborze, i tak wszystkich Urzędów wie-
kuistym go uczyni Panem; Zawsze przez
to r. zdawnictwo w Królewskich zostawio-
ne Ręku, Konstytucya Polityczna Państwa,
a z nią wolność oney na niebezpieczeń-
stwo narażone będą.

Mogło być zaradzone, tym nie przy-
zwolnościom jakie się wskwapliwym Pra-
wodawstwie upatrować mogą, nie wpro-
wadzając tey gorszej i niebezpieczniej-
szej nad wszystkie złe nowości? Można
było wróciwszy Senat do tey okryślonej
mocy, iaką go Prawa, Sejm 68. Roku
poprzedzające nadały, w przypadku ro-
żności zdania iego i Królewskiego wzglę-
dem zdecydowanej w Izbie Poselskiej
materyi, tak sobie z nią począc, iak
się miało dziać z materyami na Sejmie go-
towym ugodzonymi, które do potwierdze-
nia, przyszłemu Ordynaryjnemu Seymo-
wi pod tytułem uchwał zostać, i ani im
Kolumna Legum wprowadzone, ani mocy
więc

(26)

wiecznego Prawa mieć nie miały, a jednak
 Exekucyą swoją mieć powinny były. —
 Czemuby równie Prawo w Izbie Posel-
 skiej ustanowione, znalazłszy przeci-
 wność w Senacie nie mogło być pod ty-
 tułem ustawy do potwierdzenia lub od-
 mienienia oney na następnym Sejmie wię-
 kszością Instrukcyi, tym czasem iednak
 ku zachowaniu Narodowi podane? nie zaś
 różnością zdań tak małej garstki, jaką
 będzie Senat, mimo iednomyslność lub
 większość zdań Poselskich odrzucone!
 Owo Sankeya, prawie wolnego Narodu go-
 dna! Niestety zaś z ulegania przez
 dwa lata złemu Prawu na Naród spływa-
 iące, nie mogłoby iść wporównanie z nie-
 szczęściem za udzieleniem Senatowi z
 Królem Sankeyi przypaść mogącym.

Bo w ostatku, więcejże widzieć bę-
 dzie oko niż oczy? Więcejże czułości o
 dobro powszechne i znajomości onego
 mieć ma koniecznie, stopniem wyniosły i
 ozdobami świętny Senator, wyborem Kró-
 la, a ieszcze Dziedzicznego do swego
 przybrany Boku, niż w szczerey Obywa-
 telskiej równości w zaufaniu troskliwy
 i dbały o swe Swobody i Prawa współ-
 Braci do zarządzenia o spolnych pożytkach
 obrany i wysłany Posel? Porzućmy nako-
 niec Świat i siebie ludzi udawaniem, że

cno.

(27)

cnota i zdatność u Bogatych, Swietnych, i szczęśliwych iedynie dla siebie znalazły schronienia? *Quanto quis illustrior* mowi *Tacit. tanto magis falsi ac festinantes!*

Niech mi tu nie mówią: Ze się dostatecznie temu zaradziło, aby godne tey dostojności i zaufania Narodowego Osoby na Senatorskie brane były Krzesła; gdy po ułożeniu stopniowego na Urzędy postępowania, żaden na naywyższym Kraiowych godności nie stanie Szczebłu, iedno ten, kogo cnota i wartość przez niższe pierwey przeprowadziła Stopnie; Zapomocą Dworskich wybiegów, zawsze na naywyższych a mianowicie Intratnych, Swietnych lub poważnych Urzędach, Ci umieszczeni będą, którzy się naylepiey z Gabinetowym zgadzać potrafią Duchem. A ten Gabinet będzie w Duchu swoim pewny, mocny i nieodmienny, bo będzie Dziedziczny.

Lecz niechby Senatorskie Krzesła samey były otwarte zasłudze, zawszeby mi po przyięciu każdego Rządu spytać zostało, co to jest Senat? U starożytnych, iako wiadomo, było to zgromadzenie Osób wiekiem i doświadczeniem znakomitych, którym albo ważniejsze Rzplitey sprawowanie, albo wykonanie i dozór Praw bywały powierzane. W dzisiejszych Rzepli-

(28)

plitych, iako u Nas przed tym, sam do-
zor Praw i Rada do nich stosowna; a w
Monarchiach nad to, posrednicza iakaś
między Tronem a Narodem przewaga nay-
istotniey się Senatowi należały.

Lecz tu u Nas, po odmowieniu mu mo-
cy Praw zawieszenia, iako to nastąpić ko-
niecznie było powinno. — Po odjęciu mu
Prerogatywy Dożywotniego Prawodaw-
stwa: Czego się słusznie spodziewać ie-
szcze należy. — Po ustanowieniu Straży
to jest: Panów Radnych. — Gdy tym sa-
mym Senatowi podług pierwotney ich u-
stawy, Straż i Dozor Praw przy Królu
iż są odjęte: Po rozdzieleniu i rozebra-
niu wszystkich Rządowych części i onych
sprawowania na rozliczne Magistratury,
którym się lub Exekucya Praw, lub Ad-
ministracya, lub Straż i dozor należeć
będą; Co Senat znaczyć będzie? Próżne
bez właściwego znaczenia Słowo.

Wiem Ja Nayiaśn: STANY iż trzeba
Rzplitych Świętnych i zaszczytnych do-
stojności, któreby powabem swoim, czyn-
ne drażniąc umysły ku Szlachetnym ie na-
drodze Zasług Publicznych będą zabie-
gom: Lecz te dostojności mają mieć czyn-
ną i pożyteczną Kuałowi, do siebie przy-
wiązaną ważność. Inaczey, gdy tylko
nie poskromioną ambicyą łechtać będą.

Nier,

(29)

Nierówności tak w Rządzie Republikańskim szkodliwej, szkołą i płonnikiem, wolności zaś staną się Szkopułem i Grobem. Wszakże gdy Senat koniecznie, tak iako jest teraz zostać i w mocy Prawodawczy miał mieć uczestnictwo; za coby w przyszłości Króla na Tronie, podiedną Kozła Rycerskiego Łaską, nie mógłby być iak teraz swego otwierać zdania? Na co te Izby rozdziłały? Te jeśli nie rzeczą tedy samym pozorem dwa Stany? Na co te ich złączenia i rozłączenia? Te prawdziwe Phases i Lunacye? Prożne i nieznaczące Ceremoniały? Wieleby się to przez uchylenie ich, drogiego czasu na ważniejsze dla całego Kraju oszczędziło ustawy? Machina im prostsza i mniej zawiała tym doskonalsza; Droga im krótsza tym prędza.

... Lecz się wracając tam z kądem poszedł: Choćby też mógł być iako pewnym, że ten Senat, mający oddzielnie Prawa stanowić, i ustanowione w Izbie Poselskiej zawieszać, prawdziwie z Ludzi znacznych i wartych dostoięstwa swego, tak iako dziś jest, zawsze złożony będzie: że z Ludzi, którzy przeszli przez wszystkie Stopnie Kraiowych Urzędów, wszystkimi życia swojego krokami Cnoty i zrzeczności w sprawowaniu publicznych

(30)

posług ziednali sobie zaletę, i do tego
 nakoniec dostojenstwa Głosem Publicznego
 go mniemania i wyborem tak Mądrego i
 Sprawiedliwego iak dziś mamy KRÓLA
 przywołani będą; Przecięż ani zaufanie
 w ich wiek, cnotę i doświadczenie, ani
 sama nawet Publiczna Zaleta nie mogłyby
 mię skłonić, abym bez trwogi patrzył na
 przyznane im Sankcyi Prawo: Drażłbym
 na wzmiankę udzielenia onym tey nay-
 wyższej, bo większey nad samo Prawo-
 dawstwo, iesli co większym bydź nad
 nie może, Prerogatywy. Cóż dopiero,
 gdy ostrożność i smutne a wiekami stwier-
 dzone doświadczenie inaczey o Senatach
 myśleć naucza. Jako nie masz czuć o się
 Stanie Rycerski? Poczuy się; gdy masz
 ieszcze czas potemu, gdy ci przyięta i
 zbawić cię mająca Konstytucya, wszel-
 kich ostrożności nie broni! Poczuy się,
 a niecierp przynajmniej wiekuistego w
 Senacie Prawodawstwa; Proś Króla, aby
 się zrzekł Prawa Absolutney Iego nomi-
 naeyi. Okryśł nad to zwiększone nie-
 szczęściem czasów Prerogatywy iego.
 Wiedź że ile mu ich przyznasz lub ze-
 stawisz, tyle z własnych utracisz. Miec
 sto odwagi, abys mając czas ieszczę po-
 temu, te do zabezpieczenia wolności Na-
 rodowey przedsięwziął sposoby, które
 nay-

(31)

Naybliżey do natury Prawodawczey przystępują władzy, położy nieprzestępne Granice, między mocą Dozorczą, Wykonawczą a Prawodawczą. Kto ma Praw wykonania przestrzegać, kto ie ma wykonywać niechby ich nie stanowił: Nadewszystko, gdy już przeszkodzić i odjąć nie możesz Senatowi największego, iaki się iedno w wolnym Narodzie pomyśleć może, zawieszenia Praw Twoich Przywileiu: Gdy go zwrócić do swego źródła z którego wypływa, to iest: do Narodu, nie masz już czasu: pamiętaj przynajmniej, że moc Praw zawieszenia równie niebezpieczna, iak moc tłómaczenia onych okryśl ią ile ci ieszcze wolno: albo się na zawsze, z swoją pożegnay wolnością.

A tu o przeczytanie pod liczbą trzecią Artykułem 4tym Proiektu o Seymie, stosownego do tych myśli i bynajmniej uroczyscie przyjętey Konstytucyi nie naruszającego dodatku, upraszam.

(32)

D O D A T E K

Do Artykułu 4tego, pod Numerem 3cim
 Projektu *Titulo* o Seymie.

3. Liczbę Senatorów Świeckich do połony uchwalonych na niniejszym Seymie Posłów, w proporcji równey każdej Prowincyi porównujemy; Którzy na lat sześć przez Woienództwa i Powiaty z Obywatelów tamże osiadłych, na Seymikach cichemi Wotami sposobem innych Urzędów Ziemskich, po dwóch z każdego obierani, Nam Królowi do nominacyi z nich iednego polawani, i do Instrukcyi respective Woienództw lub Powiatów swoich, iako też do sprawienia się z nich przed współ-Bracią na Seymiku Relacyinym obowiążani będą. Co im przeszkadzać nie ma, aby po każdym sześciu leciech, lub na wyższe tegoż Woienództwa, Krzesła do Kandydacyi na nowo się podawać, i jeśli szacunek współ Obywatelów swoich na siebie ściągna, znów obrani, i przez Nas Króla nominowani być mogli.

VYTAUTO
 DIDŽ. UNIV
 BIBLIOTEK

APIE VEIKIANČIO SEIMO DARBUS

ŽODIS MAURICIJAUS PRANCIŠKAUS KARPIO, ŽEMAITIJOS PASIUNTINIO Į SEIMĄ, NAUJOJO ŠIAULIŲ SKYRIAUS ELEKCIINIAME DEPUTATŲ SEIMELYJE, SAKYTAS SUSIRINKUS TŪKSTANČIUI ŠIO SKYRIAUS PILIEČIŲ 1792 METŲ VASARIO 14 DIENĄ¹.

Tasai laisvas balsas visuose pasitarimuose, kiekvienam bajorui daugeliu teisių užtikrintas ir šventais dabartinio Seimo įstatymais kuo iškilmingiausiai garantuotas, o Seime dalyvaujančių bei gera savo Tėvynei norinčių pritarimu, laisvos valdžios privilegija, tautos nauda, šimtais pavyzdžių paremtas ir jau paverstas papročiu, niekad neskambės geriau, kaip čia ir dabar, kai meilės ir teisės raginami piliečiai jausti ir mylėti savo laisvę, dargi daugiau, jau mokantys būti jos vertais pripažindami įstatymus, kuo gausiausiai čia susirinko. Tačiau lygiai taip tas laisvas balsas niekada nebūtų galėjęs kilmingų piliečių susirinkime geriau skambėti, kaip vien tik karštai mylėdamas tų teisių šventumą, kurios vidine netvarka arba išorine įtaka, išplitusia piliečių intrigomis ir netramdoma savivalės prievarta išplėštą sugrąžino laisvę ir taip jiems laisvą ir patvarų, taipgi saugų, taigi susietą su kiekvieno, su visų laime, jau užtikrino jos įgyvendinimą.

Tokios teisėtos laisvės ir tokio tyro reginio pakylėtas, savąją mintį, kupiną jums giliausios pagarbos, garbieji Jūsų mylistos ponai, seimuojantys piliečiai, jums klausantis išdrįstu ištarti balsu; iš tiesų, ne kaip Jūsų pasiuntinys į dabartinį Seimą, į kurį jūsų pasitikėjimas mane, drauge su mano kolegomis iškelti nusprendė². Neketinu atsiskaityti Jums už savuosius poelgius, [atliktus] pagal jūsų pašaukimo ir mano sąžinės uždėtas man pareigas. Nei [ketinu] pirma laiko ir netinkama proga išskaičiuoti visus darbus, drįstu pasakyti, beveik antgamtine Karaliaus ir Seimo narių įstanga ir atkaklumu vienus jau užbaigtus, kitus pradėtus. Bus tai padaryta, nes viskam ateina laikas ir atsirandanti savo vieta, kai pasibaigus, duos Dievas, tebesitęsiančio Seimo laikui, teisės galia susirinksite

¹ *Głos Mauryczego Franciszka Karpia posła na Sejm z xięstwa Zmudzkiego na seymiku Deputackim i Elekcyinim Zmudzkim, Wydziału nowego Szawelskiego, w zbiorze Tysiąca obywateli tegoż Wydziału o czynach Seymu trwającego mianu roku 1792 dnia 14 miesiąca lutego.*

² Karpis tuo metu buvo Žemaitijos seniūnijos išrinktas pasiuntinys Varšuvoje posėdžiaujančiame konstituciniame seime, įgavusiame *Ketverių metų*, kitaip – *Didžiojo seimo* pavadinimą.

čia į reliacinį seimelį. O tada ir jūs iš mūsų, pasiuntinių, tiksliai reikalauti galėsite ir mes nuoseklesni jausimės atlikdami pareigas, kai jums pateiksime tikrą ataskaitą apie nuostabias tebevykstančio Seimo pastangas, ir mūsų ištikimybę paisant instrukcijų ribas, jūsų nužymėtas, ir kas kokio darbo pagal sugebėjimus negailėjo jūsų gėriui.

Dabar vien tik kaip bendrapilietis, kaip visuomenės narys, kaip bendros tautos laimės dalyvis negaliu susivaldyti, kad užgniaužčiau ją savo sielos gelmėje apskritai, kad nesidalinčiau su jumis tuo kuo tyriausiu jausmu, ta tikrai pilietiška paguoda, kokie yra laisve kvepiantys ir kupini kilnaus Tėvynės gėrio troškimai, kurie jūsų širdis dabar turi būti apėmę.

Nes nėra, taip manau, iš jūsų nė vieno, kurio guodžiančios žinios apie augančią tautos sėkmę nebūtų pasiekę. Kurio sielos saldžiu smalsumu, pasiilgtu laukimu, tolygiu pačiam tikrumui, nebūtų persmelkusi krašto laimės viltis. Girdėjote apie stulbinamą išmintingo Karaliaus atkaklumą, žinote apie vyriškas ir neįbaurinamas ketverių metų¹ Seimo pastangas; visur girdėti džiūgavimai, dėkingumas ir tautos pripažinimas, vainikuojantis rūpesčius ir triušą, dėl mylimos Tėvynės pradėtą; laukiate, dargi daugiau, jau regite pilietiška akiai ir širdžiai mielus tų beribių darbų vaisius. Štai jau Tėvynė pajudėjo veržtis iš gėdingos globos – jau atgimsta – kyla iš netvarkos griuvėsių. Įgyja jėgų ir žvalumo. Stojasi į nepriklausomų galingų valstybių gretą. Remiasi būsimos galios ir reikšmės viltimi.

Žinote apie visa tai, Ponai, į seimelį susirinkę piliečiai. Juk kaip gi būtumėte galėję nežinoti? Kai tai jau akimi matote, kai patiriate, kai jau jaučiate. Tačiau, jog dar giliau pajustumėte, prašau atkreipti akimirkai jūsų mintis ir dėmesį į tą dalykų padėtį, kuri buvo prieš dabartinį Seimą. Kas buvo prieš ketverius metus pas mus, kas kituose kraštuose, kitose Respublikos dalyse? Kodėl atmintis jus visus sunkiu slegia jausmu? Ko beveik visi esate gyvi liudininkai? Įsižiūrėkite į kai kurias aplinkybes. Žinau, kad sudrebėsite, kokios jos esančios siaubingos. Tačiau nepabijokite nuliūsti, kad tuo geriau įvertintumėte dabartinę jūsų būklę.

Svečiavosi, viešpatavo, puikavosi [*graffowl*] neseniai visame krašte gudrus ir galingas priešas, pavydus mūsų Tėvynės laimės ir ramybės. Namai, nuosavybė, saugumas, sveikata ir gyvybė kiekvieno šios žemės gyventojo buvo, kaip žinote, su plėšria klasta ir žiauriu išpuikimu, jo grobiami arba trypiami. Kirstynės, padegimai, skurdas, vargas, pažeminimas, gėda, ašaros, neviltis, mirtis baisi ir

¹ „Ketverių metų“ – pradedama rašyti mažąja raide, nes dar šis seimas nebuvo įjęs į istoriją kaip toks; ėjo ketvirtieji jo posėdžių metai, kuriuos ir nurodo Karpis.

sunkesnė už ją nelaisvė liudydavo jį atėjus bei žymėjo jo kruvinus kelius. Nieko nebuvo taip gerbiamo, nieko taip švento, prieš ką sudrebėtų jo įžūli ranka. Karalius ir luomai, valdžia ir laisvė, įstatymai ir teisingumas, papročiai ir religija – viskas patyrė jo šventvagišką prievartą.

Šiandien jo jau krašte nebėra!¹ Tik šiurpus atsiminimas apie jį telikęs, tam, kad mes, palygindami praėjusią nelaimę su dabartine ramybe, tuo labiau abi įvertinti galėtume.

Panorėjo Karalius. Panorėjo Luomai, o prieš šį suvienytą norą spruko pasibjaurėtinai, paliko jo pamėgtą mūsų žemelę ir nežinia kur degdamas iš gėdos ir pykčio verda savo viduriuose arba ramindamas savo pasiutimo nuodus tik per puolusius ir parduodamus savo šalininkus, per tas išsigimusias ir nevertas lenkų kraujo ir vardo atmatas svaido tuščius grasinimus, kurių tik tas bijo, kas nemoka ir kas nevertas būti laisvu lenku.

Tas vienas žygis, kraštui išganingas, jau turėtų mūsų Karalių ir Seimą įamžinti. O mus iki gyvos galvos pripildyti dėkingo dėžiaugsmo. Tačiau jie įveikė blogį, tūkstantį kartų didesnį. Blogį amžiais įgalintą, lenkų protuose ir širdyse įsišaknijusį. Blogį, iš kurio visi svetimi antpuoliai, įtakos, tautos nuopuolis ir susipriešinimas atsirado. Vidinį blogį. Blogis, kurio mes visi buvome dengėjai ir nuolatinės aukos. Kaipgi taip? Norite žinoti? Tai nepaslankumas ir neteisingumas teismuose, aplaidumas ir netikslumas valdžios magistratūrose. Prievarta, intrigos ir netvarka seimuose ir seimeliuose. Išpuikimas ir pasileidimas turtinųjų bei galingųjų. Pažeminimas ir suniekinimas vargingesnės bajorijos; krašto ekonomikos apleidimas, ūkininkystės ir prekybos niekinimas. Nelaisvė ir niekšiškumas, o iš jų ir miestų nuosmukis. Priespauda, o iš jos – neviltis ir gausiausios tautos dalies ištuštėjimas. Tuo pačiu nepriteklis užde, bejėgiškumas ir nedrausmė kariuomenėje, vykdymo [institucijų] silpnumas, neveiklumas valdžioje, prieštaravimai ir nukrypimai įstatymų leidyboje. Blogis, kuriam tikėtų tūkstantis vardų, bet vienas pavadinimas – bevaldytė [*bez rząd*]². Blogis, kurio arba daugelis iki šiol nematė, arba jo pašalinti negalėjo, arba nemokėjo, arba

¹ Krašte nebebuvo Rusijos kariuomenės, atitrauktos į Krymo karą. Dėl neaiškių sumetimų Karpis šio fakto neįvardija tiesiogiai.

² „*Bez rząd*“ – neologizmas, sukurtas greičiausiai atsižvelgiant į XVIII a. ATR paplitusias pseudoteorines spekuliacijas dėl Lenkijos netvarkos ir žodžio *rząd* (tvarka ir valsybės valdžia) dviprasmybės. Paplitęs teiginys, kad „*Polska nierządem stoi*“ – „Lenkija laikosi netvarką“ (būdama silpna ir neįdomi užsienio agresoriui ir pan.). Barokine maniera „žaidžiant“ su žodžiais spekuliuota, kad „*Polska nie rządem stoi*“ – t. y. Lenkija laikosi ne valstybės valdžia, „...*ale Opatrzności*“ – bet Apvaizdos dėka.

nedrįso, arba, kas visų panašiausia, nenorėjo. Visas tas blogis buvo laikomas tariamomis, o iš tiesų klaidingomis laisvės apraiškomis. Nepraslydo jis pro skvarbų Karaliaus ir Seimo dėmesį. Pastebėtas jis, išžiūrėta į jį, pažintas jis, išvelgtos jo ištakos ir pirmosios priežastys bei, nepaisant galingiausio, sukčiausio pasipriešinimo, prietarų, gąsdinimų, intrigų, išdavysčių ir kyšininkavimo, sujungus širdis, surėmus protus, Dangui taip sprendžiant, Tėvynės meilei padedant, apsiginklavus suvienytu vyriškumu ir neišardoma vienybe jie arba jį sėkmingai įveikė, arba parengė nuolatinis bei patikimus būdus ateityje pataisyti. O dabar tai visai Lenkijai, jau visai Europai žinoma, kieno jau ragaujame saldžius vaisius. Seimai ir seimeliai, dvi esmingos laisvės dvasios, pritaikyti dideliems jiems paskirtiems ketinimams, sutvarkyti. Sumaištis bei neveiklumas amžiams iš jų išguitas. Darbštumas ir tvarka įvesta. Magistratūros į savo paskirties beigi paklusnumo įstatymams varžtus suimtos. Daugvaldystė sutramdyta. Lygybė, toji laisvės gyvastis, prikelta. Teisingumo vykdymas, pagausinusi teismų ir teisėjų skaičių, pašalinusi jų arbitralų ir tarnybinį sprendimą, sujungusi juos į viena, kiekvienam užtikrintas, priartintas ir paspartintas. Tribunoluose intrigai, tuščiam bylinėjimuisi ir gaiščiai nukirsti pakinktai. Valdžios budrumas, tvarka ir saugumas įsteigus policiją visame krašte įsigalėjęs.

Miestams grąžinta laisvė, ūkininkėliams krašto globa priskirta. O tuo pačiu ūkininkystės tobulinimo ir gerbimo, prekybos skleidimo, pramonės skatinimo visuose viltis sužadinta. Visos lenkų visuomenės dalys, visi jos luomai ir amatai krašto ir kiekvieno asmens pelnui nukreipti. Išdas sustiprintas, kariuomenė padidinta, žymiai sudrausmintą ir senajam lenkų karžygiškumui teikianti viltį.

Kad tik jūsų tačiau, kilniausieji piliečiai, valdžios permainų paveikslų daugybe nenuvarginčiau, iš kurių kiekvienas išsamesnio, į kiekvieną labiau išsiūrinčio dėmesio, ir už manąjį gabesnio teptuko reikalauja. Dabar atkreipkite atidesnį jūsų žvilgsnį bent jau į tą vaizdą, kurį atveria nauja seimelių tvarka.

Ar žinote, kilmingi piliečiai!!?

Jogei seimeliai yra mūsų valdžios atrama, pagrindas, kertinis akmuo. Jie yra, taip pasakysiu, politinės laisvės paslaptis. Lygybė yra ne tai, kad mes visi vienodu mastu pinigais ir žeme būtume turtingi, lygiai urėdais ir titulais žymūs. Tokia lygybė, kad ir kaip tai mūsų pavydui nepatiktų, yra net neįmanoma. Kaip neįmanoma, kad visi vienodai stiprūs, akylūs, gabūs ar talentingi būtume. Nes kaip ir sveikata, jėga, sugebėjimai, ūgis ir grožis yra prigimties, auklėjimo ir lavinimosi pasekmė, taip ir turtai, pareigos, šlovė bei garbė yra jau darbo ir

triūso vaisius, jau geresnio likimo dovana, kartais dorybės ir nuopelnų atlygis, o dažniausiai – sukčiavimo ir nusikaltimo laimikis. Tačiau lygybė toji, kurios pagrįstai trokštame, kurią pagal mūsų valdžios prigimtį privalome turėti, kurią mums mūsų protėviai ir mes patys įstatymais užsitikrinome, priklauso iš tiesų nuo to, kad kiekvienas iš mūsų savo nuosavybe, kurios, Apvaizdai dalyvaujant, yra ponas, ramiai naudotųsi. Kad, priklausomai nuo jos dydžio, deramu mastu išskirtų viešiesiems poreikiams [mokesčių]. Kad mes būtume asmenį, turtą ir mūsų garbę ginančiais įstatymais ir teisingumu aprūpinti; kad galėtume tuos įstatymus kurti per mūsų pasiuntinius į seimą, o įgyvendinti juos – pareigūnų dėka, kuriuos patys iš savųjų išrenkame, tai yra mūsų leidimu įgaliojame. Toks yra laisvės turinys, toks mūsų lygybės; o jų puoselėjimo ir saugojimo laikas bei vieta yra seimeliai.

O dabar gailesčio užgniaužtos širdies prisiminimai apie buvusius mūsų seimelius mano minties ir žodžių išmuša atramą. Ar jie buvo mūsų skydas? Ar buvo mūsų laisvės ir lygybės tvirtovė? Ar tikrai ne vergovės ir niekšybės aikštė? Suvedžiodavo mus papirkinėjimais joje; klaidino žavinčiu lygybės žodžiu, vadinant mus savo broliais, lankstantis mums, [savanaudiškai] nuteikiant mus. Kam visa tai? Kad būtume jiems prievartos įrankiu, intrigos žaislu, puikybės triumfu, didžiūnų panieka, turčių atmatomis. Rinkome pasiuntinius? Teisėjus ir kitus urėdus? Prisidėjome sudarant instrukcijas įstatymų projektams, kurie mūsų turtą ir mūsų asmenis labiau gintų? Anaiptol: ponaičiai, turtuoliai, intrigantai, familiantai – šie viską nulemdavo. Tai jie iš anksto tarpusavyje susitar-davo dėl savo puikybės interesų. Tą, kuris jam atsidavė, pasidavė, šliaužiojo ir šoko prieš juos, į visus numatydavo ir paskirdavo urėdus, o kitus, nepatikusius ar jiems įtartinus, kurie niekingai nepasidavė, savavališka jėga arba klasta atstumdavo ir partrenkdavo¹. Jie tarp savęs ir sau rinkdavo atstovus. Jie skirdavo teisėjus. Jie sau kurdavo naujus pareigūnus. Jie rašė įstatymus². – Jie juos teplojo,

¹ Čia (ir kituose kūriniuose) Karpio pristatoma reali plačiųjų bajorų sluoksnių egzistencija radikaliai koreguoja nusistovėjusius stereotipus: ATR bajorijos, kaip rūpesčių neturinčio, priespaudos nepatiriančio, „danguje gyvenančio“, „auksinėmis laisvėmis“ besidžiaugiančio luomo sampratą, kurią geriausiai išreiškia plačiai žinomos epigramos eilutės:

*Clarum Regnum Polonorum
Est Caelum Nobiliorum,
Infernus rusticorum
Paradisus Judearum.*

² Radikalios idėjos, artimos Rousseau „Visuomenės sutarties“ dvasiai: žmogus visuomenėje yra belaisvis, socialinių santykių ir valstybės priespaudos auka.

kaip interesas, kaip ambicija, kaip smurtas jiems pašnibždėjo. Žvelgiant į juos, tūlas būtų pasakęs, kad kuo puikiausiuose jų rūmuose visa įsikūrė Respublika. Būtent, kad jų protėviai turėjo urėdus, tai jau turėjo tapti šventa jų vaikaičių teise, kad vien tarpusavyje jais dalintųsi. – O mes, mažesnio turto bajorai, mes, beurėdžiai piliečiai¹, Tėvynėje tartum jokių neturėjome nuopelnų. Buvome nuošalyje nebylūs jų darbų liudininkai arba bejausmiai jų didenybių valios vykdytojai. Ėjome, kur mums nurodyta, darėme, kas mums liepta, rinkome tuos, kuriuos mums primesta. Jiems laisvė, o tiksliau prievarta, o mums – silpnumas ir priklausomybė palikta. Nejaugi tokie nepastabūs, kokie mes buvome, kad to pastebėti negalėjome! Nešiojome ant savo sprandų lygių mums brolių užkrautą jungą ir neturėjome drąsos jo nusikratyti. <...>.

Pažvelgę į tai dabartinis Seimas, pastebėjo artėjančią laisvės bedugnę, sudrebėjo prieš jos siaubą. Laisvę mylinčio ir lygybės iškeltos Karaliaus valia ir vadovavimu ėmėsi grąžinti bei užtikrinti mums tikrąją laisvę, grąžinant ir užtikrinant tikrąją lygybę. Sutvarkydamas mums teisingą seimelių veikimo būdą, nuoširdžiai mąstė, kaip apsaugoti tai, kad nei prievarta, nei intriga neliestų jų laisvės, neterštų šventumo, neiškreiptų jų paskirties. Tuo tikslu pripažino slaptą balsavimą, skaičiuojant balsų daugumą vienintele priemone, šitaip siekdamas uždrausti, pašalinti ir visai panaikinti bet kokius išankstinius pakampių sandėrius. Duok Dieve! Kad tik šis išradimas sukliudytų visus laisviems rinkimams priešingus sąmokslus, sugėdintų intrigą, pažemintų puikybę bei, koks ir buvo slapto balsavimo įvedimo tikslas, grąžintų mums laisvę ir lygybę. Kalbant apie mane, – kuris visada buvau karščiausias jų šalininkas, nes jos yra mano širdies dievybė² ir vienintelis mano ambicijų siekis – taip trokštu iš visos sielos ir linkiu, kad ponai susirinkę piliečiai, naudodamiesi jums draugiško įstatymo gerumu, taptų nuo šiol iš tiesų laisvi ir lygūs.

Buvo, tenka pripažinti liūdną tiesą, buvo, – nuo ko širdis skauda – pačių Seimo dalyvių gretose bedieviškų ir ant savo pačių Tėvynės įniršusių sielų, sielų, kupinų pasipūtimo ir piktybės, besimėgaujantių senąja netvarka, kuri buvo jų klasingumo ir neaprėpiamų ambicijų mėgiamiausia stichija. Buvo protų, nepakenčiančių jokios teisės viršenybės, į lygybę visada žvelgusių iš savo titulų aukštybės, į kurią beribiai turtai ir chimeriškas kilmės reikšmingumas iškėlė.

¹ M. P. Karpis, iš tiesų turtingas žemvaldis, Juodeikių seniūnas, visur pabrėžtinai tapatinosi su smulkiaja bajorija.

² Šioji užuomina viešojo kalboje yra dėmesio vertas bajorijos sekuliarizacijos liudijimas.

Buvo širdžių, lygiai taip kietų ir žiaurių, kaip ir puolusių bei niekšingų, kurios, išsisukę nuo bet kokio dorybės ir garbingumo jausmo, nesigėdijo pasišvęsti aklam klasingų kaimynų prievartos įsakymų vykdymui ir tapti niekingais, perkamais jų sandorių įrankiais, kad palaikydami, palengvindami ir grąžindami jų įtaką mūsų valdžiai, galėtų vadovauti savo tautiečiams bei patys pelnytis iš Tėvynės nelaimės ir visuotinės pražūties. Visas tai buvo jų pekliškos politikos menas – viską drumsti, viskam priešintis, senus nebenaudotinus įstatymus prakišti, laiką pražudyti, kad geruosius ir dorybinguosius nualintų iki nevilties ir pradėtų darbų apleidimo¹. Todėl kilo tokia painiava derantis, skirtingumai projektuose, gaisėtis posėdžiuose. Todėl nerangūs visi Seimo darbai, dėl kurių tauta stebėjosi ir skundėsi, svetimšalis šaipėsi, nedraugas – džiaugėsi ir maitino netuščią grįžimo prie senosios netvarkos, o tuo pačiu savo įtakos viltį. Liko jiems paskutinė ir vienintelė viltis viską sugriauti, sugrąžinti svetimą įtaką; viltis garantuota, patikrinta. Norite žinoti kokia? Tai tarpuvaldžio be Karaliaus [*bez Królewia*] viltis². Pamokyti savo meto gausių pavyzdžių, todėl Tėvynės nelaimėje patyrę ir žiną vidinių rokošų istoriją, sėmėsi iš jos to, kas tik kraštui kenksmingiausio kada nors galėtų atsitikti, kad tik tai pagelbėtų jų kenkėjiškoms užmačioms; o būdami išsilavinę mene suvedžioti ir apgauti protus laisvės vardo kartojimu, visus savo plėšikiškus planus į tai nukreipė. Įsiaudrinus būtų suvedžiota tauta, pasidalinusi į tūkstančius frakcijų, prisijungtų prie to ir ano, dar pakviestų į pagalbą kaimynų kariuomenes, lietuši upeliais brolių kraujas: vyktų persekiojimai, nusiaubimai, miestų ir piliečių kaimų deginimai, neišvengiamai ateitų ūkio ir prekybos žlugimas – kontribucijos, duoklė, skurdas ir nelaisvė lydėtų bei vainikuotų tų latrų darbus. Būtų taip, kaip būdavo. Priimtų pagaliau karalių, kurį tautai primestų. Lieptų jam valdyti pagal jų ambicingus ir klasingus kėslus. Deramasi būtų dėl kėdžių, bulavų³ ir seniūnijų. Karalius ir bajorija būtų pajungti jų jungo. Jie po senovei tironiškai šiuos valdytų, nors patys būtų niekingiausi kurios nors svetimos didžiosios valstybės belaisviai, pasiūsti valdyti ir įsakinėti laisvai tautai.

¹ Karpio žodžiai paremti jo karčia asmenine patirtimi Seime. Prieš Seimo darbo sąmoningą gaišinimą ir intrigas nukreipta viena įspūdingiausių jo kalbų, išspausdinta Varšuvoje 1791 m. kaip „Žodis Jo Malonybės pono Mauricijaus Pranciškaus Karpio, Žemaičių delegato, sakytas Seimo sesijoje 1791 m. vasario 15 dieną“. Šioje knygoje p. 189–192.

² Karpis nuo pat jaunumės tarpuvaldį laikė didžiausiu blogiu Respublikai: žr. šioje knygoje. „Pašlovinimas Karaliui“, p. 102–121.

³ Etmono insignija.

Tokie buvo tų pasipūtusių, neramių, klastingų, niekingų ir užimtų galvų sumanymai, tokie planai, tokios viltys. Tačiau Dievas geraširdingas, išvargęs dėl tokios ilgos savų ir svetimų priespaudos, slegiančios dar tebedorybingą tautą, nukreipė į ją savo gailestingą žvilgsnį. Atvėrė akis Seimui, kad jis išvystų Tėvynės pražūčiai parengtus pančius, pastebėjo ir tikrąjį nelaimių geriesiems ir vilčių piktiesiems šaltinį. Sujudino ir apstulbino Aukščiausiasis garbingųjų širdis išganingu nuogaščiu. Įkvėpė vyriškumo dvasios, susiklausymo ir vienybės: ir tą pačią akimirką suvienyta valia ir įsitikinimu suminkštino, prašymais pavergė protą bei širdį geranorio tautai Karaliaus. O šis, užmiršęs save patį, savo gyvybę ir saugumą, nesudrebėjo įdėmiai pažvelgdamas į savo galutinį tikslą; išsivadavęs iš prigimtinės jam baimės leido, pagaliau net panorėjo, kad dar jam gyvam esant skirtų jo įpėdinį; idant šiuo skyrimu būtų užkirstas kelias visoms dabartinėms ir būsimoms nelaimėms.

Turite žinoti, garbingi piliečiai, kad tai visai ne juokas, ką išsigimę Tėvynės sūnūs norėjo pasėti; tai tiesa, kad greitai turėjome tapti kaimyninių valstybių grobiu. Žinoma, iš karto jie sau nereikšmingus kėlė tikslus; vėliau vis įžūliau ir drąsiau sąmokslavo. Jau tuojau būtų galutinai susitarę ir neišvengiamai savo planus įgyvendinę. Tačiau tai negalėjo ilgai būti slepiama klastingos politikos šešėliuose, kabinetų olose, tose visuomenės plėšikų priedangose. Išsiviešino tas reikalas, o tiksliau, buvo įtarių kitų didžiųjų valstybių pagarsintas; mūsų Karaliaus įžvalgumas ir Užsienio reikalų deputacijos akyumas susekė tą juodą sandėrį ir iškėlė jį aikštėn. Nuskambėjo apie tai balsas visoje Europoje, o slaptais ir atvirais pranešimais pasiekė Seimo deputaciją, dargi ir Seime dirbančius luomus. Pagaliau abejones išsklaidė tikrumas rimtų įrodymų galia. Ką Karaliaus išmintis, ką luomų pastabumas atskleidė, tam laisvės ir lenkų vardo meilė turėjo užkirsti kelią, o gegužės trečioji ir penktoji sėkmingai įveikė. *Auksinė diena!*¹ Linksma diena! Vienybės, laimės, galios ir Tėvynės tikros laisvės aušra! Be tavęs jau saulė

¹ Balandžio pabaigoje Konstitucijos rengėjai darbą baigė. Pritarus Karaliui, buvo nutarta dokumentą kuo greičiau pristatyti Seimui. Tačiau jo atstovai per šv. Velykas buvo išvykę iš Varšuvos. Konstitucijos autoriai, norėdami pasinaudoti aplinkybe, jog nėra priešiška nusiteikusių opozicijos atstovų, dokumentą nutarė svarstyti 1791 m. gegužės 5 d. Tačiau žinia apie naują valdymo įstatymą pasiekė Rusijos pasiuntinį Varšuvoje Jakovą Bulgakovą, kuris paragino Konstitucijos priešininkus grįžti atgal į sostinę. Teko skubiai pakeisti dokumento svarstymo pradžios datą, ir jau gegužės 2 d. Radvilų rūmuose pusiau slapta susirinkime buvo perskaitytas Konstitucijos projektas. Paskui Seimo maršalkos S. Malachowskio namuose susirinko 83 Konstitucijos šalininkai. Gegužės 3 d. Varšuvoje tvyrojo įtampa. Į gatves išėjo apie 20 tūkstančių miestiečių, demonstruojančių savo pilietinę ištikimybę pagrindinėms Konstitucijos nuostatoms. Kariuomenė apsupo Karaliaus pilį, kurioje posėdžiavo Seimas. Pačioje salėje, greta seimo narių ir senatorių, sėdėjo vadinami arbitrai – miestiečių atstovai. Audringa diskusija

savo padangės kelionėje mūsų, mūsų tolimų ainių¹ nematyti kaip laisvos tautos! Jau būtume sumaišyti su kitų pavergtų tautų tamsiąja minia! Būtume buvę liūdna pamoka už laisvę kovojančiam pasauliui, kaip netvarka [*nie rzqd*] ir nesutarimas veda į neišvengiamą nelaisvę. Būtume praradę būti, vardą, netgi tautos sąmonės jausmą – žodžiu, būtume tuo, kuo tapo dėl žiauraus padalijimo atplėšti nuo mūsų broliai ir giminės².

Tačiau užkirto tokiai nelaimi kelią Gegužės Trečiosios Diena. Tai ja pripažintas sosto paveldėjimas. Ja, sukūrus Sargybą prie Karaliaus, patvirtintas jų teisių ir rinkimų pastovumas, o tos Sargybos atsakomybė tikri, veiklūs seimai užtikrinti, pasiruošę valdžios uzurpaciją pašalinti. Derybų ir politinių priemonių slaptumo principai, veiklumas, greitumas, taip labai reikalingi, užtikrinti. Tautos jėgos tvirtumas, kariuomenės subordinacija, vykdomosios ir teisminių valdžios egzistencija, renkamumas, jų dermė jau garantuota. Visos valdžios grandys sujungtos į vieną nesutraukomą įtemptą grandinę, kurios vienas galas Karaliui, esančiam atsakingos Sargybos priešakyje, atiduotas, tuo būdu, kad ją nukreipti galėtų krašto laimės ir gėrio link bei niekada pats negalėtų jos blogiui ar pražūčiai panaudoti. Ir tai yra tautos išganymo kūrinys, kas jau įvardyta Valdymo nuostatomis, Gegužės Trečiosios Konstitucija, ramios politinės valdžios konstitucija.

Iš tiesų nieko už ją ramesnio nebuvo tarp viso pasaulio revoliucijų. Veltui klaidžiotume po begalinę tautų istoriją. Nieko nerasime tokio, kas galėtų teikti panašiai ramių ir vienamintiškų valdžios pokyčių pavyzdį. Anglų, olandų, šveicarų, amerikiečių, prancūzų ir šimtai kitų revoliucijų krauju pradėtos, krauju įgyvendintos, krauju rašytos, krauju žymėtos, krauju antspauduotos buvo. Mūsų tyliai, ramiai, vienbalsiai buvo atlikta. Ne ginkluoto kareivio, pasiruošusio nublokšti bjaurų uzurpatorių. Nė viena tautos dalis nebuvo dirbtinai prieš kitą panaudota. Nebuvo turtingųjų persekiojimų, nebuvo tremčių. Nebuvo turtų konfiskacijų, anei kalėjimų ir mirčių, kaip kituose kraštuose, vien tik įsitikinimas, santarvė ir vienybė tą epochą kraštui pagreitino – lašas kraujo nekaptelėjo,

tęsėsi septynias valandas. Nepaisant Kališo atstovo Jano Sucharževskio protesto, kuris grasino nužudyti vienintelį sūnų, jeigu Konstitucija bus priimta, 110 seimo narių pritarė projektui, 72 buvo prieš.

¹ Karpis čia labai tikslus: nepavykus valstybės gelbėjimo veiksmai, „saulė laisvos tautos nematė“ daugiau kaip šimtą dvidešimt metų.

² Užuomina į I ATR padalijimą 1772 m. Čia Karpis atstovauja senajai politinio tautiškumo sampratai: suverenumo katastrofa sieta su „tautos sąmonės jausmo“ pradimu.

plaukas niekam nuo galvos nenukrito¹. Tik dėkingumo ir vilties ašaros: linksmi visų luomų žmonių šauksmai, glebėsčiavimasis ir tarpusavio sveikinimai buvo visuotinio pasitenkinimo išraiška. Pats buvau to stebuklingo įvykio liudinin- kas; buvau visuotinės linksmybės, kilusios dėl Tėvynės išganymo vilties, dalyvis. Maža sauželė dėl naujienos susimąšusių pasiuntinių norėjo dar ilgesnių apmąs- tymų, tuo metu, kai stiprūs ir kraštui pavojingi priešai vertė kuo skubiau išnau- doti laiką. Žinia, kas buvo šio švento Įstato priešininkai ir nedraugai. Puikybė išpampusi, savimeilė užgauta, intriga sugėdinta, noras parsiiduoti nuviltas – tai buvo nuodingiausi Jo oponentai.

Bet veltui juodina tą šventą teisę svetimos jėgos iškreiptos aistros, veltui tautai piešia tariamus laisvei kenksmingus Karaliaus nutarimų vaizdus. Veltui joje įžvelgia laisvės kapą. Gera ji yra, tyra ir ketinimuose nekalta. Net jeigu ir turėtų savų trūkumų – juk jų dar joks žmogaus kūrinys neišvengė, jeigu būtų tokia bloga, netgi blogesnė, nei ją piktavaliai pavaizduoti nori: gera ji visada bus, kadangi yra Konstitucija, kadangi anksčiau jokios neturėjome. Konstitucija laisva, neprimesta. Lenkų Konstitucija, ne svetima ir todėl atsižvelgiant į laiką ir aplinkybes – geriausia. Kaip tokia yra svetimųjų gyrimo ir nuostabos taikiny, o lenkų laisvės nemėgstančiųjų – pavydas; viltis, išganymas mūsų.

Ir jeigu ko nors jos tobulumui ir gerumui trūktų, tai gal tik iškilmingesnės jai tautos priesaikos. Nes reikia, kad ji dar taptų nepertraukiamu visų vienybės sai- tu. Prisiekime, rinktiniai piliečiai! Kaip ji mums tapo skydu, apsauga, tvirtove, taip ir mes drauge stosime prie jos, ją ginsime, visomis ją palaikysime jėgomis. Prisiekė jai Karalius, prisiekė Seime dirbantys luomai, jau prisiekė didžioji tau- tos dalis; kodėl ir mes neturėtume priklausyti prie tos gera Tėvynei norinčios dalies? Neleiskime niekam mūsų aplenkti pasitarnaujant mielai Tėvynei. Gink mus Dieve, kad neliktume paskutiniai! Pradėkime nuo to mūsų pasitarimus: Gegužės Trečiajai Dienai kuo iškilmingiausiai prisiekime, prisiekime² sau tą

¹ Idėjų istorijos požiūriu reikšminga vieta: „Nekruvinosios revoliucijos“ realijos romantizmo epochoje įgavo legendinį – mitinį statusą: Abiejų Tautų Respublikos piliečių sugebėjimas taikiu būdu siekti, iškovoti bei saugoti laisvę, kurti konstitucinę santvarką pradėtas laikyti esmingu lenkų nacijos charak- terio bruožu, netgi istorine tautos misija. Pasakymas, kad priimant Konstituciją „lietas ne kraujas, bet džiaugsmo ašaros“ tapo embleminiu; pvz., jis pavartotas garsioje sentimentalizmo poeto Kazimierzo Brodzińskiego „Kalboje apie lenkų tautiškumą“ (*Mowa o narodowości Polaków*) 1831 m. gegužės 1 d. Varšuvoje, Mokslių bičiulių draugijoje.

² Net 27 LDK bajorų paviėtų seimeliai iš 33 susirinkusių 1792 m. vasarį prisiekė Konstitucijai, o kiti šeši jai pritarė. Šiuo požiūriu Konstitucija turėjo daugiau šalininkų Lietuvoje nei Lenkijoje, kurioje iš 45 seimelių tik 10 prisiekė Konstitucijai, o dar 27 seimeliai jai tik pritarė. Plg.: Bumblauskas Alfredas. Gegužės trečiosios konstitucija ir Abiejų tautų tarpusavio įžadas. In *Lietuvos istorija*. Alfonsas Eidintas,

Konstituciją Dievo ir jo altorių akivaizdoje, suteikime šį džiaugsmą gerajam Karaliui ir dorajam Seimui. Yra jie verti tokio apdovanojimo už darbus, už triūsą, už jų pastangas, kurias taip ilgai, taip uoliai rodo tokių pinių, tokių grėsmingų aplinkybių metu.

1768 ir 1775 metų seimai¹. Metų, kuriais geležinį ir žeminantį tautai uždėjo jungą, kuriais valdžia, įstatymai ir laisvės įžūliai parduotos; tie seimai, baisūs kaimynų pavydo ir prievartos kūriniai, buvo apmokami auksu, seniūnijomis, urėdais.

Dabartiniam Seimui, kuris panaikino gėdingą tautos pažeminimo ženklą, suteikė jai būdingas laisves, jos valdžią ir krašto saugumą, vienintelis gali būti užmokestis, jeigu jo darbus ir karštus jo siekius vainikuosite savo patvirtinimu. Tai yra dovana, kurios iš jūsų tikisi. Tik ji vienintelė yra jo verta. Kitos nei jūs galite jam sugalvoti, nei Jis iš jūsų prašyti².

Alfredas Bumblauskas, Antanas Kulakauskas, Mindaugas Tamošaitis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 93.

¹ Abu seimai vyko Rusijos kariuomenei apsupus, rusų pasiuntiniui Nikolajui Repininui vadovaujant; valstybė *de jure* ir *de facto* buvo Rusijos protektoratu. „Repnino seimo“ nutarimai buvo viena pagrindinių Baro konfederacijos priežasčių.

² 1792 m. vasario mėnesio seimeliai, vykę visoje ATR, buvo tikras referendumas dėl Gegužės 3-iosios Konstitucijos, kurios priėmimas vadintas „*Nekruvinąja revoliucija*“. Pastebėtina, kas seimeliai galėjo keliais būdais reaguoti į šios Revoliucijos pagrindinį dokumentą: jam neprisiekti arba prisiekti; dar galėjo tik įsipareigoti (šis aktas nusakomas skirtingu nuo „prisiekimo“ (*zaprzysięgnięcie*) terminu *zaręczenie*). Šiaulių seimelyje Konstitucijai prisiekta, tai besąlygiškas reformų palaikymas.

8782205

G Ł O S
MAWRYCEGO FRANCISZKA
K A R P I A
 POSŁA NA SEYM z XIĘSTWA
 ZMUDZKIEGO,

N N S E Y M I K U

Deputackim i Elekcyinym Zmudzkim, Wydziału nowego Szawelskiego, w Zbiorze Tysiąca Obywateli Tegoż Wydziału,

O
 CZYNACH SEYMU TRWAJĄCEGO
 M I A N Y.

Roku 1798. Dnia 14. Miesiąca Lutego.

Głos wolny na wszelkich Obradach, i dawnemi wielolicznemi Prawy każdemu Szlachcicowi obficie zabezpieczony, i świetem Seymu terazniejszego Ustawami naruroczyściey zaręczony, a z chwałą Seymujących, z zaszczytem wolnego rządu, z poaciechą dobrze Oyczyźnie swey chcących, z pożytkiem Narodu, setnemi

A przy-

KAIP PRISIEKĖ ŠIAULIŲ PAVIETO PILIEČIAI

KALBA LUOMAMS, 1792 METAIS KOVO 19 DIENĄ SAKYTA¹

Šviesiausiasis Karaliau, mano maloningasis Pone,
Šviesiausieji Konfederuotos Respublikos Luomai!

Tūkstantis keli šimtai Žemaitijos kunigaikštystės piliečių, žiemionių knygoje² užrašytų, dabar įsteigtime Šiaulių miesto seimelyje pagal įstatymą susirinkusių, suteikė man, per *Laudum* iškilmingai prisiektą, malonią man pareigą, kad praneščiau ir pristatytčiau Jūsų Šviesiausiajam Karaliui, mano maloningajam Ponui ir jums, Šviesiausieji Luomai, uolų stropumą, kuriuo vieningai buvo jų prisiekta išganingajai Gegužės Trečiosios Konstitucijai.

<...>

Karpis kalba apie spontanišką, nepriverstinį uolumą prisiekiant Konstitucijai ir visuotinį bajorijos džiaugsmą. Tiesa, bajorija nebuvo gerai informuota apie įvykius, apie „vidines spyruokles“, judinančias politikos mašiną; sklاندė įvairūs gandai, nuogąstavimai. Bauginimai buvo platinami tyčia; kaimyninės valstybės, be abejo, norinčios atgauti savo senas įtakas. Karpis gąsdinančių gandų platinimu apkaltina „magnatus“, kurie nori viską užlieti krauju, viską padengti pelenais, viską sunaikinti. Oratorius prisipažįsta, kad ir jį patį draskė prieštaringi jausmai. Prašo leisti trumpai pristatyti Šiaulių seimelio aplinkybes, tačiau iš esmės atkartoja Šiaulių bažnyčioje skaitytos kalbos turinį.

Tokios detalės gali Jus tenkinti, kadangi Jums atveria galimybes nuodugniau pažinti tautą.

Artėjo seimelio valanda. Būdamas ištikimas savo įsitikinimui apie mūsų Konstitucijos naudą, reikalingumą, apie gerumą, [būdamas] akivaizdus liudi-

¹ *Głos Maurycego Franciszka Karpia posła na Sejm z Xięstwa Zmudzkiego w Stanach roku 1792 dnia 19 marca mianu.*

² *Księga ziemiańska* – įsteigta Seime 1791 m., turėjo būti sudaryta kiekvienoje Seimo apygardoje ir apimti visas parapijas, surašytas pagal abėcėlę; knygoje išvardyti visi žemės savininkai ir jų mokesčių kiekis. Tik šioje knygoje įrašyti piliečiai turėjo teisę balsuoti seimelyje.

ninkas ir to išganingo bei garbingo tautai reikalo dalyvis – ir kaip bendrapilieitis, ir kaip pasiuntinys iš mano kunigaikštystės, norėjau, karščiausiai geidžiau, kad kraštiečiai ir mano bendrapiliečiai iškilmingai ją priimdami prisiektų jos amžinumą, o savo joje – laimę. Atėjo paskirtoji seimeliui diena. Prasidėjus posėdžiams, kai atėjo eilė man kalbėti, aukščiau paminėtos nuomonės, žinios ir Tėvynės pražūčiai prisiekusiųjų pasėti kėsmai nesuteikė pasitikėjimo mano balsui, tik su baugštumu leido praverti lūpas. Bijojau kalbėti, tačiau dar labiau – bijojau duoti pavyzdį tylėjimu, kuris būtų priešingas Konstitucijai arba jai abejingas. Tokio niekšiškumo mano širdis niekada nebūtų pakėlus. Giliai įsitikinęs, įsitikrinęs naudingumu, apskritai būtinybe jai prisiekti, dalį tų pretekstų, kurie mane visada palankiai nuteikė nuo jos laimingo įsteigimo akimirkos, išdėsčiau plačioje bei iš anksto parengtoje kalboje.

[Karpis plačiai (du puslapių teksto) referuoja aukščiau pateiktos 1792 metų vasario 14 dienos kalbos Šiaulių seimelyje turinį: apverktinos tautos būklės, buvusios prieš Seimą, pristatymas, visokeriopų Tėvynės priešų, išorės ir vidaus, pastangų demaskavimas etc.].

Kalbėjau ilgai ir nors buvau kantriai klausomas, mintys, kad gal turiu reikalą su iš anksto nustatytais protais, kartkartėmis mano minties ir žodžių eigą nutraukdavo.

Tačiau kokia buvo mano nuostaba, kai paskutinio žodžio raidę drebančiomis lūpomis užbaigiau, koks netikėtumas, kai jungtinis tūkstantinės pilietijos šauksmas nekantriai priesaikos pareikalavo. „Prisiekiye!“ – šaukė visi. Nebuvo ginčų, niekam nekilo abejonių, niekas iš bažnyčios neišėjo. Prisiekta, tiesą sakant, anksčiau už pačią priesaiką. Tiktai, kai pirmininkaujantis tekstą turėjo skaityti, visi atsistoję, nusiėmę kepures, veidu atsukę į šventą altorių, apimti pagarbos ir meilės tai išganingai Konstitucijai, žodis po žodžio, balsu ir širdimi iškilmingai beigi nuoširdžiai sukalbėjo priesaiką. Taigi visa bažnyčia prisipildė liudijimų aidu. Perskverbė skliautus, pasiekė Dangų, ir laisvų širdžių priesaiką mandagiai paguldė prie Aukščiausiojo kojų.

Toksai tatai buvo mūsų aktas tos iškilmingos priesaikos Gegužės Trečiosios Konstitucijai ir visiems dabartinio Seimo darbams. Toks dvejusoje – Raseinių ir Telšių – Žemaitijos kunigaikštijos seimeliuose. Nebuvo juose girdėti apie jokią nepasitenkinimą, niekas išdavikiškai neburnojo apie laisvės sumažėjimą ir

priespaudą; veikiau džiaugsmas dėl sugrąžintų, galingųjų prievarta ir netvarka kadaise išplėstų bajoriškos lygybės privilegijų, visų veidus ir lūpas nušvietė. Šlovinti Karaliaus gerumą ir išmintingumą. Šlovinti Seimo atkaklumą ir darbų – tai buvo ir viešų, ir privačių posėdžių šūkis. <...>. Taip niekinami buvo pas mus tie kraujo ir neramumų apaštalai, kad nei jų pačių, nei jų vadeivų niekas net prisiminti nenorėjo¹; užtenka to, kad jų, kaip laimės, laisvės ir krašto ramybės nedraugų, vardai su pasibjaurėjimu buvo palikti mūsų ir palikuonių neapykantai.

Štai kokia yra toji tauta: štai bent didžioji tautos dalis, teisėtai susirinkusi, savo pačios įsitikinimų vedina. Konstituciją vienmintiškai priimanti, šlovinanti, jai prisiekianti. Tegu kas nors suokalbiu, sąmokslu, vardu *Conventiculi*² apšauks. Tegul greta jos vyks pakampių sueigos, užsieniečių derybos ir tamsūs sąrašai bus sudarinėjami. Nejau dar nevadintina tauta toji, kurios dalys iš šitaip gausių Žemaitijos kunigaikštijos piliečių, iš tiek vaivadijų, žemių ir paviėtų, kaip Karūnos, taip ir Lietuvos sudarytos ir visą tautą ne mintyse, bet iš pačios esmės apimančios?³

¹ Išorės priešų, konkrečiai Rusijos imperatorienės dvaro ir Rusijos kariuomenės, išdidžiai tautai „neprišiminti“ savo „Pastabose“ įtaigiai pataria ir J.-J. Rousseau: „Ši tylą, primenantį jų barbarybę, ir pagiriamasis žodis tiems, kas jiems pasipriešino, pasakytų viską, ką reikia pasakyti; jūsų panieka būtų tokia, kad neliktų vietos neapykantai [*vous devez trop les mépriser pour les haïr*]“ Rousseau J.-J. *Pastabos Lenkijos valdymui ir numanomai jo reformai*. Iš prancūzų kalbos vertė Vygandas Aleksandravičius. In Viliūnas D., Aleksandravičius V. *Jeanas-Jacques'as Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*. Vilnius: LKTI, 2016, p. 50.

² Čia – „suokalbininkai“.

³ Karpis teikia antrąją jo raštuose funkcionuojančią termino *tauta* sampratą – tai skirtingų konfederacijos, t. y. ATR juridinių regionų, bajorija. Veikalo „Klausimas ir atsakymas“ tekste tauta – visi luomai, įskaitant gausiausiąjį – žemdirbius valstiečius. Senajai sampratai (XVIII a. dar gajai), kad tautą *de jure* sudaro trys luomai – karaliai, senatoriai ir riteriai, Karpis atstovavo epizodiškai, kontekstualiai, oficialiose Didžiojo seimo kalbose.

5886.15
G Ł O S
MAWRYCEGO FRANCISZKA
K A R P I A

POSŁA NA SEYM z XIĘSTWA
ZMUDZKIEGO,

w STANACH

Roku 1792 Dnia 19. Marca

M I A N Y.

Najjaśniejszy Krolu Panie Moy Mih
Najjaśnieysze Rzeczypospolitey Skonfe-
derowane Stany.

Tysiąc kilkaset Obywateli Xięstwa
Zmudzkiego, w Xięgę Ziemian-
ką zapisanych, a na teraz odbyte Sey-
miki do Miasta Seymikowego Sza-
wel

Głos Maurycyego Franciszka Karpia posła na Sejm z Xięstwa Zmudzkiego w Stanach roku 1792 dnia 19 marca miany.

2023382

wel z przepisu Prawa Zgromadzo-
nych, włożyło na mię wobec, przez
Laudum uroczyscie zaręczone, miły
dla mnie obowiązek, abym doniósł,
y przelożył W. K. Mei y Wam N.
Stany gorliwą skwapliwość, z iaką
jednocześnie zaprzysiężoną przez nich
została zbawienna Dnia trzeciego Ma-
ia Ustawa.

Nie zadziwi już podobno, a mo-
że nawet ani zastanowi Ciebie N.
P. y Was N. S. czyn ten prawdzi-
wie Obywatelski współ--Ziomków,
y nakazcow moich.—Dobroć Konstytu-
tucyi, naydoyrzlszy mądrości Wa-
szey owoc—Przeświadczenie Wasze
o iey doskonałości.—Zdumnienie y
podziwienie całej Europy okazowa-
ne na to nadzwyczajne, y co do isto-
ty swojej, y co do sposobu wyko-
nania polityki zdarzenie.—Pochwały
od naybieglicieyszych w umiejętności
Rządowej, dziełu temu nieszczerdzą-
ne—Wczesne ubieganie się Narodu
o pierśnięstwo w oświadczeniu wdzię-
czności, y dziękczynienia za tę po-
myślności Kraiowej zasadę, już przez
Kom-

IV-44432

Kommissyę Porządkowę, z tylu Ziem
y Powiatow, iuż przez dobrowolne,
mieyscowe, a liczne Obywatelow zia-
zdy, to przez listy, to przez delegacyę
w tem tu Praw y wolności przybytku
tylokrotnie widziane y slyszane, tak
Was usposobiły, tak wasze umysły z
temi okazami poważania, i przywią-
zania Narodu do Konstitucyi Naszey
oswoiły; Ze sam zapal, sam zachwy-
tęczy y miłości ku niey, nie więcej
inać, jak zimney powinności, w przy-
gotowaney uwadze Waszey, odbiera
zaletę.

Ale my, a między temi, ja siebie
kładę: cośmy niemieli zręczności przy-
patrzenia się z bliska usposobieniu u-
mysłow wszystkich części tego liczne-
go, y rozległego Obywatelstwa—My
cośmy widzieć a zatym kalkulować
niemogli wszystkich sił poruszających
te tak liczne, y tak zawile w Pol-
tyczney machynie sprężyny.—My co
oddaleni od źródeł pewnych wia-
domości, wszystkieśmy domyśli, y
wnioski nasze na latających, a naye-
częściey: płonnych zasadzać musieli

— A5 — wie-

wieściach—Ktorzyśmy uchem raczey,
 niż rozsądkiem nasze ważyli zdania.
 My, których opacznie udawane nieu-
 kontentowanie iakieś Narodu: których
 zmyślane o los wolności Obywatel-
 skiey, y Kraiowego bezpieczeństwa
 trwogi: których fałszywa rozpacz
 Narodowey otucha, mającey się ry-
 chło w całej swey okazać zawzięto-
 ści w ustawicznej trzymały boia-
 zni—My cośmy truchleli na złości-
 wie, a chytrze rozfiowane postrachy:
 Przcd których ztrwożone weyrzenia
 w sztucznych stawiane postaciach za-
 wiść iakaś Somsiedzkich mocarstw:
 zemstę, y porywczosć do niey, pra-
 uiącą, czuwającą na to y pewną tego,
 że czas Seymikow otworzy iey po-
 le do wywarcia na Kray nasz całej
 swey wściekłości: Da iey pozor
 y zřeczność do przewrocenia wszy-
 stkiego, y powrocenia tak iey y
 tem, co się iey zaprzędali ulubionego,
 a tak wszystkim dobrem Polakom
 nienawidnego wpływu. — Nam nako-
 niec, tylu Kraiowemi klęskami zra-
 żonem, tylu przesadami zarażonem,
 w owych uprzedzenia naszego boży.

szczach, w owych upodlenia naszego
narzędziach, w owych marach vznik-
czemnionej fantazyi naszej tylko
istność mających, w owych rozia-
trzonych, y rozdąsanych Magnatach,
albo raczey, co szkoda, znamieni-
tych zasługami w Ojczyźnie Imion
potworach, wystawiano iekieś krwa-
we straszdyła równości y spoko-
ności Obywatelskiej chciwe; Które
ogromną wziętością, mniemaną ufno-
ścią Narodu, obcem wsparciem, ol-
brzymią zuchwałością swoją, wszy-
stko krwią zalać, popiołem osuć,
wszystko poburzyć, y zniszczyć,
wszystko podług samowładney woli,
y upodobania swojego utworzyć, i u-
kształcić zamysłały y skutku zamy-
słów swoich już pewne były.

Nam tak usposobionym, albo ra-
czej fałszywie uprzedzonym, prze-
ciwne tym wszystkiem trwogom,
nadzieiom, y przesądom zdarzenia,
jak żywey radości przynieść musia-
ły uczucie; Sama tylko niepewność,
y boiaźń, one poprzedzające; flu-
idną być mogą miarą. — la z Osoby
mo-

moiey wiernym tych sobie przeciwnych wzruszeń iestem przykładem. Lecz N: S. iżbyście wielkości y mocy onych doszły, pozwolcie niech Was krótkiem okoliczności Seymiku naszego rozbiorem nienudzę. Takie szczeguły mogą być Was godne, iż Wam dokładniejszego poznania Narodu otwierają sposobność.

Zbliżał się czas Seymików. Wier-
ny przeświadczeniu moiemu o użyteczności, o potrzebie, o dobroci Konstytucyi naszej: oczny świadek, y uczestnik tego zbawiennego a zaszczytnego dla Narodu dzieła.—Jle Współ-Obywatel, ile Posel z Xięstwa moiego, chciałem, żądałem naygoręcey iżby Ziomkowie y współObywatele moi uroczystem oney przyięciem, iey stałość, a własną w niey zaręczyli sobie szczęśliwość,—Przyszeli Dzień Seymikom przeznaczony. Po zagaieniu onych, gdy na mnie mowienia przyszła kolej, w uprzedzeniu w iakie mię wyżej pomienione mniemania, wieści, trwogi y rozsiane poprzyjęzonych na zgubę Oyczyzny
wpra=

wprawiły zamysły, z niepewnością o skutek Głosu moiego, bojaźliwem otworzył usta. Lękałem się mówić, ale mnie się bardziej lękał dać pozor milczeniem, żem albo był Konstytucyi przeciwnym, albo nawet względem iey obojętnem. Takowa podłość, nigdyby się serca moiego iść nie trafiła. — Przekonany, przeświadczony głęboko o użyteczności, Owszem o potrzebie zaprzyiężenia oney, część tych powodów, które mnie zawsze, od szczęśliwey ustanowienia iey chwili, za nią skłaniały. wobszer-
nym, a przygotowanym zamknolem Głosie: usiłując ile ze mnie przelać ie w umysły przytómnych Obywateli, y taki na nich wyprowadzić skutek, iaki na moim z działały. —

Przywiodłem więc im na pamięć iaki był Stan rzeczy naszych przed początkiem ninieyszego Seymu. — Iaki w początkach y ciągu onego. — Co była Oyczyzna Nasza we wnątrz: co znaczyła zewnątrz: Iakie iey siły, iaki rząd, iakie Prawa, iaka sprawiedliwość; Co za sposób Seymików,
ia-

Iaki Seymowania? Iakiem duchem
 tworzone Prawa, komu pożyteczne,
 kto ie dyktował, kto niemi władał.
 Co za przyczyna tey zwłoczności
 w czynach Seymowych.—Co za po-
 wody tego oporu w zdaniach, Sprze-
 czności w Prawach—Iakie dla nieche-
 tnych szczęściu y powstaniu Oyczy-
 zny sposoby.—Iakie wybiegi na wy-
 częczenie Czasu, na zniszczenie dzie-
 ła y usiłowań madrego, y dobrego
 Króla, oraz cnotliwego, y stałego
 Seymu.—Gdzie ich nakoniec niecznych
 zamyśłow kres y nadzieia—Obok tych
 smutnych widokow stawilem weso-
 ły Obraz, niepodległości, y spokoj-
 ności Kraiowej. Woyska, y Skarbu
 za wziętek.—Prawodawstwa zgo-
 dność—Magistratur Rządowych zwią-
 zek y czynność.—Sprawiedliwości
 gotowość.—Straży dożorczey na
 wszystko czuyność. Niezapomniałem
 wskazać ostatniey złych nadziei,
 a dobrych trwogi—to iest bez-Kro-
 lewia:—Jak temu zabieżono, iak te-
 mu koniecznie, y nie zwłocznie za-
 bieżeć miano. Jak się temu iedyne-
 mu

mu Lekarstwem nazadawnioną chorobę złośliwie opierano. Jak go przyjąć niechciano.—Mówilem to, y tyle innych rzeczy, które z prawdą, którem z przeświadczeniem moim są i być zgodne.—Mówilem długo: a lubom był cierpliwie słuchany, zawsze przecie myśl przychodząca, iż mi rzecz z uprzedzonymi umysłami, okrutną niepewnością ciąg myśli, y słow moich raz naraz przecinała.

Lecz co było za zdumienie moje, gdy, ledwom ostatniego słowa końców literę drzącemi zamknął wargami, kiedy, mówię, razem tyfiacznego Obywatelstwa okrzyk niecierpliwym odgłosem Przysięgi zawołał.—Przysiegamy krzyknęli wszyscy.—Nie było sporu, żaden trudności niewrucił, nikt z Kościoła niewyszedł.—Przysięgę, prawdzie mówię przysięgą uprzedzono. Dopiero, gdy Prezydujący Rotę miał czytać, wszyscy, powstawszy, z odkłtytemi Głowami, twarzą ku Świętemu obroceni Ołtarzowi, przeniknięci poszanowaniem, y miłością tej

zba-

zhawienney Ustawy, flowo za flowem,
Głosem, y sercem, uroczystą y szcze-
rą wyrzekli Przyśięgę.— Kościół iak
wielki, cały się ogromem odzownych
napelnił oświadczeń. — Przeniknął
stropy, przeszedł Niebiosą, y życzli-
we serce wolnych u podnożka Naj-
wyższego złożył zapewnienie.

Taki był u nas akt tego uroczy-
stego Konstytucyi trzeciego Maia, y
wszystkich Seymu teraznieyszego
czynow zaręczenia. Taki na dwóch
Seymikach Rosiańskich y Telszewskich
Xtwał Zimudzkiego. Niebyło na nich
słychać o żadnem nie ukontentowa-
niem, nikt na uymę wolności y swo-
bod zdradliwem nienarzekął utiski-
waniem; raczey radość z przywro-
conych, przemocą możnych, y bez
rządem niegdyś wydartych sobie ro-
wności Szlachckiey prerogatyw wszy-
stkich twarze i usta ożywiała. Wielbić
dobroć, y mądrość Krola. Sławić Sey-
mu stałość, y czynność, to było Pu-
blicznych, to prywatnych posiedzeń
hasłem.— Zmyślona o wolność poli-
tyczną troskliwość.— Opaczne ustaw
Sey-

Seymowych tłumaczenia. Wytworne
 przyznawanie szkodliwych na Kray,
 y wolność iego widokow. Plonne za-
 mieszek wewnetrznych y obcey prze-
 mocy postrachy, one burzliwych głów
 plody, między nami, kedy wiecey pro-
 stota, y rozsadek, niż blyszczący
 popłaca dowcip, miejsca nie miały.
 Radzibyśiny też mieli kogoś między
 sobą z Jas naprzykład zesłanego,
 śięiącego nauki, Rokofzu, spiskow,
 niepokoju, krwie wylewu, a tym
 samey dawney Kraiowey niewoli.—
 Wfzystkie pozory, y płaszcze Patry-
 otyzmu nie ukryłyby przed na-
 mi, żebyśmy go poznać, y takież nim,
 iakby był godzien, obeysć nie traśli.
 Aleć pewnie, anibyście poważyl tego
 karbu obłudnik między nami pokazać,
 pogotowiu, zradliwe swoje rzewnić
 żale. W takiej zaś u nas byli po-
 gardzić ci krwie, y niepokoju Apo-
 stołowie, że ani ich samych, ani ich na-
 czelników, nicht wspomnieć niera-
 czył: chyba na to, aby imiona ich
 iako Nieprzyjaciół szczęścia, wolno-
 ści, y spokoyności kraiowey zobrazy-
 dze-

dzeniem własney, y potomney oddać nienawiści.

Oto jest Narod: oto przynajmniej znaczna część Narodu, prawnie zgromadzona, przekonaniem własnem prowadzona, Konstytucyą jednomyślnie, przyjmująca, wielbiąca, zaprzyęgaćca.—Niechże go tu ktoś jeszcze zehadzką, spiskiem, Imieniem *Conventiculi* okrzci.—Niech obok jego pokątne ziazdy, Zagraniczne układy y ciemne pismka położy.—To te części Narodu z tak licznych Obywatelów Xięstwa Zmudzkiego, z tyłu Woiewodztw, Ziem, y Powiatow, tak Koronnych, iako y Litewskich złożone, y cały Narod nie w domysle, lecz w rzeczy istości składające, niesą jeszcze Narodem? To Narod wiakieys garstce ukrytych y ciemnych sarkaczow zawarty będzie! Cóż wezną Imię Narodu a Narod spisku? Kilku dumnych, złośliwych, zaciekłych Szalencow będzie Narodem, a Narod niczym? Oni widzą, y wszystko iasno widzą, a Krol, a Stany, a Narod ślepy na wszystko! Oni wolność kocha-

chałą, a Narod leci w niewole! Kto też takiemu szaleństwu wierzyć kiedy będzie? Kto taki zapal serca y głowy zcierpieć y usprawiedliwić potrafi.—Ten ich ieden zapęd, odkrywa ich cyle, ten uczy nas, gdybyśmy się już nienauczyli, o ich mniemaney gorliwości, o wolność, o swobody, o bezpieczeństwo, y całość Narodu.—

N. K. P. M. M. N. S. R. S. Mimo ciągłe zapewnienie powinney Wam za dzieło ustawy Rządowej wdzięczności y przywiązania do niej, któreście od Dnia trzeciego Maia Roku przeszłego od znaczney części Narodu odebrali.—Mimo oswoienie się z temi prawdy y przekonania okazami; Macie sowe nowe radości przyczyny, gdy dziś setne odbieracie dowody iednomyślnego przekonania, wdzięczności, y dziękczynienia od Narodu, w dniu iednym, w różnych y odległych od siebie miejscach zgromadzonego.—Zadna intryga, żaden Ludzki przebieg niemógłby podeysć lub wymusić tak powszechnego i iedno-

dnomyślnego zezwolenia. — Prawda y
oczywistość mogły tylko tego nad
ludzkiego dokazać cudu, że tyle głów,
tyle serc rozmaicie ukształconych, ro-
żnie rzeczy uważających, różnemi po-
wodami rządzonych na jedno się zgo-
dziło, aby wszystkie Konstytucya na-
szą uwielbiały y na przepych się u-
biegały do dziękczynienia, do wdzię-
czności, do miłości Ciebie Najiasz:
Panie, Tworco szczęścia ogólnego,
y prawdziwey Narodowej wolności:
y Was NN. Stany, mężni y niespra-
cowani pomocnicy, w trudnym, lecz
iedynem przedsięwzięciu Króla. Jeśli
tu niema zgody, nigdy iey niebyło.
Jeśli ta zgoda nie iest cechą prawdy,
y dobroci, nigdy iey niebędzie.

Co do mnie: mając szczególnie,
iakoż powiedział, zdany na mię obó-
wiązek od tyfięca Obywateli Xięstwa
Zmudzkiego na Seymik wydziału
Szawelskiego zgromadzonych, ahym
był tłumaczem wdzięczności, miło-
ści, y podziękowania W. K. Mei Pa-
nu Memu Miłościwemu y Wam Sey-
mujące Stany za wszystkie Wasze
ku

ku dobru ich dążące czyny, a mianowicie za one zasady, twierdzą, za one pieczęć szczęśliwości Królowej, to jest za Ustawę trzeciego Maja; Radbym dopełnił tego obowiązku, zgodnie: y z życzeniem obowiązujących, i ze szczerością obowiązanego, a godnie z wielkością tych, którym się ten upominek tak sprawiedliwie należy. Lecz czuję ciężar nadfzczupłość fil moich, czuję nawet, że gorliwość, i usilność nie zastąpią niezręczności tłumacza. — Rozumiem więc, że prosto, przynosząc przysięgę tyfiacza Obywateli iednomyslną, szczerą, otwartą, na Konstytucyą trzeciego Maja; Naydogodniey się w moiey sprawie powinności.

Ty N. P. odbieray, w niey, co ci się nayfluszniey należy, hołd miłości, wiary, i posłuszeństwa. — Wy N. S. a na ich czele, nieodmownym Prawem wy miłości, i poszanowania cele, nie spracowani Seymu Przewodnicy, mieycie z niey wdzięczności, i zaufania Rękoymią. Pewni są

Współ-Obywatele moi, pewne jest ca-
 ła Xięstwo Zmudzkie, że to szczere
 prostych, y uprzemych serc wyla-
 nie, będzie dla nich zakładem szczę-
 ścia osobistego, i ogolney pomyśl-
 ności Kraiu.—Dla Was to zaufanie,
 sowitą i Was godną nadgodą tych
 prac, tych usiłowań, których, nakła-
 dem zdrowia i mienia waszego nie
 skapiliście dotąd; i jeszcze ku Do-
 bru miłej Ojczyzny szczeniście nie
 będziecie;

FILOSOFINĖS ESĖ

TIKĖJIMO SUNKUMAI¹

Garbusis mano Tėve!²

Aš nesu toks lengvabūdis ir nekuklus, kad prašyčiau Jūsų leidimo eikvoti Jūsų dėmesį ir žodžiu išdėstyčiau Jums savo abejones dėl religijos. Toks elgesys reikėtų praradimus Jūsų brangių valandų, kurias Jūs galite panaudoti geriau sau bei kitiems ir kurias visada taip neįprasta atiduoti nepažįstamam žmogui. Bet drįstu tikėtis, kad Jūs teiksitės mesti žvilgsnį į šį darbą, kuriame vadovaudamasis didesne tvarka ir sistema, nei sklandžiausiame pokalbyje, aš surinkau visus savo priekaišus krikščionių religijai. Jie – mano skvarbių apmąstymų vaisius ir, gali būti, nėra visai neverti Jūsų dėmesio. Manau, kad neverta perspėti Tamstą dėl silpnos ir netaisyklingos mano plunksnos, o taip pat dėl menko manojų mokytojo. Manasis amatas neleido man pasiekti moksluose daug. Tačiau toks filosofas kaip tėvas Malebranche'as ne todėl paniekins tiesą, kad ją be jokios gražbylostės ir išmonės dėsto paprastas ir nuoširdus kareivis.

Knygų, kurių esama išleista šia tema, Spinozos, Hobbeso ir kitų, galiu užtikrinti, jog nė vienos jų nežinau. Jeigu kur nors manosios mintys sutaps su šių garsių rašytojų mintimis, tai tebus tikro atsitiktinumo pasekmė. Mano menkas išsilavinimas šioje srityje galėjo duoti tik postūmį kai kurioms mintims, ir aš neišsakysiu tų, kurios galėjo būti sukeltos knygų ar pokalbių. Vis dėlto tai nereikia, kad aš pažadu kalbėti tik apie tai, kas nauja: priešingai, aš įsitikinęs, jog didžioji mano triūso dalis jau buvo išsakyta arba apmąstyta kitų; tačiau aš jiems nieko neskolin gas. Didžiuma abejonių, kurias čia rasite, tiesiog perskverbė mano protą pačios savaime, kitos yra vaisius mano rūpestingų šiosios svarbios temos apmąstymų.

¹ *Trudności około wiary przetożone ojcu Malebranchiuszowi. VUB, F8–2680.* Rankraštinę bylą sudaro keturi identiški Jacques– André Naigeono veikalo *Le militaire philosophe, ou Difficultés sur la religion, proposées au Père Malebranche* vertimų variantai, iš viso – 234 puslapiai (l.1– 117 v). Pilniausias variantas (su Karpio parašu), reprezentuojantis visą Naigeono veikalą (20 skyrių, kuriuose išdėstoma 18 laisvamaniškų tiesų) – l. 57– 108 (iš viso – 102 puslapiai).

² Kreipiamasi į kunigą filosofą Nicolas Malebranche'ą (1638–1715). Kūrinys parašytas gerokai po šio mąstytojo mirties.

Pagaliau, kiek pagrįstomis belaikyčiau savo mintis, aš iš visos širdies trokščiau, kad į jas būtų atsakyta. Dargi daugiau: jeigu jums, garbusis Tėve, pavyktų pateikti bent lygiaverčius įrodymus prieš manusius ir kiekvienam mano įrodymui priešpriešinti savo, tąsyk mano išauklėjimas drauge su didžia pagarba, kurią jaučiu Jūsų protui, atves mane į krikščioniško ordino glėbį. Tačiau sakau Jums – nepasitenkinsiu nei prasčiokų plepalais, nei skambiomis frazėmis, nuorodomis į autoritetus, alegorijas bei į kitus katekizmo ir misionierių įrodymus.

Toks pareiškimas, garbusis Tėve, tuo labiau yra būtinas, kadangi religijos srityje visos priemonės geros, kada reikia mirtinai smogti priešininkui, o jeigu Jūs jau syki pareiškėte, kad kūnų realumu galima įsitikinti vien tik dėl Šventojo Rašto, jeigu Jūs kirmėlytėje, virtusioje drugeliu, išvelgėte šlovėje atgimusį Jėzų Kristų, jeigu Jūs mums kaip dėstomų dogmų teisingumo įrodymą pateikėte šitiekos žmonių sutarimą dėl šių neįtikimų, prieštarų ir protui nepasiekiamų dalykų – ko tik nesugebės Jūsų didžiai kūrybingas protas, apgindamas tokį jam svarbų dalyką.

Prietariai, kuriais nuo vaikystės girdyta, ir neįgudimas mąstyti apie kai kuriuos dalykus – tai toji priežastis, dėl kurios dažnai šaukiama daugybės įrodymų, negalinčių atlaikyti šaltos ir nešališkos kritikos. Tai, kas turi klaidingą pagrįstumo regimybę, ypač religijos srityje, yra visiškai įtikinama daugumai žmonių. Jie tiki tuo, kas bet kam, labiau įgudusiam atpažinti prietarus, atrodo tiesiog juokinga. Jūs, garbusis Tėve, tarnaujate puikiausiu to dalyko įrodymu, o tas silpnumas arba gal teigčiau ir laisvanoriškas aklumas yra jums bendras kaip ir gausybei didžiųjų žmonių, blaiviai mąstančių visose likusiose srityse, tad Jūsų šlovė dėl to nepatirs menkiausios žalos. Aš žinau, kad dauguma teologų netikinčiųjų bandymams įveikti krikščionybę yra pratusi primesti palaidumo dvasią ir širdies iškrypimą. Tačiau tai apgailėtinas įpratimas, kuriuo čia, tikriausiai, nesinaudosite. Jūs pernelyg pastabus, kad nežinotumėte, jog toksai ginklas esąs labai silpnas. Jau nekalbant apie tai, kad kiekviena religija gali priekaištauti visoms kitoms, kad žydai gali sakyti krikščionims, jog šie todėl nenori priimti judaizmo, kad siekia išvengti apipjaustymo ir nori valgyti bet kokią mėsą; jau nekalbant apie tai, kad norint, jog įrodymai turėtų bent kokią jėgą, būtina, kad vienos ar kitos melagingos religijos sekėjai būtų geresni ir garbingesni, nei laukiniai ir filosofai. Ak, bet koks tai skirtumas, Dieve didis!

Dirbtinėmis religijomis aš vadinu visas tas, kurios sugalvotos žmonių, grįstos pramanais, linkusios pripažinti kitus principus, nei prigimties ir proto principai,

kitus dėsnius, nei sąžinės dėsniai. Prieš religiją kelia maištą anaip tol ne nusi-kaltėliai, plėšikai, išdavikai, žudikai, nuodytojai (pastarieji linkę būti netgi iki prietaringumo pamaldūs). Tai yra geri žmonės, mylintys dorybę ir pagarbiai įsiklausantys į savo sąžinę beigi protą, be to, esą tokie, kurie su siaubu regi save įtraukiamus į juokingas ir baisias apgales.

Baigdamas įspėju, kad nors sakau esąs nemokytas, aš noriu pasakyti vien tik tai, kad aš kaip nors tam tyčia nesu atsidėjęs mokslingiems užsiėmimams, kaip mokslininkai, kritikai ir rašytojai, kurie visą gyvenimą yra praleidę prie knygų; bet nesu ir visiškai neišmanėlis. Apmąstydamas skaičiau Šventąjį Raštą; šiek tiek išmanau istoriją; esu truputį susipažinęs su fizika; turiu šiokių tokių matematikos srities žinių, taigi aš galiu suprasti bet kokią pagrįstą prieštara-vimą, koks abstraktus jis bebūtų.

Pagaliau aš prašau tavęs neįsižeisti dėl tų stiprių posakių, kurie retkarčiais gali man išsprūsti apie Jūsų religiją. Esu laisvas, nešališkas žmogus, nepriklausantis nuo jokių politinių aplinkybių. Žodžiu, užimu barbaro vaidmenį, kurio pro-tas nėra apsvaigęs jokio stabo prietaru. Aš įsivaizduoju, garbusis Tėve, kad aš ir Jūs užaugome dykumoje, prižiūrimi nebylės motinos, neturėdami kito vadovo, nei protas ir kito mokslo, nei mūsų svarstymai ir apmąstymai. Todėl, garbusis Tėve, nėra ko bijoti skandalo. Tėvas Malebranche'as esąs nemenko proto žmo-gus. Mano darbas nėra kiek nepakenks Jūsų reputacijai, jeigu Jūs tik pagerbsite jį iškilmingu ir visų girdimu atsakymu, kuriame kiekvienas mano teiginys bus paneigtas; tai Jus labai prašyčiau padaryti.

Aplinkybės, kurios man padėjo praregėti

Pirma, kas mane įžeidė mūsų religijoje – tai Popiežiaus galybė. Nuo pačios vai-kystės, kai girdėjau skaitant laikraščiuose apie tokius įprastinius susidūrimus tarp Romos dvaro ir katalikiškų valstybių, kaskart apimdavo toks pasipiktini-mas, kad, jeigu tai būtų priklausę nuo mano galios, būčiau Popiežių nušlavęs nuo žemės paviršiaus drauge su jo raktais ir mitra. Aš negalėjau suprasti val-dančiųjų silpnumo, sutinkančių tapti vieno kunigo vergais. Panašiai buvo ir man, kai girdėjau kalbant apie dispensus, apie vedybų leidimus, atskyrimus nuo Bažnyčios, nušalinimus nuo sosto, interdiktus karalystėms ir t. t. Tačiau, kai iš arti išvydau šio dvaro, kadaisė baisaus netgi karaliams, o dabar taip teisingai niekinamo, prabangą, puikybę, iškrypimą, tuštybę, šykštumą ir intrigas, kada aš

sužinojau, kaip prekiaujama bažnytinėmis pareigybėmis, susipažinau su tarifais atleidžiant nuodėmes,¹ su tuo taip įprastu mokslu, leidžiančiu pažeisti priesaiką ir nesilaikyti duoto žodžio, kai aš, vienu žodžiu, pamačiau, kad šita tokia gerbiama šventenybė dažnai tebuvo seno kunigo, neįgalaus kūnu ir dvasia, titulas, duodančio ir atimančio liepiant godžiai meilužei arba anūkui, – mano pyktis virto nuostaba.

Inkvizicija ir tie smurtavimai, kurių ji griebiasi, siekdama nugalėti žmonių protus, neva dėl religijos, o iš tiesų siekdama atimti iš žmonių giminės bet kokią laisvę, įteigė man pačią nepalankiausią nuomonę apie kunigus ir kunigiją apskritai. Tačiau visiškas siaubas apėmė ir dingo amas, kai išvydau, jog inkvizitoriai pačias žiauriausias žudynes organizuoja kaip šventes bei iškilmingoje ir prabangioje aplinkoje gyvus sudegina nelaimingus bei nekaltus žmones, kurie iš tiesų vien apie teorinių spekuliacijų punktus nemastė taip, kaip jie.

Šie kruvini kunigai įpratę vadinti ypatingais tironais tuos, kurie turėjo nepalyginamai didesnę teisę rūstybei. Iš tiesų, šiandien nekenčiamų persekiotojų vardu vadina daugelį Romos imperatorių, kurie priešinosi krikščionybės plitimui ir kurie kartais bausdavo šio pražūtingo prietaro atstovus. Be abejonės, pirmuosius galima lengviau pateisinti, nei daugelį krikščioniškų karalių. Į jų valdas įvesta naujovė, kuri plėšė politinio kūno vienovę, kuri sėjo mokymus, gadinančius bet kokią visuomenę, suardančius bet kokią teisę: tuo tarpu kai dvasininkų ir jų žiaurumo laidininkų, krikščioniškų karalių, nepakantumas yra tiek priešingas sveikai politikai ir jų pačių interesams, kiek ir protui bei žmogiškumo kriterijams. Istorija rodo, kad tokiu greičiu, koku krikščionys atsidūrė valdžioje, jie atsižadėjo visų žmogaus meilės ir pakantos principų, kuriuos jie nuolatos skelbė pagonims imperatoriams. Pamažu jie privertė romėnus apleisti tą religiją, kurios laikydamiesi pastarieji užkariavo ir išsaugojo pasaulinę valdžią.

Ta religija, pasakysite, buvo klaidinga! Pažiūrėsime, kokia tad yra jūsiškė. Kalbant apie šiuolaikinius pagonis, tai ką jie bloga daro, išvydami iš savo šalių garbėtroškas, žiaurius, nepakančius kunigus, atkeliaujančius, kad iškreiptų tuos įstatymus ir papročius, kuriems globojant buvo gyventa taikiai, jų vieton atnešančius kitus: sėjančius neapykantą ir nedarną bei paverčiančius juos saujelės savanaudžių apgavikų vergais.

¹ Tai vadinamoji Romos kanceliarijos taksa; joje išvardyti patys šlykščiausi nusikaltimai, kartu su muitu arba taksa, nurodant kainą, kurią turi sumokėti nusikaltėliai, norintys gauti nuodėmių atleidimą (Nai-geono – Karpio pastaba).

Norėčiau iš širdies, kad būtų pranešta kinų imperatoriui, ką jis daro, pakęsdamas mūsų misionierius. Norėčiau, kad jam būtų pasakyta, kas nutiko graikų ir germanų valdovams; kaip pasielgė su vienu anglų karaliumi ir Tulūzos grafu: kokia buvo Amerikos karalių dalia; trokščiau, kad jam leistų suprasti, jog niekas jo negina nuo panašaus likimo. Būtent pastarojo jis užtikrintai gali tikėtis, kai didesnė jo pavaldinių dalis bus užkrėsta papizmu, manančiu, jog viskas priklauso teisuoliams; ir kadangi tik popiežininkai yra teisuoliai, tai reiškia, jog viskas jiems priklauso pagal geriausią teisę ir kad jie gali užvaldyti svetimą labą, kaip apie tai rašė ir manė jų daktarai. Aš norėčiau, kad jį pamokytų, jog [jo valdoso] atsiras dvidešimt tūkstančių nepriklausomų respublikų, sudarytų iš žmonių, kurių turtas ir valia nepriklausys nuo jo valdžios, su kuriais jai teks skaitytis labiau, nei jie skaitysis su juo, kurie garsiai šauks, jog jie turi teisę atimti jam valdžią ir gyvenimą, jeigu jis nepripažins jų pažiūrų į visas tąsias nesąmones, kurias jie panorės įpiršti žmonių galvoms. Norėčiau, kad jam papasakotų, jog šie stebėtini žmonės paskelbs visas visuomenines pareigas jiems negaliojančiomis, užgrobs geriausius karalystės turtus, o liaudžiai primes tiek mokesčių, kiek tik pajėgs, suvertę jai visą valstybės išlaikymą bei karo pavojus ir darbus, nors patys šie šventi asmenys tai tedarys, kad tik išplėstų savo valdžią ir savo nelygstamas teises bei privilegijas, intriguos dvaruose arba suvedžios žmonas bei dukteris nelaimingų gyventojų, kuriems teks šias ginti rizikuojant gyvybe. Aš norėčiau, kad jam paaiškintų, kad kasmet milijonai jo pavaldinių išeis kelionėn į Romą įgyti bulių vyskupijoms ir abatijoms, santuokų dispensų, indulgencijų ir t. t. Pagaliau jeigu Popiežius dėl keršto ar kitos priežasties paskelbs jį Dievo priešų, taigi, netekusiu karūnos, o jo pavaldinius laisvus nuo amžinos jam priesaikos, tai jis atsidurs toje pačioje apgailėtinoje būklėje, kurioje buvo Liudvikas Gerasis, Henrikas IV ir kiti. Reikėtų taip pat įspėti jo pavaldinius: nespės šie netaikūs ir maištingi kunigai – riaušininkai, nesiliaujantys kartoti, jog jų nevaldo joks pelno troškulys – dar nespės juos gerai apsvaiginti vienuoliškomis pasakomis, kai jau prievarta reikalaus sau dešimtosios dalies jų darbų ir pastangų. Nesutuoks jų kitaip, kaip už pinigus, laidos pasimirusius tik už didelį prievartinį mokesť, uždraus jiems dalykus esmingiausius ir natūraliausius, kad galėtų pardavinėti jiems leidimus vedyboms – vienu žodžiu, atims jų žmonas ir dukras bei jas žudys, patys dėl to nesitikėdami sulaukti jokio teisingumo. Bet šie misionieriai, šie klaidos ir prietaringumo apaštalai pernelyg apsuokrūs, kad, norėdami išlikti saugūs, pamokslautų šias tiesas. Jie dėsis nuolankiais, nesavanaudiškais ir paklus-

niais, laukdami valandos pasirodyti tokiais, kokiais yra iš tiesų – tai yra pačiais žiauriausiais, pačiais sukčiausiais, pačiais geidulingiausiais ir ambicingiausiais iš visų žmonių.

Mane net apstulbino visuotinė dvasininkijos prabanga, aiškiai įrodanti, kad visos taip garbinamos paslaptys – ne kas kita, kaip tinklai gaudyti turtams ir titulams. Jie yra tokie begėdiški – tardavau sau – skelbti neturtą, kai patys ryja turtuose! Skelbti nuolankumą, kai jie patys dėl savo ambicijų trypia kojomis visa, kas yra didaus tarp žmonių? [Skelbti] nesavanaudiškumą, kai jų godumas nežino ribų! Pamokslauti apie taupumą, sėdint už nukrautų prabangiausių stalų... Jų paprastumas juos įkurdina puošniuose rūmuose. Nereikia didelio įžvalgumo, norint regėti, kad šio sukirpimo kunigai tėra sukčiai, kurie nė kiek netiki tuo, ko moko ir slapčia šaiposi iš lengvatikystės tų, kurie jiems pavaldūs.

Toliau, aš atkreipiau dėmesį į tas begalines ir nesuskaičiuojamas apeigas, daugeliu atvejų perimtas iš pagonių, į pastangas užgrobti vaikų protus anksčiau, nei jie sugebės savarankiškai susigaudyti jiems primetamoje tikyboje; į visus tuos niekingus padavimus ir pajuokos vertus stebuklus, absurdiškas prielaidas, grubias netiesas, kurios, viso to nepaisant, patvirtinamos Bažnyčios, viešai paskelbiamos, apie jas pamokslaujama, spausdinama, jos vaizduojamos bažnyčiose; pagaliau – į relikvijų garbinimą, kurios – aš tai mačiau – yra ne kas kita, kaip supuvę kaulai. Aš, pavyzdžiui, klausiu, iš kur tikrumas, kad šie puvėsiai, išgauti iš požeminių kapų, tų neišsenkamų Romos sandėlių, yra kankinių kūnai? Jeigu šiuo atveju yra tam tikra tikimybė, ar ji atsveria riziką tapti stabmeldžiu, – apsirikimo atveju? Kam reikalinga atsiduoti tikėjimui kanonizacija, kuri neturi kitokio, vien tik žmogišką pagrindimą ir kuri mums gresia stabmeldyste, kad garbinsime pagonius ar piktadarius? Jeigu ir galima patikėti parodymais žmonių tamsių, savanaudžių, turinčių išankstinius įsitikinimus, tai ką mes žinome apie tų tariamų šventųjų savybes? Liudininkai gali paliudyti tik apie juslinius faktus: o ar žinoma, kad buvo jie krikštyti? Gali būti, juos krikštijęs kunigas buvo panašus į poną Louis'ą Gofredi¹, kuris krikštijo velnio vardan? Gali būti, kad jie buvo žydai ir musulmonai, kaip tie, kuriuos žinojau Ispanijoje? Pagaliau pats šventas Paulius sako, kad nežino, nusipelno jis meilės ar neapykantos; nepaisant to, kad

¹ Louis Gofridy arba Gofredi Acoules – vikaras prie Marselio, sudegintas Provanso parlamento sprendimu 1611 m. už atgailaujančių nusidėjėlių vedimą į raganystę ir panašias nuodėmes.

jis nejaučia kaltės, jis nėra išteisintas. Tačiau ar Popiežius pažinojo nuopelnus ir Jeano Capistrano¹ būdą, kai šventas Paulius nepažinojo net savųjų?

Prisipažinkite, garbusis Tėve, kad pakėlimas į šventuosius yra ne kas kita, kaip būdas didingai pasirodyti ir grynais dūmais apmokėti realias paslaugas, pasisavinant tikrąją garbę, kuri Pačiam Dievui priklauso.

Ar galima sugalvoti ką nors gražesnio ir pigesnio, kaip leisti statyti bažnyčias ir altorius tariamiesiems šventiesiems, priskirti jiems lietu ir giedrą, audras bei palankius vėjus, miestų ir ištisų karalysčių apsaugą? Šventas Liudvikas pavertė griuvėsiais visą Prancūziją ir buvo milijono žmonių žūties priežastimi. Jis pats pateko į vergiją ir pagaliau numirė nuo maro. Jeigu jį būtų lydėjusi sėkmė, Popiežius būtų turėjęs du, tris milijonus į metus daugiau pelno ir jo valdžia būtų nemaldomai stiprėjusi. Kaip pataisyti reikalus? Pakanka brūkštelti plunksna: jį įtraukia į šventųjų sąrašą ir jam sukuria lengendą. Panašu, taip pasielgs ir su karaliumi Jokūbu², kuris sulaužė visas savo priesaikas ir pažadus, atmetė pagrindinius karalystės įstatymus ir visiškai sunaikino savo giminę.

Nukrautas vyskupo stalas, apkirpusio mane jaunystėje³, labai įžeidė mane, kai lyginau su mano tėvo stalu. Aš supratau, kad nesunku skirti pasninkus, kai jų laikaisi štai tokiu būdu, o taip pat švenčių dienas, kai visas tavo amatas tesąs nieko neveikti.

Vienos Švenčiausiosios Panelės, prie kurios mane nuvedė motina, atlikdama kažkokį įžadą, atvaizdas nuo pačios vaikystės man sukėlė pasipiktinimą dėl jo stabmeldiškumo. Jau pakeliui aš svajoju, kad išvysiu Dievo Motiną ore, kaip ją vaizduoja paveikslėliuose; tačiau kai pamačiau apgailėtiną figūrą iš juodo akmens, kuriai su lazda iš atokiau kabino rožinius, aš nusileidau iš dangaus į žemę: niekas niekada man tada neatrodė juokingiau. Man dar nebuvo septynerių, bet nepaisant to, visos pakylėtos idėjos, kurias man diegė apie Švenčiausiąją Mergele, išsisklaidė kaip koks sapnas. Nelaikiau akmens kuo kitu, kaip akmeniui ir puikiai mačiau, kad šitas taip gerbiamas beigi šlovinamas akmuo, pripildytas įvairiausių malonių, yra reikalingas strypo, kad stovėtų ir geležinio narvelio dėl

¹ Jonas iš Kapistrano (1386–1456) – šventasis, pranciškonų vienuolis, kovojęs prieš Otomanų imperiją prie Belgrado. Teisininkų ir karo kapralų globėjas (*vertėjo past.*).

² Naigeono veikale pastaba (Karpio vertime jos nėra): *Aš kalbu apie Jokūbą II, anglų karalių. Žengdamas į sostą jis prižadėjo anglams būti pakančiu tikėjimo klausimais: kai bandė sulaužyti savo žodį, jie teisėtai jį išvijo. Jis mirė Saint-Germain-en-Laye, pilnas šventojo šlovę. Kalba, kad jis prieš mirtį įstojo į jėzuitų ordiną.*

³ Užumina, kad jaunystėje autorius atiduotas į vienuolyną, „apkirptas“.

jo saugumo. Kodėl – klausiau aš savęs – sukarti tokį ilgą kelią, taip vargintis ir patirti tokias dideles išlaidas? Argi mūsų namuose nėra tūkstančio panašių balvonėlių? Pagaliau, vidury šventyklos pastatyta dėžė su įpjova neturtingų kvailių aukoms sukėlė visai blogą nuomonę apie stabo tarnautojus.

Kai man sukako dvylika metų, aš pradėjau pastebėti, kokie nevykę mūsų pamokslininkų svarstymai, įtikinę mane viena – kad juos įkvepia garbėtroška. Vienas katechetas, norėdamas įrodyti, kad bet kurioje sulaužytos ostijos dalelėje yra visas Jėzaus Kristaus kūnas, sakė, kad mes save matome visą kiekviename sudaužyto veidrodžio gabalėlyje. Tūkstantis kitų kvailysčių, panašių į šią, pripildė mano protą abejonių ir įtarimų.

Tačiau kai filosofijoje mano pažiūroms priešpriešino „substancines formas“ ir „absoliučias akcidenčijas“¹, Bažnyčios susirinkimus, popiežių nuosprendžius ir altoriaus paslaptis, abejonės galutinai užvaldė mane ir aš pradėjau aiškintis, kas esanti toji religija ir kuo paremti josios dieviškumo įrodymai.

Hugenotų persekiojimai, prie kurių, o mano nelaimė! – prisidėjau savo paslaugomis, kadangi tuomet dar buvau tarnyboje, sutvirtino mano sprendimą. Ak! Garbusis tėve, kokių žiaurysčių ir didvyriškumo aš tik nemačiau! Aš su siaubu prisimenu, kai mes podagros iškankintą senuką ištempėme iš lovos, kurioje jis vos tepakėlė antklodės svorį, ir privertėme jį šokti vidury turgaus aikštės, o jo gailios dejonės ir dviejų jo dukterų, šliaužiojančių mums po kojomis, ašaros negalėjo suminkštinti mūsų barbarybės... Siaubingas prisiminimas! Plunksna krenta man iš rankų, o akys atsisako ją vedžioti. O ar ne vyskupai ir klebonai kurstė mus pasiryžti šioms šlykštybėms; garsiai pamokslavo, kad Dievas naudojasi visomis priemonėmis, kad sugrąžintų pas save išklydusius iš tikėjimo, kai jiems kas nors papasakodavo apie panašias žiaurības.

Visa tai privertė mane perskaityti Naująjį Testamentą, kai kuriuos Bažnyčios Tėvų, teologų ir krikščionių filosofų raštus. Šie skaitymai tik pagilino mano abejones. Mačiau, kad pastangos tokių aukštų protų buvo suvedamos į nepagrįstus tvirtinimus, į tuščią gražbylstę, į svarstymus, kuriuose daugiau gudravimų, nei nuoseklumo, į klaidingus principus, drąsiai pristatomus kaip neginčijama tiesa – vienu žodžiu, į klaidingų samprotavimų, nepajėgiančių sudaryti įrodymo ir galinčių paveikti nebent vaikus ir kvailas moteriškes, virtinę. Todėl aš padariau išvadą, kad apie krikščionybę negalima pasakyti nieko nei svara, nei gero. Iš

¹ Vertime: „*Forma istotne*“ ir „*przypadłości samotne albo absolutne*“.

tiesų niekas taip neįtikina manęs dėl šios religijos klaidingumo, kaip knygų, parašytų siekiant ją paaiškinti arba apginti, skaitymas.

Nežinau, ar klystu, bet man atrodo, kad visada randu kažkokį vylių šiose knygose. Visi autoriai čia taip stengiasi dėl Dievo egzistavimo, kuriuo iš tiesų mažai žmonių abejoja. Kaip supratau, jog tai daroma vienam tikslui, idant Dievo neigėjų arba ateistų¹ vardu būtų apšaukti žmonės, kurie labiau nei jie yra įsitikinę Dievo buvimu, kurie teisingesniais ir geresniais žodžiais apie jį kalba ir geriau jam nusilenkia, kadangi tai daro iš širdies gelmių ir be jokio savanaudiškumo. Vietoj to visi susikurtųjų tikybų apaštalai suteikia jo vardui kažin kokios arendos pavidalą, tikėjimo laikosi dėl savo pelnų, didesnių privilegijų arba dėl vilties, kad pastarosioms dar ateis laikas².

Beje, kas ne mažiau piktina protą – įvairių rūšių persekiojimai, kuriems pagal kunigų mokymus valdovai pasmerkia visus, turinčius drąsos ieškoti ir skelbti žmonėms tiesą, beigi pastangos, kuriomis naikinamos jų knygos, baudžiami jų autoriai, siekiant prievarta juos nutildyti; uolumas, vedantis lig pačių žiauriausių priemonių netgi prieš tokius žmones, kurių nepaprasti protai pakylėja į atradimus, dažnai neturinčius jokio ryšio su tąja baisia religija; kai tuo pat metu puikiai ir dosniai apdovanojami fanatikai, tamsuoliai, hipokritai arba apgavikai dėl akivaizdžių tiesos iškraipymų ir neginčijamų kvailysčių, nuodijančių žmonių tautą.

Tiesai nereikia tokios niekšingos politikos; vien tik melas turi griebtis jį palaikančių gudrybių, begėdiškumo ir nesąžiningumo; tik jis žiaurumu išsilaiko. Štai iš kur gimsta vieši tiesos skelbimo draudimai ir ta tironija, įprasta kolegijose ir akademijose, kuriose mokytojai įpareigojami prisiekti, kad jie neskleis kito mokymo, o tik tą, kurį jie laiko klaidingu ir kvailu.

Ką bepasakyti apie manierą naudotis labiausiai apgailėtina argumentacija, jeigu tik ji paranki, ir atmesti tvirčiausius dėsnius, iškreipti labiausiai aiškias vietas rašto, paskelbto šventu, pačius nedviprasmiškiausius įrodymus, jeigu tik jie neremia to, kas reikalinga; ką pasakyti apie manierą paraidžiui aiškinti tai, kas jiems tinka ir naudinga, o perkeltine prasme aiškinti tai, kas jiems keblu. Ar gali būti kas nors aiškesnio, nei žodžiai: „*Veltui jūs gavote, veltui ir atiduokite*; neturė-

¹ *Bogoprzeczy czyli ateusza.*

² Ši pastraipa negalėjo įtikti sovietinio periodo marksistiniams filosofijos istorikams, iškėlusiems Nai-geoną kaip „bekompromisinį ateistą“. Jos nėra rusiškoje veikalo publikacijoje: *Жак Нейсон. Солдат-безбожник.* Москва: Материалист, 1925.

kite su savimi aukso, sidabro, nei kapšo!“. Ar yra kas nors aiškesnio, už ketinimus šiuos žodžius pasakiusiojo? Nieko už tai nėra protingesnio, nieko teisingesnio; nepaisant to, argi nesityčioja iš šių žodžių? Nieko neparduodami viską duoda tik už pinigus; nieko bažnyčioje be pinigų nevyksta. Po daugybės tokių ir panašių dalykų mano protas regėjo ne mažiau nemalonių reišinių.

Būtent: niekingi ir tamsūs kunigai tebėra lygiai ydingi, kaip prieš savuosius šventimus, taip ir po jų, nors norėtų, kad tieji jiems suteiktų dievišką veikimo pavidalą. Kur pasireiškia tas būdas, kur ši esybė, neva suteikta sielai? Niekados nemačiau juslėmis apčiuopiamų jo padarinių, išskyrus šlykštų godumą, beribį ištižimą, nepakeliamą puikybę arba veidmainingą nuolankumą, slepiantį įžūlią savimaną.

Antra, Romos katalikų bažnyčiose įprastas šventųjų gausinimas, juos paskelbiant Dievo užtarėjais, tarsi ta aukščiausioji Esysbė galėtų būti paveikiama prašymais ir maldomis, kaip tai daro besidedantys jo favoritais ar meilužėmis. Akivaizdu, kad jie nenori viską žinančio, visur esančio Dievo, nenori Dievo, veikiančio pagal išmintingumo ir teisingumo dėsnius. Toks Dievas nusipelno giliausio garbinimo, tačiau jis nenaudingas ambicijai ir goduliui: geras toks, kuris reikalingas prašytojų. Dėl to atsiranda visi įžadai, savos rūšies pirkimai – pardavimai, visi tie tokie kvaili, o tiksliau įžūlūs siūlymai Dievui, kurių nedrįstų patikėti didiko liokajui, turinčiam bent kiek garbės jausmo: jeigu tu mane išlaisvinsi iš kalėjimo, aš duosiu tau kapšėlį aukso; jeigu tu man leisi laimėti mūšį, aš tau paaukosiu pirmą, kurį sutiksiu grįždamas, nors tai ir būtų mano dukra; aš pastatysiu tau brangų pastatą, kuriame maitinsiu tavo kunigus ir t. t. Vienu žodžiu, reikalingas jiems Dievas, kuriuo būtų galima visuomenę priversti dirbti, jos amatininkams nieko nemokant.

Trečia, apgavikiškas siekis priversti į pačius paprasčiausius įvykius žvelgti kaip į bausmes ir atpildus, vos tik tai gali sustiprinti klaidas ir paskatinti prietarus. Taip, pavyzdžiui, elgėsi šv. Bernardas, grįždamas iš Jeruzalės karo <...>.

Ketvirta, krikščionių tikybos gynėjų begėdystė, skelbiančių stebuklais visas gyvenimo gėrybes, tenkančias nusikaltėlių daliai, jeigu tik šie draugavo su dvasininkais, bei visas nelaimes, krentančias ant pačių garbingiausių žmonių, jeigu tik šie prieštaravo įžūlių šventikų piktadarystėms.

[toliau vardinami punktai: smerkiami Bažnyčios susirinkimai, kurių nutarimai paskelbiami esant Šventosios dvasios žodžiu ir kurie prieštarauja vieni kitiems;

„sakramentai, apie kurių būtinybę tiek daug kalbama, tačiau kurie neturi ir negali turėti jokios reikšmės“; „šventikų uolumas priverčiant laikytis jų juokingų įstatymų, tuo tarpu kai jie patys tyčiojasi iš savo proto ir Dievo įstatymų“ etc].

Nelaimingas, kuris valgė mėsos per pasninką arba be specialaus leidimo vedė savo giminaitę – ji pateks į jų dėmesį ir, geriausiu atveju, turės rimtų civilinių padarinių; tačiau jei tas pats žmogus nesirūpins savo šeima, žiauriai elgsis su žmona, leis žūti vaikui jį blogai maitindamas ir auklėdamas – tam Bažnyčia nepasakys nė žodžio.

Pagaliau, labiau brandžiame amžiuje skaitydamas daugelį veikalų, apimančių istorinius tyrinėjimus ir kritines pastabas, lygiai įdomių, kaip ir pamokančių, sau atskleidžiau, kad pirmaisiais krikščionybės amžiais daugybė knygų buvo sunaikinta arba jos suklastotos, ir kad tos, kurios pasiekė mūsų laikus, neišvengė savanaudiško kunigų ir uolių vienuolių prietaringumo, daugelyje vietų yra ir pakeistos, ir pataisytos – vienu žodžiu, jose būtų mažiau šventeiškių apgaulių, prietemptų alegorijų ir pasakojimų. Ir štai aš pradėjau tyrinėti krikščionybę ne kaip istorikas, ne kaip kritikas, bet kaip filosofas ir kaip žmogus, kuris nuoširdžiai nori rasti tiesą sąžiningu protu: tiesos ieškojau pačiame jos šaltinyje ir sveikos logikos pagrinduose, o ne tuose supainiotuose ir nepatikimuose nuotykiuose, kuriuos prietaringumas ir apgaulė piešia tomis pačiomis formomis ir spalvomis, kaip ir tiesą. Ne tose tariamai šventose knygose, kuriose „už“ ir „prieš“, „taip“ ir „ne“ galima rasti greta ir kurios blaivo žmogaus akyse atrodo ne kuo kituo, kaip rinkiniu kvailių ir dažnai žiaurių sakmių, bet vėlgi lydimu šviesaus proto bei aiškiai ir nedviprasmiškai bylojančių paprasčiausiam žmogui¹.

Kelionės, kuriose teko susipažinti su įvairiomis šalimis, nemažai prisidėjo prie praregėjimo. Išvydau didžias tautas, besitvarkančias išmintingai, ir net turinčias geresnius, nei mes, papročius, tuo pat metu tikinčias tūkstančiais nesąmonių, iš kurių mes juokiamės; savo ruožtu, tos tautos mūsų dogmas ir ceremonijas vertina lygiai taip, kaip mes jų. Gerai apmąstęs, priėjau išvadą, kad mes šiuo požiūriu jiems atrodome juokingi ir žiopiai, taip pat kaip ir mes jiems prikišame tą pačią ydą. Iš tiesų, ar labiau beprotiška tikėtis visokio gėrio garbinat stabą su dešimtimi veidų ir šimtu rankų, nei iš kokios nors brangios skulptūros, spindinčios brangakmeniais? Nerti į upę išlaisvinant saulę nuo užtemimo, nei vandens lašais

¹ Šioje vietoje baigiasi vienas iš keturių, labiau įskaitomų „Tikėjimo sunkumų“ nuorašų (I. 122).

šlakstyti orą siekiant išvengti audros griaustinio ir panašiai? Pačioje aršiausioje pagonybėje nėra tokio nevykusio pramano, kuriam neatsirastų paralelių mūsų religijoje. Duokite man, garbusis Tėve, pagoniškų klaidų ir beprotybių sąrašą; lažinuosi, kiekvienai jų rasiu tokią pačią pas mus ir dar pridėsiu; kiekvienos jų atžvilgiu aš imuosi sugretinti krikščionišką. Mes turime dargi nepalyginamai labiau piktinančių ir pavojingų dalykų, kaip antai skaistykla, persimainymas [*przeistoczenie*], išankstinė lemtis, išpažintis ir daugybė į juos panašių absurdu, kurių išvardijimas būtų per ilgas.

Puikus būdas nutraukti daugelį ginčų būtų juos suvesti į faktus, parodyti jų santykį su realybe. <...>. Pavyzdžiui, aš tvirtinu, kad Jupiteris išrodo geriau už krikščionių Dievą; tu, be jokios abejonės, su tuo nesutiksi ir mes ginčysimės be galo. Tačiau aš jūsų paklausiu, garbusis Tėve, kurioje iš dviejų karalysčių jūs norėtumėte gyventi – toje, kurioje karalius yra girtuoklis ir palaidūnas, suvedžiojantis vieną moterį po kitos, ar kitoje, kurioje vienvaldis skaistus ir blaivus, tačiau dėl visiškos paikystės beveik visus savo pavaldinius degina gyvus, nekreipdamas dėmesio į jų nuopelnus bei jų ydas ar dorybes... Jeigu neižvelgiate slaptos išvados, būtinai pasisakysite už pirmojo valstybę – ir štai, klausimas jau išspręstas, nes pirmasis valdovas – tai Jupiteris, o antrasis – krikščionių Dievas. Pripažinkite, kad pagonybę buvo lengviau pakęsti, nei krikščionybę, kuri galėjo triumfuoti tik užvaldžiusi žmones iš pasalų, perdėdama visa, kas buvo bloga pagonybėje ir slėpdama savo pačios ydas.

Ar tau neatrodo, kad mes iš visų pusių esame apsupti prieštarų vaizdinių bei liudijimų? Viena vertus, mums liepia mylėti Dievą, kita vertus, vaizduoja jį nepakenčiamu tironu. Mums sako, kad žmonija – tai rūšis, pasmerkta baisioms ir amžinoms kančioms, nuo kurių Dievas savo absoliučia valia išlaisvins tik nedidelę saujelę išrinktųjų. Kaip galiu aš mylėti tokį kaprizingai žiaurų poną? Kurio dera tūkstantį kartų labiau bijoti, nei viltis jo malonės? Iš tiesų, ar gali išrinktųjų skaičius prilygti pasmerktųjų? Jau nekalbant apie tai, kad nėra jokios trukmės ir intensyvumo atitikmens tarp malonių, kurias mums žada, ir kančių, kuriomis grasina. Palaimintoji amžinybė negali būti sugretinta su nelaiminga amžinybe. Daugiau kentėjimo dešimtyje kančios laiptų, nei gėrio dešimtyje mėgavimosi pakopų. Tu pats, greičiausiai, sutiktum būti veikiau sunaikintas, nei traukti burtą pragaro arba rojus lemčiai, jeigu būtų tik vienas vienintelis geras bilietas šimtui tūkstančių blogų?

Kalba, kad krikštas paverčia mus naujais žmonėmis ir Dievo karalystės dalyviais, kadangi Dievas tampa mūsų Tėvu. Kaip tai suderinti su išankstiniu nuosprendžiu? Krikštijimas beprasmis ir išrinktiesiems, ir pasmerktiesiems, kadangi pirmieji ir be jo pateks į dangiškąją karalystę, o antrieji vis tiek bus nuo jos nušalinti.

Tvirtina, kad Jėzus Kristus, vienu metu yra ir Dievas, ir žmogus, tai yra viena asmenybė, tačiau tuo pat metu skelbia priešingą mokymą, ją suskaido, kai tai yra naudinga: antai šis tariamas Dievas kai kuriose Naujojo Testamento vietose prisipažįsta nežinąs daugelio dalykų. Tai aiškina tuo, kad tais atvejais jis kalba kaip žmogus. Vadinasi, Dievas ir žmogus nėra viena ir ta pati asmenybė; žodis „asmenybė“ reiškia nedalinamumą. Petras yra asmenybė, kadangi Petras negali būti padalintas per pusę. Petras ir Jonas yra dvi asmenybės, taip, kad juos galima mintimis atskirti ir iš tiesų realybėje jie atskiri. Petras gali būti nemokša, o Jonas – prakutęs, tačiau Petras negali tuo pačiu metu būti ir nemokša, ir prakutęs. Kada Kristus sakė, kad jis nežino Paskutiniojo teismo dienos, kurią jis išpranašavo, tai ar čia buvo dvi asmenybės, ar jis pamelavo? Ta pati asmenybė negali atsakyti „taip“ ir „ne“ į vieną ir tą patį klausimą savo dėl asmenybės charakterio įvairovės. <...>. Pažinojau vieną laivo kapitoną, kuris tuo metu buvo ir karaliaus sekretoriumi; kai jį kas nors klausdavo, ar nėra jis keliavęs jūromis, galėdavo atsakyti, kad „ne“ – pasinaudodamas klastingu jėzuitų triuku – kad jis niekada jūromis neplaukiojęs kaip karaliaus sekretorius...

Iš mūsų reikalauja aklo tikėjimo, o tuo pačiu metu liepia saugotis netikrų pranašų, suvedžiojimų ir pan. Šventasis Petras sako, pirmiausia reikia susigundyti, kad reikia visa pasverti, viską ištirti – *omnia autem probate, quod bonum est tenete*¹. Ko mums laikytis, kur mesti inkarą tarp šitaip takaus smėlio? Nesvarbu, ką pasirinksim: papizmą, kalvinizmą ar liuteronybę ir t. t. Jeigu tyrinėju ir pasveriu, aš seku savo sprendimu. Aš pats sau teisėjas ir tais jau nepatikėsiu, kurie man begėdiškai kalbės: tikėk manimi akiai, be jokių išlygų ir svarstymų.

Dar mums kala galvosna, jog turime mylėti artimą kaip save patį. Kita vertus, mums be paliovos tvirtina, jog nieko nėra gražesnio ir esmingesnio, kaip savęs paties neapykanta. Tai reiškia, kad reikia nekęsti ir artimo? Tiesą sakant, aš niekada nebaigčiau, jeigu toliau vieną po kitos nagrinėčiau visas šias nesąmones.

¹ Visą išmėginkite ir seekite to, kas yra gėris.

Visa tai, be abejonės, nusipelno griežto ir nešališko tyrinėjimo. Jungas, kurį mes velkame, yra per sunkus, kad nesistengtume, jeigu tai įmanoma, jo nusiimti. Tai daugiau nei pažeminimas ir beprotybė leisti tapti apgautai aukai daugybės fanatikų ir apgavikų, nuo kurių tironijos būtų galima išsivaduoti.

Numanau, kad turi man atsakymą, jog visada reikia rinktis labiausiai saugų kelią ir kad dėl menkos naudos rizikuoju prarasti daug, nes netgi ir tuo atveju, jei kunigai mane apgaudinėja [dėl skaistyklos], klausimas būtų tik apie nedidelį kančių metų skaičių, kada aš, jiems esant teisiems, užsitraukiu amžinas kančias. Nėra nieko klaidingesnio ir kvailam žmogui labiau įspūdi darančio už šį įrodymą, vis dėlto, gaila, jog jis nieko ir neįrodo. Juk jis turi vienodą galią ir muftijaus, ir popiežiaus lūpose, rabino ir šamano, klebono ir protestantų pastoriaus. Tai reiškia, kad turkas turi likti turku, žydas – žydu, stabmeldys – stabmeldžiu, protestantas – protestantu. Žydai įsitikinę, kad nėra kito Dievo kaip Abraomo sūnų Dievas; turkai sako, jog vien Mahometas turi raktus į Rojų; protestantai tikina, kad katalikai yra stabmeldžiai; Indijos pagony, turintys istoriją ir raštiją daug senesnę, nei visų išvardytų sektų, nieko nelaukę griebiasi pasmerkti žydus, turkus ir krikščionis, kad šieji piktžodžiauja prieš jų dievus. Tuo būdu krikščionis niekaip nelabiau rizikuoja atsisakydamas krikščionybės nei žydas, turkas ar brahminas, atsisakydami judaizmo, musulmonybės arba Brahmos religijos. Pavojus vienodas kiekvienu atveju, tiksliau kalbant, jis negresia niekam. <...>

Kalbant apie mane, tai aš žinau, ką man rinktis ir drąsiai prisipažįstu, kad laikau laimingiausiomis akimirkomis savo gyvenime tas, kuriomis man pamažu atsivėrė akys, nekalbant jau apie ramybės ir dvasinės laisvės jausmą, kurį jaučiu nuo tada, kai nusimečiau religinių vaizdinių jungą. Aš labiau ištikimas savo pareigoms, jąsias vykda su didesniu pasitenkinimu ir uolumu nuo tada, kai pažinau jų tikrąjį šaltinį; nuo to meto, kai radau tikrąjį moralinės pareigos pagrindą, vienu žodžiu, kai aš tapau visai kitu žmogumi, visai kitu tėvu, visai kitu sūnumi, visai kitu sutuoktiniu, visai kitu viršininku, visai kitu pavaldiniu: aš lygiai taip galėčiau tapti visai kitu kareiviu arba kapitonu. Bet kokiame mano elgesyje aš prisiderinu prie prigimties, proto ir sąžinės įsakymų, kurie moko mane tikrojo teisingumo, o juk anksčiau aš klausiau tik religijos, varginusios mane tuščiais, neteisingais, neįvykdomais ir netgi kenksmingais nurodymais. Aš daugiau nelaužau galvos dėl nevykusių apeigų prasmės, kurių paisymas daugeliui pakeičia garbingumą ir visuomenines dorybes; aš daugiau neleidžiu sau atlikinėti šių

menkų neteisybų, kurias taip dažnai verčia daryti gyvenimas ir kurios kartais sukelia didelių nelaimių.

Pagaliau nuo to laiko, kai nustojau bijoti mirties net neatlikęs išpažinties, mirtis paslėpė savo geluonį ir aš laikiu jos atėjimo su iš tiesų stoiska ramybe; tai – apšviestas abejingumas, įgytas apmąstymų keliu, kuris man leidžia įvertinti gyvenimą ne brangiau, nei jis kainuoja ir ramiai laukti pabaigos, nesišaukiant ir nesibijant jos.

Štai kur aš atėjau, garbusis Tėve, mokymosi ir mąstymo keliu. Siekdamas pažinti, ar netapau iliuzijos auka, aš svarstau šitaip: ar reikia išpažinti religiją, ar to visiškai nereikia? Jūs neužtruksite atsakyti, kad, žinoma, reikia. Kad išpažintum religiją, reikia būti ištikimam tai, kurios apsuptyje gimei, kokia ji bebūtų, arba jas visas laikyti lygiavertėmis ir priimti tą, kuri labiau artima; arba reikia jas visas ištyrinėti ir išsirinkti geriausią; o jeigu toksai kelias parodys jų visų melagingumą, reikia sukurti sau asmeninę.

Jūs, garbusis Tėve, nepritarsite nei pirmam, nei antram iš pateiktų siūlymų: vadinasi, reikia ištyrinėti visas egzistuojančias religijas. Tačiau jeigu, jas apsvačius, jos visos pasirodys melagingos ir pražūtingos, tuomet būtina susikurti nuo savą, pagrįstą protu, t. y., nušviestą šviesos, kurią prigimtis davė visiems žmonėms kaip vadovą ir kuri visada ir visur atskleidžia mums kelią, dažnai netgi prieš mūsų pačių ir mūsų kenksmingų polinkių valią. Ar taip yra iš tiesų, parodys tolimesni svarstymai. <...>¹

Išnagrinėti kiekvieną religiją po vieną mes negalime, kadangi mums nežinomi net visų tautų vardai, pagaliau, kad atliktume tokią užduotį, mums neužtektų gyventi penkis šimtus metų ir užsiimti vien tik tuo. Tad pasitenkinsime bendrąja analize, vis dėlto palikdami sau laisvę pasigilinti į vienas ar kitas smulkmenas, jeigu įžvelgsime, kad tai reikalinga siekiant numatyto tikslo.

Jeigu surinktume visus įrodymus, kurie grindžia bet kurią religiją, jau dabar galima pastebėti, jog jie visi klaidingi ir juokingi ir kad labiausiai absurdiški iš jų yra dviprasmiški, melagingi bei gali būti vienodai sėkmingai panaudojami visų religijų. Tai reiškia, kad tokie įrodymai yra bejėgiai paremti kurią jų, ir kad sveikai mąstančiam žmogui jie nieko nesako. Gali būti, priekaištausi, Garbusis tėve, kad negalima būti teisėju savo paties byloje; aš sutinku, kad tai yra teisinga tuo atveju, kai ginčiji su žmogumi, kuris kartu su mumis suinteresuotas

¹ Pradedamas antrasis skyrius: „Bendroji religijos analizė“.

nuosprendžiu, tačiau pretenduoja būti teisėju kaip ir bet kuris kitas. Tačiau ši tiesa netaikoma, kai kalbama apie kokią nors tikybą. Kadangi ne tik kiekvienas žmogus turi teisę nagrinėti religiją, kurioje gimė, bei gali būti nepamainomu jos pagrindų teisėju, bet netgi ir privalo tai daryti, kadangi čia kalbama vien tik apie jo privačius, asmeninius, o ne apie svetimus reikalus, ir būtų visiškai rizikinga dėl šio reikalo kreiptis pašalinės pagalbos į nežinia kokį autoritetą.

Jeigu pasakysite, kad čia tikėjimo tarnų ir šiaip žmonių nuomonės nesutampa – jūs būsite teisus, kadangi tau interesas, garbėtroška ir siekis religijos pretekstu parodyti valdžią protui, kurios prigimtis nedavė nė vienam žmogui jo artimo atžvilgiu, yra tie stimulai, dėl kurių buvo išrastos visos religijos. Tie patys stimulai verčia kunigus ir ponus pačių neteisingiausių, bjauriausių ir barbariškų priemonių pagalba įskiepyti žmonėms į galvas tuos prietarus ir visais būdais ginti savo valdžią. Tuo būdu interesų nesutapimai veikiau patvirtina, nei šalina kiekvieno žmogaus teisę tyrinėti savo religiją ir ginčytis su ja prieš nieką kitą, kaip vien tik prieš savo proto tribunolą¹.

Toliau dvidešimtyje skyrių formuluojama ir plačiai grindžiama bei iliustruojama aštuoniolika tiesų:

Šios tiesos: 1) kiekvienas žmogus yra laisvas spręsti religijos klausimus; religija yra kiekvieno asmeninis reikalas;

2) būtina kritiškai tyrinėti savo religiją ir savarankiškai ją įvertinti;

3) reikia saugoti nešališkumą kritiškai tiriant bet kokius religijos klausimus;

4) žmogaus protas gali atskleisti tiesą ir kiekvienas žmogus privalo juo pasinaudoti narpliodamas religijos problemas;

5) menkinti proto reikšmę ir jį laikyti nepatikimu vadovu religijos reikaluose, vadinasi, įžeisti Dievą ir pažeminti Begalinę tobulą būtybę;

6) Dievas nėra nė vienos knygos autorius;

7) mes privalome atsisakyti savo religijos, jeigu nustatome, kad ji bloga;

8) nė viena religija negali nei visai patikimai, nei tikėtina nustatyti savo principų;

9) bet kuri religija reikalauja nepaliaujamos neginčijamų stebuklų virtinės;

10) suklydimo pavojus neatsietinas nuo bet kurios religijos;

11) pačios religijos pripažįsta savo nepatikimumą;

¹ VUB, F.8 – 2680, l. 68(v.).

- 12) *nė viena klaidingų religijų negali reikalausti nuoširdaus tikėjimo;*
- 13) *knygos ir kalbos negali būti Dievo priemonė perteikti jo valią;*
- 14) *religijos, besiremiančios knygomis ir pamokslais, negali būti kilusios iš Dievo;*
- 15) *visos religijos yra klaidingos;*
- 16) *faktas, paremtas daugybe ginčytinų įrodymų, negali būti laikomas neatmetamu;*
- 17) *niekas neprivalo išpažinti kurią nors religiją;*
- 18) *kiekviena religija, priešinga moralės mokslui arba moralei, yra nenaudinga.*

Toliau pateikiamas baigiamojo skyriaus finalinės dalies vertimas. Autorius čia tvirtina, kad dera užkirsti kelią kunigų prietaringumui ir fanatizmui, esą valdantieji privalo mokyti „sveikos, filosofiškos moralės“¹, kurios patikimi ir nekintami principai nebūtų pavaldūs nei žmonių keistenybėms, nei „išgalvoto Dievo valiai, kurį kunigai visada pavers žiauriu, neteisingu, nenatūraliu“. „Tomis priemonėmis pamažu galima tautose pašalinti jų klaidas, pataisyti jų papročius, parodant klaidų prietaringumą“, „užčiaupti kunigams nasrus“ (przez tei to środki można przyjąć pomalu <...> ku zamknięciu księzów ich geby), „kurie tikrai negali padėti ieškoti žmogaus laimės, nes jiems rūpi tik jų nauda. Tuo būdu ant sukurtos religijos griuvėsių iškils prigimtinės religijos rūmas, kurios nuostatai ir priesakai yra tie patys, kaip ir moralės; jų jėga įtikina visų žmonių protus“.

Pabaigoje pristatomi „prigimtinės religijos“ apmatai, kurie, neabejotina, buvo artimi vertėjui Mauricijui Pranciškui Karpiui, plačiu mostu padėjusiam savo parašą po paskutinio sakinio.

¹ Ten pat, l. 104.

APIE PRIGIMTINĘ RELIGIJĄ¹

Ta visuotinė religija suteikia mus tikras idėjas [*wrazy*] apie Dievą. Parodo mums aukščiausią esybę kaip tobulą, nepaprastai gerą, teisingą, galutinai apvalytą nuo ydų ir netobulumų, kuriais tariami jos ministrai norėjo užtemdyti jos šventumą. Jis yra visuotinis gamtos kūrėjas [*sprawca*], jis ją valdo, nustatė josios dėsnius ir įstatymus; toliau, jis yra žmonių sukūrėjas, visuomenės sukūrėjas, mylis jos laimę. Visuomenę jis sieja su tvarka, o ši priklauso nuo ištikimybės, kuria sekdamas kiekvienas jos narys, atlikdamas savo paskirtį, vykdo savo moralines pareigas. <...>.

Nereikia mums žadėti dovanų, apie kurias nieko nenutuokiame, nei kraupių grasinimų, siekiant mus priversti vykdyti mums patiems būdingas pareigas. Juolab pareigas, nuo kurių visada priklauso mūsų geras gyvenimas. Visagalis, mūsų likimus valdantis, mus baudžia ir apdovanoja šiame pasaulyje. Baudžia, kad būtume nelaimingi, jeigu darome pikta; esame laimingi, jeigu darome gera. Visuomenė genda nuo mūsų nedorybių pertekliaus. Visuomenei sekasi, kai jos nariai yra dori. Joks žmogus nebaudžiamas nedaro nuodėmių: graužatys jį priverčia atgailauti; savo poreikių derinimas prie kitų žmonių prielankumu jį pavergia. Turi gėdytis, kai širdis pačiam sau siunčia žinią, kad kitų panieką arba neapykantą pelnė. Džiaugiasi, kai atlieka kitiems mielus darbus. Mėgsta jį kiti, myli jį, gerbia, kai pajunta jiems padarytus jo gerus darbus.

Šioji kiekvienam protingam kūriniui prigimtios apreiškta religija šneka visiems viena kalba. <...>. Visada gaunama bausmė už atkaklų kurtumą, o joguei šiai religijai žmonės paklūsta, yra apdovanojami laime.

Šis prigimtios ir proto balsas yra vienintelis prieglobstis visiems Žemės gyventojams. Kalba ponams, kad būtų teisingi, kad valdytų teisingumu, kad liaudžiai darytų gerus darbus, jeigu nori nusipelnyti jos meilę ir išgarsėti savo šlove. Kalba pavaldiniams, kad būtų paklusnūs įstatymams, kuriais grindžiamas visuomenės išsaugojimas, kurie ją gina ir užtikrina jų saugumą. Kalba sutuoktiniams, kad mylėtų vienas kitą ir savo labui vengtų rietenų, tų nesantarvių, tų svetimavimo ligų, kurios juos išskirti galėtų. Kalba tėvui, kad savo vaikučius mylėtų, kad juos rūpestingai auklėtų, jog jie senatvėje jam būtų parama. Kalba draugams, kad

¹ Pavadinimas – suteiktas vertėjo. Skyrelis sudaro paskutiniojo Naigeono veikalo skyriaus, pristatančio 18-ąją „praregėjimo“ tiesą, išvadų dalį, Karpio rankraštyje l. 104 (v).– 108.

stropiai saugotų šventą savo draugystės ugnį; sąjungininkams – kad ištikimai laikytųsi savo įsipareigojimų. Visiems žmonėms – kad būtų teisingi, atjaučiantys ir geraširdiški, suvieniję savo valią – visa, kas yra reikalinga jų laimei.

Pagaliau ta prigimtinė religija prabyla suprantamu būdu visiems tiems, kurie nori spręsti pagal savo širdį. Kad ir kiek bebūtų naujų spekuliacijų, žmonės turi, kaip ir senovėje, jausti, kad jie yra vienas kitam reikalingi, kad ne dėl ko kito sudarė visuomenės sąjungą, o tam, kad vieni kitus remtų ir kad tik tada visuomenė yra jiems naudinga, kai joje valdo moralė. Turi pripažinti, kad ją palaiko teisingumas, kad geradariškumas ją daro malonia, kad žmogiškumas yra visus jungiantis ryšys. <...>.

Tos natūralios religijos priesakai yra ir paprasti, ir tokie teisingi, kad ją gali skleisti ir krikščionys, ir pagony, mahometonai ir kinai, protestantai ir popiežininkai. Gali! Patys ateistai [*Bogoprzeczcy*], kad ir kokie tamsūs bebūtų jų klaidžiojimais [*szperania*], negali atsilaisyti prieš nugalinčius prigimties ir proto mokslus. Negali išvengti, jog ir jie priversti pripažinti tai, ką privalo artimiesiems, abipusio ryšio su jais ir būtinų sąjungos būdų. Vienu žodžiu, turi veikti taip, kad jų gyvenimas būtų laimingas, kad būtų mylimi ir visuomenėje, kurios nariai jie yra, gerbiami. Tvirtinu, kad ateistas – tai žmogus, kuris gali turėti paskatų esmingesnių ir gilesnių, nei Dievo buvimas, praktikuoti visuomenines dorybes bei moralines pareigas, priešingai nei visi tie prietarų skelbėjai, kurie tik tas pripažįsta dorybes, kurios naudingos jų sukurtai religijai ir kunigams.

<...>.

Žmonės yra Dievo sukurti: tai Jo rankų kūriniai. Jie paklūsta aukščiausiajai Jo valiai. Gavo iš Jo protą, kad ją pažintų: priversti ją vykdyti. Štai koku būdu įsteigtos žmonių pareigos Dievui. Įdiegė Dievas žmogui nuolatinį laimės troškimą; tenlink nukreipti Jo visi norai. Sekant šiuo troškimu, siekiant savos laimės, reikia žmogui gyventi visuomenėje; siekiant būti laimingu nereikia likti vienam. Kitų žmonių pagalba teikia jam naudą, kurios neturėtų būdamas vienišiumi. Taigi yra reikalingas panašių į save kūrinių savo laimei, o šie tiek neprisideda prie jo laimės, jei jis nedidina jų gyvenimo gėrio. Myli jį, gerbia jį, teikia jam paslaugas pagal tai, kiek iš jo trokšta mainais. Štai visų žmogaus pareigų pagrindas. Nuo pat pradžių, kaip tai matyti, pagrįstas žmogų sukūrusio Dievo valia, sukūrusio jį visuomenišką, norėjusio, kad visuomenė jį padarytų laimingą ir kad jis visuomenės laimės labai darbuotųsi. Taigi žmogaus pareigos gyvenančiųjų su juo

visuomenėje atžvilgiu turi tvirtovę paties Dievo ypatingoje valioje, sukūrusioje jį visuomenišką, norėjusiu, kad jis gyventų visuomenėje.

Žmogaus pareigos savo paties atžvilgiu taip pat yra pagrįstos Dievo valia. Dievas, teikdamas žmogui gyvenimo laimę ir jos troškimą, davė jam protą, kuris jam tarnaudamas atveria tinkamus elgesio būdus. Tai yra būdai vengti visko, kas jam galėtų kenkti: susilaikyti nuo pertekliaus, galinčio būti žalingu jo esybei; neleisti sau pavojingos prabangos, atsispirti ūmioms aistroms, žodžiu, nesielgti, kas sveikatai, sėkmei ir jo gyvybei grėstų, arba kas jo nepasmerktų tų, su kuriais jis turi gyventi ir kurių pagalba jam visada reikalinga, paniekai ar neapykantai.

Taigi akivaizdu, kad darbuotis visuomenės laimei ir darbuotis paties asmens laimei – tai vykdyti Apvaizdos tikslus; o elgtis priešingu būdu, vadinasi, elgtis priešingai Jos priesakams. Kiek kartų yra pažeidžiami Dievo įstatymai, tiek sykių kenkiama visuomenei ar paties žmogaus asmeniui; būtinu būdu dėl to esame baudžiami blogiu, pačių sukurtu, susikurtomis graužatimis, visuomenėje kylančia netvarka. Būdama netvarkinga visuomenė negali prisidėti prie mūsų laimės. Kita vertus, tampame laimingesni, kai griebiamės visuomenės gydymo priemonių. Jos laimė ir jos nelaimė visada į mus srūva [*na nas tryška*]. Tokia yra Dievo teisės nuostata. Štai šiuo būdu Dievas šiame pasaulyje apdovanoja arba baudžia. Visiems žmonėms protas leidžia pažinti, kaip reikia ištikimai vykdyti jo priesakus. Ras jame viską, kas būtina mūsų veiklai šioje pakalnėje.

<...>.¹

Tai nėra metafizinės spekuliacijos. Ras jame [prote], ką privalo sau panašiam, ką privalo sau pačiam, atsižvelgdamas į tai, ką visi privalo Dievo atžvilgiu. Vykdyti teisingos religijos pareigas, religijos natūralios, visuotinės religijos, kuri nėra skirtinga nuo visos žmonijos kulties moralės [*Moralė*], neginčijamos bei kenkiant žmonių tautai niekada negalinčios pasitarnauti.

Štai mano religija, Mano Garbusis Tėve. Nepaisydama visų prietarų ir nuomonių, kiekviena protinga būtybė turi patvirtinti ir pasirašyti² mano tikėjimo išpažinimą. Tiks jis kiekvienam garbingam žmogui, kokiame krašte begyventų ir kokią religiją beišpažintų. Tegu ją bent kiek apsvarsto ir pajunta, kad ji tinkama sutvarkyti gyvenimą bei atidžių žmonių reikalus.

Iš to, ką pasakiau, Garbusis tėve, bus pakankama įrodyti, kad neištikimybė religijai arba mano netikėjimas nėra paremtas pasileidimu, širdies piktumu ir

¹ Praleista digresija apie kunigus, eksploatuojančius „dirbtinę religiją“.

² M. P. Karpis iš tiesų pasirašė: žr. iliustraciją kitame puslapyje.

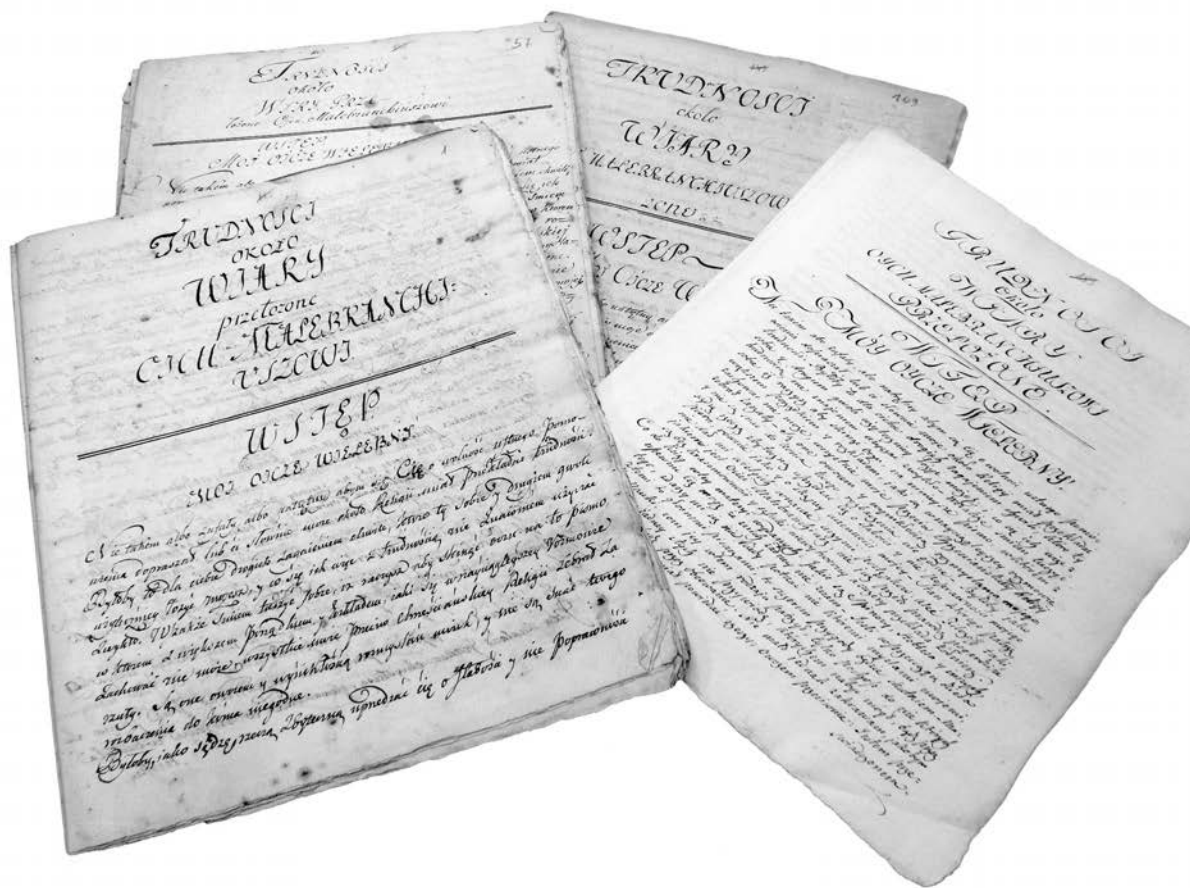
palaidais¹ papročiais. Amžius, atidumas ir dažnos ligos prigesino ir sumažino mano aistras. Gyvenu pats iš savęs, tačiau be puikybės, tarp šeimos ir keleto draugų, kurie mane džiugina ir kurių laimė man rūpi. Jų pagarba visiškai pasotina mano troškimus. Gyvenu ramiai, vos išgijau iš savo proto klaidos sukurtas klejones. Laukiu mirties be nerimo, kaip neišvengiamos ribos, kurią prigimties Kūrėjas [*Sprawca*] visiems yra numatęs. Toji mirtis negali išgąsdinti to, kuris žino, kad jo likimas yra be galo tobulos Esybės rankose, kurios išmintis, gerumas, teisingumas negali būti sumenkintas ar sutrikdytas jokio netobulumo.

M. P. Karpis

Karpis priskiria sau Naigeono traktato autorystę.

¹ Žodis „*skazonych*“ nubrauktas, viršuje užrašyta „*rospustnych*“.

Keturi Tikėjimo sunkumų nuorašai:

radikalaus laisvamaniško filosofinio pogrindžio sklaida Lietuvoje.

Po M. P. Karpio, rezidavusio ir dirbusio Rėkyvos dvare, mirties 1817 metais šie rankraščiai daugiau kaip šimtmetį saugoti Karpių giminės Joniškėlio dvare.

KAIMO FILOSOFIJA

Šviesiajam dauggaliui Jo kilnybei
ponui Ignacui Krzuckiui¹,
Voluinės vaivadijos pasiuntiniui
į Federacinį ir Konstitucinį seimą.

Ir pikto, ir gero pasaulio nuosprendžiu, kaimiška ramybė, namų nuošalybė yra mielesnė už nuobodžius plepių miestų² pasilinksminimus.

Tas auksinis stabas, nuolatinėmis tuštybės ir pataikavimo puošiamas aukomis, pagaliau bodisi savimi, jam nebekvepia smilkomi smilkalai, palieka jis savo stabmeldišką šventovę, tyliai vogčia ją apleidžia.

Liaudis klaidatikė, ji – prastuomenė, Didžiuoju pasauliu vadinama, ji – pasipūtęs gėdingo nuosmukio įrankis, mandagaus vergo papročiu atvyksta į rytmečio apeigas; išvysta iš savo altoriaus stovylą dingusią. Klausia nustebusi, kur dingo stabas? Kol kas nors iš pasilikusių jo valios aiškintojų pasakys: nebėra bruzdesio [*Ruchu*], šiandien vidurnaktį į kaimą išvyko.

Cezaris Tiberijus, pasibaisėjęs gyvenimo netvarka, Kaprio saloje dažnai ieškojo poilsio: taip ir pačiomis piktadarystėmis negalėjo kitaip iš tiesų pasisotinti, tik nuošalėje, kur jomis mėgavosi.

Tuskulas vienintelė buvo Tėvynės Tėvui³ atgaiva. Nelinksmas į marmurius prabangios Romos grįždavo rūmus, nors juose tikrai pilietiškas jam žydėjo vainikas. Scipionas, nuteisęs myriop Kartaginą, džiaugėsi vienatvėje rinkdamas

¹ Voluinės veikėjas, kilęs iš Lvovo žemės (apie 1750–1794), pasiuntinys į seimus, 1794 m. sukilimo dalyvis. Rūpinosi teisinio valstiečių statuso reikalais. Įdomi detalė: 1794 m. sukilimo metu pasiūlė nekviesti bajorų į kariuomenę, nes šie vis tiek „bėgs, tik su gerais arkliais“, bet ekipuoti pavyzdžius valstiečius. Pastebėtina, pastaroji valstiečių apginklavimo idėja keliama ir J.-J. Rousseau „Pastabose“. Krzuckis, kaip ir Karpis, dalyvavo Ketverių metų seime. „Neprisirišęs nei prie „klubo“ partijos, nei prie „nepatenkintųjų“, Krzuckis buvo nepriklausomas ir atkaklus pasiuntinys, laikęsis panašios pozicijos kaip ir jo artimas asmeninis ir politinis bičiulis M. P. Karpis. Pastarasis, dedikuodamas jam „Aristą“, 1792 VI 8 d. kvietė draugą „filosofiškai užsikasti kaime“. Žr.: Krzucki Ignacy herbu Topór. *Polski Słownik Biograficzny, Tom XII*. Wrocław–Warszawa–Kraków: PAN, t. XV/4, 1970, p. 95–97.

² Jau pirmu sakiniu Karpis išreiškia savo antimiestietišką nuostatą, kurią gynė politinėje publicistikoje. Seimas, įteisinęs 1791 m. Konstituciją, įsileido tik didžiųjų miestų atstovus su patariamuoju balsu vien miestų klausimais, tad Karpio neigiamos nuostatos dėl šio reikalo nebuvo smarkiai užgaustos.

³ *Pater Patriae* – romėnų garbės titulas, suteikiamas Romos senato. Pirmajam, kaip manoma, jis suteiktas Markui Furijui Kamilui, vėliau Markui Tulijui Ciceronui – apie pastarąjį čia ir kalba M. P. Karpis.

geldeles ant Tibro kranto. Net apie pačius dievus pasakyta, kad dažnai dangiška pasibodėję puikybe, nužengę į Žemės slėnius ne dideliuose ir išpustytuose miestuose, ne sambūrių čiauškėjimuose, tačiau paprastuose, tuščiuose ir tyliuose pašaliuose ieškojo naujos rūšies laimės.

Kaip senovėje, taip ir dabar, pavasaris iš urvų gyvūnus į lauką iškviečia. Kaip tai, dėl Dievo, vyksta?! Ar taip paprastos prigimties vilionės nugali verslo, rūpesčių, pelno ir sužiaurėjimo išradimus?

Ei! Jei mėgsti prabangą, jei turi skonį grožybėms ir elegancijai, jei trokšti miestietiškos padėties, turėtum patarimais, plunksna, valdžia prieš tą polinkį pasisakyti, numarinti jį žmogaus širdies gelmėse: kitaip jau bus vėlu mandagybėms, vėlu geram skoniui, jau vėlu turtams, jau vėlu tai didybei, tai yra „krašto garbei“! Kitaip nutiks taip, kad žmonės neišvengiamai taps laimingi.

Veltui! Kol žmonės nesiliaus buvę žmonėmis, tol jų širdys bus jautrios¹: ligtol jie niekada iš prigimties galios neišsiverš. Nepaisant papročių kuo visuotiniausio iškrypimo, nepaisant įtemptų užsispyrusio proto ir skonio pastangų, prigimties balsas visada bus galingas.

Nėra žmogaus, kuris turi būti toks kurčias, kad neatlieptų į gamtos kvietimą ir šauksmą. Nėra tokios nejautos, nei tokio atbukimo, kad jos paprastos vilionės negalėtų sujaudinti. Visų protai gamtos puošmenoms pažinti yra paruošti. Visų lūpos pasiruošę liaupsinti gamtos žavingumą. Visos širdys jautrios justis josios glamones. – Kaip tada atsitinka, kad taip dažnai su ja prasilenkiame? Kaip šitaip toli nuo jos atsitraukiame? Kad taip giedroms jos grožybėms atrodome nejautrūs? Regis, lyg gamta būtų jų netekusi arba, kad lyg jos mums visai nepriklausytų – arba lyg mes jų nebegalėtume pažinti?

Ar norėtum, bičiuli, iš manęs išgirsti apie šitų dalykų priežastį? Pasakysiu, kaip man atrodo, ir nelaikyk už pikta, kad tiesos link artėdamas, ant kokios klaidos užminsiau.

Taigi leisk, kad įsižiūrėčiau į prigimtį, tepažvelgsiu į jos pačios žavesį, nuvalytą nuo tų pagražinimų, kurie ją dirbtinumais ir aikštingumais pridengė. Tebūnie man leista į ją pažvelgti vaikystės akimis. Pakilsiu su ja nuo lopšio ir žengsiu jos pėdomis. Ateisiu lig tos ribos, kurioje ji esti. Tuo būdu patogiausiai sužinosime, ar tokia ji bjauri savo paprastumu, kaip ją kiti piešia? Ar tokia yra bloga ir atgrasi,

¹ Sentimentalizmo devizas.

kaip kai kurie mano? O jeigu šiandien yra sugadinta ir stokoja savo žavesio, kieno tai kaltė būtų?

Prigimtie, vesk mane už rankos, kad iš tavo kelio neišklyščiau. Jeigu nepaklydęs sužinosiu tavo tikslą, ir tuo ką nors savimi užrūstinsiu, tu man pati leisi pajusti, kaip saldu būti Aristaidu¹.

Kas tai yra prigimtis arba natūra? Šio žodžio reikšmė apima tris bendriaušius aspektus. Pirmas – visą didelę gausą jaslėmis pasiekiamo pasaulio, arba jo turinį, iš kurių sudaryta daiktų visuma. Antras – visas regimas dalis apskritai. Trečias – kiekvieną dalelę atskirai. Pirmu atveju „natūra“ suprantame tuos amžinuos, būtinuos ir tobuluos dėsnius, pagal kuriuos kiekviena (jeigu jų yra daug) arba veikiau pirmoji stichija veikia pagal savo pačios savybes, tai yra materija judesyje. Antruoju atveju – tų savybių padarinių nuoseklumą [*skuteczność tychże*], kurie, maišantis ir grumiantis skirtingiems ir priešingiems judesiams, sudaro visą milžinišką pasaulį. Paskutiniu požiūriu laikau natūra tų įvairių judesių nuoseklumą, veikiantį pagal savo požymių būtinybę kokioje nors tam tikroje, kitaip tariant – pavienėje esybėje.

Kaip apskritai visa pasaulio masė nesunaikinamų ir nekintamų stichijų, tai yra materiją sudarančių savybių judesių valdoma, taip tų stichijų arba materijos, įvairiai pagal amžinuos mechanikos dėsnius judinamos, dalyvavimas suteikiamas kiekvienai pavienei esybei; taigi kiekviena atskira esybė turi būti valdoma būtinais dėsniais.

Iš šito, taip pasakyčiau, privalejimo, atsiranda kiekvieno elemento (tai yra materijos, pritaikytos ypatingesniems judesio būdams) veiklumas, iš veiklumo – kova, iš kovos – įvairovė, iš įvairovės pagaliau kokia nors riba ir saikas, iš saiko – santarvė, o iš santarvės – grožis ir taika: tačiau ši tvarka ir grožis – tik mūsų, o ne natūros atžvilgiu, nes natūroje, kur viskas vyksta būtinu būdu, nėra nei bjaurumo, nei netvarkos...

Tokie tatai dėsniai valdo mūsų kūnus. Tie dėsniai yra pastovūs, nes jie kyla iš keturių stichijų, arba regimesnių materijos judesio būdų, mūsų kūnus sudarančių. Tuomet mūsų kūnų veikla vyksta priverstinai. Kraujo cirkuliacija gyslose; smulkiausių raumenų judesiai, atoslūgiai ir potvyniai kūniškų esybių² tų dėsnių

¹ Antikoje buvo keli garsūs graikai tokia pavarde. Karpis greičiausiai užsimena apie konservatyvų Persų karų laikotarpio Atėnų politiką, kuris 482 m. pr. Kr. ostrakizmu buvo išstremtas iš šalies. Dėl nesavinaudiškumo ir nešališkumo pramintas Teisinguoju; Antikos literatūroje vaizduojamas kaip griežtos moralės, sąžiningas žmogus.

² Karpis terminu „*istota ciałowa*“ greičiausiai numano „gyvybinių jėgų“ (*vis vitalis*) konstruklą.

galia vyksta – ir tuo požiūriu priklauso visuotinei ir būtinu būdu veikiančiai gamtai.

Tačiau pažinti, norėti arba (iš tikro tai tas pats yra) jausti, nėra tai kūniški dalykai; nebent pojūtis būtų viena iš esminių materijos savybių, kokios yra judesys, atostūmis, trauka ir kitos tokios. Tam, kad medžiai ir žolė augtų, kad vandenys tekėtų, kad ugnis degtų, kieti ir takūs kūnai – trauktų, nereikia visuotinės dvasios, kaip atrodė Spinozai. – Tam, kas matoma, kas liečiama, kas užuodžiama, kas girdima, kas galima pajusti, – kad turėtų savo esybę, nereikia, kad viskas būtų dvasia. Nereikia, kad kūno esybė būtų didžiausia paslaptis, Dievo apreiškimui tikėti suteikta, kaip tvirtino Malebranche'as.

Tačiau, kad suprastume, apmąstytume, sugretintume vieną su kitu, o iš dviejų ką nors trečio nutartume, kad atsimintume, kad bijotume, tikėtumėmės, norėtume, nenorėtume, džiaugtumėmės, liūdėtume, žodžiu, kad jaustumė, pakanka tam tikro veiklumo laipsnio gyvybinių dvasių (kurios pačios ne kas kita yra, kaip subtili ir neapčiuopiamai išretėjusi materija) bei tam tikro saiko vidinių žmogaus įrankių sandaroje. Nesužinos to joks Lukrecijus, joks Mirabeau, joks La Metrie ir visi šios rūšies materialistai su visomis jų subtilybėmis, su visomis jų aiškinimo vingrybėmis [nesužinos] juslėms nepasiekiamų gamtos dėsnių, kitaip tariant, materijos judesyje.

Tačiau kur kreipiu, pagalvosi sau, bičiuli! Nuo didžios gamtos ramybės, nuo jos link visuotinių juslinio pasaulio dėsnių skubu. Nebijok, grįšime ten, nuo kur pradėjome. Nueisime šiuo keliu iki pat kaimo. Jeigu taip iš toli siekiu tave paraginti skanauti žavesį kaimiško, paprasto, dorybingo ir todėl laimingo gyvenimo, tai tik todėl, kad tave įtikinčiau, jog ne dėl to nekaltą prigimtį būvi [*stan niewinny przyrodzenia*] iškeliu virš dirbtinio, kad jį kas nors iškelia. Ne dėl to giriu, kad kas nors giria: kadangi jaučiu tiesos jėgą mane į ramų, o tuo pačiu natūralų gyvenimą kreipiant; jog pažįstu tyrą nekaltumą, jo link stumiantį; jog suprantu nedorumą, lėkštumą ir tuštumą kliūčių ir vaizdinių, kurie nuo tų laimingų sumanymų ne vieną nuvilioja.

Yra tuomet mumyse kažkas, susietas ir glaudžiai sujungtas su tuo, ką vadiname materija. Yra kažkas, kas nebūdamas kūnas ir skirtingas nuo kūniškų, bet esmingas sau turėdamas savybes, įeina į sudėtį to, ką vadiname žmogumi. Iš sąjungos šių dviejų esybių, skirtingomis savybėmis apdovanotų ir tiek joms būdingų, išauga viena, vientisa [*poiedynkowa*] prigimtis; prigimtis atskira, su kiais jos kūriniais nebendra. Kol galima šių esybių poelgius taip atskirtus vienos

nuo kitos svarstyti, lyg jokio tarpusavyje bendravimo neturėtų, tol galima vieną iš jų visai iškelti virš visuotinės prigimties dėsnių ir įstatymų, antrąją būtinu būdu neišvengiamai tos gamtos dėsniams pajungti. Tačiau nepaisant labai jau negausių žmogiškųjų poelgių, kurie tokie yra, kiti atrodo taip smarkiai vieni su kitais sumaišyti, kad, regis, neišvengiamai tarpusavyje priklausomi.

Ar neprasideda kūniškuose objektuose dvasiniai reikalai? O dvasios veikimo būdas: ar ne tarpininkaujant materialiams paveikslams ir įrankiams yra pratęs vykti?

O kūno darbai didžiuoju mastu ar ne vadovaujami dvasios įvykdomi? Kuo įspūdžiai už vaizduotę, kuo vaizduotė už įspūdžius pranašesnė? Vaizduotės pojūčiai ir atmintis jos ir pačių pojūčių atžvilgiu, ar tai ne dvasios veikla? O įspūdžiai – ar ne kūne? O vis dėlto klausiu, kaip gali būti, kad dvasia daro poveikį kūnui, o kūnas – dvasiai?

Dvasia yra, kaip mums vaizduoja, esybė vientisa, be dalių, be sudėties, be svorio: kaip ji gali nurodinėti kūnui, turinčiam dalis, dydį, sandarą ir svorį? Ir priešingai, toks kūnas kaip gali turėti santykį su dvasia?

Kūno ir dvasios veiksmai yra sužadainimai [*wzruszenia*]; tam, kad vienas kitam sukeltų judesį, privalo susiliesti. Tai, kas neturi dalių, kaip gali susiliesti su tuo, kas sudaryta iš dalių? Jeigu kūnas dvasios neišjudina, o kūnas dvasios norų nepažįsta, kaip jie dėl vienos priežasties abu jaučia?

Tai yra paslaptis, tai yra praraja, kur mano menkas supratimas nuleidžia rankas. Jeigu iš kitų šaltinių nežinočiau apie tų dviejų esybių įvairovę, greitai būčiau įkalintas šioje problemoje. Pirmiausiai manyčiau, kad žmogaus reikalai yra vienos esybės padarinys, o paskui, jog žmogus yra vien tik pats kūnas, arba vien tik pati dvasia. Tačiau nesuskaičiuojamos yra priežastys, įrodančios man beveik prikišamai, kad žmogaus prigimtis yra iš dviejų skirtingų prigimties esybių sudaryta; netgi tasai žmogaus reikalų nesuprantamumas man tik tai įrodo, kad labai glaudus, o man nepasiekiamas esti ryšys tarp dvasios ir kūno.

Nejau remiantis šiuo pagrindu, galima klausti, ar tie dalykai yra geri, ar blogi? Nes jeigu dvasia ir kūnas yra esybės, jos turi veikti kiekvienas pagal savo prigimtį būdingas taisykles. Jeigu veikia iš būtinybės, atliekami darbai yra fiziniai. Jeigu fiziniai, nėra nei blogi, nei geri. Tuomet fizinis žmogus nėra nei blogas, nei geras. Veikia, tačiau jo veikla yra indiferentiška... Blogai pasakiau... [*Czyni, lecz czynność jego obojętna... Złem rzekł...*]. Žmogus veikia dviejų esybių galiomis, todėl jei žmogus veikia savo esybių verčiamas [*podług musu*], gerai veikia. Nes ką turi esy-

bė, tai turi daryti. Toliau, jo veikla yra pirma fizinė, paskui moralinė. Bet kokia fizinė veikla moralės atžvilgiu yra indiferentiška, savo pačios atžvilgiu – gera.

Kodėl taip sakoma, kad žmogus gimsta blogas?

Kad pagal savo prigimtį yra negeras?

Kūno neįgalumas, skausmai, ligos yra fiziniai [reiškiniai]; šiuo požiūriu nėra blogi. Dvasios silpnumas, nesupratingumas, atminties stoka yra fiziniai; tuomet nėra blogi.

Paauga žmogus, jo joslės užaštrėja, kūnas įgauna jėgų: pasiekia tada fizinę tobulybę. Jo protas tobulėja, atmintis plečiasi, tuo būdu jo dvasia tobulėja. Net dvasiškai klysdama, patirdama kūno geidulius, pagaliau mirdamas – tačiau visada yra fiziškai geras. Kadangi visos moralinės arba tokiomis laikomos ydos yra būtinos žmogaus prigimties pasekmės. O kas yra būtina, bloga negali būti. Apskritai patys išoriniai geiduliai ir mūsų geismo akstinai, pats tų norų patenkinimas, pats jų įgyvendinimas nedaro žmogaus blogu.

Kodėl tada žmones vadiname blogais arba gerais? Todėl, kad jis moraliniam gėriui arba blogiui gali paklusti. Gali, kadangi yra veikiantis laisvai.

O čia naujas prieštaravimas! Žmogus veikia pagal būtinybę ir yra laisvai veikiantis? Taip atrodo; veikia būtinai, kiek jis priklauso visuotiniams judesio dėsniams. Veikia pagal savo norą, kiek jutimo, pažinimo – o tuo pačiu ir gėrio troškimo bei pasibjaurėjimo blogiu – savybėmis yra apdovanotas. Veikia noriai, tuo pačiu savanoriškai, kiek būdamas protingu kūriniu gali pažinti, turi valią¹, o tuo pačiu turi priemonių pasirinkimo, stimulų apsvarstymo galią, [galią] pasiduoti tiems [stimulams], kurie jo visuomeniniame gyvenime su panašiomis jam esybėmis gali prisidėti prie nuolatinio jo laimingumo. Taigi ar laisva veikla gali būti mūsų suklydimo priežastimi? Lyg amžinas Kūrinijos Autorius [*wieczny Tworow Rozprawca*] mus būtų mus apdovanojęs mūsų pačių nelaimių priežastimis? Ne: išmintingiausio jo gerumo sumanyta, žmogui suteikiant laisvę, priešingai, jį padaryti laimingu. Suteikė ją mums tam, kad tai pasirinktume, kas būtų mūsų prigimčiai labiausiai tinkama. Nors viskas savyje yra gera, vis dėlto gali būti blogu geresnio atžvilgiu, blogu lygaus mums kūrinio atžvilgiu; kai bus arba mums mažiau naudinga, arba kito atžvilgiu arba mums patiems kenksminga. Jeigu kas nors kėsinaisi sunaikinti, įskaudinti ir žeminti savo arba svetimą esybę, turi būti blogas šių esybių atžvilgiu. Tuomet laisvė tam žmogui

¹ Tekste „*chęć*“ – norą; pastaroji sąvoka kontekstuali, čia ekvivalentiška „valiai“.

duota, kad norėtų, rinktųsi ir darytų tai, kas jo esybei yra tinkama; tuo, kas jai kenksminga – bjaurėtųsi ir atstumtų.

O kas yra fizinis blogis žmogaus atžvilgiu? Liga, skurdas, alkis ir nelaisvė. Dar pridėkime kančias, graužatis, dvasios neramumus... Kas jį daro morališkai blogu? Pavydas, pyktis, neapykanta, visi tie polinkiai arba aistros, kurie drumsčia jo paties ir kitų ramybę. Tačiau, jei norime protingai svarstyti dalykus, negalime tvirtinti, kad išvardytos kūno ir dvasios ydos būtų esmingos žmogui. Nes jei jos neatskiriamai priklausytų nuo žmogaus prigimties, visi žmonės neišvengiamai ir visada joms turėtų paklusti. Tačiau matome tuos, kurie yra laisvi nuo kūno ir dvasios ligų. Todėl turi būti išorinės priežastys, kurios jam sukelia iš tiesų sunkias nelaimes. Žmogaus prigimtis išstobulinama dvasios ramybe ir kūno sveikumu. Jeigu nuo jų išstobulinimo iš tiesų priklauso šio gyvenimo gėris, iš tiesų kaip labai reikalinga pažinti tas užkrečiančias dvasios tyrumą ir kūno žvalumą priežastis! Kad jas, tokias visuotines ir stiprias, pasistengtume pašalinti! Ar nepašalinsime jų, vien jas pažinę?

O ar daug reikia, kad mums šis užmojis pasisektų? Labai mažai, jei neklystu. Tik pažvelkime į mūsų širdis... O Dieve! Kiek ten netvarkos, kiek nerimo, kiek naujų, tačiau keistų įgeidžių... Kokių įgeidžių...? O ko dera norėti? Taip pat – ko nenorėti...?

Norime to, kas mums miela. Norime to, kas mums naudinga. Turime norėti to, kas mus ramintų, pasotintų, pralinksintų. O ar tai mums gali suteikti ramybę? Tikiu... Bet ar tai, ko norime, neturi tos savybės – patenkinti mūsų norus arba pasotinti mūsų geidulius? Ko norime? Jeigu to, ką turime po ranka, toksai geismas yra tolimas nuo dalykų, mus galinčių padaryti nelaimingus; mat turime paruoštą sugebėjimą jį patenkinti... Jeigu norime, ko negalime pasiekti, tuomet šis dalykas negali priklausyti mūsų tapsmui laimingais...

Visko, ko mums esmingai reikia, gausiai teikia prigimtis. Kur tik bepasuksime, visur save patenkinti, pasotinti širdžiai, nuraminti protui gausybę rasime būdų... Jeigu darbas yra žmogaus paskirtis, vadinasi, mažų jojo indėliu gali būti pasiekta laimė. Pilnas dangus, pilnas oras, pilna Žemė to, kas dvasiai, kas kūnui reikalinga. Visa gamta siekia mums pasitarnauti: viskas siekia patenkinti ir pasotinti mūsų norus: ir dar drįstame kalbėti, kad mums to, ko norime, trūksta?

Nuplėškime kaukę: parodykime mūsų norų neteisingumą... Norime būti daugiau nei žmonės. Džiaugtumėmės neturėdami ir ženklų žmogiškumo.

Norime to, ko prigimtis nenori. Norime būti turtingi, garbinami, šlovinami. Arba veikiau esame išpuikę, tušti, godūs.

Iš širdies išraukime pagaliau tas piktžoles. Išlaisvinkime ją nuo tų neprigimtų aistrų, bent jau prislopinkime jas, arba tiksliau, nukreipkime ir pasukime link natūralesnių, o tuo pačiu kilnesnių tikslų, ir tada pamatysime, žmogus yra gero ar blogo iš prigimties kūrinys... Tik tada tai spręskime, jeigu jame neišsiskiria aistros, jį darančios morališkai blogą.

Tenebūna pasipūtęs, tenebūna godus, tenebūna tuščiagarbis, – liausis žudynės, liausis antpuoliai, nebus durtynių tarp žmonių dėl žiaurumo, paniekos, pavydo, šmeižto, nusikaltimų ir kitų visų blogybių, kurios jį taip labai suniekšina, kad savo paties akyse bjauriausiu padaru, nelaimingiausiu tvariniu atrodo.

Kas tuo patikėti nepatartų, paklausčiau jo, kokios gi jis būtų nuomonės apie tą, pavyzdžiui, septynmetį, vaikėlį, kuris gimęs iš sveikų tėvų, išaugintas paprastu maistu, nuošalyje nuo visų susirūpinimų ir nerimų sukeliančių priežasčių, kvėpuoja grynu ir laisvu oru. Mėgaujasi širdies linksmumu. Juslių aštrumu, kūno budrumu. Daro, kas jam patinka, nes daro, ką gali daryti ir niekas jam neužgina nekaltų dalykų: bėga, šokinėja, šaukia, valgo, geria, miega... Dabar klausiu, ar yra tas vaikas geras, mielas, švelnus, nekaltas? Ar yra laimingas? Kiekvienas man tai pripažins... Tas vaikas palieka namų užkampį – eina į pasaulį – patenka tarp žmonių – auga tarp jų. O po antrų septynerių metų, matai, kaip tas pats vaikas, toks mielas, toks ramus, toks linksmas, toks kuklus – dabar paniuręs, opus, užsispyręs, savavalis... Dar toliau: paauga iki vaikino amžiaus, o jau ir ironikas, ir lupikas, suvedžiotojas, išdavikas, smurtininkas, žmogžudys – jau gerai įsižiūrėjai, ar šis žmogus toks piktadarys gimė, ar juo tapo? Jeigu gimė, kodėl jaunuose metuose iškart neatskleidė savo piktumo požymių? Jeigu tapo, tai iš prigimties yra geras, mažų mažiausiai – gėriui ir blogiui indiferentiškas. Jį sugadino priežastys; priežastys, kurios nekyla iš jo. Pradžioje blogio nebuvo. Tačiau priežastys buvo pretekstas, kad gerus arba indiferentiškus poelgius pats panaudojo blogiui.

Tai neabejotina, kad ir blogiausiai besielgiantis ieško savo gėrio. Tas geismas žmogui kaip jaučiančiam kūriniiui yra įgimtas. Tačiau todėl, kad gėrio ne ten ieško, kur iš tiesų jis esmingai yra, arba ne tais keliais eina, kuriuos jam prietaisais neužtemdytas protas rodo, tampa blogu, neteisingu, o už bausmę dėl jo neteisumo gauna nerimo ir graužaties atlygį, jo širdį bei protą plėšantį.

Išvesk gi tą žmogų iš tūkstančių blogo elgesio pretekstų ir apsukrybių. Iš tiesų ne iškart jis jau nustos būti blogas: ne tiek todėl, kad bloga daryti geismas

jame lieka, mat to geismo objektas yra tuščias, kiek dėl to, kad jis neturi būdų nuslūgti. Gal jis tebesilaikys klaidingos nuomonės, kad blogai elgtis – derama... Gal blogio geismą jis supras kaip jo paties laimės priemonę, kad tikės, jog tikslas, kurio siekia, yra natūralus, kad šį tikslą pateisina tokios priemonės... Vis dėlto, jei dėl laimingo atsitiktinumo išėjęs į teisingą mąstymo kelią pažintų savo nuomonės klaidingumą, o tuo pačiu ir savojo geismo netikrumą, suvokęs, jog dalykai, jo iki šiol taip geidžiami, nėra jam reikalingi iš esmės, taigi neprisideda prie jo tikrosios laimės, greitai atsipeikėtų, greitai grįžtų į save patį. Pripažintų tikruosius savo prigimties poreikius ir jau beregint būtų ne toks, koks buvo žmogus. Buvo blogas, kol buvo paklydęs, tačiau pradėjo būti geras, jeigu rado išankstinių įsitikinimų nesugadinto proto takelį. Pasibjaurėtų savo piktumo priežastimis, o sekdamas pačios prigimties reikalavimais, patirtų tą širdies ramybę, kuri šalinasi godumu ir puikybe ištvirkusių protų.

Taigi jei žmogus blogas pasaulyje negimsta, bet įgyja piktumo gyvendamas, jeigu norai arba dvasios ir kūno polinkiai patys savaime yra indiferentiški, jeigu jų moralinis gerumas arba blogumas priklauso nuo išorinių priežasčių, kurios juos išveda iš prigimtinio kelio, tuomet pripažinti ir išpažinti privalome, kad tas nėra nei protingas, nei geras, taigi nei laimingas, kuris nesistengia pažinti moralinio blogio, pažeidžiančio mūsų dvasią ir kūną, priežasčių; o dar mažiau tas, kuris jas pažinęs, nuo jų nesišalina. Kas nesišalindamas nuo jų savo noru yra blogas, o kas iš to seka – nelaimingas.

Atkeliaudami į šį Pasaulį nieko nežinome, nieko nemokame. Visos mūsų žinios, taip pasakyčiau, su kūnu auga, su amžiumi įgyjamos. Visai mūsų gabumai einant metams didėja. Visa, ką pažįstame esant blogiu arba gėriu, susiję su mūsų norais. O beveik visi mūsų norai yra kildinami iš išorės.

Vienas noras esti visuose, noras būtinas, noras deramas, o būtent, kad būtume laimingi. Šis noras yra įgimtas ir tiek būdingas žmogui, kad be jo būti ir be jo būti suprastam neįmanoma. Tas noras yra tarsi koks slaptas ir nuolatinis įkvėpimas, lenkiantis mus prie to, kas išlaiko ir kas pasaldina, ir atstumiantis nuo viso to, kas taikosi sunaikinti arba kankinti mūsų esybę. Šis noras yra visuotinis ir visiems jautimais apdovanotiems tvariniams bendras. Pagaliau, šio noro ketinimai yra neklaidingi. Būtų jis nenaudingas, jeigu jo patenkinimui neturėtume gatavų ir parankių būdų – aprūpino prigimtis jais visus jaučiančius kūrinius. Neprotingi gyvūnai (kaip mes juos vadiname, nes tokiais mūsų atžvilgiu esantys atrodo), ropliai, šliužai, visokiausios padermės kirminai iki pat neregimos jų

smulkmės, vabzdžiai turi neklaidinantį instinktą. Žmogus, apdovanotas dėmesiu, gavo savo dalį – pažinimą. Pažinimas yra dvasios savybė. Tai yra sugebėjimas lyginti daiktus ir tarp jų rinktis. Tačiau tai, ką pažįstame, nėra mumyse. Nebus mūsų atžvilgiu bloga arba gera, vien tik tiek, kiek mūsų prigimčiai yra priimtina arba nemalonu.

Štai čia ir galvosūkis, klausimas [*tu sėk, tu chak*], kuriame įklimpstame. Dažnai laikome gėriu, kas mums esmingai kenksminga, o tai, kas iš tiesų naudinga, tikime esant sau žalinga. Kodėl taip? Kadangi suvedžiojame save tariamybe, kadangi nenorime įsigilinti į dalykus, kadangi nepažvelgiame į ateitį ir pasekmes, į tariamo gėrio, šiuo metu mus viliojančio, trukmę. Kiek daugel būtų galima pateikti to mūsų apsigavimo tikrųjų priežasčių! Tačiau šioji yra pati artimiausia, visuotiniausia, labiausiai suvedžiojanti, kad į dalykus, jų vertę ir naudą žvelgiame svetimomis akimis. Kadangi mes buvome išmokyti taip ir ne kitaip apie juos spręsti. Pavyzdžiai mus gadina; pavyzdžiai mus žudo. Svetimas nuokrypis būna mūsų sugedimo pradžia. Svetimos klaidos – mūsų klaidomis. Svetima nelaimė – mūsų nelaime. Augame su jomis. Jas augdami gausiname. Ir jos pagaliau taip mūsų širdyse įsišaknija, kad apsipratę ir susitapatinę su jomis, tikime ir prisiekiamo gyvybe, kad jos yra prigimtinės. Po to, tebūnie taip pat Dangaus valia, susiklosčius laimingoms aplinkybėms, nutinka mums vienašyk sužinoti, kokios tos mūsų aistros neteisingos ir nebūdingos mums, kokie klaidingi ir net kenksmingi mūsų valios tikslai bei visos tenkančios nelaimės; tačiau jau neturime nei tiek širdies, nei tiek jėgų, kad drįstume sugrįžti į tiesos kelią.

Laimingas, ak, laimingas, kas patenka į tiesos vieškelį, kurį mums prigimtis nurodė. Laimingas, kas iš jo kartą suviliotas, kad ir klysdamas susizgribo ir tuoju atgal sugrįžo. Laimingiausias, kas iš jo, nesakau niekada, bet ir retai, ir nedaug nukrypo.

Blogas pavyzdys, auklėjimo galia, kuriame pavyzdys turi didžiausią įtaką – jis yra moralinio žmogaus blogio galingiausioji priežastis. Tuo žmogus blogesniu turi būti, juo stipresnius tam turi akstinus; tuo stipresnius, juo gausnesnius, tuo gausnesnius, juo daugiau yra blogųjų ir iškrypusių, tarp kurių gyvename... O kur yra piktųjų daugiausia? Kur labiausiai į krūvą susimetusios liaudies? Kur jos gausiausia? Kur?.. Miestuose.

Žmonių visuomenė yra natūrali. Žmogaus silpnumas yra savitarpio pagalbos ištaka. Mūsų poreikių patenkinimas pripažįstant savitarpio pagalbos poreikį ir yra visuomenės pamatas. Niekados nebūtume surinkti į visuomenės sąjungą,

jeigu nebūtume vienas kitiems reikalingi... Tačiau tai, kas iš pradžių buvo mūsų gėrio šaltinis, šiandien mums visiems tapo nelaimės jūra. Kol paisėme prigimtinių poreikių ribų, nedidelė visuomenė juos tenkino ir juos mums patenkindama buvo mūsų laimės garantas.

Tačiau kai toji visuomenė pernelyg padidėjo, lygiai taip drauge su ja išaugo ir mūsų poreikiai. Vienas patenkintas poreikis gimdė kitą. Šis metė sėklą dar kitam – kitų poreikiai erzino mūsų norėjimus; pramonė, juos tenkindama, kasyk gausino. Toliau išsigimusi į perteklių, drauge atsivedė ir troškulį. Iš pastarojo įvairovė ir manieringumas, dirbtinumas ir puošmenos ir suklestėjo; iš šių savo ruožtu vėl gimė virtinės tariamų poreikių, kurie žnaibydami ir aitrindami mūsų norėjimus, pagimdė tas gausias nusižengimų ir šlykščiausių nusikaltimų gentis, kurios bendraisiais puikybės, gobšumo, keršto ir tūkstančio aistrų vardais iš siaubingų jų pasekmių žmonių giminės pažįstamos¹.

Kol netikėjome, kad aukso godulys, kad ambicija, kad puikybė ir visokiausių nominacijų perteklius buvo įgimtos žmogaus aistros, kol jų tenkinimo nelaikėme esmingu poreikiu, trumpai tariant, kol tenkinomės tuo, kad buvome žmonėmis, kol nenorėjome pasikelti virš žmonių ir be saiko įaitrinti tikruosius žmogaus poreikius, iki tol meilumas, malonumas, saugumas, ramybė ir žmogaus laimė buvo visuomenės karūna. Tačiau kai jau tas netapo [vadinamas] žmogumi, kas nebuvo pasipūtėlis, dykinėtojas, savanaudžis, taip greitai tas tapo nelaimingas turėdamas gyventi be titulų, puošmenų, rangų, šlovės ir turtų; tuo pačiu metu žmonių visuomenė tapo kankinimo įrankiu. Užslinko neteisybės, plėšimai, paniekimai, niekšybės, vergovės. Žmogiškumą, sąžiningumą, dosnumą, nuoširdumą nurungė išdavystės, suktybės, melai, apgaulės. Dirbtinumas, puikybė ir perteklius tapo pirmaisiais poreikiais; o jų įkandin visi skausmai ir dvasios bei kūno ligos įkinkė pasaulį į neišvengiamą jungą. Taigi liautasi būti žmonėmis, kai nustota būti dorais. Prarado dorą ir jau nebėra laimingi.

Norėtume skanauti laimę, kaip vieną iš deramiausių mūsų prigimtčiai dalykų, o tuo pačiu tobuliausią, koks tik gali būti Žemėje? Būkime dori. Ar norime būti dori? – Bėkime toli nuo to, kas gali mus sugadinti. Grįžkime arba jau veikiau prisiartinkime prie prigimtinių būklės. Grįžkime, kiek dar visuotinis iškrypimas, kiek prietarų galia, kiek pavyzdžio jėga, kiek mūsų aistrų nartumas ir pašėlimas

¹ Rusoistinė pastraipa: pagal J.-J. Rousseau geriausia, morali visuomenė bei valstybė gali būti tik nedidelė, kaip antai senovės Atėnų ar Spartos.

dar nevysiškai pašalino saiką, dorumą, o tai reiškia, mūsų galimybę ragauti tikrąją laimę.

Koks tai yra gyvenimas, kuris mus visų arčiausiai priartina prie natūralios paros? Kuris?.. Tas, kur mažiausiai poreikių, o paskui – mažiausiai aistrų. Mažiausiai aistrų todėl, kad mažiausiai jų sukurstymui paskatų. Kaimiškas gyvenimas, namų ramuma – tai yra tikros Dorybės sostas. – Natūralaus žmogaus gerumo šaltinis. Aukščiausios šiame pasaulyje palaimos Šventovė.

Įsivaizduokime žmogų, tokioje vienetinėje gimusį ir išsaugotą, kuris niekada neregėjo panašaus į save kūrinio. Įdomu būtų sužinoti: nejaugi jame slypi ambicija? Nejaugi turtais, titulais, išpuikimu ir ištaigingumu norės pranokti kitus žmones? Ar bus jame vietos pavydai, neapykantai, paniekai ir tuštybei? Nejaugi jo širdis bus šių aistrų žaislelis? Ir kaip šių pasekme, jo protas bus plėšomas gausybe rūpesčių, nerimų, graužačių? [Juk jis] to nori, ką turi, tai turi, ko reikia, nes daugiau to, nei turi, netrokšta. Taigi yra tylus ir ramus. Naudojasi gyvenimu: jaučia savo būti [i^{est}ność], nes niekas jo minčių neatitraukia nuo nuosavos esybės [i^{est}testwa]. Yra laimingas, nes yra geras. Yra geras, nes netgi nežino, kas yra blogis. Neregi jokie poreikio būti blogam, kad padarytų save laimingą. Niekas jo būti blogu neišmokė. Niekas jo savo pavyzdžiu į blogį nepalenkė, nepadrąsino, neįtraukė nei blogi jam pateisino. Laisvas nuo prietarų. Jo sieloje sklinda tyriausia šviesa, nes jos neaptemdė joks klaidos šešėlis. Vienu žodžiu – jaučia, gyvena, žino, nori, naudoja. Yra laimingas, nes yra geras. Yra geras, nes jo niekas blogu būti neišmokė.

Štai į tokio žmogaus būklę yra panaši būklė žmogaus, kuris išeina iš didelių bendruomenių priespaudos, minios, erzelio ir triukšmo, kuris vengia priežasčių dažnai buvoti tarp jų. Kuris sutramdė savąsias ambicijas, savanaudiškumą, tuštybę ir puikybę, bent jau tiek, kiek nuo prigimties atitrauktas ir jau visuotiniu sugedimu užkrėstas protas sugebėjo pakilti virš tariamųjų galios. Tai yra vienišo žmogaus būklė, palaiminta būklė laisvo kaimiečio; kuris, net jeigu norėtų būti nelaimingas, negalėtų toks būti visiškai, nes net vaizduote negali tiek pasiekti ir aprėpti, kiek miestuose vien akies žvilgsnis regi nelaimingumo priežasčių. O jeigu laimės ištrokę, turės ją po ranka.

Štai todėl tie turtuoliai, tie ponai, kurie pusę miestų savo rūmais užėmė, kuriems kasdien amoralių padlaižystės smilko pasibjaurėtinai aukas, kurie skęsta rafinuočiausiose pramogose, braiduoja iki ausų subtiliausioje prabangoje, – štai todėl būtent jie dažnai pageidauja pasprukti į atokias vietas. Žino, kad laimingiems neįmanoma būti be ramybės. Ieško jos subtiliausių ir rafinuočiausių žaidimų

glėbyje, o jais nepasisotinę, ieško užkampio, kur pasibjaurėję savo sotumu nuo jo patys galėtų atsikvėpti.

Pažvelk į tuos prabangius perdėto skonio [*przesadzony gust*] dvarus tarp milžiniško dydžio sodų, tas giraites, tas užuovėjas, tas nedideles grotas, į tas [*mažas*] didesnio paprastumo apgaules, tuos dirbtinius, kaip jie vadina „laukinės gamtos“ sekimus. Išvysi ten keistus jos pavidalus, rūpestingai į vieną akiplotį surinktus. Čia pievelė margaspalvėmis gėlėmis padabinta. Ten seklys upeliukas tekantis pro samanotus akmenėlius ir vienur kitur perskirtas valstietiškais tilteliais. Kitur iš pasvirusios uolos veržliu kriokliu krenta triukšmingi vandenys, o apačioje iš sudužusių akmenų švirksčia nesuskaičiuojami fontanėliai, pereinantys į smulkiausią rasą. Ana ten įdirbtos dirvos sklypas su tankiomis vagomis arba jau padengtas pilnomis javų varpomis. Vieniša, kaimietiška, žema ir šiaudais dengta trobelė... Štai kalnelis, štai šlaitas, štai ažuolas sutrūnijęs su ilgasiėksniu savo kelmu, nuo darganos ir žaros teikiantis apsaugą, štai vienur drėgnomis samanomis užtiestos, kitur meldų dembliais padengtos lomos... Patenkinti tais smulkių kaimo grožybių reginiais. Noriai ten buvoja. Tarsi gamta džiaugiasi... Jie tai daro dėl nenuoširdumo ir nesotumo, tačiau ar tai nėra geras įrodymas, kokie tikri yra gamtos žavumai? Ir kad tarp jų iš tiesų galima skanauti kilnesnę ir pigesnę pagūdą?¹

Tačiau, kai tau šloviniu atkampaus gyvenimo laimę, kai tave raginu grįžti į prigimtinių paprastumą, nemanyk klaidingai, kad turėčiau būti žmonių draugijos priešas. Kai puolu perteklių ir ištaigingumą, nemanyk, jog linkėčiau, kad klaidingu iš pat pradžių laukinių žmonių pavyzdžiu mistume gilėmis, arba sekdami klajūnais totoriais neturėtume nuolatinio būsto.

Žinau, kokios mano pareigos žmonėms. Žinau, koks bendravimo saldumas. Žinau, koks geradarystės malonumas. Amatai, išradimai talentams naudingi ir gyvenimą puošiantys; mandagumas, paslaugumas, pokalbio žvalumas – jie atitinka žmogišką vertę. Taigi jie yra geri, mieli ir mūsų gyvenimo tiesa labai nuo jų priklauso. Kas turėtų būti toks piktavališkas, kad mane apkaltintų, jog skelbiuosi žmonių, visuomenės ir žmogiškumo nedraugu, kai tave vilioju kaimiškais malonumais, kai tave išvedu iš plepios iškrypusių miestų apgulties?

Gal gi tik miestpalaičiuose [*mieściech*] žmonės, o kaime jų nesurasti?! Nejaugi dorybė, kuklumas, švelnumas, dosnumas, nesavanaudiškumas, žodžiu, visi

¹ Karpis, dirbdamas Seime Varšuvoje, galėjo įvertinti sentimentalistinį kraštovaizdžio parką, įkurtą Izabelės Čartoryskos aštuntajame XVIII a. dešimtmetyje.

žmogaus verti papročiai nuskubėjo vien tik į miestus? Tik ten lizdą susuko? O kaime jų nėra? Tiesa, kad toks visuotinis papročių – vienintelių žmogiškumo požymių – įvyko iškrypimas, kad įžengus tarp didžiausių minių, galima klausti, kur žmogus¹. Bet kurios padėties, bet kurio amžiaus žmonės, visi neįžengiamiau-si užkampiai persiėmė prietarais, aišktingumu, veidmainyste ir nelaimingumu... Bet jeigu liko dar kur kokie nors žmogiškumo pėdsakai, jeigu dar yra kokia nors viltis surasti žmones, nebent tik kaime, ūkyje, atokiai nuo pasipūtusių ir pertekusių miestų mūrų.

Juk bet koks dirbtinumas, perdėjimas, puikybė nėra prigimtiniai: yra perteklingi, todėl negali būti geri... Kas labiau girtina už mokslus? Kas naudingesnis žmogui už protą? Tačiau ir jo perteklius – argi ir jam pačiam, kaip ir visuomenei, nesukelia kenksmingų pasekmių?

Pats savaime niekas nėra blogas. Visa, kas yra prigimtios ribose, kol nenu-tolsta nuo jos potvarkių, tol yra gera, tol girtina, tol naudinga. Vos tik išbėga iš nustatytos prigimtinių tvarkos, tuojau nustoja būti geru, nustoja būti naudingu.

Džiaugiuosi žmonių draugija, tačiau mano draugijai minių nereikia. Kas visiems skolina, iš to nė vienam negana... Kas nori būti visiems naudingas, nieko nepatenkins. Kas visuose ieško sau naudos, nė viename jų neras.

Džiaugiuosi žmonėmis, tačiau rinktiniais. Vienas ar kitas protingas, apsišvie-tęs ir iš prigimtios geras draugas pavaduoja man tūkstantį mergišių, puošėivų, vėjajaikių, lengvabūdžių, padūkėlių ir visų mandagių miesto sukčių. Jeigu nera-siu jų kaime, labai rūpestingai neieškosiu. Liksiu pats su savimi. Arba paieško-siu jų miestuose, tačiau pats miesto dalimi netapsiu. Eisiu pas juos, kad su jais išsiskirčiau. Eisiu dėl jų, kad juos į kaimą išviliočiau, ir tik ten sukursime bendrą džiaugsmą. Dar eisiu į miestus. Ko gi? Kad juose greitai nusinuobodžiavęs iš-aštrinčiau sau ramaus gyvenimo skonį, kad iškreiptus prietarais savo norus ir polinkius nukreipčiau į teisingo skonio kelią. Žinau, kad juose nepasiliksiu; kad netgi ilgai juose neapsistosiu. Plepalai, užesys, bruzdesys, naktibaldos, dirbtinės ir kiekvienu atveju nuobodžios kvailystės, šis miesto pramogų ir linksmybių bruožas, mane iš jų išvarys.

Noriu gyventi: turiu tada gyvenimą naudoti, turiu jausti, turiu mąstyti. Ne-mąsto, net nejaučia mūrų gyventojas. Nes visas yra tuo užimtas, kas jam mąstyti, kas jam jausti trukdo. Jaučia, bet tik tai, kad jam gyvenimas yra našta. Mąsto, bet

¹ Užuomina į filosofą Diogeną.

tik apie tai, kad nežino, jog nėra to, kas galėtų jį padaryti laimingą. Jaučia, kad nori būti laimingas, o mąsto, kad laimingu būti negali. Ir tuo, kaip lekia paskui naujoves, įrodo, kad ir savo tikslo, ir savo priemonių atžvilgiu yra neregys.

Eisiu į miestą, ištrauksiu tave į kaimą ir jau niekada iš jo nepaleisiu. Rasime, ką ten veikti, kuo užsiimti, pasilinksinti. Malonumai, būtinu būdu, tačiau tolygiai veikiančios gamtos, jos įvairovė, netgi jos keistenybės bus mūsų pramoga; jos prievarta, kai mums bus naudinga, bus žaidimas; jos dovanų ragavimas, kurias mums dosniai skirs – poreikis; dalindamiesi tuo dosnumu atliksime mūsų pareigą.

Ak! Kiek dar daug liko man parodyti tau prigimtinių grožybių, jei tyrinėti ypatingus jos žavumus, šio mano laiško tau, kilnūs drauge, būtų buvęs tikslas. Kiek daug rasčiau įrodymų, man tarnaujančių, o tau galinčių padėti kaip pretekstas, akstinas ir sužadindamas leisti į kaimišką, mažiau žmonių trukdomą, ramų, dorą, o tuo pačiu laimės ir palaimos kupiną pagyvenimą! Tačiau mane nuo šio užsiėmimo labai išgelbsti knygelė, kurią tau dedikuoju¹.

Jos vertimas man buvo tuo mielesnis, kad per visą šį darbą mano protas buvo linksminamas gyvais paprasto beigi dorybingo gyvenimo [vaizdų] malonumais. Mano širdis atpažino tą paguodą ir saldumą, kokį tik vienas sąžiningumas gali suteikti.

Priimk, prieteliau, mano prielankumą. Dvidešimt ir kelerių metų mudviejų pažintis yra tikroji jo garantija. Tačiau tikresnis geros mano valios įrodymas bus niekuo neiškreiptas draugiškumo tęstinumas ir tolydumas, kuriuo mūsų širdys, nepaisant labai skirtingo humoro, kitokių nuomonių ir charakterių, mums įlietu, iki pat dabar nepertraukiamai buvo susietos.

Tačiau jei minčių ir skonių panašumas stipriausias turi būti draugystės mazgas, džiaugčiausi nuoširdžiai, kad šis prierašas ir vertimas mano,

nebuvo mums nereikalingas,

kaip ir esu tikras, kad priimsi iš manęs ne kaip buvusią garantiją,

o kaip tikrą tavo Asmeniui pagarbos, prielankumo ir draugiškumo naują įrodymą.

Varšuva, 1792 m.

¹ Séguier de Saint-Brissson. *Aryst, albo powaby poćciwości*. Warszawa, 1792. Pasirašyta Karpio kriptotonimu M. F. K. P. Ž. (t. y. „M. P. Karpis, Žemaitijos pasiuntinys“). Karpio esė funkcionuoja kaip įvadas į pastarąjį sentimentalizmo krypties moralistinį veikalą.

D O

JASNIĘ WIELMOŻNEGO JMCIPANA
IGNACEGO
KRZUCKIEGO
POSŁA WOIEWODZTWA WOŁYŃSKIEGO.
N A

Seym Związkowy i Konstytucyjny.

W Trókiem złego i dobrego Świa-
ta, wieyska spokojność, domowy
zakatek, miłszy jest nad nudne,
Miaśt gwarliwych roztargnienia.

Ono złote bożyszcze ustawicz-
nemi czci i podchlebstwa okadzane
ofiarami, mierzi nakoniec z sobą,
śmierdzą mu kurzone kadzidła, o-
puszcza swej batwochwalni przy-
bytek, cicho się z niego wykrada.

Lud płocho=wierny, on gmin
Świata wielkim zwanego, ono du-
mne haniebney podłości narzędzie,

A

SUKILIMO KURSTOMOJI-ORGANIZACINĖ KALBA

ŽEMAITIJOS KUNIGAİKŠTYSTĖS PILIEČIŲ ŠIAULIŲ ŽEMĖS SUKILIMO AKTAS

Išrašas iš Šiaulių pavieto žiemionių knygų
Metais tūkstantis septyni šimtai devyniasdešimt ketvirtais,
gegužės penktą dieną. 1794 05 05.

Varšuvos seimo pasiuntinys Juodeikių [seniūnas] J.W. Pranciškus Mauricijus KARPIS asmeniškai įteikė Žemaitijos kunigaikštystės jungimosi aktą prie 1794 04 24 paskelbto Krokuvos ir Lietuvos Vilniuje akto, kuriame tokie žodžiai:

Žemaitijos kunigaikštystės piliečių Šiaulių paviete jungimosi aktas prie Krokuvos vaivadijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės provincijos vaivadijų sukilimo.

Visų trokštama, Tėvynei išganinga, mums ypatingai garbinga narsių riterių sąjunga, vadovaujant J. A. generolui majorui Chlevinskiui¹ ir Tautinės kavalerijos brigadininkui Sulistrovskiui,² mūsų paviete buvo apmąstyta gerokai anksčiau.³ Mūsų, piliečių, tikslas jai prisiekti iškilmingu bendros priesaikos aktu, buvęs visuotinis ir labai lauktas. Tačiau reikalo svarbumas ir tam tikras pirmųjų susivienijimų pageidautas slaptumas, regis, liepte liepė mums dar akimirkai pri-

¹ Antonijus Chlevinskis (Antoni Chlewiński, apie 1750–1800) – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės generolas leitenantas, apdovanotas *Virtuti Militari* ordinu; Targovicos konfederacijos metu nuo tarnybos nenusišalino. Nuo 1793 m. generolas majoras, 3 –osios Tautinės kavalerijos brigados vadovas; eidamas šias pareigas gavo šv. Stanislavo ordiną. Generolo Juzefo Jasinskio opo-nentas, Kosciuškos paskirtas Vilniaus komendantu; 1794 rugpjūčio 11– 12 d. nesugebėjo miesto apginti nuo rusų kariuomenės. LDK sukilimo vadovybės areštuotas, nuteisti nespėta.

² Mikalojus Sulistrovskis (Mikołaj Sulistrowski, apie 1755 – po 1799). LDK tautinė kavalerijos brigada (žinoma kaip *Husarų* arba *Kauno*; oficialus pavadinimas: *Brygada Kawalerii Narodowej Polskiej Wielkiego Księstwa Litewskiego*) – XVIII amžiaus LDK armijos raitininkų padalinys, suformuotas 1776 m. 1794 m. ši brigada turėjo per 1000 kareivių.

³ Tai ne pirmasis Žemaitijai skirtas sukilimo aktas. Balandžio 16 d. Šiauliuose buvo paskelbtas aktas, tapęs pirmuoju Lietuvos sukilėlių dokumentu. Tačiau tai buvo tik Lietuvos kariuomenės įsijungimo į sukilimą dokumentas; dar du aktus paskelbė Antonijus Chlevinskis „Žemaitijos kunigaikštystės tauti-nei sąjungai“ (balandžio 26 d.) bei „Žemaitijos kunigaikštystės piliečiams“ (balandžio 28 d.) kuriuose ragino bajorus dėtis prie sukilimo, padėti kariuomenei maistu ir pašarais. Chlevinskio asmuo ir jo aktai nebuvo populiarūs, juose neduota organizacinių nurodymų. Plg.: Brusokas E. Kauno pavieto įsijungimo į 1794 m. sukilimo aktą ypatybės. *Kauno istorijos metraštis*, 2013/13, p. 60.

stabdyti tuos kilnius mūsų pastangų proveržius, kol neišvysime sėkmės vainikuotų vilčių, į kurias žvelgėme itin tikėdami ir laukdami. Norėjome ir privilejome pirma matyti Vilnių, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinę, išsilaisvinusią iš svetimų pančių, o jame įkurtą Tarybos ir tikrų laisvių lizdą, ir kurio tarsi iš centrinio židinio šviesos ir valdžios spinduliai tolygiai sklستų po visą kraštą. Vilnių ir laisvės Tarybą jame jau turime. Mums jungiantis grįžo nelygstamas mūsų riterių vyriškumas, jis uždegė mums antrą laisvių šventę¹ ir tautos nepriklausomybės meilę. Taigi tokiuose veržliuose ir netgi pačias viltis viršijančiuose įvykiuose, tokiose laimingose mūsų sumanymų pradžiose, dar sėkmingesnė baigtį mums žadančiose, ilgiau svarstyti būtų peiktina gaisrais; pasilikti abejingiems bei neveikliams – nusikaltimui prilyginama taptų mūsiškoji yda. Bet neslėpkime nuo savęs padėties, kurioje mūsų Kunigaikštystė lieka priešų atžvilgiu. Tiesioginė mūsų plėšrių ir kerštingų kaimynų artuma mūsų protams neleidžia pamiršti visokių baisybių kupino vaizdo, tokio, kur mūsų valdos ir asmenys gali būti atiduoti. Atskirti mes didelio vietos nuošalumo nuo mūsų kariuomenės, kuri arba mus pridengti, arba bendrai su mumis saugoti mūsų sienas nuo priešo ir besiveržiant jį atmušti galėtų, su kuriuo dabar kaip ištroškusias mūsų kraujo ir mūsų nuosavybės pabaisas vaikosi pačioje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės provincijos viduje². Nepakankamai pasirengę ginklu ginti mus ir mūsų Žemę, suvokiame visą mūsų likimo trapumą, jaučiame visą galimą ateities rūstybę. Bet nejaugi šie baugūs regėjimai galėtų mus atgrasinti ir sulaikyti kuo greičiausiai apgalvoti, kaip būtų galima užkirsti kelią tai gal tik įsivaizduojamai, dar galimai sutūrėti nelaimei, kurios prispausta dejuoja mūsų bendra Tėvynė! Visai priešingai: kuo didesnis mums gresiantis pavojus, regis, tuo labiau jaučiamės įsipareigoję dar stipriau jungti širdis ir protus, idant drauge telktume jėgas prieš visas negandas. Būtent mumyse pačiuose yra visa mūsų viltis, mumyse ir savo jėgose ieškome išsigelbėjimo ir saugumo garanto; mes patys sau turime būti skydas ir ginklas. Jeigu mums lemta žūti, dera žūti mūsų nedraugų gyvybės kaina. Tačiau ginti save – reiškia ginti Tėvynę. Ginti Tėvynę – reiškia ginti save. Nes Tėvynė

¹ Pirmąją „laisvių šventę“ autorius, tikėtina, laiko 1791 m. Gegužės 3-iosios Konstitucijos priėmimą.

² Karpis kalba apie dabartiniuose istorijos vadovėliuose dažniausiai neminimus Rusijos – Respublikos 1794–1795 m. karo veiksmus. Panaudojami grubūs ir stiprūs išsireiškimai: „...a którego teraz jako żarłoczne krwi i maitków Naszych potwóry w samych Prowyncyi Wielkiego Xięstwa Litewskiego ściga wnątrznóściach“ – Čia Karpio stilistika implikuoja drastiškus semantinius variantus: „kurį pačiuose Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės viduriuose kaip mūsų kraują ir turtą ryjančius [ėdrius] šlykštyntes vejasi...“

mumyse, mes Tėvynėje įgauname savo esybę [*istność*]. Atskirų visuomenių visumą, asmens, Tautos visumą sudaro atskiros jos dalys: tam, kad visuma išliktų sveika, dalys turi remti viena kitą, o kad dalys išliktų sveikos, visuma gelbėti turi. Tuomet tas Tautos ir Tėvynės ryšys bus vientisas, kai jį susies abipusės vienybės ir jėgos grandys. Šio įsitikinimo persmelkti, šio gyvo tiesos jausmo įkvėpti, neišsigimę laisvų mūsų Protėvių palikuonys, šiandien šioje vietoje esame švento Tėvynės gynybos šūkio suburti. Sekdami didžius Karūnos piliečių, būtent, Krokuvos vaivadijos, pavyzdžius, Tado Kosciuškos vadovaujamų ginkluotųjų pajėgų šių metų kovo dvidešimt aštuntos dienos akte mums pristatytus ir jau iš dalies vainikuotus kuo laimingiausia pasekme; laikydamiesi mus vedančių taisyklių [*prawideł*], kurias šis aktas ir Lietuvos laikinoji Taryba balandžio dvidešimt ketvirtą dieną doriausių vyrų surašytame ir mums atsiųstame Universale nurodė – dvasia, širdimi ir visomis galimomis jėgomis prie tų šventų ryšių jungiamės; juos nuosavybe, gyvenimu ir visomis dvasios ir kūno galiomis remti, ginti ir šią dieną paklusti Priesaikos tekstu, tame Universale Lietuvos Tarybos nurodytu, prisiekiamo.

Kad ne žodžiais, o darbais ir įrodymais patvirtintume mūsų priesaikų šventumą, tarpusavyje priimame tarp savęs tokias sutartis, kokias ginant mūsų ir bendrą Tėvynę, geriausiomis šiuo metu esant laikome.

Primo. Karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavyzdžio vedami bei neatidėliotino reikalo sukurstyti, statome visuotinei gynbai iš seniūnijos ir stalo ekonomijos dūmų iš dešimties žemių po vieną šaulį [*strzelca*] su arkliu ir karine ekipuote [*moderunkiem*¹], nurodyta atskiru potvarkiu, iš paveldimų ir dvasininkijos žemių dūmų taip pat maždaug dešimties – po vieną pėsčią rekrūtą, vienodai apginkluotą, kaip aprašyta atskirame potvarkyje; kaip raiteliai, taip ir pėstininkai turi būti deramai aprengti, neužkraunant šios pareigos bajorijai, gyvenančiai pavieniuose dūmuose, atsižvelgiant į [*jiems taikomą* – D. V.] visuotinį šaukimą [*Pospolite ruszenie*]. *Secundo.* Tvarkos komisija [sudaryta] iš asmenų, išrinktų paskutiniuose laisvuose seimeliuose, Lietuvos Tarybos potvarkiu sugrąžinta vykdyti jos pareigas, nedelsiant išleis universalus arba skelbimus apie nutartą visuotinį šaukimą ir jo neatidėliotinoms reikmėms ragins savanorius, kad šie ginkluoti susirinktų į jos nurodytą vietą; o Žiemionių knygą turėdama kaip piliečių skaičiaus nuorodą, kaip taisyklę – senus įstatymus apie visuotinį šaukimą,

¹ Archajizmas *moderunek* reiškė ekipuotę, suponuojančią ginklus, kartais tiesiog ginklus, šautuvą. Plg.: *Moderunek. Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego. E – išteklis <http://sjp.pwn.pl/doroszewski/moderunek;5452503.html>

sukvies jam įpareigotą bajoriją bei primins numatytas bausmes jam nepaklūstantiems. *Tertio*. Pulkininkai, rotmistrai, patikėtiniai ir pavietų vėliavininkai – visi *respective* [atsižvelgdami į] savo pavietą užsiims bajorijos raginimu, patikrinimu ir atvedimu Komisijos skirtu metu bei vietoje. *Quarto*. Tuo metu toji Tvarkos komisija išleis pavedimą Šiaulių ekonomijos žemesniajai administracijai¹, kad ši daugiausia per tris dienas ginkluotus kantonistus², kiek jų yra, taip pat basus neturtėlius³, aprūpintus ginklais ir gerais arkliais, pristatys bei juos, kaip ir visus medžiotojus [*Ochotników*], kitaip tariant, įvairių luomų atvykstančius savanorius paves vienam komendantui. *Quinto*. Komisija pagal atvykstančių medžiotojų ir rekrūtų šaulių skaičių išduos piliečiams kvitus [palety]⁴ jų arklių pašrui ir maisto daviniui, nustatydami jų proporcijas pagal valdomus dūmus. *Sexto*. Šios pirmosios ir gausėjančios jėgos panaudojimas vien tik mūsų Kunigaikštystės ribose priklausys komendantui. *Septimo*. Iš rinkliavų ir aukų, kurios Komisijai piliečių gali būti nešamos, šioji bus įpareigojama ginti sienas, siųsti pasiuntinius, pirkti ginklus ir visą amuniciją. *Octavo*. Komisija išleis pavedimus miestams ir miesteliams ir netgi kaimams, kad pritaikytų ietis, kirvius, parengtų dalgius ir jiems reikalingas medžiagas, o amatininkai jų gaminimu kuo skubiau užsiimtų – visa tai pavedama ypatingam miestų piliečių ir jų magistratų rūpestingumui bei stropumui. *Nono*. Tvarkos komisija, kaip pavaduojanti Paviето tarybą, kiek tik iš jo reikės, atidžiausiai seks, kas yra reikalinga bendrapiliečių saugumui, todėl atgręš budrią akį į valkatas ir gausesnius atvykėlius. *Decimo*. Tvarkos komisija paves, kad iš kiekvieno dūmo [būtų surinkta] po dvi veršio, o mažiausiai iš penkių dūmų – po vieną jaučio odą; ne mažiau kaip po vienerius pasiūtus marškinius iš kiekvieno dūmo; savininkai ketvirtąją dalį tos aukos visada turėtų parengę. *Undecimo*. Tvarkos komisija taip pat paves, kad piliečiai nuo kiekvieno žemės dūmo sudėtų po aštuonis lenkų auksinus, o nuo bajorų viensėdijos – po keturis auksinus rinkliavos būdu viešajai kasai, turinčiai likti Centrinės Karinės Komisijos valdžioje, per aštuonias dienas nuo šios datos ir kad šie pinigai būtų

¹ Tekste: *Vice- Adminstracya*.

² Pavietų („kantonų“) rekrūtus, lenkiškai įvardijamus kaip „strzelcy“ (šauliai), vertime siekiant atskirti nuo šaulių – savanorių, įvardijamų „ochotniki“ (pažodžiui – „medžiotojai“), pritaikytas terminas „kantonistai“; pastarasis yra taikomas lietuvių istoriografijoje, plg.: Brusokas E. *Valstybės valdžios institucijos 1794 m. sukilimo metu*. Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais. Red. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė. Vilnius: Petro ofsetas, 2014, p. 601.

³ Tekste: *bośniakow*.

⁴ Lenkų archajizmas *palet* kilęs iš italų *bolleta*, *bulleta*, lotynų *bull*a, reiškė raštišką leidimą, „taloną“, „kortelę“ – kvitą.

savanorių ir jų poreikių aprūpinimo fondu. *Duodecimo*. Tvarkos komisija nedelsiant išleis universalus miestams ir miesteliams, *quocunque titulo* laisviems, kad atsidėkodami tautai už jiems gražintą laisvę, šiuo metu, kol bus išleisti nauji potvarkiai, kiekvienas jų statytų kiek tik gali visai apginkluotus pėsčius ar raitus kareivius, o dabar, – kad per keturias dienas mažiausiai vieną nedelsiant su visais ginklais pristatytų į J.K.D.¹ Šiaulių miestą. *Decimotertio*. Tvarkos komisija tuojau pat išsiųs pasiuntinį į Lietuvos tarybą su klausimu, jeigu vietinė, kitaip Vaivadijos, taryba turi būti piliečių išrinkta, kam priklausys vietos kriminalinio teismo išrinkimas – Tarybai ar piliečiams? Jeigu labiau būtų paranku [Lietuvos] Tarybai rinkti vietinę tarybą ar vietos teismą, dėl šių rinkimų perduos piliečių surašytą sąrašą asmenų, o to teismo organizavimo pareikalaus iš Tarybos. O kol reikalaujama Lietuvos tarybos rezoliucija dėl vietinės tarybos ateis, į mūsų Tvarcos komisiją, dėl daugelio aplinkybių sumažėjusią, visiškai sukomplektavimui šie asmenys laikinai į ją renkami *cum voce decitiva*: D.M. [didžiai maloningi] Pranciškus Ivanovičius, Ignotas Vielogolovskis, Tadas Rimgaila².

Tokie yra būdai, kurių laikinai imamės visuotinei gynybai ir mūsų Tėvynės sukilimui, kol mums Lietuvos Taryba tinkamesnius nurodys. O tu, mūsų Žeme, ir tu, visa Lenkijos ir Lietuvos tauta, būkite mūsų norų ir darbų liudininke bei laiduotoja. O tu, aukščiausias Likimų lėmėjas ir Pone, priimk ir pašventink tyras ir nuoširdžias mūsų širdžių tuoktuves, padėk joms maloningai. Paklūstame Tavo Visagalei dešinei. Jau galingai ja mus valdai ir valdyk iki galo: patsai tas šventas įkarštis, kuris mus dabar gaivina, Tavo yra kūrinys. Nes tavo reikalą mūsų norime ginti. Norime ginti gyvybę ir laisvę, garbingiausias tavo gerumo dovanas. Norime jas ginti, kad pasirodytume esą jų verti. O jūs, piliečiai, ir visokių luomų mūsų bendri broliai, kuriuos vietos nuošalumas ar laiko trumpumas arba reikalo nežinojimas į šį šios dienos Aktą sukliudė patekti, skubėkite prisijungti prie šio didžio reikalo, kurį iškelė ši diena, šventa diena, mūsų Kunigaikštystės istorijoje visiems amžiams atmintina diena. Sujunkite jūsų širdis, protus ir jėgas į tą nepertraukiamą vienybės ryšį, kuris mus noru³ ir gelbėjimosi dėlei nedalomai sujungė. Tegul įaitrina jus pavojus, virš mūsų kybantis. Tegu kilnios šlovės geis-

¹ „J.K.M.“ – Jo Karališkosios Didenybės.

² W.W. Franciszek Iwanowicz, Ignacy Wielogolowski, Tadeusz Rymgaylo.

³ Žodį „noras“ (*chęć*) M.P. Karpis vartoja „valios“ prasme. Bendrame rusoistiniame jo svarstymų ir retorikos kontekste „noras“ įgauna filosofinės sąvokos reikšmę (pavyzdžiui, „tautos valia“. Terminas „wola“, šiuolaikinėje lenkų kalboje reiškiantis valią, Karpio pavartotas kitame kontekste, kaip „Dievo valia“: regime pastangą kurti griežtesnę filosofinę terminiją.

mas pakylėja jūsų protus. Tegul pats prisirišimas prie gyvenimo ir nuosavybės širdį jums papildo, o mielos Tėvynės laisvės meilė jūsų sielas teuždega šventa ugnimi. Norėkite ir viską įrodysite: norėkite būti laisvi – ir būsite; būsite vyriški – ir nugalėsite. Tačiau visa esmė yra greitumas. Netikrumas mums grasina; Tėvynė, į bedugnę skandinama, keltis iš jos stengiasi – ko gi turėtumėte delsti? Turėtumėte ramiai laukti išglebusiame baugštume gėdos, priespaudos, gresiančios mirties ar už ją kartesnės nelaisvės? Ne, geriau žūkime, tačiau – gindamiesi: nes be to – pražūsime.

Tačiau mes ir Tėvynė būsimė išgelbėti, tik visi norėkime ir veikime. Tegul jaunimas noriai griebiasi ginklų. Tegul užverda narsių protėvių kraujas, kuris teka jūsų gyslomis. Tegul kas bajorišku didžiuojasi kilmingumu, parodo, kad yra jo vertas. Sėskite ant žirgo, ginkluokitės kuo ir kaip galite: ir pėsčiam, ir raitam galima Tėvynę ginti. Kad tik iš anksto pasiruošti ir prireikus vyriškai pakilti nepavėluotumėte.

Tuo metu jūs, kuriuos amžius link žemės palenkė, pakelkite savo drebančias rankas į Dangų. Prašykite, kad mūsų reikalą teiktųsi laiminti. Tėvai, motinos ir žmonos, be baugščių bei įkyrių dvejonių, gaudinančių protus, geriau nuo šiol būkite pirmaisiais vyriškumo ir narsos kurstytojais. Įpūskite tvirtumo dvasią ir panieką gyvenimui. Tik Tėvynė reikalinga ir verta šios aukos.

Prie ginklų, piliečiai! Skubėkite į tą dieną ir laiką, kuri jums jūsų vadovų bus nurodyta. Išmušė paskutinioji valanda¹, ilgiau dvejoti jau ne metas; kas bus abejingas, bus nusižengėlis, abejingumas tautos akyse bus bjaurus nusikaltimas. Dabar mums tenka sukilti arba žūti visiems laikams.

Duotas Šiauliuose, metais tūkstantis septyni šimtai devyniasdešimt ketvirtais, gegužės penktą dieną. (*Toliau – gausūs Žemaitijos kng. piliečių parašai*).

¹ 1794 m. sukilimo tekstuose itin dažnas „Paskutiniosios valandos“ tropas bei „Lemiamo pasirinkimo“ motyvas; jie funkcionavo ir lietuviškuose raštuose: „Jau paskutinis yra terminas ir čėsas ar muszantis gyventi vieroj szventoj su valansti(m) arba nemuszantiems prapulti su mūsų karalyste ir su slovu!“ *Aciszykimas Rodos Naididziausios Naradaus Lietuvos unt visus gaspadrius <...> Tas rasztas duotas ant sesijos narodaus mūsų Rodos Naididziausios. M. 1794 kwietnia 30 dnia*. In. Biržiška M. Rinktiniai mūsų senovės raštai. Medžiaga lietuvių raštijos mokslui aukštesniosiose mokyklose. Kaunas, 1927, p.100.

AKT POWSTANIA OBYWATE- LOW XSTWA ZMUDZ: ZIEMI SZAWELSKIEJ.

*Wypis z Księg Ziemian: Pttu
Szawel: Xstwa Zmudz:*

Roku Tyśiąc Siedmset Dziewięćdziesiąt Czwartego
Miesiąca Maja Piątego Dnia.

P przed Aktami Ziemian: Pttu Szawel: Xstwa Zmudz: obecnie stawiając
JW. JP. Franciszek Maurycy KARP Stalodajski Pośl. Seymu Warszaw-
skiego, Akt łączenia się Obywatelów Xstwa Zmudz: do Aktu Krakow-
skiego i Litewskiego w Wilnie, Tyśiąc siedmset dziewięćdziesiąt czwar-
tego, Apryla Dwudziestego czwartego Dnia utworzonego uczyniony do
Aktu podał, którego następne wyrazy: Akt łączenia się Obywatelów
Xstwa Zmudz: Pttu Szawelskiego do powstania Województwa Krakow-
skiego i Województw Prowincyi W. X. Lit.: Związek walecznego
Rycerstwa wszystkim pożądanym, Oczyszczenie Zbrodni, nam sze-
guliśmy chlubny pod przewodnictwem JW. Chlewińskiego General-
Majora i Sulitrowskiego Brygadiera Kawalerii Narodowej w Pocie na-
szym umysłom i dokonywać był zniszczenia wszelkiego, i wygładzenia dla
nas Obywateli hasłem, abyśmy też samo uroczyliem wspólny przy-
sięgi poświęcili Aktem, jakośmy to już dawno powzięliśmy i szcze-
gólnie uprzedzili życzeniem. Lecz nagłość dzieła i niejaka ile w pier-
wzych zawiązkach Tajemnicy potrzeba, kazały nam wstrzymać na
chwilę, te Szlachetne uśmiałeń naszych zapędy, póki byśmy skut-
kiem uwieńczone nie ujrżeli te nadzieje, na któreśmy w uśmiechu wygła-
dali oczekiwaniu — Chcieliśmy i pewniśmy byli widzieć pierwsi Wro-
no, Stolicę W. Xstwa Lit.: wolne od obcych kaydan, a w nim Rady
i prawdziwych swobod założone gniazdo, z kądby się jako z centralne-
go Ogniska, światła, i rzędu jednolitego po całym kraju rozchodzi-
ły promienie. — Wilno i w nim Radę wolności już mamy. Wrocilo
nam jedno nieporównane Rycerstwo naszego miastwa, dało nam drugie
świeta swobod i niepodległości Narodowej miłość. Wszak rączych więc
i same nawet nadzieje przewyższających zdarzeniach, w tak szczęśli-
wych zamyśłach naszych początkach, jeżeliby pomyślniejszy koniec nam
rokojących, dłużej się namyślać, nagany godną zwłoką; zostawać w o-
bojętnej bezczynności zbrodni równą stałoby się dla nas przywarą. Nie-
ukrywamy przed sobą położenia, w jakim Xstwo nasze zostawać, wzglę-
dem tych, których za Nieprzyjaciół swoich leżemy. Oplotna bliskość
drapieżnych i mściwych Sądów naszych wyławia umysłom naszym
obraz wszystkich okropności, na jakie Majątki i osoby nasze wydane być
mogą. Odciegi dalekim mieysca przeciągiem od Wojska naszego,
któreby albo nas załamać, albo wspólnie z nami przy bliskich
nas granicach na nieprzyjaciela czuwać, i wtargającego odpierać
ma.

mogło, a którego teraz jako żarłoczne krewie i miaszków Naszych powtórzy, w samych Prowincyi Wielkiego Xięstwa Litewskiego ściga wnetrznosciach: Niedosć w Orez ku obronie nas i Ziemi naszej przypodobieni; znamy całą losu naszego niepewność, czujem wszystkie przyzłości srogość: Lecz czyżby te trwożliwe przewidzenia, potrafiły nas odrządzić, albo i wstrzymać od obmyślenia jak naysprędszego sposobów, ku zabezpieczeniu temu może urojonemu, a zaradzeniu rzeczywistemu, pod którym wspólna Ojczyzna ięczy nieszczęściu! Przeciwnie owszem: imwiękze grożącego nam niebezpieczeństwa, może być podobieństwo, tym się barzies zniewoleni być widzim, mocniejszy jest jedność serc i umysłów węzłem, a sil wspólnych użyciem na wszystkie sposoby przygody. W nas samych całą nadzieją dla nas, w sobie i własnych siłach ocalenia i bezpieczeństwa szukamy pewności, sami sobie tarczą i zaszczytem być musimy. Jeżeli nam zginąć przydzie; ginąć nakładem życia nieprzyjaciół naszych wypada, Ale bronić siebie, jest to bronić Ojczyzny. Bronić Ojczyzny jest to bronić siebie. Bo Ojczyzna w nas, my w Ojczyźnie swoją bierzemy istność — Całość szczególnych społeczeństw, osoby, całość Narodu, szczególne onego składają części; aby się więc ogół ocalił, części; aby się części ocaliły, ogół nawzajem się wspiera i ratować mają. — Wtedy ten Narodu i Ojczyzny łańcuch nieustępnym będzie, gdy go zobopólnej jedności i siły spoją ognia. Tęm przeświadczeniem pręci, tę n żywem prawdy ochnieni uczuciem, nieodrodni wolnych Przodków naszych Potomkowie, dziś na to miejsce pod Święte obrony Ojczyzny hasło zgromadzeni; naśladując wielkie wzory Obywatelów Koronnych, mianowicie Województwa Krakowa; pod Naczelnictwem siły Zbrojney Tadeusza Kościuszki w Akcie Dnia dwudziętego czwartego Miesiąca Marca Roku bieżącego nam wystawione i nayszczęśliwizem już po części uwiecznione skutkiem: trzymając się przewodniczących prawideł, jakie nam tenże Akt, i Radatymczasowa Litawka w Dniu dwudziętym czwartym Miesiąca Kwietnia tegoż Roku znaycnotliwych utworzona. Meżów w Uniwersale do nas przyslanem wskazała; Duchem, sercem, i wszystkimi możnemi siłami do onych się świętych łączymy związków: one Miałkiem, życiem i wszystkimi potęgami Ducha i ciała popierać, bronić i onem ulegać w dziedziemy na Rotę w tenże Uniwersale od Rady Litewskiej przepisana Przyślegamy — Jabyśmy nie słowy, lecz rzeczą i dowodami świętość przyśleg naszych stwierdzili, następujące między sobą czynimy układy, jakie ku obronie własnej i wspólnej Ojczyzny za nayskuteczniejszy, w tym czasie być rozumieemy. *Primo* przykładem Obywatelów Koronnych i Wielkiego Xięstwa Litewskiego przewodniczeni, a nagle zagrani potrzebą stanowimy ku powstachosy obronie z Dymów Starościńskich i Ekonomicznych Stolarów, z dzieściciu Gruntowych, Strzelca jednego z Koniem i Moderunkiem, osobnym układem wyszczególnionym, z Dymowych zaś Dziedzicznych i Duchownych podobnie dzieściciu, Rekruta piefzgo jednego, równie z bronią w oddzielnym szczegule opisaną: a tak Konni jako i piesi przyzwicie odziani być mają, nie pociągając pod ten obowiązek Szlachty na pojedynkowych Dymach siedzących, a to ze względu nakazanego pospolitego ruszenia. *Secundo* Kommissya Porządkowa urządzeniem Rady Litewskiej z Ofob na ostatnich Seymikach wolnych obranych na swe miejsce urzędowania zwrócona, wyda niezwłocznie Uniwersały, albo obwieśzczenia o nakazanym pospolitym ruszeniu, i nagle potrzebne one.

330

onego, zachęcając tymczasowicie ochotników, aby się na miejsca przez nie oznaczone zbrojnie zbierali, a mając Księgę Ziemianiską za wskazówkę liczby Obywatelów, prawa dawne o pospolitym ruszeniu za prawidło, kto jest ze Szlachty do niego obowiązany, przywiedzie, i z niego kary temież prawami na niepożądanych przepisane przypomni. *Tertio* Pulkownicy, Rotmistrze, Porucznicy i Chorążowie Powiatowi wszyscy respektive swoich Powiatów zatrudnią się zachęceniem, przejrzeniem i sprowadzeniem Szlachty na miejsce i czas przez Kommissyę przeznaczone. *Quarto* Tymczasem też Kommissyja Porządkowa wyda zalecenie do Vice Administracyi Ekonomii Szawelskiej, aby ta nasydley we trzech dniach Strzelców uzbrojonych, ile ich jest, równie i Bośniaków w broń opatrzonych na dobrych Koniach przysłała, a tych jako też wszelkich Ochotników czyli Woluntaryuszów różnego stanu przybywających pod rząd jednegoż Kommandanta podda. *Quinto* Kommissyja w domiar przybywającej Ochotników i Rekrutów Strzelców liczby, wydawać palety będzie do Obywatelów na furaz i żywność potrzebną, miarkując onych rozkład na Dymy. *Sexto* Użycie tej pierwszej i pomnażającej się siły jedynie w Granicach Xęstwa naszego należeć będzie do Kommandanta. *Septimo* Ze składek i ofiar jakie przez Obywatelów w Kommissyji czynione być mogą, też Kommissyja kresły utrzymywać, Sztafety wysłać, broń i wszelką Ammunięą zakupować obowiązana będzie. *Oktavo* Kommissyja wyda zalecenie do Miast i Miasteczek, a nawet i do Wsiów, aby się przysposobieniem Dział, Siatkier, osadzeniem Koss, i Materiału na to potrzebnego, a Rzemieślnicy robieniem onych jak naysprzedzniej zajęli, co się nayszczególniej gorliwości i pilności Obywatelów Miast i ich Magistratów poleca. *Nono* Kommissyja Porządkowa jako zastępująca Radę Powiatową, ile z niej będzie, mieć pilną baczność będzie, co tylko ku ubezpieczeniu wspól Obywatelów swoich osądzi, a w tym zamiarze na włocęgow i na tłumnych przychoďniów bacznie obróci oko. *Decimo* Kommissyja Porządkowa zaleci, aby z Dymu każdego po dwie cielece skurki, a przynajmniej z pięciu Dymów po jednej Wołowey, niemniéj po kofzuli jednej użytey z każdego Dymu, Właściciele zaś czwartą część tej ofiary mieli zawfze na pógotowiu. *Undecimo* Kommissyja Porządkowa zaleci też, aby Obywatele z Dymu każdego gruntowego po zli: Poli ośm, a zaś Szlacheckiego pojedynkowego po zli: Poli czterey, sposobem poboru do Kaszy Publiczney pod zarządzeniem Kommissyji C. W. zostawać mającey, w przeciągu dni ośmiu od daty niniejszey oddali, i takowe pieniądze mają być funduszem do opatrzenia Woluntaryuszów w ich potrzeby i oporządzenie. *Duodecimo* Kommissyja Porządkowa wyda natychmiast Uniwersały do Miast i Miasteczek quocunque titulo wolnych, iżby zawdzięczał Narodowi za przywróconą sobie wolność, tymczasem nim dalsze nastąpią urządzenia, każde z nich ile może, przysłać wolno uzbrojonego zupełnie piezszego lub Konnego Żołnierza, a tymcza-

sem w przeciągu dni czterech przysłałmi jednego do Miasta J. K. Mcj Szawel niezwłocznie z zupełną zbroją przystawiało. *Dispositio* Kommissya Porządkowa wyszła natychmiast Sztafetą do Rady Litewskiej z zapytaniem, jeżeli Rada Miejskowa czyli Wojewódzka obroną przez Obywateli być ma, i komu wybot Sądu Kryminalnego Miejskowego, Radzie czyli Obywatelom należy, i gdyby się Radzie podobalo wybierać lub Radę lub Sąd Miejskowy, dla wyboru onego Listę Osob przez Obywatelów spisaną przesłać, a organizacyi tegoż Sądu od Rady zażądać, a jeżeli zażądana rezolucya od Rady Litewskiej względem wyboru Rady Miejskowej nadejdzie, dla dokończenia Kommissyi Należy Porządkowej z wielu okoliczności zmniejszonej, następujące Osoby tymczasowo do niej przybieramy cum voce decisiwa WW. Franciszka Iwanowicza, Ignacego Wielogłowskiego, Tadeusza Ryngayla — Takie są sposoby, które ku Powstachnej obronie i powstaniu Ojczyzny należy przedsięwziąć tymczasowo, nim nam Rada Litewska dogodniejszy wskaze. Ty zaś Zemo-nas i ty cały Polku Litewski Narodzie, bądźcie i świadkami i Rekomyń-chać i przedsięwzięciw naszych — A ty najwyższy losow Sprawco i Panie, przyimi i poświęć czyście, a szczerze serc naszych sluby, sprzyj im łaskawie. Pewniśmy twej Wszemocnej prawicy, Już nam potężnie nas dźwigasz, i dźwigniesz do końca; sam ten święty, zapal, co nas dziś ożywia, zwoim jest dziełem. — Bo dzieła, twego w nas bronić chcemy — Chcemy bronić życia i wolności najsławniejszych dobroci twej darów. — Chcemy ich bronić, a byśmy się onych okazali godnymi. — Wy zaś Obywatele i wszelkiego stanu współbracia nasi, których myślc odległość lub czasu krótkość, albo rzeczy niewiadomośc na ten Akt dzisiejszy sprowadzić niemo-gła, spieszcie, ubiegaycie się do najszybszego uczynienia Akceflow ku temu wielkiemu dziełu, jakim Dzień dzisiejszy, Dzień ten Święty, Dzień w dziejach Xiełstwa naszego na zawsze pa-miętny uznaskomicony zostal. — Łączcie serca, umyśly i sily wasze, w ten nierozzerwany jednośc węzeł, w któryś nas chęć i potrzeba ratowania siebie nierozzerwanie sprzegly. — Niech was niebeśpie-czeństwo nas nami wiszące roziałrzy. Niech chęć Szlachetney Ra-wy umyśly wasze podnieśie. Niech samo przywiązanie do życia i miarłku, serca wam doda, a miłość swobody miley Ojczyzny, Dufsz wasze świętęm swoim zapali ogniem. — Chciejcie a wzy-łkiego dokażcie: chciejcie być wolni, a bądźcie; bądźcie mężnami, a zwyciężycie; ale rzecz cała na prędkośc: Niepewnośc nam grozi, Ojczyzna w przepaść pogrążona, dźwignąć się z niej ułiula, czego się ociągać macie? macie czekać spokojnie w gnu-sney boiaźni, hańby, uciskow, śmierci lub gorzkiej od niej niewo-li? nie, gniemy raczej, ale w obronie: bo bez niej zginiemy. — Ale my i Ojczyzna będziem ocaleni, tylko wszyscy chciejmy, i czynimy. Niech się Młodz ochocza bierze do broni. — Niech Krew zawra, która z Walecznych Przodkow płynie po żyłach Waszych. Niech kto Szlachetną się szczyti Rodowitością po-każe, że jest jej godzien: śladaycie na koń, zbrojcie się w co i jak możecie: i Piezro i Konno bronić Ojczyzny można — O to idzie abycie się wcześniej usposobić a mężnie się w potrzebie sta-wić

339

wieć nie uchybili. — Wy zaś których wiek zeszyły ku Ziemi na-
krzywił, podnoście tym czałem drzące ręce swoje do Nieba. —
Proście aby przedsięwzięciu naszemu Błogoślawić raczyło. Oycy-
wie, Matki i Zony, zamiast bojaźliwych i pieszczonych rozwa-
g, któremi tkliwie rozrzewniacie umysły, stańcie się odtąd raczej
pierwzemi podlegaczami męstwa i odwagi. — Technicie w nich Du-
cha śłości i wzgardy życia. Potrzebna i godna tej ofiary Oy-
czyzna. — Do broni Obywatele! śpieszcie się na Dzień i miejsce,
które wam przez Naczelników waszych wskazane będzie. — Osta-
tnia godzina już wybiła, dłuższy namysł już niewczesny, oboję-
tność występkiem, a otygłość obrzydłą w oczach Narodu będzie zbro-
dnią. — Teraz nam powstać, lub zginąć na zawsze przyszło. Dan
w Szawlach Roku Tysiąc Siedmset Dziewięćdziesiąt Czwartego
Dnia Piątego Maja. (Tu następują liczne podpisy Obywatelowi Xięstwa
Zmudzi: Ziemi Szawelskiej).

A K C E S

OBYWATELOW XIĘSTWA ZMUDZKIEGO

ZIEMI SZAWELSKIEJ

Do Aktu Powstania Narodu Litewskiego w Wilnie zaszłego, z wyła-
nieniem do Rady Tymczasowej Litewskiej Delegata.

*Wypis z Księg Ziemi: Powiatu
Szawelskiego Xięstwa Zmudz-
kiego.*

Roku Tysiąc Siedmset Dziewięćdziesiąt Czwartego Miesiąca Maja Pią-
tego Dnia.

Przed Aktami Ziemi: Powiatu Szawelskiego Xięstwa Zmudz-
kiego Obecnie stawaiać JW. JP. Wincenty Ławciewicz Kom-
missarz Cywilno-Wojskowy Xięstwa Zmudzkiego Akcesu do Aktu po-
wstania Narodu w Wilnie utworzonego przez Obywateli Powiatu
Szawelskiego uczyniony do Akt podał następnie piśany. Obywatele
Xięstwa Zmudzkiego Powiatu Szawelskiego za doszłym do nas Uni-
wersałem Rady Najwyższej przez Akt Wileński powstania Narodu
Miesiąca Kwietnia 24. dnia w Roku terazniejszy 1794. ustanowio-
B rey,

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ*

A

Agripa, Kornelijus 30
Aleksandras, Makedonietis 34
 Aleksandravičius, Vygandas 1, 8, 10, 25,
 31, 33, 35, 40, 44, 46, 73, 74, 135, 159,
 168, 253
Alvaresas, Manuelis 157
 Anderson, Benedict 21
Antistenas 48
Aristeidas 294
Augustas III, karalius 112

B

Baranauskas, Antanas 76
 Bardach, Juliusz 57
Benediktas, šv. 146
 Bentkowski, Feliks 68
Bernardas, šv. 279
 Bernatovičius, Feliksas 93
 Bieńkowski, Tadeusz 78
 Bykovskis, Ignotas 73, 93
 Brodziński, Kazimierz 93, 248
 Brusokas, Eduardas 44, 308, 311
Brutas, Liucijus Junijus 127, 131, 137, 138
 Bulgakovas, Jakovas 248
 Bumblauskas, Alfredas 249
 Butterwick-Pawlikowski, Richard 17
Butrymowicz, Mateusz 40

Butrymowicz (Padubysio kunigas) 64, 70
Büschel 30

C

Capistran, Jean 276
Chansierges, M. 31, 32, 64
Chlevinskis, Antanas (Antoni Chlewiński)
 308
 Chreptavičius, Joachimasis Liutauras 14
 Ceciševiskis, Albertas 147
Ciceronas, Markas Tulijus 99, 125, 127,
 130, 131, 138, 292
 Courtenay, Baudouin de 18

Č

Čartoryska, Izabelė 304

D

Daujotas, Ignotas 65
Daujotas, Juozas 61, 67
 Dautartienė, Margarita 10
Demostenas 125, 127, 128, 130
 Diderot, Denis 78
 Dilytė, Dalia 204
Diogenas 47, 48, 122, 305
 Dolinskas, Vydas 179
 Donelaitis, Kristijonas 12, 70, 74, 88, 89,
 100
 Dréma, Vladas 13
 Dufour, Piotr (Diufuras) 34
 Dundulis, Bronius 58

* M. P. Karpio raštuose paminėti
 asmenvardžiai – *paryškinti*.

E

Echill, Andrzej 66

Epikūras 30

Estreicheris, Karolis (vyresnysis) 48, 147

F

Fénelon, François 31, 32, 63, 99.

Filipas II, Makedonietis 48, 127

Frydrichas II 31

G

Gelgaudas, Antonijus 65

Gelgaudas, Steponas Ignotas 18

Gellner, Ernest 21

Giedraitis, Ignas 58, 67

Giedraitis, Juozapas Arnulpas 76

Giedraitis, Leonardas 67

Glücksberg, Henryk Emanuel 16, 26

Godebskis, Cyprianas 93

Gofredi, Louis 275

Goliński, Zbigniew 35

Goluchovskis, Jozefas 17, 96, 97

Grakchai 131

Grigonis, Mariuszas 10

Gröll, Michał 32, 33, 123

Gubryniewicz, Bronisław 31, 98,

Gurskis, Stanislavas Augustas 18

H

Hanibalas 48

Harduin, Alexandre-Xavier 30

Hazard, Paul 77, 78

Henrikas IV 198, 274

Herodotas 30

Hobbes, Thomas 270

Homeras 30

Horacijus, Flaccus 30, 138

Hroch, Miroslav 21

I

Ivanovičius, Pranciškus 312

J

Jablonskis, Konstantinas 174

Jakonytė, Loreta 8, 38, 189

Janulaitis, Augustinas 16, 60

Jasinskis, Jokūbas 93, 308

Jasiūnienė, Gabrielė 10

Jėzus Kristus 53, 271, 282

Jogailaičiai 197

Jokubaitis, Alvydas 23, 26

Jokubaitis, Linas 25

Jokūbas I 201

Jokūbas II 198, 276

Jucevičius, Liudvikas Adomas 18, 145

Juvenalis, Decimus Iunius 30

K

Kalinka, Walerjan 69

Kamilas, Markas Furijus 292

Kantas, Immanuelis 16, 81, 327

Karpienė-Nagurskaitė, Barbora 64, 70,
77–79

Karpis, Benediktas 18, 65, 67, 72, 75, 76

Karpis, Felicijonas 29, 64, 66, 67, 75,
77–79

Karpis, Ignotas (brolis) 64, 77, 79

Karpis, Ignotas (giminaitis) 72, 77

Karpis, Juozapas (tėvas) 64

Karpis, Juozapas (vyskupas) 62, 72

Karpis, Mauricijus Pranciškus passim

Karpis, Mikalojus 62

Karpis, Pranciškus (Mauricijaus Pranciškaus senelis) 64, 76–78

Karpiński, Franciszek 72, 82, 87, 93–95

Karpus, Algimantas 14, 72

Katonai 138

Kavolis, Vytautas 88, 89

Kniaznin, Franciszek Dionizy 72, 87, 94

Kochanowski, Jan 92, 99, 175

Kochanowski, Piotr 30, 31, 162

Konarski, Stanisław 80, 108

Korsakas, Mykolas 67

Korzon, Tadeusz 8

Kosakovskis J. N. 98

Kosakovskis, Simonas 179

Kosciuška, Tadas 21, 60, 66, 308, 310

Kołłątaj, Hugo 26, 30, 69, 73, 79, 170, 179, 207

Krasicki, Ignacy 30, 79, 109

Kratetas 48

Kromeris, Marcinas 162

Krzucki, Ignacy 17, 43, 292

Ksenofontas 30

Kubilius, Vytautas 9, 15

Kulakauskas, Antanas 249

Kupś, Tomasz 10, 121

Kuolys, Darius 10, 33

L

La Metrie, Julien Offray, de 295

Liudvikas XIV 59

Liudvikas IX, šv. 276

Liudvikas Gerasis 274

Livijus, Titas 30

Locke, John (*Lokkiusz*) 54

Loret, Maciej 79, 80

Lukianas, Samosatietis 22, 30, 46–50, 68, 77, 80, 82, 92

Lukrecijus, Titas Karas 295

Lukšienė, Meilė 18, 72, 73

M

Maceina, Antanas 20

Mačiulytė, Kristina 8, 14, 15, 22, 25, 98

Mahometas 55, 283

Majewska, G. 18

Małachowski, Stanisław 248

Malebranche, Nicolas 45, 270, 272, 295

Malinauskis, Antoninas 22

Masalskis, Ignotas 75, 76

Massillon, Jean-Baptiste 14

Massonius, Marian 93

Melon, Jean-François 174

Menipas 48

Meslier, Jean 77, 78

Meysztowicz, Aleksander 8, 27–29, 32, 33, 35, 41, 42, 46, 50, 56, 58–60, 64, 69–71, 76, 147, 162

Michalski, Jerzy 36

Mickevičius, Adomas 26, 71, 91–93, 96

Mickevičius, Juozapas 66

Minasowicz, Józef 48

Mineika, Tomas 66

Minkevičius, Vincentas 66

Mirabeau, Honoré Gabriel Riqueti de 295

Modrzewskis, Andrzejus Fryczius 162

Montesquieu, Charles de 19, 59

Mościcki, Henryk 8

Muret, Marc Antoine (de) 30

N

Nagurskiai (giminė) 56, 62, 64

Nagurskis, Jokūbas (Karpio dėdė, motinos brolis) 62, 76, 78, 79
 Nagurskis, Jonas (M. P. Karpio pusbrolis) 18
Nagurskis, Kajetonas (M. P. Karpio pusbrolis) 65
 Naigeon, Jacques-André 28, 45, 63, 78, 270, 273, 276, 278, 287, 290
 Napoleonas, Bonapartas 58, 67, 94
 Naruševičius, Adomas (Naruszewiz, Adam) 48
 Narbutas, Juozapas 16
 Narbutas, Sigitas 10
 Narbutt Dominik 14, 66
 Nastopka, Kęstutis 9

O

Oginskis, Mykolas Kazimieras 14
 Olendzkis, Stanislavas 18
 Olszewicz, W. 33
 Ossowski, Łukasz 10

P

Pacevičius, Arvydas 72
Paulius, šv. 275, 276
 Pawlikowski, Józef Herman 8, 36, 69
 Pawlikowska-Butterwick, Wioleta 17
Periklis 125, 129
Persijus, Aulas Flakas 30
Petras, šv. 282
 Petrycis, Sebastianas 162
 Pilat, Roman 36
 Pilkauskas, Dovydas (Dawid Pilchowski) 36, 66, 162
 Pilsudskis, Chrizostomas 18
 Pliateris, Juozapas 18

Platonas 51, 55, 122, 195
 Plečkaitis, Romanas 8
Poniatovskis, Stanislavas Augustas (karalius) 13, 16, 42, 56, 64, 75, 76, 78, 82–85, 91, 102, 111, 189, 196, 199, 202, 203, 205, 207, 239–242, 244–249, 251, 253
 Pšėčiševskis, Ignotas 18
 Prokopčik, Marija 10
 Puzyna, Aleksandras 65

Q

Quesnay, François 14, 171

R

Rabelais, François 99
 Raila, Eligijus 10, 75
 Repninas, Nikolajus 249
Rimgaila, Tadas 312
 Ritter, Joachim 92
 Rostworowski, Emanuel 8, 27, 36, 64, 71, 78, 98
Rousseau Jean-Jacques 8, 13–15, 17, 18, 20, 24, 25, 27, 28, 31–33, 35, 36, 39–43, 46–63, 65–66, 68–69, 73–74, 80, 87–88, 92, 98, 122, 131, 135, 146, 151, 156, 158–159, 162–163, 165, 168–174, 244, 253, 292, 302, 327–329
 Rupeika, Adomas 18
 Russel, Bertrand 9
 Rzewuski, Henryk 16, 26, 100

S

Salustijus, Gajus Krispas 30
Sarbievijus, Motiejus Kazimieras 96
 Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 96

Scipionas, Publijus Kornelijus *Afrikietis*
48, 292

Shenstone, William 92

Servijus Tulijus 180

Siesickis, Janas 162

Silvestrovičius, Ignotas 18

Sinica, Vytautas 23

Sivickis, Ignotas 174

Skarga, Petras 162

Smoleński, Władysław 19, 40, 63, 207

Solonas 122, 138, 199

Sostratas 48

Speičytė, Brigita 13

Spinoza, Baruchas 270, 295

Starowolskis, Szymonas 62

Staszyc, Stanisław 69, 207

Strzałkowa, Maria 31–33, 44

Stroinovskis, Jeronimas 14

Subačius, Giedrius 158

Subačius, Paulius 7

Sucharževskis, Janas 247

Sulistrovskis, Mikalojus 308

Świtkowski, Piotr 18

Szczygielski, Wojciech 26, 36

Szotek, Barbara 93

Szydłowski, Ignacy 75

Szyjkowski, Marian 33, 98

Š

Šalkauskis, Stasys 20, 22

Šapoka, Adolfas 35, 70

Šemetos (giminė) 64

Šliogeris, Arvydas 23

Šiukšta, Ignotas (*Szüksza, Ignacy*) 65

Šmigelskytė-Stukienė, Ramunė 10, 12, 17,
37–38, 99, 311

T

Tacitas, Publijus Kornelijus 30, 204

Tamošaitis, Mindaugas 249

Tasso, Torquato 31

Tatarkiewicz, Władysław 96

Tiberijus Cezaris, Klaudijus Neronas 194

Timonas, Atėnietis 48

Tiškevičius, Jurgis 18

Tyzenhauzas, Antanas 62

Trumpa, Vincas 72

Tukididas 30

Tunaitis, Stepas 17, 27, 33, 36, 73, 87, 122

Turkowski, Tadeusz 72

Turski, Wojciech 33

U

Ulčinaitė, Eugenija 98

V

Vaitkevičiūtė, Viktorija 7–10, 37–38, 99,
189

Vaitkūnas, Gytis 93–94, 99

Vaižgantas (Tumas, Juozas) 94

Valkūnas, Leonas 48–49, 81

Valančius, Motiejus 64, 69, 76

Valiūnas, Silvestras 146

Vanagas, Vytautas 15

Vergilijus, Publijus Maronas 30

Vielhorskis, Michalas 33

Vielogolovskis, Ignotas 312

Vilhelmas Pirmasis 201

Viliūnas, Dalius 8, 10, 17, 24–25, 31, 33,
36, 40, 44, 46, 73–74, 97, 100, 135, 159,
168, 253

Viliūnas, Giedrius 7

Voltaire'as (Arouet, François-Marie) 31, 174

W

Walicki, Andrzej 21

Winckelmann, Joachim Johann 79

Woliński, Janusz 36

Woronicz, Jan Paweł 93

Wybicki, Józef 18

Z

Zabiela, Juozapas 18

Zavadskis 31, 35, 68, 75

Zboranirskis, Simonas 67

Ziętarska J. 19

Zubovas, Platonas 67

Ž

Žygimantas Augustas, karalius 175

Žygimantas Senasis 107

Žukovskiai 67

RAŠTŲ GEOGRAFINĖ RODYKLĖ

- Amerika (Šiaurės) 139, 200
 Anglija (Anglai) 139, 165–166, 172, 198, 200–201, 247, 274
 Aragonija 139
 Atėnai 23, 58, 95, 125–131, 165, 181–182, 198–199
 Austrija 138

 Dunojus 127, 138

 Europa 138–140, 174–175, 242, 246

 Gardinas 41
 Germanija (Germanai) 274
 Graikija 128, 131, 165, 198–199, 274

 Indija 172, 283
 Ispanija 275
 Italija (Italai) 139

 Jeruzalė 31, 279
 Juodeikiai 61, 308

 Kaprio sala 292
 Katalonija 139
 Kinija (Kinai) 279, 288
 Korsika 122
 Krokuva 44, 308, 310

 Lakedemonas 181, 198, 199
 Leipcigas (Lipsk) 30
 Licėjus (Atėnuose) 128

 Lietuva 38–41, 44, 156, 158, 253, 308–310, 312
 Lježas (Leodiumas) 139, 198
 Lenkija, Lenkijos Karūna 38–39, 41, 104, 122, 137, 175, 253, 312, 320
 Londonas 165

 Marso laukas (Romoje) 182
 Maskva 90, 138–139

 Nyderlandai 198

 Olandija (Olandai) 185, 166, 172, 247

 Paryžius 199
 Piskas 40
 Prancūzija (Prancūzai) 32, 47, 139, 199, 247, 276
 Prūsija 139

 Raseiniai 252
 Rėkyva (dvaras) 33, 35, 61–62, 66, 134, 140, 154
 Roma 58, 95, 125, 127, 130, 165, 181, 198, 200, 224
 Romos imperija 165
 Rusija (Maskolija) 136

 Sekvana 122
 Sparta 182

 Šiauliai 42, 44, 58, 60–61, 239, 251, 308

Šveicarija 165–166, 196, 247, 370

Telšiai 43, 252

Tulūza 274

Turkija (Turkai) 283

Tuskulas 292

Ukmergė 62

Varšuva 28, 30, 35, 41, 91, 140, 145, 154,
306, 308

Vilnius 308–309

Venecija 159, 194

Vengrija 138

Valkavyskas 62

Voluinė 43, 392

Žarniai (giria Rėkyvoje) 65

Žemaitija 66–67, 92, 140, 154, 157–158,
172, 189, 194, 239, 251–253, 308, 313

RAŠTŲ DALYKINĖ RODYKLĖ

- Absoliotizmas 139, 152
 Aistros 58, 122, 124–125, 127, 132,
 173, 145, 248, 289, 290, 298–299,
 301–303
 Amerikos karaliai 274
 Apgavystė 78, 104, 132, 153, 173, 273, 278,
 279, 283
 Apreiškimas 50–52, 295
 Apšvieta (švietimas, šviesa) 56, 108, 168,
 199, 202, 280, 284
 Apšviestas abejingumas 284
 Apvaizda 49, 103, 137, 243, 289
 Aristokratija (aristokratinė valdžia) 154,
 157, 180, 194, 197–198
 Ateistas (*ateusz*, *bogoprzecca*) 278, 288
 Auklėjimas 43, 105, 126, 127, 140, 173,
 243, 277, 280, 287
 Auklėjimo pančiai 131
 Auklėjimo blogis 301
 Aukso amžius 109, 158
 Aukso diena 246
 Bajorai (bajoriškos prerogatyvos) 41–42,
 62, 106, 109, 145, 152, 154–155, 158–
 160, 163, 167, 172, 175, 178, 180–184,
 197, 201, 239, 241, 244, 253, 310, 311,
 313
 Bajoriškoji demokratija 180
 Balsavimas/balsas 37, 39, 41, 134–135,
 152, 155–158, 161, 179, 180, 244
 Barbarai 158 (lapiai, karibai, hotentotai),
 162, 167–168, 173, 272, 277, 285
 Bažnyčia 43, 155, 257, 272, 275–277, 279,
 280
 Baudžiava 89, (barbariška) 164
 Biuletenis, kortelė (balsavimo) 156, 157–
 158, 181–182, 200
 Brahminas 55, 283
 Brolybė, broliai (bajorai) 104, 151, 160–
 161, 178, 179, 180, 183, 201, 204, 207,
 243–244
 Chimera, kilmės chimeriškumas 36, 87,
 163, 167, 245
 Dangus, dangiškasis 32, 86–87, 110, 122,
 131–132, 146, 163, 177, 242, 252, 276,
 282, 293, 298, 301, 313
 Dievas, Praamžinasis amatininkas, Kūrėjas
 [*Sprawca*], Visagalis kūrėjas, Kūrinių
 autorius, aukščiausiasis Likimų lėmėjas,
 Begalinė esybė, Pirmasis veikėjas, tobula
 esybė 50–55, 90, 105, 107,
 109, 125–127, 137, 148–149, 179,
 239, 244, 246, 248–249, 271–272,
 276–283, 285, 287–289, 293, 295,
 298, 290
 Dirbtinumas 58, 95, 131, 293, 302, 305
 Demokratija 131, 157, 165, 166, 180
 Despotizmas 134, 136, 137, 138, 139,
 198, 199
 Dvasia (žmogaus, seimelio, santarvės, tautos
etc.) 52, 54–55, 73, 102–103, 106, 122,
 124, 127, 134, 136–138, 145, 152, 153,

- 160, 163, 201–204, 242–243, 271–272, 283, 295–298, 300
- Dora/-ybe 50–53, 102–104, 107, 122, 126, 137, 146, 166, 169–170, 173, 175, 178, 180, 202, 204–205, 243, 245, 249, 272, 281, 283, 287–288, 295, 302, 306, 310
- Draugystės ugnis 288
- Draugai 290, 305
- Draugija žmonių 304–305
- Elegancija 293
- Evangelija 147
- Fizinis 43, 137, 151, 195, 296–298
- Fortūna, lemtis, likimas 37, 114–115, 122, 151, 165, 178, 180, 189–191, 290
- Gamta 54, 90, 122, 171, 287, 293, 295–296, 298, 304–306
- Garbė, garbingumas 131, 135, 148, 151–152, 158, 162–164, 179, 181, 183–184, 204, 243, 276, 279, 293
- Genijus, tautos genijus 22–23, 25, 58, 131
- Gėris 52–53, 105, 298
- Girtuoklystė 51, 146, 156, 281
- Goticizmas 168
- Gyvenimas 55, 57–58, 60, 169, 171, 177, 205, 272, 284, 287–289, 292, 295, 297–298, 303–306, 310, 313
- Gyvūnai 52–54, 90, 293, 300
- Grožis 102, 243, 293–294, 304, 306
- Hugenotų persekiojimai 277
- Inkvizicija 195, 273
- Instinktas 50, 301
- Instrukcija (pasiuntinio) 39, 135, 149, 151, 155–156, 160, 181, 183, 201, 204, 207, 240, 243
- Išdavystė 139, 147, 302
- Iškalba 58, 103, 122, 124–132, 139, 190
- Išmintis 34, 50, 52, 54, 107–108, 122, 173, 184, 205, 246, 253, 279, 280, 290, 297
- Išradimai 304
- Iždas 40–42, 104–105, 109, 169, 241, 242
- Įkarštis 124, 125, 137, 161, 312
- Įkvėpimas 51, 125, 127, 300
- Įstatymas (visuotinės valios) 189
- Jausmas/ jausmingumas 55, 58, 124–125, 129, 152, 283
- Kaimas / kaimiška ramybė 293, 297, 303–304, 306
- Kapčius (riboženklis) 61–62
- Kardinalinės teisės 57, 60, 104, 113, 135
- Kariuomenė, karas 60, 104–105, 134, 180, 241–242, 245, 247, 309
- Kilmingumas 92, 102, 158, 180, 242, 313
- Kilmės chimera 87, 163, 245
- Kongresas 200
- Knygos (skaitymas) 31, 122, 158, 199, 270, 272, 278, 280, 306
- Konstitucija 35–36, 39, 42–43, 60, 124, 136, 145, 149–150, 162–164, 166, 174, 179, 184, 194–197, 199, 200, 203, 206, 247–249, 251–252
- Kraujas (grynas kraujas etc) 21, 99, 138–139, 147, 169, 179, 182, 202, 241, 247–248, 251, 253, 294, 309, 313

- Kvailybė 53, 55, 108, 174, 272–280, 283, 305
- Kunigai 272–275, 278–280, 283, 285–286, 288
- Laimė / nelaimingumas 32, 43, 46, 49–52, 56–57, 78, 85, 106–109, 122, 125–127, 130, 135, 138, 147–148, 151, 163, 174–175, 180–197, 239–234, 247, 252–253, 277, 283, 286–290, 293
- Laisvė 37, 39–40, 42, 57, 124–129, 131–132, 135–140, 145, 151–152, 154, 158, 160, 163–168, 173–182, 189–191, 194–206, 239, 241–249, 252–253, 272–274, 281, 283–385, 297–299, 303, 309, 312–313
- Laukinės gamtos sekimas 304
- Lenkas senas 147
- Lepumas 107
- Liaudis 35, 40, 58, 61, 103, 106–109, 127–128, 131, 162–166, 168–169, 180, 182, 191, 199–200, 206, 274, 274, 292, 301
- Lygybė 42, 125–127, 135, 145, 152, 154, 156, 159, 170, 178, 180, 180, 182, 200, 242–245, 253
- Luomai 38, 42, 91, 108, 136, 149, 163–167, 169–170, 172–174, 177–178, 180–182, 184, 189, 196–197, 200, 202–203, 205, 241–242, 246, 248, 251, 311–312
- Magnetinė jėga 129, 165
- Magnatai, didžiūnai 198, 243, 251
- Manieringumas 109, 302
- Mąstymo būdas 160, 178
- Miestas 36, 41–43, 56, 162, 164–165, 168–169, 171, 173–175, 200, 241–242, 245, 272, 276, 292–293, 301, 303–306, 311–312
- Mirtis 51, 60, 103–104, 127, 129, 138, 139, 152, 203, 241, 284, 290, 313
- Meilė 43, 51, 57, 58, 103–108, 122, 125–129, 132, 137, 155, 170, 177, 180, 195, 202, 239, 242, 246, 252, 273, 275, 287, 302, 309, 313
- Mokslas 16, 33, 46, 49, 92, 103, 108, 109, 122, 126, 158, 168, 174, 270, 272–273, 288, 305
- Molochas 90, 138
- Moralė / moralumas 43, 46, 51, 59, 170, 174–175, 195, 205, 283, 286–289, 297–301, 303
- Muitai 105, 163, 170
- Natūralumas 43, 46, 50, 139, 178, 274, 286, 288–289, 295, 299–301, 303
- Neposisionatai /bežemiai 37, 179, 180–182
- Nervai 90, 138
- Neregimos saulės 54
- Neregys 105, 306
- Netikėjimas 289
- Orumas 130, 154, 156, 160
- Pacta Conventa* 201
- Palaima 43, 281, 303, 306
- Paprastumas 21, 57, 92, 158, 169, 174, 179, 190, 275, 293, 299, 304
- Paprotys 21, 33, 48, 107, 122, 135, 169–170, 178, 182, 184, 189, 194–196, 200, 241, 273, 280, 286, 290, 292–293, 305

- Pasiuntinys 137, 140, 151–152, 155,
160–161, 167, 181, 183, 196, 201, 203–
204, 207, 243, 248, 311–312
- Pasiuntinių rūmai 39, 196, 197, 201,
203–205
- Pažinimas 240, 293, 301
- Pareiga 37–40, 50, 52–53, 57, 109, 126, 132,
148, 151, 153, 157, 159, 161, 163, 165,
174, 178, 204–205, 243–244, 251, 273–
274, 283, 287–289, 304, 206, 310–311
- Patriotas 34, 122, 127, 134, 137, 145, 162,
170, 190
- Patriotizmo misterija 24, 89, 127
- Pijorai 147
- Pinigai 105–106, 149, 170, 242, 274, 279,
311
- Pirkliai 36, 41, 81, 164, 168–175
- Pelnas 104, 166, 169–174, 178, 242, 274,
276, 278, 293
- Politika 34, 58, 95, 124, 126, 130–131,
136, 139, 145, 170, 172, 178, 183, 245–
246, 251, 273, 278
- Popiežius 272, 274, 276–277, 283, 288
- Parašas 46, 289
- Prabanga 128, 169, 171, 272–273, 275,
289, 303–304
- Pramonė 164, 171, 243, 302
- Prigimtis / -inis 37, 39, 43, 46, 50–53, 58,
104, 105, 109, 124–126, 131, 145–146,
151, 163, 167, 170, 172–173, 177–178,
189, 199, 206, 243, 246, 271, 283–288,
290, 293–306
- Priesaika 37, 43, 85, 126–127, 161, 202,
248, 252, 273–274, 276, 308, 310
- Priekti 86, 92, 158, 201, 248, 251–253,
278, 301–308, 310
- Privilegijos 39, 145, 154, 156, 159, 168,
170, 174–175, 178, 180, 196, 201–202,
206, 239, 253, 274, 278
- Prekyba 41, 106, 126, 165, 169–170,
172–175, 242, 245
- Priešas/ -ai 240, 248
- Prietarai 38, 46, 51, 87, 106, 108, 131,
134, 139, 163, 184, 199, 242, 271–274,
279–280, 285–286, 288–289, 299,
302–303, 305
- Protas 17, 41, 45–46, 51–52, 54–55, 58–
58, 90, 102, 104, 107, 122, 124, 128–
129, 131–132, 137, 146–148, 151–152,
154, 156–158, 160, 163, 164, 167, 175,
177–179, 183, 190, 194–197, 205, 241–
242, 244–246, 252, 270–273, 275, 277–
281, 283–285, 287, 290, 287–290, 293,
297–300, 303, 305–306, 309, 312–313
- Protėviai 145, 150, 158, 172–173, 175,
198, 202, 243–244, 310, 313
- Puikybė 106, 125–126, 134, 136, 152,
170, 172, 180, 243–244, 248, 272, 279,
290, 293, 300, 302–303, 305
- Ramybė 55, 106, 109, 122, 135, 148,
153–155, 158, 160, 174, 240–241, 253,
283–284, 292, 295, 298, 300, 302–303
- Reforma (*odmiana*) 32, 35, 38, 42, 50,
124, 153–154
- Religija 45–46, 50, 52, 241, 270–273,
277–278, 281, 283–289
- Respublikonai 37, 39, 56, 134, 139, 178,
180–181, 195, 202, 205
- Rinkimai 35, 37, 39, 105, 135, 151–152,
154–155, 160–161, 180, 182, 203, 244,
247, 312

- Sankcijos teisė 197–201, 204–205
- Seimelis – kartinis institutas 37, 178
- Seimelio definicija 151
- Seimelių reglamentas 39
- Seimeliams atskaitomybė 40
- Seimelis Šiauliuose 42–43, 56–58, 85, 239–249, 251–253
- Seimelių nauja forma 152–157, 159–161
- Seimas – tautos visumos išraiška 151
- Seime valstiečiai nereikalingi 167
- Seimo įstatymo pataisa 207
- Seimas ir seimelis – esminė laisvės dvasia 292
- Senasis Testamentas 277, 282
- Senovė 61, 95, 105, 200, 204, 246, 288, 293
- Skonis 61, 128, 293, 304–306
- Spyruoklė/s 124–126, 129, 148, 156, 160, 189, 251
- Stabmeldys 275–276, 283, 292
- Sutartis 39, 61, 163, 169, 310
- Širdis (nuoširdumas) 41–43, 46, 50, 53, 57–58, 103–105, 108–110, 124–127, 130–132, 137, 139, 146, 158, 163, 170, 173, 178–179, 195–196, 202, 240–246, 252, 270–271, 274, 278, 280, 286–289, 293, 298–301, 303–306, 309–310, 312–313
- Širdies tiesa 58, 131
- Šlovė 132, 137, 148, 200, 243, 253, 257, 287, 299, 302, 304, 312
- Šventumas 239, 244, 287, 310
- Taupumas 169–170, 275
- Tauta 40, 54, 56, 80, 104, 107, 132, 145, 149, 152, 163, 169, 175, 191, 194–195, 197–202, 245–246, 248–249, 251–253, 279–280, 289, 312
- Tautos sąmonės jausmas 247
- Teisės 57, 104, 125, 136, 167, 174, 178, 180, 195–196, 198–200, 206, 236, 245, 274, 289
- Teisingumas, teisingumo vykdymas 41, 53, 104, 106–108, 131, 148, 162, 164, 166, 172, 180, 197, 241–243, 271, 274, 279, 283, 287–288, 290, 298
- Teismas 40–42, 77, 109, 136, 151, 164, 194, 196, 241–242, 247, 282, 312
- Tironas, despotas, patvaldys 34, 49, 90, 126, 128, 130–132, 136–140, 164, 181, 198–199, 273, 278, 283
- Tiesa 278, 280, 285, 304
- Tėvynė 34, 37, 44, 57–58, 60, 103–107, 125–127, 129–130, 132, 137, 155, 161, 170, 178, 180, 190–192, 239–240, 242, 244–248, 252, 292, 308–310, 312–313
- Turtas 37, 41, 126, 134, 138, 152, 154–155, 160, 164, 167–168, 170–173, 175, 178, 180–181, 183–184, 197, 202, 204, 241–244, 247, 274–275, 293, 299, 302–303
- Unija (Lietuvos ir Lenkijos) 38–39, 61
- Ūkininkai/-ystė 61, 89, 108, 126, 136, 164, 167–171, 174–175, 241–242
- Vaizduotė 58, 124–125, 129–132, 296, 303
- Valdžia 37, 53, 55–56, 105, 125–126, 130, 135–136, 139, 148, 152–153, 156,

- 159–160, 164–166, 172, 174, 177–181,
183–184, 189, 192, 194, 196, 202,
204–207, 239, 241–243, 245, 247, 249,
273–274, 276, 285, 293, 309, 311
- Valia 54–55, 105, 148, 151–152, 177,
198–201, 203, 244, 246, 274, 281, 284,
286, 288–289, 297, 301
- Valstiečiai žemdirbiai (žr. ūkininkai) 35–
36, 56, 61, 105, 149, 162, 163, 164–165,
166–167, 169
- Valstybė 57, 60, 70, 106, 124–131, 136,
139–140, 145, 151–152, 162–163,
165–166, 169, 174–175, 181, 191,
197–198, 203, 240, 246–247, 251, 272,
274, 281
- Vykdomoji valdžia 198–199, 202–203,
206
- Vienišo žmogaus būklė 303
- Vienmintiškumas 38, 128, 204, 253
- Vienuoliai, vienuolynas 148–149, 274,
280
- Visuomenė 39, 46, 50–51, 58, 108, 131,
146, 148–149, 151–152, 154, 163,
165, 167, 169–170, 172, 177, 190, 200,
205, 240, 242, 246, 273, 274, 279, 283,
287–289, 301–302, 304–305, 310
- Vyriškumas 242, 246, 309, 313
- Žemė 36, 55, 61, 104, 106, 109, 136, 148,
159, 166–169, 171, 175, 180, 240, 242,
276, 287, 293, 298, 302, 309, 312–313
- Žemaičių kalba 158
- Žiemionių knyga 44, 251, 308, 310
- Žydai 41, 173, 191, 271, 275, 283
- Žvalumas (stangrumas, budrumas) 129,
151, 165, 240, 242, 298–299, 304

COLLECTED WORKS OF MAURICIJUS PRANCIŠKUS KARPIS ENVOY OF DUCHY OF SAMOGITIA

Summary

Lithuanian studies already two decades attempt, saying in Kant's words, to liberate itself „*aus seiner selbstverschuldeten Unmündigkeit*“, „*from self-incurred immaturity*“. The attitude that the period of Enlightenment was a „Dark age“ since Lithuanian language didn't participate in the public life, has been dropped long ago. Lithuanian studies refuse the narrow, claustrophobic Procrustean bed of ethno-linguistic centrism and encompasses the whole heritage of Lithuanian culture, created through ages not only in Lithuanian, but also in other languages, first to mention, Polish. Politicians, writers, scientists, the creators of the high culture of the XVIIIth century Lithuania used the Polish without ceasing to belong to Lithuania. They even were prolific in creation of various projects on how to preserve and strengthen the federal state of two sovereign nations – Poles and Lithuanians – The Republic of Two Nations. They participated on a par in the processes of the creation of European culture and its literature, in the development of Baroque, Classicism and other world views, enriching them with their input. This book reveals a specific paneuropean cultural formation which came across also in Lithuania, had spread within the epoch of the Enlightenment and made an immense effect on the creative period of the Romanticism.

Mauricijus Pranciškus Karpis (Maurycy Franciszek Karp, 1749–1817) has enriched the Lithuanian political literature written in Polish by the reception of Jean Jacques Rousseau. He had not only translated in 1789 the *oeuvre* of Rousseau *Considerations on the Government of Poland* (*Considérations sur le gouvernement de Pologne* (1782)) into the „national“ Polish language, but also applied in his creative works scattered through the variety of genres including political publicity, philosophical essays and the parliamentary speeches (a separate genre of the old Polish-Lithuanian rhetoric culture and specific literature style) the main insights and principles of the philosophy of the Genevan citizen. Following Rousseau he formulated the concept of Sovereign as the general will of the nation, cherished the republicanism, implying the

determinant importance of the Parliament (which was called *Sejm* in the Republic) – the Legislative power; he raised the values of republican freedom, equality and solidarity, defended the role of local municipal parliaments (*sejmiki*), attempted to reform them. According to Karpis, the bright and decent deputies (envoy, *posel* in Polish) of *Sejmiki* should convey the direct „will of Nation“ to *Sejm*. Karpis named himself „The Envoy of the Duchy of Samogitia“ and used to be called like that. That’s why we left this name in the title of the book. He was elected in 1790 as an envoy (deputy) of this territorial administrative unit – The Duchy of Samogitia- to the so called „Four Years“ or „Great *Sejm*“ (1788–1792) which adopted one of the first Constitutions in the world (British historian Norman Davies described the document as „the first constitution of its type in Europe“), was the defender of the republican principles of this constitution.

The Rousseauism in literature spread as the branch of the aesthetic trend of Sentimentalism, (an alternative to monarchistic Classicism), and served as the philosophical foundation of it. We investigate the sentimentalism of M. P. Karpis in this book, observe his „emotional narrative“. The hypothesis is raised that its roots could have been found in the deliberative democracy of the Republic of the Two Nations, it is disclosed that he had been related with the culture of the Baroque period, and, with the introduction of the concepts of the „truth of the heart“, „voice of the heart“, paved the way for the Romanticism. Hence a part of the works of Karpis should be allocated to the literature of Preromanticism. The poetics of Sentimentalism and Preromanticism hasn’t been yet investigated in Lithuania, therefore this work at least partly fills the gap in the scientific researches. The research part of the book and the part devoted for translations presents other plain new subjects for the Lithuanian studies: libertinism, the critique of the official religion, which stem from the Rousseauvian maxim of Karpis „Freedom and Equality are the only deities of my heart“; radical egalitarianism resultant from the maxim of Samogitian envoy „the nobility is chimeric, and I strongly condemn it“; the specifics of the Rusticism consequent from the imperatives of Rousseau to come back to the sources of the authentic being. With the use of the archives the biography of Karpis has been reconstructed, the full description of his bibliography – „*Opera omnia* of the Envoy of the Duchy of Samogitia“- provided, annotated his works (62 items) found.

The book delivers the collected works of Karpis, translations from Polish into Lithuanian, selected text which best represent the poetics of Rousseauism – Sentimentalism – Preromanticism: „Laudatory Speech“, the texts of political publicity, the speeches in Sejm and sejmiki, philosophical essays (which functions as not yet encountered manifestos of Sentimentalism), the Instigating speech of the 1794 Rebellion against Russian occupation. The facsimiles of the most unique and rare prints are presented. Not only index of names, but also geographical and thematic indexes provided. They should help to orient reader through the world of vivid representative of Lithuanian nobility in the social sphere as well as literature of the second half of the XVIIIth century.

The book belongs to the series „The History of Lithuanian Philosophy. The Monuments and Researches“. It is the 13th volume, which continues the research commenced in the earlier book devoted for the reception of Rousseau (Viliūnas D., Aleksandravičius V. *Jean-Jacques Rousseau and Great Duchy of Lithuania*, 2016¹) with the expanded spectrum of new researches and added new translations and interpretations.

¹ Viliūnas D., Aleksandravičius V. *Jean-Jacques Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*. Vilnius: LKTI, 2016.

Knygoje skelbiama XVIII a. antrosios pusės Lietuvos politiko ir literato Mauricijaus Pranciškaus Karpio (1749–1817), Žemaitijos seniūnijos (vadintos kunigaikštyste) pasiuntinio į Ketverių metų seimą, rinktinė kūryba, versta iš lenkų kalbos. Šią kūrybą reprezentuoja originali politinė publicistika, seimo kalbos, filosofinė eseistika; publikuojami kai kurių jo vertimų, praplėtusių XVIII amžiaus Lietuvos intelektualinių svarstymų horizontus, fragmentai. Karpio tekstai raiškiai atskleidžia vidurinėsios Lietuvos bajorijos respublikoniškas nuostatas, egalitarinę, demokratinę, liberalistinę (net libertinišką) jos dvasią brandžiajame Apšvietos epochos tarpsnyje. Veikalo pirmoje dalyje, *Tyrinėjimuose*, pristatomas faktografijos korpusas, taip pat keliamos hipotezės apie kultūros poetiką, kuriai atstovavo Žemaičių veikėjo raštai ir jo gyvenimo raiškūs gestai. Tai „širdies balso“ – sentimentalizmo poetika, atsiskanti tiek baroko, tiek ir klasicizmo tradicijų bei konvencijų, pasitelkianti J.-J. Rousseau filosofijos principus, skinanti kelią romantizmo epochai.

Mauricijus Pranciškus Karpis

ŽEMAITIJOS KUNIGAIKŠTYSTĖS PASIUNTINIO
RINKTINIAI RAŠTAI

LIETUVOS FILOSOFIJOS ISTORIJA. PAMINKLAI IR TYRINĖJIMAI
XIII knyga

Redaktorė – Margarita Dautartienė
Viršelio dailininkė – Skaistė Ašmenavičiūtė
Asmenvardžių ir kitas rodykles sudarė Dalius Viliūnas
Maketavo Daiva Mikalainytė

Tiražas 300 egz.

Išleido Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08105, Vilnius
Spausdino „Standartų spaustuvė“, S. Dariaus ir S. Girėno g. 39, LT-02189 Vilnius